cogito

TEO GRÜNBERG

anlam kavramı üzerine bir deneme

YKY

ANLAM KAVRAMI
ÜZERİNE BİR DENEME

Teo Grünberg 1927 yılında İstanbul'da doğdu. 1964'te İstanbul Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı, 1966'da ODTÜ Beşeri İlimler Bölümü'nde göreve başladı; 1967 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Lise Modern Mantık Reform Komisyonu üyesi, 1967-1976 yıllarında lise felsefe öğretmenlerine hizmet içi modern mantık yaz kursları öğretim üyesi olarak görev yaptı ve 1979 yılında profesör oldu. 1982-1983'te ODTÜ Sosyoloji Bölümü'nün, 1983-1994'te ODTÜ Felsefe Bölümü'nün başkanlığını yürüten ve 1994'te emekli olan Teo Grünberg, 1998 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'ne değer görüldü. Halen ODTÜ Felsefe Bölümü'nde çalışmalarını sürdürmektedir. Bir bölümü uluslararası dergilerde yayınlanmış otuzu aşkın makale ve bildirisi ile on beş kitabı bulunan Teo Grünberg, Türkiye Felsefe Kurumu, Türk Felsefe Derneği ve European Society for Analytic Philosophy üyesidir.

TEO GRÜNBERG

ANLAM KAVRAMI
ÜZERİNE BİR DENEME

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları - 2410
Cogito - 148

Anlam Kavramı Üzerine Bir deneme / Teo Grünberg

Kitap Editörleri: Emrah Efe Çakmak - Şeyda Öztürk

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel - Elif Rifat

Baskı: Üç-Er Ofset
Yüzyıl Mah. Massit 5. Cad. No: 15 Bağcılar / İstanbul

YKY'de 1. Baskı: İstanbul, Kasım 2006
ISBN 975-08-1157-7

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2003
Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.yapikrediyayinlari.com
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://yky.estore.com.tr
http://www.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

Önsöz • 9

GİRİŞ • 21
1. "Anlam" Kavramı • 21
2. Dil ve Uzlaşım • 23

Birinci Bölüm
FELSEFE VE ANLAM • 25
3. Felsefenin Tanımlanması Problemi • 25
4. Felsefenin Konusu • 26
5. Felsefenin Amacı • 27
6. Felsefenin Metodu • 41
7. Metafizik, Bilim ve Felsefe • 43
8. Öndayanaksız Olarak Yeniden-Kurma • 46
9. Felsefe Problemleri • 51
10. Sonuçların Özeti • 54

İkinci Bölüm
"ANLAM"IN ANLAMLARI VE SEMANTİK • 59
11. "Kavram" ve "Anlam" • 59
12. "Anlam"ın Anlamı Problemi • 60

13. Anlam-Bağlantısı ve Semantik • 66
14. Nesnelerin Sınıflandırılması • 75
15. Gösterme-Bağlantısı" ve Tekil-Terimler • 87
16. "Uygulanma-Bağlantısı" ve Genel-Terimler • 111
17. Dilsel İfadelerin Sınıflandırılması: "Anlamlılık" • 157
18. "İçlem" ve "Kaplam" • 179
19. Sonuçların Özeti • 195

Üçüncü Bölüm
TANIMLAMA VE ANLAMA • 201
20. 'Anlam' Sözcüğünün Temel Bağlamları • 201
21. "Sözcük-tanımları" ve "Nesne-tanımları" • 203
22. Tanım Çeşitleri • 216
23. "Belirtik" ve "Örtük" Tanımlar • 243
24. Dile-getirilmemiş Tanımlar • 250
25. Sonuçların Özeti • 269

Notlar ve Aydınlatmalar • 273
Bibliyografya • 367
Özel Sözlük (Türkçe: İngilizce, Almanca, Fransızca) • 373

Teşekkür

İlk kez 1970 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları'nca basılmış olan *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme* kitabı yıllardan beri tükenmişti.

Bu kitabı yeniden yayınlayan Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu kitabın ilk editörü E. Efe Çakmak'a, son düzeltmeleri için yoğun bir çaba gösteren oğlum ve meslektaşım David Grünberg'e ve kitabın son biçimini yayıma hazırlayan yeni editör Şeyda Öztürk'e candan teşekkür ederim.

Teo Grünberg
Ankara, Ekim 2006

Önsöz

Değerli dostum ve meslektaşım Dr. Grünberg'in "Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme" adlı doktora tezinin,* 7 yıllık bir gecikmeyle de olsa, yayımlanma imkânına kavuşmuş olması gerçekten sevinilecek bir olay. Türk felsefesinin gelişmesinde büyük bir rol oynayacağına inandığım bu eseri Dr. Grünberg 1963 yılının o boğucu yaz sıcağında birkaç ay içinde yazıp bitirmişti. Ogden ile Richards ünlü *Anlamın Anlamı* [*The Meaning of Meaning*] adlı eserlerini 1923'de yayımladıklarına göre, demek aradan 40 yıl geçmiş. Ancak insan iki eseri karşılaştırdığında, *Anlamın Anlamı* ile *Anlam Kavramı* arasında en az ikiyüz yıl geçmiş olması gerektiği izlenimine kapılmaktan kendini alamıyor. Gerçekten de Grünberg'in eseri, yalnız son birkaç on yılda baş döndürücü bir hızla gelişen Semantik'in en yeni bulgularını büyük bir ustalıkla eleştirici bir incelemeden geçirmekle kalmıyor, üstelik "anlam" kavramı ile "felsefe" arasında bir çeşit "göbek bağı" olduğunu çürütülmesi güç kanıtlarla belgelemeyi başarıyor. Bence eserin dünya literatüründeki benzerlerine olan asıl üstünlüğü de burada; zira son yarım yüzyılda felsefenin kökçe "analitik" bir uğraşı olduğu iddiası yüzlerce defa öne sürülmüş olduğu halde, Wittgenstein, Schlick, hattâ Carnap dahil, bu iddiayı savunanlardan hiçbiri kavram çözümlemesi ile felsefenin neyi başarabileceğini sistematik bir şekilde inceleyip işbaşında, örneklerle belgelememişti. Açıkçası bugüne kadar

* Bu eser 1963 yılında yazılmış olup İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

analitik filozofların daha çok vadettikleri bir şeyi Dr. Grünberg "Anlam Kavramı"nda ilk defa gerçekleştiriyor; hem de en şüpheci ve eleştirici zekâları bile doyuracak bir şekilde.

Burada, Dr. Grünberg'in "anlam kavramı" ile ilgili araştırmalarını özetlememe ne imkân var, ne de lüzum. Yalnız bu konudaki genel tutumu hakkında bir iki şey söylemekle yetineceğim.

Dr. Grünberg gerek Platon'umsu *soyut* nesneler, gerek Husserl'imsi "zihinsel nesneler" olarak kavramların varlığına inanmıyor; ona göre anlamlı olan *sözcüklerdir*; hem de belli dillerin sözcükleri. *Kavram olarak anlamlar* yoktur, sadece belli durumlarda *belli sözcükleri anlama* vardır. Sözcüklerin anlamını da etrafımızdakilerin dilsel davranışlarını gözleyip yaptığımız genellemelerle öğreniriz. Bu bakımdan Dr. Grünberg *nominalist-davranışçı* bir anlam anlayışını savunuyor. Bu tutumu bakımından en çok Quine'ı izlediği söylenebilir. Bence yazarın Modern Semantik'e yaptığı en orijinal katkı eserinin son bölümünde geliştirdiği "Tanımlama" teorisi. Bu teoriyle Dr. Grünberg yalnız Quine ile Carnap'ı uzlaştırmakla kalmıyor, üstelik "Anlam Teorisi" ile (Analitik) "Felsefe" arasındaki biricik bağlantıyı kurmuş oluyor. Göreceimiz gibi, Dr. Grünberg'e göre, felsefenin biricik *görevi*, "bütün bilgi sistemlerinin kavram çerçevelerini yeniden kurmaktır"; bu da sözü geçen sistemlerin ilkel kavramlarını tanımlamakla olur. Onun için, felsefe açısından "tanımlama kavramı" anlam teorisinin temel kavramıdır.

Buradan hemen Dr. Grünberg'in eserinin ilk bölümünde sistematik bir şekilde geliştirdiği, daha sonraki bölümlerde yeri geldikçe, ama özellikle son bölümde somut örneklerle belgelediği "felsefe anlayışı"na geçebilirim sanıyorum. Bence eserin asıl orijinalliği, başta da dokunduğum gibi, son yarım yüzyılda en çok tartışma konusu olan bir soruya, "Felsefe nedir?" sorusuna, şimdiye kadar başka hiçbir felsefecide rastlamadığım derecede *belirli*, *sistemli* ve *tutarlı* bir cevap vermiş olmasıdır. Aslına bakarsanız, Dr. Grünberg doğrudan doğruya "Felsefe nedir?" sorusuna cevap vermiyor, zira biliyor ki, birkaç bin yıllık bir geçmişi olan bir fikir uğraşının *özünü* tek bir basit formülde dile getirmek mümkün değildir. Bugüne kadar "felsefe" pek değişik

biçimlerde anlaşılmış, daha doğrusu, çeşitli felsefeler yapılmıştır. Bunların hangisinin "hâlis felsefe", hangisinin sahte felsefe oluğunu sormak anlamsızdır; böyle bir soru bir çeşit Platon'cu kavramcılığın ürünüdür. Ancak, Dr. Grünberg'e göre, şu soru sorulabilir. Hattâ sorulmalıdır: "İnsan bilgisinin *bugünkü* aşamasında, *bilim* denen gerçek karşısında, felsefeye ne gibi bir görev düşebilir?" Grünberg yalnız bu soruya cevap veriyor, dolayısıyla çeşitli felsefe anlayışlarını ne inceliyor, ne de doğrudan doğruya *eleştiriyor*. Ben bu durumu göz önünde tutarak, Dr. Grünberg'in felsefe anlayışını tarihteki yerine oturtmakta fayda görüyorum. Hem böylece son yarım yüzyılda felsefecileri en çok uğraştıran ve birbirine düşüren "meta-felsefe" (felsefenin felsefesi) konusunda okuyucuya bir fikir vermiş olacağımı sanıyorum.

Gerçi filozoflar eskiden beri arada bir "felsefenin ne çeşit bir fikir uğraşısı olduğu" üzerinde düşünmüşlerdir, ama "felsefe felsefesi"nin üzerinde en fazla düşünülüp tartışılan bir *felsefe disiplini* olarak karşımıza çıkması yeni sayılabilir. Bu alandaki çalışmalar modern bilimin *erginlik çağı* diyebileceğimiz 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamış, bu yüzyılın başlarında Husserl, Russell ve Moore gibi filozofların eserlerinde iyice yoğunlaşmış, Wittgenstein'ın *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı ünlü eserinde bağımsız bir disiplin karakterini kazanmıştır. Felsefe dünyasını birbirine katan bu sonuncu eser "felsefenin kendi kendiyle hesaplaşmasının en ciddi, en sistemli ve en uzlaşma kabul etmez ürünü" sayılabilir.

Yalnız, en aklı başında filozofların geleneksel felsefe problemlerini nerdeyse ikinci plâna itip "Felsefe nedir?" sorusu üzerine bu derece ciddiyetle eğilmelerinin sebebi neydi? Bunu onların artık yolunu yöntemini bulmuş tek tek bilimlerin her gün artan bir hızla insan bilgisine yeni katkılarda bulunmalarına karşılık, felsefenin *yerinde sayar* gibi görünmesinden duydukları bir çeşit "aşağılık duygusu"na bağlamak mümkün. Gördükleri manzara şu: Bir yanda durmadan ilerleyen, yeni doğruluklar bulan bir *bilim*; öbür yanda ne konusu ne yöntemi belli, her kafadan başka bir ses çıkan *felsefe*! Bilimde bir *birlik* ve verimlilik var; buna karşılık felsefede cesaret kırıcı bir dağınıklık ve kısırlık göze çarpıyor. Elbet bunun bir nedeninin olması gerekir. Fel-

sefeyi kemiren "gizli hastalık" ne olabilir? Sonra bu hastalık nasıl tedavi edilebilir? İşte felsefeyi "yasaya-uygun", hattâ "saygıya-değer" bir fikir uğraşısı olarak bilimle aynı paralele yükseltmek isteyen filozofları kaygılandıran sorular bunlar.

Bu soruların mâna ve önemini iyice anlayabilmek için belli bir aşamadan sonra Batı kültür dünyasında ortaya çıkan "felsefe-bilim" ikileşmesinin mânasını anlamak gerekir. Eskiden bu ikisi arasında bir ayrım yapılmazken, hattâ çoğu zaman filozof ile bilgin bir ve aynı adam iken, bir an gelmiş, bu ikisi birbirinden ayrılmaya, hattâ birbirine "yabancılaşma"ya başlamışlardır. Gerçekten de, başlangıçtan 19. yüzyılın ortalarına kadar insan kafasının çözmek ihtiyacını duyduğu *herhangi* bir soruya sistemli ve rasyonel bir cevap araştırmaya felsefe deniyordu, o kadar ki 'bilim' [*'science', 'Wissenschaft'*] sözcüğünün yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması bile çok yenidir. Felsefe *"bilgisevgisi"* demek değil miydi? Ne var ki, 'felsefe' adı altında bile bir zamandır "doğa felsefesi" [*natural philosophy*] bugünkü anlamda "doğa bilimi") ve "manevî felsefe" [*moral philosophy*] diye alt-disiplinler ayırdedilmiş bulunuyordu. Yalnız, nedense "doğa felsefesi" son birkaç yüzyılda baş döndürücü bir *gelişme* gösterdiği halde, "manevî felsefe" böyle bir başarı sağlamak imkânlarından yoksun gibi görünüyordu. Bu durum nasıl açıklanabilirdi?

Öyle sanıyorum ki, lise kitaplarında bile yer alan "tek tek bilimler zamanla felsefeden ayrılmışlardır" sözünün anlamı şudur: Rasyonel düşünmenin ilk kıpırdanışlarından bu yana 'felsefe' adı altında insan zihnini uğraştıran sorulardan bir kısmına cevap vermenin bugün "bilimsel" dediğimiz yöntemleri bulunmuş, böylece tek tek bilimler kurulmuş; buna karşılık, bu sorulardan bazılarına cevap vermenin herkesin üzerinde uyuşabildiği yol ve yöntemleri bulunamamış, böylece bazı sorular, "felsefe sorusu" olmakta devam etmişlerdir. Bugün *bilimsel* dediğimiz uğraşıları başka uğraşılardan ayıran temel özellik, bunlarda ortak bir *araştırma ve denetleme yöntemi*'ne baş vurulmasıdır. Nitekim, bugün (iyice gelişmemiş olan psikoloji ile sosyoloji de dahil) bütün bilimler şu iki yöntemden birine veya her ikisine dayanmaktadır: (i) *Mantıksal* (formel) yöntemler; (ii) *Empirik*

yöntemler. Mantıksal (formel) yöntemlerle, yani *salt düşünme* yoluyla analitik doğruluklar; empirik yöntemlerle (gözlem ve deneyim) ise her türlü sentetik doğruluklar, yani her türlü *mantık-dışı* doğruluklar elde edilir. *Mantıksal* analiz veya çıkarım yoluyla elde edilen *anatilik* doğruluklar (*a priori* oldukları için) aynı zamanda *zorunlu* oldukları halde, sentetik doğruluklar olaylara bağlı oldukları için, *olası* [*contingent*] doğruluklardır. Matematikle formel mantık bu yöntemlerden sadece birincisine, öteki bilimler ise her ikisine baş vurur.

Burada karşımıza şu soru çıkıyor:

Doğrulukları bulmanın veya bilgi edinmenin yasaya-uygun sayılabilecek başka yolları da var mıdır? Yoksa, bu durumda bilimlerden bağımsız bir fikir uğraşısı olarak felsefeye ne gibi saygıya değer bir görev düşüyor?

Birinci soruya verdikleri cevap bakımından filozoflar iki kampa ayrılıyorlar:

Bunlardan bir kısmına göre, bilgi-edinmenin yasaya-uygun bir *üçüncü* yolu vardır: *Sezgi* yolu!* Bu yol bize *analitik* ve *sentetik* doğruluklar dışında ve onlara geri götürülemez yeni bir takım doğruluklar kazandırır: Bunlar Kant'ın *sentetik a priori* dediği doğruluklardır. İşte bilimden farklı olarak felsefe bu türden doğrulukları araştırır. Bu görüşe göre, felsefe de yasaya uygun bir *bilim*'dir, öteki bilimlerden sadece baş vurduğu *yöntemle* ayrılır. Bu görüşün çağımızdaki en önemli savunucusu Fenomenoloji'nin kurucusu Husserl'dir.

İkinci grup düşünürlere göre ise, mantık ve gözlem dışında yasaya-uygun bir üçüncü *bilgi edinme* yolu yoktur; dolayısıyla bu yoldan bilgi edinme sevdasında olan felsefe çabaları (başka bir adıyla "metafizik") boşunadır; nitekim, klâsik metafiziğin kısırlığı, yani bütün filozofların doğruluğu üzerinde anlaştıkları bir tek görüşe bile varamamış olmaları bunun en açık belgesidir. Bu kısırlık sezgi yönteminin *güvenilir* bir yöntem olamayacağını göstermektedir. Zaten herhangi bir normal insanın kullanamayacağı, dolayısıyla denetleyemeyeceği bir yön-

* Gerçekte bu yola çeşitli adlar verilmektedir, ama büyük çoğunluğun 'sezgi' (daha çok 'akılla seziş' / 'rational insight') deyimini kullandığını görüyoruz.

tem *bilimsel* olamaz. Bu görüş genellikle *analitik* filozofların, bunlar arasında özellikle Wittgenstein, Schlick, Carnap, Ayer gibi yeni-pozitivistlerin savunduğu görüştür.

O zaman ikinci soruya bir cevap vermek gerekecektir:

Doğrulukları araştırmanın biricik yasaya-uygun sorumlusu *bilim* ise, felsefeye (eğer düşüyorsa) ne gibi saygıya-değer bir görev düşüyor?

Bu soruya verilen cevapları da önce iki ana öbekte toplamak mümkün:

(i) Her türlü doğrulukları arayıp bulma görevi bilimlere düştüğüne göre, felsefeye herhangi bir yasaya-uygun görev düşmemektedir. Bu görüşü, daha çok örtük bir şekilde, bazı bilim-adamları paylaşmaktadır. Gerçekten de, birçok bilim adamı felsefenin büsbütün gereksiz (fuzulî) bir uğraşı olduğu kanısındadır.

(ii) Doğrulukları arayıp bulmanın, dolayısıyla denetlemenin bilim-dışı yol veya yolları yoktur; böyle olunca da bu amacı güden bilim-dışı bir felsefenin (metafizik) yasaya-uygunluğu kabul edilemez. Ancak bu, felsefenin görevsiz kalmasını da gerektirmez. Felsefeye de yasaya-uygun bir veya birçok görev düşmektedir.

Şimdi, yeni doğruluklar bulma dışında felsefeye ne gibi görevler düşebilir? Bu konuda filozoflar tarafından, bildiğim kadarı, üç ayrı görüş öne sürülmüştür:

(1) Felsefe yeni doğruluklar bulmaya çalışan *yaratıcı* bir uğraşı değildir; onun için felsefenin bilim tarafından bulunmuş olan doğrulukları *sistemleştirme* ve *uzlaştırma* gibi *derleyici* bir görevi vardır. Auguste Comte başta olmak üzere, birçok filozof bu görüşü savunmuştur. (*Sinoptik Felsefe!*)

(2) Bilimlerin baş döndürücü bir hızla geliştiği günümüzde *sinoptik* (kuşatıcı) çalışmaların son derece güç, hattâ imkânsız olduğunu gören Wittgenstein gibi *yeni-pozitivistler* felsefeye daha alçak-gönüllü, ama gene de son derece önemli bir görev tanıdılar: *Kavram analizi!* Bu görüşe göre, felsefe ne bilgi yaratıcı, ne de birleştirici bir uğraşıdır; onun görevi gerek bilimin gerek ortak-duyunun ana-kavramlarını aydınlatmaktır. (*Analitik Felsefe!*)

(3) Russell'ın son yıllardaki bir anlayışını belki bir üçüncü

görüş olarak yorumlamak mümkün: Russell bir konuşmada bilim ile felsefe arasındaki bağlantıyı şu kısa cümlede belirtiyor: "Bilim bildiklerimiz, felsefe ise bilmediklerimizdir." Bu sözle kastedilmek istenen şudur: Bilim ve felsefe özce birbirinden ayrı ve bağımsız uğraşılar değildir. İnsan zihnini uğraştıran çeşitli *problemler* vardır. İnsan bunlardan bir kısmına herkesin doğru diye kabul edebileceği cevaplar verebilmiştir. Bu şekilde doğruluğu herkesçe denetlenebilen ve çoğunlukça kabul edilebilen sorulara *bilimsel* sorular diyoruz. Bu sorulardan bir kısmına ise insanoğlu böyle herkesçe denetlenip kabul edilen cevaplar verememiştir; bunlara da *felsefe soruları* diyoruz. Russell'a göre, herhangi bir sorunun tek-biçimli bir cevabı bulunduğu gün o soru bilime mal olur. Daha doğrusu, belli türden sorulara cevap vermenin belli bir yolu bulunduğu gün bir *bilim* doğuyor. Onun için, felsefe bilimin geçmişi, bilim felsefenin geleceğidir. Kısaca, herhangi bir dönemde daha çözüm yolları bulunamamış sorulara felsefe soruları diyoruz. (*Bilimsel Felsefe!*)

Grünberg'in felsefe anlayışına gelince: Yazarın *Anlam Kavramı*'nın birinci bölümünde geliştirdiği ve § 10'da ana-fikirlerini özetlediği bu anlayış, Russell-Wittgenstein-Carnap geleneğini izlemekle birlikte, hem bunlardan bazılarında (özellikle Wittgenstein'da) görülen tekyanlılık ve aşırılıklardan kaçınıyor, hem de bu filozoflarda yer yer bulanık kalan bazı ana düşüncelere insanı şaşırtan bir açıklık ve tutarlılık getiriyor. Bu bakımdan Dr. Grünberg'in en çok Carnap'a yakın olduğunu görüyoruz. Ancak Grünberg'in Carnap'ta çiçeklenen birçok fikri çok daha belirgin ve sistemli bir biçime soktuğu da yadsınamaz. İnsan eserin birinci bölümünü bitirince felsefenin ne türlü bir fikir uğraşısı olduğu, daha doğrusu olması gerektiği konusunda Wittgenstein'ın *Tractatus*'undan bu yana ne kadar yol alınmış olduğunu sevinçle görüyor. Grünberg'in çalışmasında insana rahatlık veren bir nokta da, ortaya koyduğu anlayışın (klâsik) *metafizik*, (modern) *bilim*, ve (analitik) *felsefe* arasındaki bağlantı ve sürekliliği yeniden kurmuş olması! Kanımca Wittgenstein'ın en büyük yanılması, *metafizik* ile *bilim*'in *özce* farklı uğraşılar olduğunu sanması, dolayısıyla *metafizik olarak felsefeyi* yasaya aykırı (mânasız ve lüzumsuz) bir uğraşı gibi görmesiydi. Witt-

genstein'ın bu görüşü *felsefe* ile *bilim* arasında bir uçurum açmakla kalmamış, üstelik felsefecilerin de iki düşman kampa ayrılmasına yol açmıştı. Bu konuda ilk *uzlaştırıcı* fikirlerin gene *Russell* ve *Carnap*'tan geldiğini görüyoruz. Ancak, ne yazık ki, Russell'ın felsefe ile bilim arasındaki görev-bölüşümü üzerindeki fikirleri yeteri kadar açık ve sistemli değil. Bu konuda Dr. Grünberg, Carnap'ın ana,görüşlerini geliştirerek dört başı mamur bir görüş ortaya koymuş. Bu görüş ana-çizgileriyle şöyle özetlenebilir: *Ortak duyu* da, *bilim* de, klâsik *metafizik* de dolaysız olarak belgelenmemiş bazı ilkel-önermelere dayandıkları için *ön-dayanaklıdırlar*; bu anlamda her birinin dayandığı belli bir *ontoloji* vardır. Oysa ön-dayanaklı olan bir bilgiye güvenilemez; dolayısıyla felsefenin amacı, bütün güvenilmez bilgileri güvenilir hale getirmek olmalıdır. Felsefe bunu bütün verili bilgi sistemlerinin ön-dayanaklı kavram-çerçevelerini öndayanaksız olarak yeniden-kurmak suretiyle yapabilir. Bunun da yolu ön-dayanaklı önermeleri, ön-dayanaksız olarak belgelenebilir birer önermeye dönüştürmektir. Bu şekilde belgelenebilir önermeler iki çeşittir: *Analitik* önermeler, *sentetik* (empirik) önermeler. Analitik önermelerin belgelenmesi mantığı, sentetik önermelerin belgelenmesi ise empirik bilimleri ilgilendirir, felsefeyi değil. Felsefe sadece, *kavram-analizi yoluyla*, yani herhangi bir bilgi-ifade eden önermede geçen deyimlerin anlamını aydınlatarak onları ya mantık, ya da gözlem yoluyla (dolaysız olarak) *belgelenebilir bir biçime dönüştürme* göreviyle yükümlüdür. Belgelemenin kendisi tek tek bilimlerin işidir. Ancak, Dr. Grünberg'in sık sık ve ısrarla belirttiği gibi, felsefenin bu *dönüştürme*'de güttüğü amaç, sonunda her önermenin denetlenmesini, böylece bilimin bize dil-dışı dünya hakkında *güvenilir* bilgi kazandırmasını sağlamaktır. Bu bakımdan felsefe bilimin onsuz-olunamaz bir yardımcısı olarak karşımıza çıkıyor.

Ancak, Wittgenstein ve Ayer gibi yeni-pozitivistlerden farklı olarak, Dr. Grünberg *klâsik metafiziğin* de, ortak-duyu, hattâ bilim kadar yasaya-uygun bir uğraşı olduğu kanısında. Gerçekte ona göre, öndayanaklı olmak, dolayısıyla belli bir *ontolojiye* dayanmak bakımından, bu üç uğraşı arasında bir öz ayrımı yoktur. Nitekim, tek tek bilimler de belli birer ontolojileri

olması bakımından birer metafizik sistemdirler. Dolayısıyla bir bilimin kavram-çerçevesinde köklü değişiklikler yapan (Newton, Einstein, Planck gibi) bilim-adamları (geniş mânada) birer filozofturlar. (Bunlara *filozof-bilgin* diyoruz). Buna karşılık, (dar mânada) bilim verili bir kavram çerçevesi içinde, bu çerçevenin geçerli olduğu varsayımdan kalkarak araştırmalar yapar, tek tek soruları çözmeye çalışır. İşte (dar mânada, veya *analitik*) *felsefenin* görevi, ister sıradan adam, ister filozof-bilginler, isterse klâsik anlamda metafizikçiler tarafından kurulmuş olsun, her türlü öndayanaklı kavram-çerçevelerini öndayanaksız olarak yeniden-kurmaktır. (Aslında filozof-bilginlerle klâsik metafizikçilerin yapmak istedikleri arasında bir öz ayrımı değil, olsa olsa bir *derece* ayrımı vardır. Quine'ın deyimiyle, metafizikçinin araştırmaları (verili kavram çerçeveleri üzerinde yapmak istediği değişiklikler) filozof-bilgininkinden olsa olsa *genellik derecesi* bakımından ayrılır.)

Ne var ki, belli bir öndayanaklı kavram-çerçevesine karşılık birçok değişik, hattâ birbiriyle bağdaşmaz öndayanaksız kavram-çerçevesi kurulabilir. Dr. Grünberg'e göre, bunda da şaşılacak bir yan yoktur. Çünkü matematikte de, mantıkta da bu türlü birbirleriyle bağdaşmaz aksiyomatik sistemler kurulmuştur. Nitekim, Euklides'ci geometriler yanında Euklides'ci olmayan geometriler; iki-değerli (klâsik) mantık yanında, çok-değerli mantık sistemleri yer almaktadır. *Teorik* bakımdan, kendi içinde tutarlı olan her sistem yasaya-uygundur. Bunlardan hangisinin *gerçeğe daha uygun* olduğu sorusuna gelince: Bu büsbütün *pratik* bir soru olup herhangi bir teorinin gerçeğe uygunluğu, o teorinin uygulandığı alanda göz önünde bulundurduğumuz amaçlara elverişliliği ile ölçülür. Örneğin, iki-değerli mantık günlük hayatta olduğu kadar bilimin birçok alanlarında amaca en uygun düşen sistem olduğu halde, Quantum-Mekaniği için üç-değerli bir mantık daha elverişli olabilir. Aynı şeyi çeşitli geometri sistemleri için de söyleyebiliriz. Bu bakımdan klâsik metafizik sistemleri, daha doğrusu, bu sistemlerin öndayanaksız yeniden kurulmuş karşılıkları için de durum aynıdır.

Teorik bakımdan belli bir ontoloji bir başkasından üstün olamıyacağına göre, herkes kendisi için en elverişli bulduğu

ontolojiyi seçmekte hürdür; dolayısıyla seçtiğimiz ontolojiyi *teorik-rasyonel* bir şekilde temellendirmeye, hele kendimizinkinden farklı ontolojilerin temelsizliğini göstermeye kalkmamız yersiz, daha doğrusu mânasız bir çabadır. Açıkçası, şu veya bu ontolojiyi seçmemiz düpedüz *düşünme zevkimize* bağlıdır.

İlk defa Carnap'ın savunduğunu sandığım "ontolojik yantutmazlık" [*ontological neutrality*] ilkesini Dr. Grünberg'in de benimsemiş olduğunu görüyoruz. Ancak, böyle bir tutumun *değerler-felsefesinde* bizi hiç de arzulanmayan bir sonuca götürmesinden korkulur. Çünkü, insanlar bir arada yaşadıklarına göre, bazı ana-değerler veya davranış ilkeleri üzerinde anlaşmak, dolayısıyla bu ilkelerin genel-geçerliliğini kabul etmek zorundadırlar. Böyle olunca da, herkesin beğendiği değersistemine bağlanması söz konusu olamaz. Yukardaki tutumla bu güçlüğün nasıl giderilebileceğini ben düşünemiyorum. İnşallah Dr. Grünberg değerler-felsefesi üzerine yapacağı bir araştırmayla bizi bu konuda da bir an önce aydınlatır.

Sözlerimi bitirmeden bir iki noktaya kısaca dokunma istiyorum:

Eserin dili (hele 7 yıl öncesi için) çok arı bir Türkçe; üslûbu da olabileceği kadar sade! Besbelli ki, Dr. Grünberg'in felsefede titizlikle uyguladığı Occam'lının "tutumluluk ilkesi" ('Nesneleri gereğinden fazla artırmamak!') burada da iş başında: Gerekli olan her şeyi, ama sadece gerekli olan şeyleri söylemek! Ne var ki, bu aşırı tutumluluk eserin okunup anlaşılmasını bir hayli güçleştiriyor.

Dr. Grünberg'in en göze çarpan bir özelliği de "ne idüğü belirsiz" lâflar etmekten mutlak şekilde kaçınması; onun için yazar her kullandığı ana terimi tanımlıyor ve, daha da önemlisi, her iddiasını şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlıyor. Gerçekten de, bu tezde hesabı verilmemiş tek bir iddiaya rastlamak mümkün değil! Bu bakımdan eser pek alışık olmadığımız bir açıklık ve mantıksal sıkılık örneği. Bana öyle geliyor ki, Carnap'ınkiler bir yana bırakılırsa, yabancı literatürde bile bu derece "more geometrico" yazılmış bir başka esere rastlamak güç. Yazarın mantıkçı dehâsı her satırda kendini belli ediyor.

Dr. Grünberg'in modern mantık, semantik ve analitik fel-

sefe literatürü hakkındaki derin ve sağlam bilgisini olduğu kadar, o eşsiz eleştirme ve sistemleştirme gücünü de ortaya koyan bu eser (şüphesiz bütün bu pozitif niteliklerinden ötürü) okunması güç bir eser. Gerçi, yazar burada modern mantığı hemen hemen hiç kullanmıyor, ama okuyucudan bu mantığın sağlam bir bilgisini, hattâ ondan da çok, sıkı bir *mantıksal düşünüş* yeteneğini istiyor. Gerçekten de bu eserde insanı en çok şaşırtan şey, yazarın zekâsının bir "elektronik beyin" dakikliğiyle çıkarım-zincirlerini geliştirmesi. Bu durum okuyanda çok kez gücünü aşan bir dikkatini toplama çabası gerektiriyor.

Ne yazık ki, yazarı için övücü olan bu nitelikler eserin (hiç değilse bir zaman için) okunma, dolayısıyla faydalanılma şansını bir hayli azaltıyor. Ama gene de, bu konuda birşeyler öğrenmeye niyetli ciddî okuyucuların, özellikle genç kabiliyetlerin eserin asıl değerini meydana getiren bu türlü güçlüklerden hemen yılmamaları gerekir. Bunun için eserin incelenmesinde şöyle bir yol tutulmasını salık veririm: Eser bir ana-metinle, "not ve aydınlatmalar" başlığını taşıyan bir ikinci kısımdan kurulu. Bence ilk okumada apayrı bir bilgi hazinesi olan bu ikinci kısma hiç bakmamak en iyisi. Ondan sonra eser ikinci defa, not ve aydınlatmaları da içine alacak şekilde, ama daha yavaş ve daha dikkatle okunmalıdır. Böylece ana-fikirler biraz daha aydınlanmış olacaktır. Ondan sonra en az bir defa daha yalnız ana-metnin okunması gerekir. Bu sabır ve tahammülü gösterenlerin sonunda bizde alışılmamış türden seviyeli bir eserle karşı karşıya olduklarını anlıyacaklarından şüphem yoktur.

Sözümü bitirirken, yabancı literatürde bile büyük bir boşluğu dolduracağından emin olduğum, bu yüzden bir an önce İngilizce'ye çevrilmesini dilediğim bu eseri yayınlamak kadirşinaslığını gösteren Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesine, ama özellikle böyle bir eseri Türk felsefe literatürüne kazandırdıkları için Felsefe Bölümünün anlayışlı öğretim üyelerine yürekten teşekkürü borç bilirim.

Doç. Dr. Hüseyin Batuhan
Ankara, Şubat 1970

Giriş

§ 1. "Anlam" Kavramı

Felsefe Sokrates'te ana kavramların *anlamlarının* gün ışığına çıkartılması çabası olarak belirmişti. Çağımızda ise, *anlam analizini* felsefenin merkezi haline getiren (ve özellikle Anglosakson ülkelerinde yaygın olan) *analitik-felsefe* akımına, bir bakıma bu *Sokratik geleneğe* bir dönüş gözüyle bakılabilir.

Yazımızın 1. bölümünde, *güvenilir bilgi* sağlamak amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik metodun, bilgi-sistemlerinin *ilkel-terimlerinin anlamlarının aydınlatılması* olduğunu göstereceğiz. Buna göre her felsefe problemi bir anlam aydınlatılması olacağından, *"anlam"ın anlamının aydınlatılması* sistematik bir felsefenin ilk ele alacağı bir problem olmalıdır. Yazımızın amacı bu konuda bir çözüm denemesine girişmektir.

Ancak 'anlam' terimini en geniş mânasında değil de, *"bilgisel-anlam"*[1] denilebilen dar bir mânasında inceleyip, "bilgisel-olmayan anlamları" (duygusal-anlam, v.ö.) kesin olarak konumuzun dışında bırakıyoruz. ("Bilgisel-olmayan anlamların" incelenmesinin, ancak "bilgisel-anlam" problemine olumlu bir çözüm bulunduktan sonra ele alınması, metodolojik bakımdan daha faydalı olur).

Yerinde kullanılmak şartıyla *her* (dilsel) ifadenin,[2] *her* sembol veya işaretin *geniş mânada* bir anlamı vardır (örneğin: sürrealist bir şiirin, non-figüratif bir tablonun anlamı), ama yalnız *bazılarının bilgisel-anlamı* olabilir.

Bilgisel-anlamı, içinde geçtiği bağlamlardan[3] bağımsız olarak belirlenebilen ifadeler (bilgisel-anlam birimleri) yalnız *önermeler*dir.[4] (Önermelerin kısımları olan ifadelerin bilgisel-anlam-

ları ise, ancak bunların bağlamları olan önermelerin bilgisel-anlamları aracıyla belirlenebilir).

Bir önermenin doğruluk-değeri o önermenin anlamına bağlıdır; öyle ki önermenin *anlamı, doğruluk-değerinin* belirlenmesinin *gerekli* (onsuz-olunamaz) şartıdır. Genel olarak bu şart yalnız *gerekli* olup *yeterli* değildir. Nitekim bir önermenin *doğruluk-değeri*, genel olarak yalnız o önermenin *anlamına* değil, bir de (dil-dışı) olgulara bağlı olup, böylece iki ayrı faktör tarafından belirlenir. Özel olarak ancak *analitik-önermeler*'in doğruluk-değerleri yalnız birinci faktör tarafından, yani salt anlamları gereği belirlenmiştir. İmdi bir önermenin *tüm-anlamını* meydana getiren çeşitli *anlam-bileşenlerinin* [*meaning components*], (örneğin duygusal anlam-bileşeni) bazıları önermenin doğruluk-değerini belirlemek için gereksizdir. Buna karşılık her önermenin, kendi *doğruluk-değerini belirlemek için gerekli olan bir anlam-bileşeni* olmalıdır. İşte bu anlam-bileşenine *önermenin bilgisel-anlamı* diyoruz.

TANIM: Bir *önermenin bilgisel-anlamı*, bu önermenin doğruluk-değerini belirlemek için gerekli olan anlam-bileşeni demektir.

Bir önermenin bilgisel-anlamı (öbür anlam-bileşenlerine dokunmadan) değiştirilirse, önermenin doğruluk-değeri değişebilir (doğru ise yanlış, yanlış ise doğru olabilir) ve bu anlam büsbütün ortadan kaldırılırsa, önerme *belirsiz* (yani hiç bir doğruluk-değeri olmayan) bir cümle olur. Buna karşılık, bir önermenin bilgisel-olmayan anlam-bileşenleri (bilgisel-anlama dokunmadan) değiştirilirse, hattâ büsbütün ortadan kaldırılırsa, önermemiz belirsiz olmadığı gibi doğruluk-değeri de değişmeyebilir.

Bir terim'in[5] bilgisel-anlamı ise, ancak içinde geçtiği önermelerin bilgisel-anlamları aracıyla belirlenebilir.[6]

TANIM: Bir *terimin bilgisel-anlamı*, bu terimin (içinde geçtiği), her bir önermenin doğruluk-değerini belirleme görevinde kendisine düşen pay demektir.

Bu yazıda bundan böyle "anlam" (veya "anlamlı") sözcü-

ğünü, başka şekilde belirtilmediği hallerde, yalnız *"bilgisel-anlam"* (bilgisel-anlamı olan) mânasında kullanacağız.

§ 2. Dil ve Uzlaşım

Birçok bakımdan ayrı ayrı, hattâ aykırı kollara ayrılmış olan analitik-felsefe akımının ortak bir yönü, anlam incelemelerini *dil* açısından, yani bir *dil-analizi* tarzında yapmasıdır.[1] (Bu yön çağdaş analitik-felsefeyi Sokrates'in anlam-incelemelerinden ayıran en kökel ayrım olsa gerek). Modern görüşe uygun olarak kendi incelemelerimizin de ağırlık merkezini (*kavramlar* yerine) *terimler* ve (*yargılar* yerine) *önermeler* teşkil edecektir.

Buna göre, problemimiz şu biçimi almaktadır: "Bir terim veya önermenin *anlamı* ne demektir?" Ancak bu soruya olumlu bir çözüm bulunduktan sonra *kavram* ve *yargıların* öz ve varoluşları hakkında da bilgi edinmemiz mümkün olabilecektir.

"Dil" sözcüğünü burada, dar mânada yalnız *günlük-dil* (tabii dil, tarihsel dil) olarak değil, bütün bilimsel ve teknik dilleri ve genel olarak her türlü tabii veya yapma *sembol-sistemlerini* kaplamı içine alacak şekilde, en geniş mânada kullanıyoruz. Örneğin "C" sembolü *kimya-dilinin* bir *terimi* ve "$C + O_2 \rightarrow CO_2$" sembol-dizisi (ifadesi) ise aynı dilin bir *önermesi* sayılmalıdır. Her bir özel uğraşı alanına (bilimler, güzel-sanatlar, ahlâk, hukuk, metafizik, v.ö.) özgü "dil"e bir *"dil-sistemi"* diyeceğiz. Dil-sistemlerinin çoğunun (örneğin: matematik, fizik, kimya, metafizik, v.b) terimleri kısmen günlük-dile ait olup kısmen günlük-dilin dışındadır (özel "teknik" terimler).[2] Sembolik mantıkta bütün terimleri günlük dilin dışında olan salt sembolik dil-sistemleri kurulmaktadır. Ortak-duyu bilgisini ifade eden "dil-sistemi" ise, tam tersine, büsbütün günlük-dilin içindedir. Bu bakımdan günlük dile (daha doğrusu günlük-dilin bilgisel kısmına) ortak-duyu bilgisinin karşılığı olan dil-sistemi gözüyle bakılabilir. Konumuzu ilgilendiren dil-sistemleri yalnız *bilgi-sistemlerini* (ortak-duyu bilgisi, formel ve empirik bilimler, metafizik-sistemler) ifade eden bilgisel dil-sistemleridir. Kısaltma olarak yazımızda bundan böyle "dil-sistemi" deyimini yalnız "bilgisel dil-sistemi" anlamında kullanacağız.

İmdi her bir *dil sistemi* kendi yapısı gereği, dile getirdiği bütün bilgilere *a priori* belli bir şekil veren bir *"kavram-çerçevesi"* sağlamaktadır.[3] Örneğin, iki-değerli bir mantık sistemi bu sisteme giren her bir önermenin ya doğru, ya yanlış olmasını sağlar; üç değerli bir mantık-sistemi ise sisteme giren her önermenin üç ayrı doğruluk-değerinden birini taşımasını; klâsik fizik, herhangi bir maddî noktanın aynı zamanda uzay-konumunun ve momentinin (kütle ile hızın çarpımı) ilkece kesinliğe istenildiği kadar yaklaşık bir derecede ölçülebilmesini *a priori* olarak sağlar; quanta-fiziği ise *a priori* olarak böyle bir ölçmeyi imkânsız sayarak, bu imkânsızlık hakkında *a priori* bir bilgi sağlar.

Dil-sistemlerinin yapısı gereği olan *kavram çerçeveleri*, Kant'ın aklın yapısı gereği bütün bilgilerimize *a priori* bir şekil veren *görü-kalıplarını* ve *kategorilerini* andırmaktadır. Ancak Kant'ın *a priori* kalıp ve kategorileri *biricik, isteğe bağlı-olmayan* ve *zamanla-değişmez* olduğu tasavvur edilen insan aklının yapısı ile temellendirilmiş olduğu halde; a priori *kavram-çerçeveleri çeşitli, uzlaşımsal ve zamanla-değişebilen* dil-sistemlerinin yapılarına dayanmaktadır. Bu görüş bakımından, Kant'ın *değişmez bir akıl yapısına* bağlı sandığı *a priori* gerçekte kendi çağında yaygın olan sistemlerin (Aristoteles mantığı, Euklides geometrisi, Newton fiziği) kavramsal-çerçevelerinden başka bir şey değildir. Ancak değişmez bir akıl yapısı tasavvuru yerine *hür ve yaratıcı bir aklın* ürünü olan *uzlaşımsal kavram çerçeveleri* koymakla; *a priori* problemine, dolayısıyla *tümel-geçer ve zaruri bilgi* problemine olumlu bir çözüm bulunabileceği kanısındayız.

Böylece *"uzlaşım"* kavramı çağdaş bilgi-teorisi ile bilim-felsefesinin kilit-kavramı olmaktadır. Uzlaşımcı görüş bir yandan dogmatik *a priorizmi* çürütürken, öbür yandan *dogmatik bir empirizm* sayabileceğimiz *dar pozitivist* görüşe de yıkıcı bir vuruş indirmektedir. Nitekim uzlaşımcı görüş bakımından, bilimler olguları oldukları gibi tasvir edip aralarındaki gözlenebilen bağlantıları dile getirmekten çok uzaktır. Tam tersine, bütün bilimsel teoriler geniş ölçüde *hür uzlaşımlara* dayandıkları gibi, bu türlü uzlaşımsal teorilerle "çarpıtılmamış" bilimsel *olguların* varlığından da şüphe edilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Felsefe ve Anlam

§ 3. Felsefenin Tanımlanması Problemi

"Anlam" kavramının incelenmesi çeşitli açıdan (örneğin kültür tarihi, dil-bilgisi, psikoloji, sosyoloji v.b. özel bilimlerin çerçevesi içinde) yapılabilir. Yazımızın amacı ise "anlam" kavramını yalnız felsefe açısından, yani bir *felsefe problemi* olarak incelemektir. Şu halde "anlam" problemini ele almadan önce, genel olarak bir felsefe probleminin ne demek olduğunu ve çözümü için hangi yollara başvurulabileceğini araştırmamız faydalı olacaktır. Böyle bir araştırma konusu ise *"felsefe"nin anlamının aydınlatılması* (yani *"felsefe" teriminin tanımlanması*) probleminden başka bir şey değildir.

Bu bölümde *"felsefe"nin anlamını aydınlatmaya* çalışacağız.[1] Bunun asıl amacımıza bir faydası da, "anlam" kavramının felsefe için eşsiz *önemini* belirtmek, özellikle *felsefenin* başvurabileceği *biricik metodun* bilgi-sistemlerinin *ilkel-terimlerinin anlamlarının aydınlatılması* olduğunu göstermek olacaktır.[2]

"Felsefe" ayrı filozoflar tarafından çok çeşitli ve belki de birbirlerine aykırı şekillerde anlaşılmıştır. Ama bütün bu çeşitli anlayışlarda ortak olan yön, *felsefenin bilgi sağlayan bir uğraşı* sayılmasıdır. Bilginin imkânsız olduğunu ileri sürenler bile, felsefenin hiç olmazsa *hiçbir şey bilmediğimiz veya bilemeyeceğimiz hakkında bilgi sağlayabileceğini* kabul etmektedirler. Şu halde, felsefe bir bilgi çeşidi olduğuna göre, onu tanımlamak için, öbür bilgi çeşitlerinden *konu, amaç ve metod* bakımından ayrımlarını göstermemiz gerekecektir.

§ 4. Felsefenin Konusu

Mânalı olarak sözü edilebilen her şeyin felsefe tarafından incelenebileceği, dolayısıyla *felsefenin konusunun evrensel olduğu kanısındayız.* Bir yandan *bütün dil-dışı nesneler,* öbür yandan da mümkün olan *bütün (mânalı) dilsel-ifadeler* felsefenin konusu içine girebilirler. Günlük hayatın en sıradan olguları bile felsefe açısından incelenebilir. Örneğin karşımda mavi bir kitabın bulunduğunu düşünelim. O zaman *kitap, mavilik* özelliği ve *kitabın-mavi-olması* olgusu varoluş, gerçeklik, bilinme veya bilinebilme bakımından açıkça felsefeyi ilgilendirebilir.

Felsefenin *asıl amacı,* dilsel ifadeler hakkında (ikinci-elden) bilgi sağlamak değil, *dil-dışı varlıklar hakkında (birinci-elden) bilgi sağlamaktır.* Ama, göreceğimiz gibi, felsefenin *metodu* dil-dışı nesnelerin doğrudan-doğruya incelenmesine elverişli olmayıp ancak dilsel-ifadelerin incelenmesini sağlamaktadır. Başka bir deyimle, *metod* bakımından her *felsefe problemi* ancak bir *dil-analizi problemi* olmaktadır.

İmdi konusu dil-dışı olan her problem kolaylıkla bir dil-analizi problemine çevrilebilmekte ve böylece her dil-dışı konu bir (dilsel) felsefe problemine yol açabilmektedir.[1] Bunun için güdülecek yol, incelenmesi istenen her dil-dışı nesnenin adı olan dilsel ifadeyi alıp onun dil-analizini yapmaktır. Yukarıdaki örneği yeniden göz önüne alalım. Felsefenin doğrudan-doğruya *kitap, mavilik ve kitabın-mavi-olması* olgusu gibi dil-dışı nesneleri incelemeyeceği meydandadır. Ama bunun yerine "kitap", "mavi" ve "kitabın-mavi-olması" gibi ifadelerin dil-analizi yapılır, bu arada bu ifadelerle ilgili "kitap vardır", "kitap gerçekten vardır", "mavilik vardır", "kitabın-mavi-olması olgusu vardır", "'mavi' yüklemi kitaba uygulanabilir", "kitabın mavi olduğunu biliyorum", " 'kitap mavidir' önermesi doğrudur", "'kitap mavidir' önermesinin doğru olduğunu biliyorum", "kitabın varolduğunu biliyorum", v.b. ifadeler incelenir. Bu dilsel incelemelerin sonucunda kitap, mavilikliği ve kitabın-mavi-olması olgusu hakkında da dolaylı bir şekilde bilgi sağlanmış olacaktır. Böylece herhangi bir dil-dışı konunun karşılığı olan dil-analizi önünde sonunda gene dil-dışı konu hakkın-

da da dolambaçlı bir yolla birinci-elden bilgi elde edilmesine yarar. *Bilgi-teorisi* (dil analizi, ikinci-elden bilgi) şeklinde başlayan felsefe uğraşısı *ontoloji* (dil-dışı nesneler hakkında birinci elden bilgi) ile amacına erişir. *Dil içinde kapalı* kalıp *ontoloji* seviyesine yükselemeyen bir felsefe problemi felsefe açısından çözülmüş sayılamaz.

§ 5. Felsefenin Amacı

Felsefe bir bilgi çeşidi olup konusu evrensel olduğundan, *amacının* her şey hakkında bilgi sağlamak olacağı meydandadır. Ancak felsefe bütün öbür bilgilerin toplamından ibaret değildir. O halde felsefeyi bütün öbür bilgi çeşitlerinden ayırmak üzere *amacının özelliğini* belirtmemiz gerekecektir.

Felsefe ile bütün öbür bilgi türlerini karşılaştırdığımızda görüyoruz ki, felsefe bu bilgilerin tümünü de bir tartışma konusu haline getirip, halis birer bilgi olup olmadıkları hakkında karar vermeye kendini yetkili sayıyor.[1] Böylece felsefe bütün bilgilerimiz için bir *temyiz mahkemesi* görevinde olup, bu bilgiler felsefenin soruşturmasından (eleştirmesinden) ve vereceği karardan *önce, güvenilir-bilgi* sayılamaz. Nitekim her özel bilgi dalı (ortak-duyu bilgisi ve özel bilimler) kendi konusuna giren bilgiler için bir *ilk başvurma mahkemesi* [*tribunal de première instance*] durumundadır. Bu mahkemeler "bilgi-sanılan"ın *belge* [*evidence, preuve*]lerini ortaya koyup inceleyerek *doğru* ("suçsuz") veya *yanlış* ("suçlu") olduklarına karar verirler. Ancak doğruluklarına karar verilmiş olan, yani mahkemece doğrulukları *belgelenmiş* olan önermelere *bilgi* denir. İmdi ilk başvurma mahkemesinde gerek doğruluğuna karar verilmiş olan bir önerme (bilgi), gerek yanlışlığına karar verilmiş olan bir önerme (yanlışlığı belgelenmiş olan önerme), hattâ şimdiye kadar ne doğruluğuna, ne de yanlışlığına karar verilmemiş bir önerme (karar-verilemez önermeler [*undecidable statements*]) için temyiz mahkemesine (son başvurma mahkemesi) başvurulabilir. Temyiz mahkemesinin tarafsız olup, önyargıda bulunmamak için ilk-başvurma mahkemelerinin kararlarını kendi soruş-

turması sonucunda varacağı karardan önce *doğru* veya *yanlış* saymaktan kaçınmalı, yani ilk-başvurma mahkemelerinin bütün kararlarını (her bilgi dalının bütün sonuçlarını) *güvenilmez* saymalıdır.[2]

İmdi bilgilerimizin temyiz mahkemesi görevinde olan felsefe ile birer ilk-başvurma mahkemesi durumundaki öbür bilgi dallarının *belgeleme-metodları* arasında çok önemli bir ayrım görüyoruz. Yukarıda gösterildiği gibi, felsefe, kendi kararından önce bütün bilgileri *güvenilmez saymakta*, yani her bir sanığı, hakkında vereceği karar anına kadar, suçlu veya suçsuz saymamaktadır. (Bu ise özel bilgi dallarının sonuçları karşısında büsbütün tarafsız kalmaktan başka bir şey değildir). Buna karşılık, bütün öbür bilgi dalları sanki "suçlu olduğuna karar verilmediği sürece her bir sanık suçsuz sayılmalıdır" şeklinde ifade edilebilen klâsik hukuk ilkesine uyar gibi, *o ana kadar yanlışlıkları belgelenmemiş olan varsayımları doğru saymaktadır*.[3] İmdi herhangi bir belgelemeişlemi için başvurulan *belgeler* (öncüller) birer *bilgi* olmalıdır. Felsefe *belge* olarak ancak kendisi tarafından daha önce belgelenmiş olan bilgileri kabul edebilir. Nitekim bu niteliği taşımayan her bilgi *güvenilmez*'dir. Buna karşılık öbür bilgi dalları *belge* olarak, o ana kadar *belgelenmiş* olan bazı önermeleri (varsayımlar veya sezgisel olarak apaçık sayılan ilkeler) –o ana kadar yanlışlanmamış olmaları şartıyla– kabul edebilirler.[4] (Böylece özel bilgi dallarının işi kolaylaşmış olup, çabuk kararlar bekleyen pratik hayatın gerekimlerini yerine getirmesi mümkün olmaktadır.)

Felsefe ise *güvenilir* bilgi sağlamak iddiasındadır. Binyıllar boyunca hiçbir konu hakkında herkesce kabul edilen bir sonuca varamayan felsefenin, akla-sığmaz başarılar gösteren tabiat bilimlerinin sağladığı bilgileri bile *güvenilmez* saydığı halde, kendisinin *güvenilir* bilgi sağlayabileceğini öne sürmesi gülünç görünebilir. Gerçekte durumun hiç de böyle olmadığını gösterebilmek umudundayız.

Bütün filozofların, en koyu dogmatistlerden en aşırı şüphecilere kadar, üzerinde anlaştıkları bir tek konu olmadığı halde hepsine ortak olan yön (belki tek ortak yön), *felsefenin* (çok az sayıda –belki bir tek te– olsa bile) bazı *güvenilir bilgiler* sağlayabileceği iddiasıdır. *Hiçbir şey bilmediğimizi* (veya bilemeyeceği-

mizi) öne süren filozoflar bile, kendi felsefelerinin sağladığı bu *biricik "bilginin" güvenilirliğini* kabul etmek zorundadır.[5]

Yukarıdaki incelemelere dayanarak felsefenin amacını şöyle belirtiyoruz:

Felsefenin amacı güvenilir-bilgi sağlamaktır.

Buna göre, felsefeyi *amacı* bakımından öbür bilgi çeşitlerinden ayırt edebilmek için, bir yandan felsefe dışındaki bütün bilgi çeşitlerinin (gerçekten) *güvenilmez* olduklarını, öbür yandan da felsefenin güvenilir bilgi sağlamasının hiç olmazsa ilkece mümkün olduğunu göstermek gerekir.

(a) *"Felsefe dışında kalan bütün bilgiler,* (felsefe tarafından güvenilir bir biçime dönüştürülmeden önce) *güvenilmez bilgilerdir."*

Bu iddiayı haklı göstermek için söz konusu bilgilerin yapılarını daha yakından inceleyelim: Bilgilerimiz *bilgi-sistemleri* diyeceğimiz bir takım sistemler (bilgi-dalları ortak-duyu bilgileri özel bilimler ve bilimsel teoriler, metafizik sistemler) halinde öbekleşmiştir. Her *bilgi-sistemi* biryol sistemin *sonuçlarını* (ürünlerini, "başarılarını"), yani sağladığı tek tek bilgileri ifade eden bir *dil-sistemi* (nesnel-dil), bir de bu bilgileri elde etmek için kullanılan *metodolojik-kurallar* (mantık kuralları, bilimsel yöntem kuralları [*rules of scientific procedure*])'dan kuruludur. Bir bilgi-sisteminin sağladığı tek tek bilgiler hep bilgi-sisteminin kapsadığı dil-sistemine ait birer *önerme* ile ifade edildiği halde, bilgi-sisteminde kullanılan metodolojik-kuralların bir çoğu (matematik ve fizik teorileri gibi en gelişmiş olan bilgi-sistemleri halinde bile) dile getirilmemiştir. Dile getirilmiş her bir metodolojik-kural, ilgili (nesnel) dil-sisteminin üst-diline ait bir üst-önerme [*meta-statement*] ile ifade edilir. Dile getirilmemiş metodolojik-kurallar ise dil-sistemini kullanan kişilerde belli bir takım davranış-yatkınlıkları halinde belirirler, öyle ki böyle bir metodolojik-kuralın "bilinmesi", belli bir durumun "olduğunu bilmek" [*knowing that*] değil, belli bir takım işlemlerin (araştırma ve belgeleme işlemleri) "yapılmasını bilmek" [*knowing how*] demektir.[6]

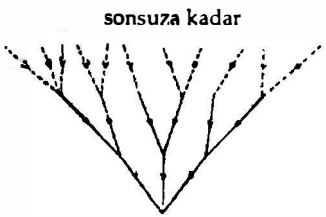
İmdi bir bilgi-sisteminin sağladığı tek tek bilgiler bu bilgi-sistemini ifade eden (nesnel) dil-sistemine ait olup, bilgi-sisteminin metodolojik-kuralları gereği *doğrulukları belgelenmiş* olan önermelerle ifade edilir. (Nominalist bir açıdan bilgiler, onları "ifade" eden bu *önermelerden* başka bir şey değildir; kavramcı açıdan ise, bilgiler, önermelerin kendileri değil, bunların ifade ettikleri dildışı ideal içerik veya anlam, yani birer *yargı* sayılmaktadır.)

Genel olarak bir önermenin doğruluğunun *belgelenmesi*, bu önermenin (ait olduğu bilgi-sisteminin metodolojik-kuralları gereği) önceden bilinen başka önermelerden (öncüller [*premisses*]) dedüktif veya indüktif yolla *çıkarılması* (yani sözkonusu önermenin doğruluğunun öncüllere dayanarak kabul edilmesi) anlamına gelmektedir. Oysa aşağıda göstereceğimiz gibi, bu anlamdaki bir belgelemeden başka türlü bir belgeleme olmasaydı, herhangi bir halis (yani güvenilir) bilginin elde edilmesi imkânsız olacak, dolayısıyla bütün bilgilerimiz *bilgi-sanılan* (yani güvenilmez-bilgi) durumuna düşecekti. Şu halde, yukarıdaki anlamda belgeleme çeşidine *dolaylı-belgeleme* (çıkarımsal-belgeleme), bir önermenin doğruluğunun başka hiçbir bilgiye dayanmadan belgelenmesine de, *dolaysız-belgeleme* (çıkarımsal-olmayan belgeleme) diyeceğiz.

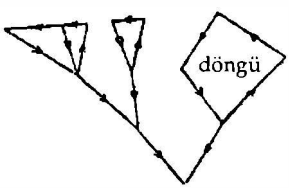
İmdi bir an için tek belgeleme yolunun dolaylı-belgeleme olduğunu kabul edelim. O zaman bilgi ifade eden her bir önerme (doğruluğu belgelenmiş bir önerme olacağından) bir takım öncüllerin varolmasını gerektirecektir. Oysa her öncül de bilgi ifade eden bir önerme olduğundan kendi doğruluğunu belgeleyecek öncüllerin varolmasını gerektirecek, v.b. sonsuza kadar! Bu ise bir *durmadan-gerileme* [*infinite regress*] olmaktadır. Şu halde ilk önermenin *belgeleme-zinciri*, (yani bu önerme ile onun öncülleri, öncüllerinin öncülleri, öncüllerinin öncüllerinin öncülleri, v.ö. den kurulu önermeler dizisi) ya sonsuz olacak, ya aynı bir önerme kendi belgeleme-zincirinde öncül olarak tekrarlanacak (döngülü zincir hali), ya da zincir sonlu olup sonundaki uç-önermelerin doğrulukları belgelenmemiş olacaktır. 1. şık *durmadan-gerileme*, 2. şık *diallelus*[7] (savın kanıtsaması; [*petitio principii*]), 3. şık *eksik-belgeleme* halidir. Tüketici olan bu üç şıkkın hepsinde de sözkonusu önermenin doğruluğunun belgelenmesi kusurlu olduğundan, halis (güvenilir) bilgi ifade edemeyecektir.

Bu üç halin birer şema ile canlandırılması faydalı olur. ("p→—q" de →— işaretini "p" önermesinin "q" önermesinin bir öncülü olduğunu göstermek için kullanıyoruz. Her nokta bir önermeyi gösteriyor.)

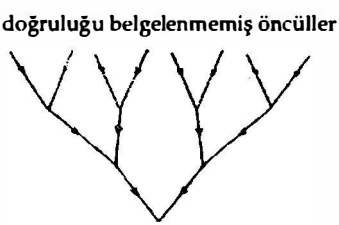
1) *Durmadan-gerileme [infinite regress]:*

2) *Diallelus [petitio principii]:*

3) *Eksik-belgeleme:*

Ancak doğrulukları *dolaysız-olarak belgelenmiş* önermelerin varolduğunu kabul etmekle bu üçlü *dilemma (trilemma)*dan kurtulabiliriz. Nitekim bu halde bilgi ifade eden her bir önermenin belgeleme-zinciri sonlu, döngüsüz-zincirli olup sonundaki uç-önermelerin hepsi *dolaysız-olarak belgelenmiş* önermeler olabilecektir.

Ama bir bilgi-sistemini ifade eden (nesnel) dil-sisteminin yeteri kadar dolaysız-olarak belgelenebilen önermeleri içine alması gene de bu bilgi-sisteminin halis (güvenilir) bilgi sağlaması için yeterli değil. Nitekim doğrulukları dolaylı-olarak belgelenen önermelerin belgeleme işlemlerinde ait oldukları bilgi-sisteminin (dedüktif veya indüktif, üstdilde dile-getirilmiş veya getirilmemiş) metodolojik-kuralları kullanılmalıdır. Oysa, bu kuralların *geçerli* [*valid*] olduklarının (yani doğru öncüllerden onlar yardımıyla hep doğru sonuçlar elde edileceğinin) *bilinmesi* gerekir. Başka bir deyimle, metodolojik-kurallar da önceden elde edilmiş (yani doğrulukları önceden belgelenmiş) olan birer *bilgi* olmalıdır. Metodolojik-kuralları eksiksiz olarak belgelenmemiş bir bilgi-sisteminde belgeleme-zincirlerinin sonundaki uç-önermeler hep dolaysız-olarak belgelenmiş önermeler olsa bile, öncüllerden sonuçlara geçiş için kullanılan kuralların geçerliği için *teminat* (güvence, garanti, [*warrant*]) olmadığı için, gene de *kusurlu* bir belgeleme olmaktadır. Kaldı ki, dolaysız-olarak belgelenmiş olan önermeler hiçbir *öncül* (nesnel dil-sistemine ait öncül) gerektirmemekle birlikte, ait oldukları bilgi-sisteminin metodolojik-kurallarına dayanmaktadır; öyle ki bu kuralların geçerliği eksiksiz olarak belgelenmediği hallerde, dolaysız-olarak belgelenmiş önermelerin bile doğrulukları için bir teminat olmadığından, böyle bir dolaysız-belgeleme kusurlu olur.

Buraya kadar bilgi-sistemlerini tek başlarına, yani sistemler-arası bağlantılarından bağımsız olarak inceledik. Şimdi de bu bağlantıların hesaba katılmasıyla salt dolaylı-belgeleme ile güvenilir bilginin sağlanmasının mümkün olup olmayacağını araştıracağız.

(S) belli bir bilgi-sistemi ve (D) de (S)'yi ifade eden (nesnel) dil-sistemi olsun. Gene bir an için tek belgeleme yolunun *dolaylı-belgeleme* olduğunu kabul edelim. (D)'nin öbür önermelerini belgelemeye yarayan, fakat kendileri belgelenmemiş olan önermelere (belgeleme-zincirlerinin sonlarındaki uç-önermeler) *ilkel-önermeler* denir. (Dolaylı-belgeleme ile dolaysız-belgeleme ayrımı yapıldığı hallerde ise, bir dil-sisteminin –veya bir bilgi-sisteminin– *ilkel-önermeleri*, o sistemin *öbür önermelerini dolaylı-olarak belgelemeye yarayan, fakat kendilerinin ne doğrulukları ne de*

yanlışlıkları aynı sistem içinde dolaylı-olarak belgelenmemiş olan önermeleri demektir.) İmdi (S)'nin ilkel-önermeleri başka bir (S') bilgi-sisteminin belgelenmiş önermeleri olabilir. Gerçekte de durum çokluk böyledir. Örneğin biyoloji kimyanın, kimya fiziğin, fizik matematiğin, matematik mantığın bazı önermelerini birer ilkel-önerme olarak kullanmaktadır.

Metodolojik-kurallara gelince, bunların dile-getirilmiş olanlarının durumu ilkel-önermelerinkine benzemektedir. Herhangi bir bilgi-sisteminin bazı metodolojik-kuralları başka bir bilgi-sisteminin belgelenmiş birer önermesi olmaktadır. Örneğin bütün bilgi-sistemlerine ortak metodolojik-kurallar olan mantık-kurallarının birçoğu özel bir bilgi-sistemi olarak kurulmuş olan *mantıkta*, ve empirik-bilimlerin metodolojik-kuralları arasında yer alan probabilite ve istatistik kuralları da özel bir bilgi-sistemi olarak kurulmuş olan *probabilite-teorisinde* birer belgelenmiş önerme olmaktadır.

Ancak bilgi-sistemleri arasındaki bu bağlantıları hesaba katmakla dolaylı-belgelemenin biricik belgeleme yolu olmasının her bir bilgi-sisteminde yol açtığı güçlük ortadan kaldırılmış olmaz, sadece bir sistemden öbürüne aktırılır, öyle ki bütün-bilgi sistemlerine (gerek nesnel-dil önermeleri gerek metodolojik-kuralları ile birlikte) bir tek *evrensel bilgi-sistemi* gözüyle bakıldığında, her bir özel bilgi-sisteminde (öbürlerinden bağımsız olarak ele alındığında) karşılaşılan aynı güçlükler bu sistemde de karşımıza çıkmaktadır. Bilgi olarak kabul edilen her önerme veya kuralın evrensel bilgi-sisteminde bir belgeleme-zinciri, olup, bu zincir ya sonsuz, ya döngülü olacak, ya da bir takım belgelenmemiş önerme veya kuralları içine alacaktır; yâni mümkün olan her şıkta belgeleme kusurlu olacaktır. Böylece hiçbir bilgi güvenilir (yani halis bilgi) olamayacaktır.

Evrensel-bilgi-sisteminde önerme ile (dile-getirilmiş) metodolojik-kural arasındaki ayrım ortadan kalkmıştır.[8] Bu bilgi-sistemi günlük-dil veya felsefe-dili gibi tek seviyeli (homojen) bir (nesnel) dil-sistemi ile değil, belirsiz sayıda bir çok ayrı dil-seviyesinden kurulu bir dil-sistemi ile ifade edilmiştir. Buna karşılık, *dile-getirilmiş* bilgiler (önerme veya kurallar) ile *dile-getirilmemiş* bilgiler (dile-getirilmemiş metodolojik-kurallar) arasın-

daki ayrım önemli olmaktadır. Evrensel bilgi-sisteminde öbür önermeleri belgelemeye yarayan, fakat kendileri belgelenmemiş olan önermeler (veya kurallar) bilgi-teorisi için asıl önemli olan ilkel-önermeler olduğundan, bunlara *epistemolojik ilkel-önermeler* diyeceğiz. Buna göre *epistemolojik ilkel-önermeler* şöyle elde edilir: İlk önce tek tek özel bilgi-sistemlerinin ilkel-önerme ve kuralları alınır. Ondan sonra da bu önerme ve kuralların herbirinin ait olduğu bilgi-sisteminin dışında kalan başka bir bilgi-sistemi çerçevesi içinde belgelenip belgelenemeyeceği araştırılır. İşte bütün işlemler sonunda gene de belgelenmemiş kalan önerme ile kurallar, sözünü ettiğimiz epistemolojik ilkel-önermelerdir. Bunlara örnek olarak kanıtlanmamış *dedüktif-mantık ilkelerini, indüktif çıkarım ilkelerini* ve doğrudan doğruya deneye dayanan *tekil empirik önermeleri* gösterebiliriz.

Bundan böyle "ilkel-önerme" terimini, başka şekilde belirtilmemişse, yalnız "epistemolojik ilkel-önerme" anlamında kullanacağız; öyle ki (S) gibi *bir özel bilgi-sisteminin ilkel-önermelerinden,* bu sistemin öbür önermelerini dolaylı olarak belgelemeye yarayan, ama kendileri ne (S)'nin içinde ne de herhangi başka bir dil-sisteminde belgelenmemiş olan (S)'ye ait önermeleri veya dile-getirilmiş metodolojik-kuralları anlayacağız. Bu yeni yoruma göre, dolaysız-belgeleme hiçbir dile-getirilmiş metodolojik-kurala dayanmayacaktır; nitekim öncül ile dile-getirilmiş metodolojik-kural arasında artık ayrım yapmadığımızdan belgelenmesi böyle bir kurala dayanan bir önerme (bu kural bir "öncül" olacağından) dolaylı-olarak belgelenmiş sayılacaktır. Buna karşılık, gerek dolaylı-belgeleme gerek dolaysız-belgeleme dile-getirilmemiş metodolojik-kurallara (çıkarım-kuralları) dayanacaktır. Gerçi her dile-getirilmemiş kural uygun bir üst-dil aracıyla dile-getirilebilir, ama bu yeni üst-dilin kurulması için ya daha üst-seviyeli bir üst-dilin, ya da dile-getirilmemiş başka metodolojik-kuralların kullanılması gerekecektir; öyle ki durmadan gerilememek için, her zaman belli bir seviyede dile-getirme işlemini durdurup, dile-getirilmemiş kurallara başvurulması gerekecektir.

Görüyoruz ki, *bilgilerin güvenilirliği problemi,* ait oldukları bilgi-sistemlerinin *ilkel-önermelerinin dolaysız-olarak belgelenmesi*

problemine geri götürülebilmektedir. Şu halde eldeki bilgi-sistemlerinin ilkel-önermelerinin dolaysız-olarak belgelenmiş olup olmadıklarını araştırmalıyız. Belli bir önermenin, ait olduğu bilgi-sistemi çerçevesi içinde, bu sistemin ilkel-önermeleri gereği dolaylı-olarak belgelenmiş olup olmadığını tespit etmek felsefe-dışı, bilimsel bir işlemdir (ilgili bilgi-sisteminin birer iç problemidir). Buna karşılık belli bir bilgi-sisteminin bir ilkel-önermesinin dolaysız-olarak belgelenmiş olup olmadığının tespit edilmesi bu bilgi-sistemi (ne de felsefe dışındaki herhangi başka bir bilgi-sistemi çerçevesi içinde) yapılamaz. Bu bir dış-problem olup ancak felsefe tarafından ele alınabilir.

İmdi, bütün bilgilerin (dolaylı-olarak) belgelenemeyeceği, öteden beri *şüpheciler* tarafından (bütün bilgilerimizin güvenilmezliğini kanıtlamak amacıyla) ileri sürülmüştü. Şüphecilerin bu iddiasına karşı, (dolaylı-olarak) belgelenemeyen bilgilerin *sezgisel-olarak apaçık* [*intuitively self-evident*] oldukları öne sürülebilir.[9] Gerçekten de kabul edilmiş bilgi-sistemlerinin ilkel-önermeleri son zamanlara kadar sezgisel-olarak apaçık sayılmaktaydı. Yalnız o zaman iki şık vardır: Ya bir önermenin sezgisel-olarak apaçık olması doğruluğu için bir teminat sayılacak, ya da sayılmayacaktır. Birinci şıkta, sezgisel-apaçıklığın kendisini "dolaysız-belgeleme" sayabiliriz, nitekim bir önermenin doğruluğunun belgelenmiş olması, bu önermenin doğruluğu hakkında herhangi bir teminatın elde edilmesinden başka bir şey değildir. İkinci şıkta ise, felsefe dışındaki bütün bilgilerin (felsefe tarafından güvenilir bir biçime dönüştürülmeden önce) güvenilmez olduklarını kabul etmeliyiz. Demek ki bir bilgi-sisteminin bütün ilkel-önermeleri *dolaysız-olarak belgelenebilir*, yoksa o bilgi-sisteminin sağladığı bütün bilgiler *güvenilmez* olacaktır.

Buna göre, ilkel-önermelerin sezgisel-olarak apaçık olmaları, bilgilerin güvenilirliğinin ilkel-önermelerin dolaysız-olarak belgelenmesini gerektirdiği hakkındaki iddiamızı yanlışlamıyor.

Görülüyor ki, bilgilerin güvenilirliği *sezgisel-apaçıklığın* bir *doğruluk-teminatı* (yani bir doğruluk-ayracı, kriteriumu) olup olmadığına bağlıdır. Şu halde, ilkel-önermeleri sezgisel-olarak apaçık olan bilgi-sistemlerini incelemeliyiz.

İmdi, insan bilgilerinin tarihi (gerek ortak-duyu bilgilerinin tarihi, gerek bilimlerin tarihi) sezgisel-apaçıklığın (sezgisel-apaçıklık olarak) hiçbir şekilde bir doğruluk-teminatı (bir doğruluk ayracı) olamayacağını göstermektedir. Mantığın en temel-ilkeleri olup sezgisel-apaçıklıkları şüphe götürmez olan çelişmeme-ilkesi ve aynılık ilkesi bile Hegel tarafından red edilmişti. Modern mantıkçılar da üçüncü-halin olmazlığı ilkesine [*tertium non datur*] aykırı olan çok-değerli mantıklar kurmuşlardır. Hattâ Quanta-fiziğine böyle bir mantığın uygulanması düşünülmüştür. Sezgisel-olarak apaçık oldukları kabul edilmiş olan Euklides geometrisinin paraleller postülatı, fizikteki zaman ve uzayın mutlaklığı, kütlenin değişmezliği, süredurum ilkesi, v.b. sayısız ilkeler (prensipler) bilimlerin ilerlemesi sonucu olarak çürütülmüştür. Artık bu durumda sezgisel-apaçıklığa güvenilemeyeceğini kabul etmek zorundayız. Kaldı ki, sezgisel-olarak apaçık sayılan önermelerin bilgilerin gelişmesi ile çürütülmesi yalnız son zamanlarda görülmüş yeni bir durum da değildir. Dünyanın tepsi gibi düz olduğu ve güneşin etrafımızda döndüğü "sezgisel-olarak apaçık" birer doğruluk sayılmıştı. (Okumamış kimseler için bu hep böyle olacaktır). Görülüyor ki, "*sezgisel-olarak apaçık*" sayılan önermeler, önünde sonunda, doğrulukları çok köklü bir alışkanlığa dayanarak (veya salt görünüşe bakarak) kabul edilen birer önermeden başka bir şey değildir. Şu halde, sezgisel-apaçıklık hiçbir zaman bir *doğruluk-teminatı* (bir *doğruluk-ayracı*) olamamaktadır. Bundan dolayı bir *önermenin sezgisel-olarak apaçık olması* (dolaysız-olarak) *belgelenmiş* (*veya belgelenebilir*) *olmasını gerektirmez.* (Sezgisel-olarak apaçık oldukları halde yanlış olan önermeler olduğu gibi, hem sezgisel-olarak apaçık hem belgelenmiş olan önermeler ile sezgisel-olarak apaçık olmayan fakat belgelenmiş olan önermeler de olabilir).

İmdi, eldeki bilgi-sistemlerinin hepsi de (felsefe tarafından güvenilir bir biçime dönüştürülmeden önce) dolaysız olarak belgelenmemiş olan ve salt sezgisel-olarak apaçık oldukları için kabul edilen ilkel-önermelere dayanmaktadır. Bu gibi ilkel-önermeler ile dile-getirilmemiş metodolojik-kurallara bilgi-sisteminin *öndayanak* [*presupposition*]ları diyeceğiz.

TANIM: Bir bilgi-sisteminin *öndayanakları*, bu bilgi-sisteminin öbür önermelerini dolaylı-olarak belgelemeye yarayan fakat kendileri belgelenmemiş olup ancak sezgisel-olarak apaçık oldukları için kabul edilen ilkel-önermeleri ve dilegetirilmemiş metodolojik (çıkarım) kuralları demektir.

Hiçbir öndayanağı olmayan bir bilgi-sistemine bir *öndayanaksız bilgi-sistemi*, öndayanakları olan bir bilgi-sistemine de bir *öndayanaklı bilgi-sistemi* diyeceğiz.

İmdi (felsefe tarafından öndayanaksız birer sistem haline sokulmamış olan) bütün bilgi-sistemleri birer öndayanaklı-sistem durumundadır. Oysa sezgisel-apaçıklığa güvenilememektedir. Şu halde, bütün bu sistemlerin sağladığı bilgiler *güvenilmez* bilgiler olmaktadır. Böylece (a) iddiası haklı-gösterilmiş olmaktadır.

Buna karşılık, felsefenin *güvenilir-bilgi* sağlayabileceği yolundaki iddiamızı haklı-gösterme işine girişmeden önce, "güvenilir" ve "güvenilmez" terimlerine verdiğimiz özel anlamı daha açık bir şekilde belirlemekte fayda vardır:

Bir bilgi-sisteminin öndayanakları bu sistemin sağladığı *bütün* bilgiler için birer *güvenilmezlik kaynağı* olmaktadır. Çünkü, bu bilgiler ancak öndayanaklara başvurarak elde edilebildiklerinden, öndayanakların güvenilmezliği bütün bu bilgilere aktarılmaktadır. Onun için, bir bilgi-sisteminin sağladığı bilgilerin *güvenirlirliğinin gerekli şartı* sistemin *öndayanaksız* olmasıdır.

İmdi, *felsefe* bakımından önemli olan *biricik güvenilmezlik kaynağı öndayanaklar* olmaktadır. Nitekim, bir an için öndayanaksız bir bilgi-sisteminin varolduğunu kabul edelim. Böyle bir sistem ilkel-önermesiz bir sistem değil (ilkel-önermesi olmayan bir bilgi-sistemi imkânsızdır), bütün ilkel-önermeleri ve dilegetirilmemiş metodolojik-kuralları dolaysız-olarak belgelenmiş olan bir sistem olacaktır. Bir önermenin bilgi ifade etmesi, bu önermenin ilkel-önermeler ve kurallar aracıyla belgelenmiş olması demektir. Böyle bir belgeleme-işleminin kesin, düzeltilemez [*incorrigible*] olduğu söylenemez. İnsan her zaman yanılabilir. Ancak bu gibi yanılma imkânlarından ötürü duyulan *güvenilmezlik-derecesi*, belgeleme-işleminin denetlenmesi, tekrar-

lanması veya aynı önermenin başka bir yolla belgelenmesi yapılarak gittikçe *azaltılabilir*. Buna karşılık, öndayanaklardan gelen güvenilmezlik, öndayanaklara el sürülmedikçe hiçbir şekilde azaltılamaz, çünkü yaptığımız bütün belgeleme veya denetleme işlemlerinin önünde sonunda dayandığı öncüller ve her türlü dile-getirilmiş veya getirilmemiş metodolojik-kurallar bu öndayanaklardan başka bir şey değildir. Bu durumu şöyle bir benzetimle canlandırabiliriz: Bir nesneyi belli bir mikroskop altında incelediğimiz zaman, bu mikroskopun büyütme-gücünün ayırt etmeye yetmediği şeyleri ayırt edememekten doğan yanılma imkânına bağlı güvenilmezlik, aynı mikroskobu kullanarak istediğimiz kadar çok sayıda deneyi tekrarlamakla azaltılamaz. Bu örnekte mikroskobun büyütme-gücü (çözme-gücü) bir bilgi-sisteminin öndayanaklarının doğruluk veya geçerlik derecesinin karşılığıdır.

Şu halde, bir bilgi-sisteminin sağladığı bilgilere sistemin öndayanaklarından dolayı düşen güvenilmezlik-derecesine kökel-güvenilmezlik, temel-güvenilmezlik, giderilemez-güvenilmezlik veya indirgenemez-güvenilmezlik denilebilir. Biz bundan böyle "güvenilirlik" (veya "güvenilmezlik") terimini (başka şekilde belirtilmediği halde) yalnız bu özel anlamda kullanacağız. Nitekim, yukarıda söylediğimiz gibi, felsefe bakımından önemli olan biricik güvenilirlik (veya güvenilmezlik) budur. Oysa, "güvenilirlik" terimini bu mânada tanımladığımızda, bir bilgi-sisteminin *güvenilir-bilgi* sağlamasının *yeterli şartının*, bu bilgi-sisteminin öndayanaksız olması olduğu görülür. Daha önce sistemin güvenilir bilgi sağlamasının *gerekli şartının* da öndayanaksız olması olduğunu göstermiştik. Şu halde:

> *Bir bilgi-sisteminin güvenilir-bilgi sağlamasının gerekli ve yeterli şartı, bu bilgi-sisteminin öndayanaksız bir bilgi-sistemi olmasıdır.*

Öndayanaksız bir sistem çerçevesinde dolaysız-olarak belgelenmiş veya belgeleme-zinciri kusursuz olan (yani sonlu, döngüsüz olup sonlarındaki bütün uç-önermelerinin de dolaysız olarak-belgelenmiş) dolaylı-olarak belgelenmiş her bir öner-

menin ifade ettiği bilgiye *öndayanaksız-bilgi* diyelim. O zaman *"güvenilir-bilgi"yi "öndayanaksız-bilgi" olarak tanımlayabilir*, yani "güvenilirlik" kavramını (bu özel mânada) "ön-dayanaksızlık" kavramına geri götürebiliriz.

İmdi, bu şekilde tanımlanmış *"güvenilirlik"* kavramını kökel olarak *"kesinlik"* kavramından ayırt etmekteyiz. Kesin olan bir bilgi *güvenilir* olmayabileceği gibi, *güvenilir* olan bir bilgi de kesin olmayabilir. Nitekim, bir bilginin *güvenilirlik-derecesi*, belgelenmesi için başvurulan öndayanakların azlığını ifade edip, bu derecenin üst-sınırına erişen bilgi *tam-güvenilir bilgi* (yani öndayanaksız-bilgi) olmaktadır. Buna karşılık, bir bilginin *kesinlik-derecesi* (pekiştirme-derecesi [*degree of confirmation*]),[10] bu bilginin ait olduğu bilgi-sistemi çerçevesi içinde, yani bu sistemin öndayanakları aracıyla kazandığı belgeleme derecesi olup, bu derecenin üst-sınırına *"kesinlik"* diyoruz. Buna göre, her bir *öndayanak*, kendi bilgi-sistemi çerçevesi içinde *kesin* olup, öndayanaklar aracıyla kesin olarak belgelenen bütün bilgiler de gene *kesin* olmaktadır. Yalnız, bunlar birer öndayanaklı-bilgi olduklarından *güvenilir* bilgi olamazlar. Öbür yandan, *"temel-önermeler"*[11] dediğimiz, dolaysız-olarak belgelenebilen ve tek anlık birer yaşantıyı tasvirle yetinen tekil empirik önermeler, (ileride göstereceğimiz gibi) öndayanaksız olduklarından, *güvenilir*-bilgi ifade etmektedirler. Temel-önermeler hep güvenilir bilgi ifade ettikleri halde, bu bilgiler hiç olmazsa bazı hallerde kesin olmayabilir. Örneğin: uzaklaşan bir uçağın sesini duyduğumu düşünelim. Başlangıçta bu sesi çok açık olarak duyduğumdan, bu konudaki bilgimin ("Uçak gürültüsüne benzeyen bir ses işitiyorum" önermesi ile ifade edilebilen bilgi) kesinlik-derecesi çok yüksektir. Uçak gittikçe uzaklaştığında, bu ses zayıflayacak ve en sonda böyle bir sesi *duymadığımı* yüksek bir kesinlik-derecesiyle bileceğim. Ama bu iki an arasında bu sesi işitip işitmediğimi kesin olarak bilemeyeceğim bir süre olacaktır. Bu süre içinde söz-konusu temel-önermenin ifade ettiği bilginin kesinlik-derecesi gittikçe azalıp alt-sınırına yani tam *şüphe* seviyesine bile erişecek.[12]

Şimdi felsefenin amacını daha açık bir şekilde belirtecek bir duruma gelmiş bulunuyoruz:

Felsefenin amacı öndayanaksız-bilgi sağlamaktır.

Felsefe dışındaki bütün bilgi-dalları ancak öndayanaklı bilgi sağladığından, böylece felsefe ile bütün öbür bilgi çeşitleri arasında kökel bir ayrım yapmış bulunuyoruz.

Ancak herhangi bir yanlış anlamaya yol açmamak için şu noktayı belirtmemiz gerekir: Felsefenin amacının öndayanaksız-bilgi sağlamak olduğunu öne sürmekle, felsefe-yapmanın öndayanaksız-bilgi elde etmenin *yeterli-şartı* olduğunu değil, sadece *gerekli-şartı* olduğunu söylemek istiyoruz. Yani felsefe olmadan hiçbir öndayanaksız-bilgi (ve dolayısıyla güvenilir-bilgi) elde edilemez, ama felsefe böyle bir bilginin elde edilmesini tek başına sağlayamaz. Öndayanaksız (güvenilir) bilginin elde edilmesinin *yeterli şartı* ancak felsefe ile bilimin işbirliği olabilir; *felsefesiz bilim* bu amaç için *yeterli olmadığı* gibi, *bilimsiz felsefe de yeterli değildir.*

Şu halde felsefenin asıl görevi, *tek başına* öndayanaksız-bilgi sağlamak değil, böyle bir bilginin elde edilebilmesi, yani *mümkün* olması için gereken genel şartları sağlamaktır. İmdi öndayanaksız bilgi ancak öndayanaksız-sistemler aracıyla sağlanabilir. Oysa, felsefenin müdahalesi olmadan hiçbir bilgi-sistemi öndayanaksız değildir. Şu halde felsefeye düşen asıl görev öndayanaksız bilgi-sistemlerinin kavram-çerçevelerini kurmak olacaktır. Buna göre felsefenin amacını daha belirtik olarak şöyle dile getirebiliriz:

Felsefenin görevi öndayanaksız bilgi-sistemlerinin kavram-çerçevelerini kurmaktır.

Felsefe tarafından böyle sistemler kurulduktan sonra, bu sistemlerin çerçevesi içinde belgeleme işlemlerinin yapılması, yani tek tek (ön-dayanaksız, güvenilir) bilgilerin elde edilmesi, felsefeye değil ilgili özel bilimlere düşer. Felsefenin asıl işi, özel bilimlerin belgeleme-işlemlerine konu olacak önermeleri *kusursuz olarak belgelenebilir birer önerme kılığına sokmaktır.* Görülüyor ki, felsefenin görevi kökçe *dilsel* olmaktadır.

Ancak felsefenin en çok uğraştığı problemlerin (tipik metafizik problemler) birçoğu böyle *belgelenebilir* bir kılığa sokulunca

ne empirik araştırmalara ne de karmaşık mantıksal-matematiksel kanıtlamalar gerektirmeyen birer *basit analitik-önerme* haline gelir. O zaman bu gibi önermelerin doğruluklarının veya yanlışlıklarının belgelenmesini felsefe tek başına (hiçbir özel bilime başvurmadan) yapabilir. Böylece felsefe *her çeşit güvenilir bilginin* sağlanması için *gerekli* (ama yalnız "gerekli") olduğu halde, *güvenilir metafizik bilgilerin* sağlanması için *hem gerekli hem de yeterli* olmaktadır. (İleride bunu bir örnekle göstereceğiz.)

§ 6. Felsefenin Metodu

Felsefenin *amacının* güvenilir-bilgi sağlamak, veya daha açık olarak, güvenilir-bilginin elde edilmesi için gerekli olan öndayanaksız-bilgi sistemlerinin *kavram-çerçevelerini*[1] kurmak olduğunu görmüştük. Şimdi de böyle bir amacın ne gibi bir *metod* aracıyla gerçekleştirilebileceğini araştıracağız.

Herhangi bir bilgi-sisteminin öndayanaksız olması için gerekli ve yeterli şart, bu sistemin bütün ilkel-önermelerinin (ve dile-getirilmemiş çıkarım-kurallarının) *dolaysız-olarak belgelenmiş* olmasıdır. İmdi belli bir önermenin (belli bir bilgi-sisteminin kavram-çerçevesi içinde) *dolaylı-olarak belgelenmiş* olup olmadığının tespiti, felsefeyi hiç ilgilendirmeyen salt *bilimsel* veya *mantıksal*[2] bir işlemdir. Buna karşılık, belli bir ilkel-önermenin (veya dile-getirilmemiş çıkarım-kuralının) dolaysız-olarak belgelenmiş olup olmadığının tespitini ancak *felsefe* yapabilir. Nitekim ilkel-önermelerle ilkel-kurallar[3], ortak-duyu, bilimler ve hattâ mantık açısından *önceden verilmiş* birer *öndayanak* sayılmalıdır. Şu halde, *dolaylı-belgeleme ayraçları* (şartları) bilimler (ve mantık) tarafından belirlenebildiği halde, *dolaysız-belgeleme ayraçlarının* belirlenmesi yalnız felsefenin görevi olabilmektedir. Buna göre, felsefenin baş problemi (Kantın *"sentetik a priori* yargılar nasıl mümkündür?" sorusunu andıran)

Dolaysız-belgeleme nasıl mümkündür?

sorusuna bir çözüm bulma problemidir.

Bu problemi 3. bölümde etraflıca inceleyeceğiz. Burada ise yalnız bu incelemenin bir sonucu olan aşağıdaki savı kullanacağız:

(I) Herhangi bir bilgi-sisteminin bütün terimlerinin tanımlanmasının (yani bu terimlerin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasının) gerekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün önermelerinin ve kurallarının belgelenebilmesidir.

Buna dayanak aşağıdaki savı kanıtlayabiliriz:

(II) "Herhangi bir bilgi-sisteminin öndayanaksız olmasının gerekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır."

KANIT: a) Şart gereklidir. Her öndayanaksız bilgi-sisteminin bütün terimleri tanımlanmıştır.

Nitekim bir öndayanaksız bilgi-sisteminin bütün ilkel-önermeleri ve bütün ilkel-kuralları (dolaysız olarak) belgelenmiştir. Oysa (belirli ve tutarlı) bir bilgi-sisteminin bütün önermeleri ilkel-önermeler ve ilkel-kurallar aracıyla belgelenebilir. Böylece söz-konusu bilgi-sisteminin bütün önermeleri ve kuralları belgelenebildiğinden, sistemin *bütün* terimleri ve özellikle bütün *ilkel-terimleri*[4] (I) gereğince *tanımlanmış* olmalıdır. (İ.K.).[5]

b) Şart yeterlidir. Bütün terimleri (veya sadece bütün ilkel-terimleri) tanımlanmış olan her bir bilgi-sistemi öndayanaksızdır.

Nitekim, *bütün* terimleri veya hiç olmazsa bütün *ilkel-terimleri tanımlanmış* olan bir bilgi-sisteminin bütün önerme ve kuralları, (I) gereğince belgelenebilmelidir. (Sistemin bütün terimleri ilkel-terimler aracıyla tanımlanabildiğinden, bütün *ilkel-terimlerin tanımlanmış* olması *bütün* terimlerin tanımlanması için yetmektedir). Böylece sistemin ilkel-önermeleriyle ilkel-kuralları da belgelenebilecektir. Oysa ilkel-önermelerle ilkel-kurallar dolaylı-olarak belgelenemezler; şu halde bunlar dolaysız-olarak belgelenebilecektir.[6] Bundan dolayı da bilgi-sistemi *öndayanaksız* olur. (İ.K.).

Bu kanıt aynı zamanda şu savı da kanıtlamaktadır:

(III) *Herhangi bir bilgi-sisteminin öndayanaksız olmasının gerekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün ilkel-terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır.*

(III) ise felsefe için aradığımız metodu belirlemektedir. Nitekim (III)'e dayanarak şu tezi savunabiliriz:

(IV) *Güvenilir-bilgi sağlamak amacını güden felsefenin başvurabileceği biricik metod, bilgi-sistemlerinin ilkel-terimlerinin tanımlanması, yani bu terimlerinin anlamlarının tam olarak aydınlatılmasıdır.*

Bu metodun uygulanabilip uygulanamayacağı (yani ilkel-terimlerin tanımlanıp tanımlanamayacağı) tartışılabilir. Ancak 3. bölümde bunun gerçekten de mümkün olduğunu göstereceğiz. Ama şimdiden şunları ileri sürebiliriz:

a) Söz konusu *metod uygulanabilirse* (yani bilgi-sistemlerinin ilkel-terimleri tanımlanabilirse) başarılı olur; (yani onun uygulandığı bilgi-sistemleri birer öndayanaksız bilgi-sistemi haline girer).

b) Bu metod *biricik* başarılı olabilecek metoddur. Yani bu metoda geri götürülemeyen hiçbir metod başarılı olamaz. (Nitekim belli bir bilgi-sisteminin bir X metodu aracıyla öndayanaksız bir bilgi-sistemi haline getirildiğini kabul edelim. O zaman (III) gereğince, bu sistemin bütün ilkel-terimlerinin tanımlanması gerekecek, üstelik de yetecektir. Şu halde X metodu (başarılı olmak şartıyla) uygulandığı her bir bilgi-sisteminin ilkel-terimlerinin tanımlanmasına geri götürülebilecektir).

§ 7. Metafizik, Bilim ve Felsefe

Bütün bilgilerimiz bir takım bilgi-sistemlerinin çerçevesi içinde elde edilmektedir. Buna göre, bilgi elde etme çabasında iki aşama ayırt edebiliriz:

(1) Bilgi-sistemleri için yeni *kavram-çerçevelerinin yaratılması*[1] veya eldeki *kavram-çerçevelerinin değiştirilmesi.*

(2) *Eldeki* kavram-çerçeveleri içinde tek tek bilgilerin elde edilmesi, yani bu bilgilerin söz konusu kavram-çerçeveleri aracıyla *belgelenmesi.*

(1) Her kavram-çerçevesi, ait olduğu bilgi-sisteminin ilkel-önermeleriyle ilkel-kurallarından kuruludur. Buna göre, kavram-çerçevelerini iki öbeğe ayırabiliriz: *Öndayanaklı kavram-çerçeveleri* ve *öndayanaksız kavram-çerçeveleri.* Birincilerin içinde yer alan önermelerin hepsi belgelenmemiş oldukları halde, ikincilerin içinde yer alan bütün önermeler belgelenmiştir. Kavram-çerçevelerinin içinde yer alan bütün önermeler belgelenmiştir. Kavram-çerçevelerinin içinde yer alan önermeler ise (ister belgelenmiş, ister belgelenmemiş olsunlar) birer *varlık-iddiası*[2] durumundadır. (Örneğin modern fiziğin kavram-çerçevesi 'atom', 'proton', 'nötron', 'elektron' gibi bir takım mikroskobik nesnelerin varolmasını içerdiği gibi, klâsik matematik anlayışı bakımından geometrinin kavram-çerçevesi 'nokta', 'doğru', 'düzlem' gibi ideal nesnelerin varolmasını içerir). Buna göre, her bilgi-sisteminin kavram-çerçevesinin belli bir *ontoloji*'yi ifade ettiği söylenebilir. Her ontoloji onu ifade eden kavram-çerçevesinin varlık-iddialarından kuruludur. Buna göre, ontolojileri de, kurulu oldukları varlık-iddialarının belgelenmiş olup olmadığına bakarak, *öndayanaksız-ontolojiler* ve *öndayanaklı-ontolojiler* diye iki öbeğe ayırabiliriz. Öndayanaklı bilgi-sistemleri (yani bu sistemlerin kavram-çerçeveleri) birer öndayanaklı-ontoloji'yi ifade ettiği gibi, öndayanaksız bilgi-sistemleri de birer öndayanaksız-ontoloji-yi ifade etmelidir. Başka bir deyimle, öndayanaklı bir bilgi-sisteminin öndayanaksız bir halde dönüştürülmesi, genel olarak sistemin bir ontoloji'yi ifade etmesine engel değildir. Ancak öndayanaksız-sistemin ifade ettiği ontoloji, karşılığı olan öndayanaklı-sistemin ontolojisinden değişik olabilir.[3]

İmdi *"metafizik"* terimini *"öndayanaklı-ontoloji"* olarak tanımlamayı teklif ediyoruz. Buna göre, her metafizik bir ontoloji olduğu halde, her ontoloji bir metafizik değildir. *Her öndayanaklı bilgi-sistemi belli bir metafizik ifade ettiği halde, her öndayanaksız bilgi-sistemi metafiziksel-olmayan bir ontoloji'yi ifade eder.* ("Metafizik" kavramı "ontoloji" kavramının bir türü, metafizikler-kümesi de ontolojiler-kümesinin bir alt-kümesi olmaktadır).

Bütün bilgi-sistemlerinin (felsefe-tarafından öndayanaksız bir hale getirilmeden önce) öndayanaklı olduklarını göstermiştik. Buna göre, bütün bu bilgi-sistemleri (ortak-duyu bilgisi, bilimler ve klâsik "metafizik" sistemleri) birer *metafizik* (öndayanaklı-ontoloji) üzerine kurulmuştur. Yani *metafizik iddiaları* yalnız geleneksel metafizik sistemlerinde değil, (öndayanaksız hale getirilmemiş) *bütün* bilgi-sistemlerinde aranmalıdır. Şu halde, çeşitli metafiziklerin yaratıcıları, okul metafizikçilerinden çok *sıradan adamla* (ortak-duyu metafiziği) *bilim-adamları* (bilimlerin özel metafizikleri) olmuştur.

En geniş mânasında *"filozof"*, yeni bir kavram-çerçevesi yaratan (veya eski bir kavram-çerçevesini değiştiren) adam demektir. Buna göre, bilgi-sağlama çabasının sözü geçen (1) aşaması "filozof"un görevidir. Bu geniş anlamda Euklides, Archimedes, Galilei, Newton, Maxwell, Einstein, Planck, de Broglie, Heisenberg gibi yeni kavram-çerçeveleri yaratan veya hiç olmazsa zamanlarındaki bilimsel kavram-çerçevelerinde derin değişiklikler yapan bilim-adamları birer "filozof" sayılmalıdır. (Bu gibi bilim-adamlarının da filozof sayılması, geleneksel anlamda "metafizik" sistemlerinin yaratıcılarının filozof olmasına engel değildir).

(2) Bilgi-sağlama çabasının ikinci aşamasına gelince: Bu aşama tipik bilim-adamlarının (*bilim-uzmanı*'nın) görevidir. *Bilim-uzmanı* yeni kavram-çerçeveleri yaratmaz; hazır kavram-çerçeveleri içinde tek tek yeni bilgiler bulmaya ve bunları *belgelemeye* çalışır. İşte dar mânada *bilim* bu çabadan başka bir şey değildir.

Böylece bilgi-sağlama çabasının 1. aşaması (geniş mânada) *felsefe*, 2. aşaması da (dar mânada) *bilim* olup, "felsefe" ile "bilim" arasında kesin bir ayrım yapılmış olur. Buna karşılık, "bilim" sözcüğünü sadece bilim-uzmanlarının çabalarına sınırlamayıp, (bu sözcüğün ortak kullanımlarına uygun olarak) geniş mânada alırsak, "felsefe" ile "bilim"in kaplamları arasında kısmî bir örtüşme olması önlenemez. Nitekim bilimler için yeni kavram-çerçevelerinin yaratılması çabası hem (geniş mânada) felsefenin, hem de (geniş mânada) bilimin kaplamına girmektedir. Bilimler için yeni kavram-çerçeveleri yaratan (veya eldeki çerçeveleri derin bir şekilde değiştiren) bilim-adamlarına (bunları bilim-uzmanlarından ayırt etmek amacıyla) *"filozof-bilgin"*ler diyebiliriz.[4]

§ 8. Öndayanaksız-olarak Yeniden-Kurma

Şimdi de *dar mânada felsefenin*, (yani salt güvenilir-bilgi sağlamak amacını güden bir felsefenin) bilgi-sağlama çabasındaki özel görevini araştıralım. (Güvenilir-bilgi sağlamak ancak öndayanaksız bilgi-sistemlerinin kurulmasıyla mümkün olacağından, dar mânadaki felsefeye *"öndayanaksız-felsefe"* diyebiliriz. Bundan böyle, "felsefe" terimini başka şekilde belirtilmediği hallerde gene yalnız "öndayanaksız-felsefe" mânasında kullanacağız.)

İmdi felsefe, bir yandan klâsik (dar mânada) *metafizik*'ten, öbür yandan da *filozof-bilginlerin* uğraşılarından açık olarak ayırt edilebilir. Nitekim gerek klâsik "metafizik" sistemleri, gerek (filozof-bilginlerin yarattığı) bilgi-sistemlerinin kavram-çerçeveleri hep öndayanaklıdır (hepsi de birer metafiziksel ontoloji'yi ifade ederler). Felsefenin görevi ise salt öndayanaksız bilgi-sistemlerinin kavram-çerçevelerini kurmaktır. Ama bu görevin *yepyeni* kavram-çerçeveleri kurma şeklinde yürütülmesi, yasaya-aykırı olmasa bile, *pratikte imkânsızdır*.[1] Şu halde, pratikte öndayanaksız-felsefe'nin görevi eldeki (öndayanaklı) bilgi-sistemlerinin kavram-çerçevelerini öndayanaksız bir biçime dönüştürmektir. Bu işleme bilgi-sisteminin *"öndayanaksız-olarak yeniden-kurulması"*[2] diyeceğiz. Buna göre:

Felsefenin görevi, bilgi-sistemlerini öndayanaksız-olarak yeniden kurmaktır.

Şu halde, bilgi-sağlama çabasında gördüğümüz iki aşamanın (kavram-çerçevelerinin *yaratılması* aşaması ile bu çerçevelerin *işlenmesi* –yani bulunan tek tek bilgilerin bu çerçeveler içinde belgelenmesi– aşaması) yanı sıra üçüncü bir aşama belirmektedir. Bu 3. aşama 1. aşamada yaratılıp 2. aşamada işlenmiş olan bilgi-sistemlerinin kavram-çerçevelerinin *öndayanaksız-olarak yeniden kurulmasıdır*. 1. ve 2. aşamaların her ikisi de bilginin elde edilmesi için *gereklidir*. Buna karşılık, 3. aşama her türlü bilgi için gerekli olmaktan uzak olup, yalnız "güvenilir" yani "öndayanaksız" bilgi için gereklidir. Bundan dolayı bu üçüncü aşamaya ancak modern felsefede rastlıyoruz.[3] Bu üçüncü aşama bilgi-sağlama çabasının en incelmiş, en güç-beğenir şekli olsa gerek.

İmdi belli bir (öndayanaklı) bilgi-sistemini öndayanaksız-olarak yeniden kurmak için bu sistemin bütün *ilkel-terimlerini* tanımlamak gerekecektir. (Bkz. § 6, (III)). Bunun için biryol bu ilkel-terimleri ortaya koymak, bir de bu ilkel-terimlerin yeniden-kurulması istenen sistemdeki sezgisel-anlamlarını, yani kullanılışlarını tespit etmek gerektir. Yalnız bu terimler için seçilecek tanımlar sezgisel anlamlarına hiç olmazsa bir dereceye kadar uygun olmalıdır. İmdi, ilkel-terimlerin sezgisel-anlamalarını tespit edebilmek için, ait oldukları öndayanaklı bilgi-sisteminin kavram-çerçevesini, yani öndayanaklarını mümkün olduğu kadar açık bir şekilde tasvir edebilmeliyiz. Oysa öndayanakların (özellikle metodolojik-kuralların) pek çoğu hiç de dilegetirilmemiş bir takım *yatkınlıklardan* ibarettir.[4] Şu halde bir bilgi-sisteminin öndayanaksız-olarak yeniden-kurulması işlemi, bu bilgi-sisteminin *öndayanaklarının ortaya konulması* çabası ile başlamalıdır. Ondan sonra da (tespit edilebilen) ilkel-terimleri (ortaya konulmuş olan öndayanakların belirledikleri kullanılışlara az veya çok uygun olarak) *tanımlamak* işi gelir. 3. bölümde göstereceğimiz gibi, öndayanaksız-olarak yeniden-kurma amacıyla yapılan bu gibi tanımlamalar genel olarak tanımlanmakta olan terimlerin sezgisel-anlamlarına büsbütün uygun düşmemekte, aralarında bazı aykırılıklar bulunabilmektedir. Böylece bu tanımlar, genel olarak, tanımlanan-terimlere *yeni birer anlam* kazandırmaktadır. Ancak, tanım gereği kazanılan yeni anlam, terimin eski sezgisel-anlamından büsbütün bağımsız olmamalı, ikisi arasında belli bir uygunluk olmalı. İmdi ilkel-terimlerin *yeni anlamları*, eski sezgisel-anlamlarına uygun oldukları ölçüde uzlaşımsal olmamakla birlikte, *yenilik katkıları* bakımından salt *uzlaşımsal* [*conventional*] olmaktadır. Aynı bir bilgi-sistemi çeşitli, hattâ birbirine aykırı şekillerde öndayanaksız-olarak yeniden-kurulabilir, yani bu sistemin ilkel-terimleri pek değişik biçimlerde tanımlanabilir. Hangi yeniden-kurma veya tanımlama işleminin daha doğru, daha haklı veya daha geçerli olduğu sorusuna cevap vermek imkânsızdır. Salt *teorik* açıdan hepsi de aynı derecede yasaya-uygundur. Ancak *pratik* gerekimler bakımından biri öbüründen daha "faydalı", daha "elverişli" sayılabilir. Örneğin *"varolma"* [*existence*] terimi, ortak-duyu bilgisinin

ve klâsik metafizik sistemlerinin çoğunun en temel ilkel-terimi durumundadır. Bu gibi bilgi-sistemlerini öndayanaksız-olarak yeniden kurmak için "varolma" terimini tanımlamak gerekir.

İmdi "varolma" terimi için aşağıdaki iki değişik tanımın yapıldığını bir an için kabul edelim:

(1) Bir nesnenin *varolması*, bu nesnenin *algılanması* demektir.

(2) Bir nesnenin *varolması*, bu nesnenin bir *noumenon* (yani algıların ve genel olarak bilinç-verilerinin nedeni olmakla birlikte *algılanamayan* bir nesne) olması demektir.

Kolayca görüldüğü gibi, bu iki tanım birbirine aykırıdır, birbirleriyle bağdaşmazlar. Başka bir deyimle, her iki tanım birden doğru olamaz: biri doğru ise, öbürünün yanlış olması gerekir. Ama hangisinin "doğru", hangisinin "yanlış" olduğunu araştırmak imkânsız, hattâ mânasızdır. Nitekim her ikisi de belli yönlerden "varolma" teriminin sezgisel-anlamına, yani ortak kullanımlarına uygundur. Her bir algımın –algı olarak– *varolduğundan* şüphe etmiyorum. Ama günlük yaşayışımda, bazı nesnelerin, örneğin karşımda duran masanın, onu algılamadığım anlarda bile (yani bilincimden bağımsız olarak) *varolduğuna* da inanıyorum.

İmdi, *"fiziksel nesneler algılanmadan varolabilirler"* şeklinde dile getirilen ve "varolma" ilkel-terimini içine alan bir ilkel-önermeyi göz önüne alalım. Bu ilkel-önerme realist metafizik sistemlerinin, naif-realist olan ortak-duyu bilgisinin en temel bir öndayanağıdır. ["Varolma" ilkel-terimi tanımlanmakla bu öndayanak belgelenebilir bir önerme haline gelebilir. Nitekim (1) tanımı gereği bu önermenin yanlışlığı belgelenebilir, (2) tanımı gereği de aynı önermenin doğruluğu belgelenebilir.] Oysa gerek (1) gerek (2) aynı bir bilgi-sisteminin (ortak-duyu bilgisi veya belli bir metafizik sisteminin) öndayanaksız-olarak yeniden kurulmasını sağlayabilir, yani aynı bir bilgi-sistemi birbirleriyle bağdaşmayan iki ayrı öndayanaksız-bilgi-sistemi halinde yeniden-kurulabilir. Bu iki öndayanaksız-sistemin hangisinin eski öndayanaklı-sisteme uyduğunu, hangisinin buna aykırı olduğunu araştırmak imkânsız ve mânasızdır. (1) ile (2) tanımları arasındaki seçim büsbütün isteğe bağlıdır. *Bu tanımlar "dil-dışı gerçeklik" hakkında bir bilgiyi ifade etmezler, sadece "dilin" ne şekilde kullanılacağı hakkın-*

da bir "dilek" veya bir "teklif" sayılmalıdır. Bu bakımdan (1) veya (2) gibi tanımları "dır" veya "demektir" deyimleri ile değil, *"diyelim"* şeklinde dile getirmek daha uygun olurdu.

Örneğin:

(1) Bütün algılanan nesnelere ve yalnız onlara "varolan" diyelim.

(2) "Bütün *noumenon*'lara ve yalnız onlara "varolan" diyelim."

Böylece *dil-analizi* (ilkel-terimlerin tanımlanması) yolu ile birçok *metafizik problemlerinin çözümü* mümkün olmaktadır. Ancak söz konusu *dil-analizi*, incelenen dilsel-ifadelerin *lojik-analizi* ile *kullanılışlarının tasvirinden* ibaret değil; bu analizin bir de, *"normatif"* yönü var, çünkü çeşitli terimlerin kullanılışlarını belirtmekle yetinmeyip, bu *terimlerin ne şekilde kullanılması gerektiği veya istenildiğini açığa vurmaktadır.* Bu halde (öndayanaksız-) felsefe salt *deskriptif* değil, bir bakıma *normatif* olmaktadır. Felsefenin bu normatif görevinde başvuracağı *norm*'ların ise objektif (veya özneler-arası) bir geçerlikleri olmayıp, her bir filozofun hür ve kişisel uzlaşımlarının ürünleridir. Bu tanımlama-normlarının yerine getirmeleri gereken tek şart, tanımların biryol tanımlanan-terimlerin eski sezgisel-anlamlarına bir dereceye kadar uygun olması, bir de aralarında mantık bakımından tutarlı olmalarıdır. Bunu yerine getirmek şartıyla normların seçilmesi büsbütün keyfe-bağlıdır.

İmdi Kant'tan bu yana felsefenin *"eleştirici"* bir öğreti olduğu sık sık tekrarlanır. İşte felsefenin (salt deskriptif değil de) *normatif* olması bu *eleştirici* yönünü belirtmektedir. Ancak felsefenin normatif olması, onun sadece eleştirici olması demek değildir. Nitekim bir bilgi-sistemini *eleştirmek* demek, bu sistemi *objektif geçerliği* olan bir takım *normlar* (mantık-kuralları veya empirik-belgeleme kuralları) gereğince denetleyip, bu normlara daha uygun olan bir biçime dönüştürmek demektir. Örneğin tutarsız olan bir kavram-çerçevesinin tutarsızlığını açığa vurmak veya deney sonuçlarına aykırı olan bir "bilgi"nin deneyle olan aykırılığını ortaya koymak bir *eleştirme* olduğu gibi, bunları tutarlı ve deneye aykırı olmayan bir biçime dönüştürme çabası da, geniş mânada bir eleştirme (yapıcı, düzeltici eleştirme) sayılır. Aynı şekilde, öndayanaksız-olarak yeniden-kurulması istenilen bir bilgi-

sisteminin ilkel-terimlerinin sezgisel-anlamlarında (yani kullanılışlarında) bir takım tutarsızlıkların açığa çıkarılması bir eleştirme olur. Gene *(keza)*, söz konusu terimleri, bu tutarsızlıkları giderecek şekilde tanımlamak (dolayısıyla bunlara ilk sezgisel anlamlarından farklı yeni bir anlam kazandırmak) yapıcı veya düzeltici bir *eleştirme* sayılabilir. Ama yukarda söylediğimiz gibi, öndayanaksız-olarak yeniden-kurma amacıyla yapılan tanımlar *sadece* bu çeşit objektif normlarla belirlenemezler; bir de salt uzlaşımsal, sübjektif, keyfe-bağlı (beğeniye-bağlı) normlara dayanarak yapılan tanımlar vardır. İşte bu yüzden, salt eleştiricilik felsefenin normatifliğini tüketici bir şekilde belirtemiyor.

Bununla birlikte, felsefenin "normatif" olması, felsefenin konusunu ("olanlar-dünyası"na değil de) *"olması-istenilen"*e sınırlandırmadığı gibi, olanlar-dünyası hakkında sağladığı bilginin salt sübjektif, uzlaşımsal, keyfe-bağlı olmasını da hiçbir şekilde gerektirmez. Nitekim felsefenin normatifliği dil-dışı nesnelere değil, sadece dile yönelmiştir: Salt felsefe, dil-dışı nesnelerin nasıl olmaları istenildiğini (veya gerektiğini) değil, bu nesnelerden söz eden *dilin* ne şekilde kullanılması gerektiğini (teklifsel olarak) bildirir.

Öbür yandan, felsefenin dilin kullanılışları hakkındaki "normatif" belirlenimleri (yani felsefenin yaptığı tanımlar) hiçbir şekilde felsefenin sağladığı öndayanaksız-bilgilerin normatif, sübjektif, uzlaşımsal veya keyfe-bağlı olmalarını gerektirmez. Örneğin (S) bir öndayanaklı bilgi-sistemi olup, (S_1) ve (S_2) bu sistemi öndayanaksız-olarak yeniden-kuran, fakat birbirlerine aykırı olan iki öndayanaksız bilgi-sistemi, "p" de (S)'nin belli bir önermesi, "p_1" ve "p_2" de "p"nin sırasıyla (S_1) ve (S_2)'deki karşılıkları olsun. (S_1) ile (S_2) birbirlerine aykırı olduğundan "p_1" in doğruluğunun belgelendiğini, "p_2"nin ise yanlışlığının belgelendiğini kabul etmek imkânsız değildir. Buna göre, "p_1"in doğru, "p_2"nin yanlış olduklarını kabul edelim. İmdi "p_1" ile "p_2"nin içerikleri (veya anlamları) aynı olsaydı, o zaman bu durum karşısında bu önermelerin ifade ettiği bilginin salt uzlaşımsal, sübjektif, keyfe-bağlı olduğunu kabul etmek zorunda olurduk. Oysa "p_1" ile "p_2" aynı terimlerden kurulu olmakla birlikte, bu terimlerin bazılarının birindeki anlamı öbüründeki anla-

mından farklı olmalıdır. (Nitekim aynı bir terimin (S_1)'deki tanımı (S_2)'deki tanımından farklı olmalı; yoksa, "p_1" ile "p_2"nin içinde geçen her bir terimin her iki önermedeki tanımı aynı olsaydı, bu iki önermenin bilgisel-anlamları aynı olup, doğruluk-değerleri de aynı olacaktı). Şu halde "p_1" ile "p_2" aynı *cümle* (yani aynı cümle-tipinin iki ayrı örnekleri) oldukları halde, *ayrı yargıları* dile getirirler. "p_1"in ifade ettiği yargı Y_1, "p_2"nin ifade ettiği yargı da Y_2 olsun. O zaman "p_1"in doğruluğunun (S_1)'de belgelenmiş olması Y_1'in doğru olduğunu gösterdiği gibi, "p_2"nin yanlışlığının (S_2)'de belgelenmiş olması Y_2'nin yanlış olduğunu, dolayısıyla "Y_2-değil"in doğru olduğunu gösterir. İmdi önermelerin doğruluk-değerleri normatif, (uzlaşımsal) tanımlara bağlı olmakla birlikte, bunların ifade ettikleri yargıların doğruluk-değerlerinin belirlenmesi ilkece bu tanımlardan bağımsızdır. Nitekim (S_1) sisteminde, Y_2 yargısını ifade eden, (yani "p_2"nin (S_1)'deki bir *çevirisi*[5] olan) bir "q_2" önermesi bulunabileceği gibi, (S_2) sisteminde de Y_1 yargısını ifade eden (yani "p_1"in (S_2)'deki bir çevirisi olan) bir r_1 önermesi bulunabilir. İşte böyle bir "q_2" ile bir "r_1" önermesi bulunduğu zaman, "p_1" ile "r_1"in ve "p_2" ile "q_2"nin doğruluk-değerleri *zaruri* olarak aynı olmalıdır; yani bu önermelerin içinde geçen terimlerin ne şekilde tanımlanmış olduklarına hiç bağlı değildir.[6] Şu halde felsefenin normatif olması, sağladığı öndayanaksız-bilgilerin *objektif*, (yani *normatif tanımlardan bağımsız*) olmalarına engel değildir.

§ 9. Felsefe-Problemleri

§ 4'te, her *felsefe-probleminin* bir dil-analizi problemi olduğunu, fakat güdülen asıl amacın incelenen dilsel-ifadelerin gösterdiği dil-dışı nesneler hakkında bilgi sağlamak olduğunu söylemiştik. Şimdi ise bir *"felsefe-problemi"*nin yapısını ve çözüm şeklini daha etraflı olarak inceleyeceğiz.

Her *felsefe-problemi* belli bir dil-dışı nesneden söz eden bir takım önermelerden meydana gelir. Bu önermeler genel olarak, doğrulukları belli bir öndayanaklı bilgi-sistemi çerçevesi içinde belgelenmiş olan, dolayısıyla (güvenilmez) bilgi ifade eden

önermelerdir. Problemin çözümünde güdülen *amaç*, bu önermeleri *güvenilir-bilgi* ifade edecek bir biçime dönüştürmektir. Bunun için de söz konusu önermelerin öndayanaksız bir bilgi-sistemi çerçevesi içinde belgelenebilmelerinin sağlanması gerekecektir. Bu amaçla başvuracağımız genel metod, inceleme konusu olan önermelerin ait oldukları öndayanaklı bilgi-sistemini *öndayanaksız-olarak yeniden-kurmaktır*. Şu halde, genel olarak, en basit felsefe-problemlerinin bile çözümü, ancak bütün bir bilgi-sisteminin kavram-çerçevesini bir tüm olarak yeniden-kurmakla mümkün olmaktadır. Böylece güvenilir-bilgi sağlamak amacını güden bir felsefe ilkece *"sistem"*ler[1] başvurmak zorundadır. Buna göre, tek tek felsefe-problemleri bir *sistem* çerçevesi içinde çözülebilir. Ancak öndayanaksız-felsefenin bu "sistemciliği" klâsik metafiziğin sistemciliğinden kesin olarak ayırt edilmelidir. Nitekim klâsik metafizikçilerin her biri ancak belli bir sistemi biricik "doğru" sistem sayar; buna karşılık, modern filozofların çoğunluğu çeşitli sistemleri göz önünde tutar ve hepsini de uzlaşımsal saydığından, hiçbirini "doğru" olarak kabul etmez. Başka bir deyimle, klâsik metafizikçi bütün problemleri ancak bir tek sistem çerçevesi içinde çözmek çabasında olduğu halde, modern filozof çeşitli özel problemler için ayrı ayrı sistemler (yani kavram-çerçeveleri) kullanmaktadır. Her bir problem için ne gibi bir sistemin seçileceği biryol problemin teorik özelliğine, bir de problemi çözmekte güdülen özel *pratik* amaca bağlıdır.

Görüldüğü gibi, felsefe-problemlerinin *dolaysız*[2] konuları, genel olarak, öndayanaklı-bilgi ifade eden bir takım önermelerdir. Bu gibi önermeler ise (geniş mânada) birer *metafizik-önerme* sayılabilir. (Bkz. § 7).

TANIM: Bir *metafizik-önerme*, öndayanaklı-bilgi ifade eden, yani kendisi *mânalı* olmakla birlikte, içinde geçen *bazı terimlerin anlamları tam olarak aydınlatılmamış* olan bir önerme demektir.

Şu halde, *felsefe-problemlerinin konusunun metafizik-önermeler olduğu söylenebilir*. İmdi *her felsefe-probleminin amacı, konusu olan "metafizik-önermeleri" öndayanaksız-olarak belgelenebilir (yani öndayanaksız-bilgi ifade edebilen) birer önerme haline dönüştürmektir*. Oy-

sa, öndayanaksız-olarak belgelenebilen bir önermenin doğruluk-değeri ya yalnız içinde geçen terimlerin anlamları gereği, ya da hem bu terimlerin anlamları, hem de dil-dışı olgular tarafından belirlenmiştir. Birinci halde bir *analitik-önerme* karşısındayız. Böyle bir önermenin doğruluk-değeri deneye başvurmadan (kanıtlama yolu ile) belgelenebilir. Buna karşılık, ikinci halde önerme analitik değil, *sentetik*'tir. *Lojik-kanıtlama* ile *deney*'den başka bir belgeleme yolu olmadığını kabul ettiğimizde, sentetik önermelerin (tanımları gereği salt lojik-kanıtlama ile belgelenemediklerine göre) ancak deneye başvurarak belgelenebileceği ortaya çıkar. Yani her bir *sentetik-önerme* (analitik-olmayan önerme) *ya deneye başvurarak belgelenebilir, ya da öndayanaksız-olarak belgelenemez.* Deneye başvurarak belgelenebilen sentetik-önermelere *empirik-önerme* diyoruz. İmdi felsefenin görevi metafizik-önermeleri öndayanaksız-olarak belgelenebilir önermelere dönüştürmek olduğuna göre, felsefe-problemlerinin *çözümü* olan bu son önermeler ya birer *analitik-önerme*, ya da birer *empirik-önerme* olmalıdır. Şu halde:

> *Felsefe-problemlerini çözmekte güdülen amaç, bu problemlerin konusu olan metafizik-önermeleri (yani öndayanaksız-olarak belgelenemeyen önermeleri) analitik-önermeler veya empirik-önermeler'e (yani öndayanaksız olarak belgelenebilen önermelere) dönüştürmektir.*

Felsefenin görevi bu gibi felsefe-problemlerini çözmekten ibarettir. Bu problemlerin çözümü olan *analitik-önermelerle empirik-önermeleri belgelemek felsefenin görevi değildir. Analitik-önermeleri belgelemek formel-mantık ve matematiğin görevi olup empirik-önermeleri belgelemek empirik bilimlerin görevidir.*

Ancak § 5'in sonunda belirttiğimiz gibi, felsefenin en çok uğraştığı tipik metafizik problemler (dar mânada metafizik-önermeler) çokluk doğruluk-değerleri bir çırpıda belgelenebilen analitik-önermelere (yani basit totolojilere veya açık çelişmelere) dönüştürülebilir. Örneğin Berkeley'in "varolma algılanmadır" [*esse est percipi*] önermesini göz önüne alalım. "Varolma" ilkel-terimini

$$\text{Varolma} =_{Dk} \text{algılanma}^{3}$$

tanımı ile tanımladığımızı düşünelim. O zaman söz konusu metafizik önerme açık bir totoloji olup, doğruluğu belgelenmiş olurdu. Buna karşılık, "varolma" terimini § 8'deki (2) tanımı ile tanımlasaydık, Berkeley'in iddiası açık bir çelişmeye yol açacağından yanlış olduğu belgelenecekti.

Gördüğümüz gibi, *öndayanaksız-felsefe* ilkece bütün metafizik problemleri çözebilir, ama her bir probleme çeşitli, hatta birbirleriyle bağdaşmayan çözümler vermek suretiyle. Salt teorik açıdan bütün bu çözümler aynı derecede yasaya-uygundur. Ancak pratik gerekimlere dayanarak birini ötekilere üstün sayıp seçebiliriz. Şu halde bu bölümü Kant'ın diliyle şöyle sonuçlandırabiliriz:

Metafizik-problemlerin çözümü[4] *salt akılla değil ancak pratik akılla mümkün.dür.*

§ 10. Sonuçların Özeti

Bu bölümde varılan başlıca sonuçları şöyle özetliyoruz:

(1) Felsefe *bilgi* sağlayan bir uğraşıdır.

(2) Felsefenin konusu *evrenseldir*. Bu konu iki yönden evrenseldir:

Bir yandan (sözü edilebilen) *bütün dil-dışı nesneler* (olanlar-dünyası), öbür yandan mümkün olan *bütün dilsel-ifadeler* ("dil") felsefenin konusuna girer. (Ancak *asıl* konu dil-dışı nesneler olup, dilsel-ifadeleri incelemekte güdülen amaç bu ifadelerin sözünü ettikleri dildışı nesneler hakkında bilgi sağlamaktır).

(3) Felsefenin *amacı güvenilir-bilgi* sağlamaktır. (Bu amaç, felsefeyi bütün öbür bilgi çeşitlerinden ayırt etmeye yetiyor).

(4) Felsefe dışında kalan bütün bilgiler (felsefe tarafından güvenilir-bilgiye dönüştürülmeden önce) *güvenilmez*-bilgilerdir.

(5) TANIM: Bir bilgi-sisteminin *öndayanakları* bu bilgi-sisteminin öbür önermelerini dolaylı-olarak belgelemeye yarayan fakat kendileri *belgelenmemiş* olup ancak *sezgi-*

sel-olarak apaçık oldukları için kabul edilen ilkel-önermeleri ve dile-getirilmemiş metodolojik (çıkarım) kurallarıdır.

(6) Hiçbir öndayanak güvenilir-bilgi ifade edemez.

(7) Herhangi bir bilgi-sisteminin *öndayanakları*, bu sistemin sağladığı bilgiler için bir *güvenilmezlik kaynağı*, üstelik felsefe bakımından önemli *biricik* güvenilmezlik kaynağıdır. (Bunun için öndayanaklardan doğan güvenilmezliğe, *"temel"*, *"kökel"*, *"giderilemez"* veya *"indirgenemez" güvenilmezlik* diyebiliriz).

(8) *"Güvenilirlik"* ile *"kesinlik"* kavramları birbirinden ayırt edilmelidir. *Kesin* olan bir bilgi *güvenilir olmayabileceği* gibi (örneğin "öndayanaklar"), *güvenilir* olan bir bilgi de *kesin olmayabilir* (örneğin "temel-önermeler").

(9) *"Güvenilir-bilgi"*, *"öndayanaksız-bilgi"*den başka bir şey değildir.

(10) Herhangi bir bilgi-sisteminin *güvenilir-bilgi* sağlamasının *gerekli* ve *yeterli* şartı, bu bilgi-sisteminin *öndayanaksız* bir bilgi-sistemi olmasıdır.

(11) Felsefenin amacı *öndayanaksız-bilgi* sağlamaktır. (*Felsefe* bu amaç için *gerekli* olmakla birlikte, *yeterli değildir.* Yani *felsefesiz bilim* bu amaç için yeterli olmadığı gibi, *bilimsiz felsefe* de yeterli değildir. *Yeterli* şart ancak *felsefe ile bilimin işbirliği* olabilir).

(12) Felsefenin *görevi öndyanaksız* bilgi-sistemlerinin *kavram-çerçevelerini kurmaktır.*

(13) Herhangi bir bilgi-sisteminin *öndayanaksız* olması için gerekli ve yeterli şart, bütün *ilkel-önermeleriyle ilkel-kurallarının dolaysız-olarak belgelenmesidir.* (Buna göre, felsefenin baş problemi *"dolaysız-belgeleme nasıl mümkündür?"* biçiminde dile getirilebilir).

(14) Herhangi bir bilgi-sisteminin *öndayanaksız* olmasının yeterli ve gerekli şartı, bu sistemin *bütün terimlerinin tanımlanmasıdır.*

(15) Herhangi bir bilgi-sisteminin *öndayanaksız* olmasının yeterli ve gerekli şartı, bu sistemin *bütün ilkel-terimlerinin tanımlanmasıdır.* (Buna göre, felsefenin baş-proble-

mi *"ilkel-terimlerin tanımlanması nasıl mümkündür?"* biçiminde dile getirilebilir).

(16) Felsefenin başarı ile başvurabileceği *biricik metod*, bilgi-sistemlerinin *ilkel-terimlerinin tanımlanmasıdır.*

(17) Bilgi-sağlama çabasında üç aşama ayırt edebiliriz:

1- *Geniş mânada felsefe:* Bilgi-sistemleri için *yeni öndayanaklı kavram-çerçevelerinin yaratılması.* (Büyük metafizikçilerin ve *filozof-bilginlerin* görevi!)

2- *Dar mânada bilim:* Önceden yaratılmış olan kavram-çerçevelerinin *işlenmesi*, yani bu kavram-çerçeveleri içinde tek tek bilgilerin üretilmesi ve belgelenmesi. (*Bilim-uzmanlarının* görevi!)

3- *Dar mânada felsefe* (Öndayanaksız-felsefe): Önceden yaratılmış ve işlenmiş olan öndayanaklı kavram-çerçevelerinin *öndayanaksız-olarak yeniden-kurulması* (yani *öndayanaksız kavram-çerçevelerinin yaratılması*).

(18) Her bilgi-sisteminin kavram-çerçevesi belli bir *ontoloji*'yi ifade eder.

(19) *"Metafizik"* terimi geniş mânada, öndayanaklı-ontolojiler (yani öndayanaklı kavram-çerçevelerinin ifade ettikleri ontolojiler) için kullanılabilir. Buna göre, her öndayanaklı bilgi-sisteminin (dolayısıyla felsefe tarafından öndayanaksız-olarak yeniden kurulmamış *her* bilgi-sisteminin (ortak-duyu bilgisi, bilimler veya dar mânada metafizik-sistemler) belli *bir metafiziği* ifade ettiği (veya belli bir metafiziğe *bağlı*[1] olduğu) söylenebilir.

(20) Felsefenin *görevi*, bilgi-sistemlerini *öndayanaksız-olarak yeniden* kurmaktır.

(21) Herhangi bir (öndayanaklı) bilgi-sisteminin öndayanaksız-olarak yeniden-kurulması çabası, bu sistemin *öndayanaklı kavram-çerçevesinin ortaya konulması* ile başlamalıdır. *Tanımlama* işlemi ise ancak bundan sonra yapılabilir.

(22) Felsefenin görevi olan *tanımlar, dil-dışı nesneler hakkında bir bilgiyi ifade etmeyip*, sadece "dilin" ne şekilde kullanılacağı hakkında birer *dilek* veya *teklif* sayılmalıdır.

(23) Felsefe salt deskriptif bir uğraşı değildir; onun *"normatif"* bir yönü de vardır. (Felsefe çeşitli terimlerin *aktüel kullanılışlarını* belirtmekle yetinmeyip, bu terimlerin ne şekilde kullanılması *gerektiğini* veya *istenildiğini* açığa vurur).

(24) Felsefenin *eleştiriciliği* normatifliğinin bir yönü olmakla birlikte, felsefenin *normatif* olması *sadece eleştirici* olması demek *değildir.*

(25) Felsefenin *"normatif"* olması, felsefenin konusunu ("olanlar-dünyası"na değil de) "olması-istenilen"e sınırlandırmadığı gibi, olan-dünyası hakkında sağladığı (öndayanaksız) bilginin sübjektif, uzlaşımsal veya keyfe-bağlı olmasını hiçbir şekilde gerektirmez. (Yani felsefe bir bakıma "normatif" olmakla birlikte, gene de *olanlar-dünyası hakkında objektif bilgi sağlayabilir*).

(26) Her felsefe problemi belli bir dil-dışı nesneden söz eden bir takım önermelerden kuruludur. Genel olarak bu önermeler önceden öndayanaklı-olarak belgelenmiştir, (yani bunlar güvenilmez-bilgi ifade ederler). Bir felsefe-probleminin kurulu olduğu önermeler, bu problemin görünüşteki konusu olup, problemin asıl konusu bu önermelerin sözünü ettikleri dil-dışı nesnedir.

(27) Herhangi bir *felsefe problemini* çözmekte güdülen *asıl amaç*, problemin asıl konusu olan *dil-dışı nesne hakkında güvenilir-bilgi* sağlamaktır.

(28) Herhangi bir *felsefe-probleminde* başvurulacak *çözüm* yolu, bu problemin kurulu olduğu *önermeleri öndayanaksız-olarak belgelenebilir bir biçime dönüştürmektir.*

(29) Bir önermeyi *öndayanaksız-olarak belgelenebilir* bir biçime dönüştürmek için *genel olarak* başvurulacak *en iyi yol, bu önermenin ait olduğu bilgi-sistemini öndayanaksız-olarak yeniden-kurmaktır.* Tek tek felsefe problemlerini, "sistem" dışında da çözmek imkânsız olmamakla birlikte, "sistem" dışındaki çözümler geniş ölçüde "yapma" ve *ad hoc* olup "kandırıcı" olamazlar.

(30) (Öndayanaksız-) felsefe "sistemci" olmakla birlikte, böyle bir "sistemcilik" (klâsik metafizikte olduğu gibi)

bir tek sistemin doğruluğunun kabul edilmesi anlamına gelmez. Tam tersine, her problemin çözümünde, *problemin özel yapısına* ve güdülen *özel pratik amaca* bağlı olarak, ayrı bir sisteme (yani ayrı bir kavram-çerçevesine) başvurulması gerekir.

(31) Geniş mânada *"metafizik-önermeleri"*, "öndayanaklı-bilgi ifade eden (dolayısıyla bazı terimlerinin anlamları tam olarak aydınlanmamış olan) birer önerme" olarak tanımlıyoruz.

(32) *Felsefe-problemlerinin* dolaysız konusu *metafizik-önermelerdir.*

(33) Herhangi bir *felsefe-probleminin* çözümünde güdülen *amaç*, bu problemin (dolaysız) konusu olan *metafizik-önermeleri*, öndayanaksız olarak belgelenebilir birer önerme, yani *analitik* veya *empirik* birer önerme haline dönüştürmektir. *(Öndayanaksız-olarak belgelenebilir her bir önerme, ya analitik ya empirik bir önermedir).*

(34) *Felsefe-problemlerinin çözümü olan analitik veya empirik-önermeleri belgelemek, felsefenin değil bilimlerin görevidir.* (*Analitik-önermeleri* belgelemek dedüktif bilimlerin –formel mantık ve matematiğin–, *empirik-önermeleri* belgelemek ise empirik bilimlerin görevidir).

(35) (Öndayanaksız) felsefe, ilkece bütün metafizik-problemleri çözebilir. Ancak felsefenin sağladığı bu "çözümler"i halis birer çözüm saymak güçtür. Nitekim her probleme çeşitli, hattâ birbirleriyle bağdaşmaz olan "çözümler" bulunabilir. Salt teorik açıdan, bütün bu çözümler aynı derecede yasaya-uygundur. Salt felsefe bunlar arasında biricik "doğru" olan çözümü tespit edemez. Böyle bir seçim ancak pratik gerekimlerle yapılabilir.

(36) Metafizik-problemlerin çözümü *salt akılla* değil, ancak *pratik akılla* mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

"Anlam"ın Anlamları ve Semantik

§ 11. "Kavram" ve "Anlam"

"Giriş"te anlam-probleminin "bir terimin veya önermenin *anlamı* ne demektir", biçiminde olduğunu söylemiştik. Nitekim, ancak *dilsel*[1]*-ifadelerin* anlamları olabileceği, dolayısıyla *dil-dışı* bir nesnenin (ister tekil ve somut bir varlık, ister tümel ve soyut bir kavram olsun) anlamından söz etmenin *mânasız* olduğu kanısındayız. Oysa dil-dışı nesnelerin, bu arada özellikle *kavramların*[2] (bilgisel) anlamlarından veya *öz*'lerinden (*"öz-anlam"*larından) çok kez söz edilmektedir.[3]

İmdi bir yandan kavramların (birer aktüel varlık olarak) varolmaları[4] bitmez tükenmez bir tartışma konusu oladurmakta, öbür yandan, kavramların varolduklarını öne süren *kavramcı*[5] görüş bakımından, kavramların anlamlarından (veya özlerinden) söz edilmesi bir paradoksa yol açmaktadır. Nitekim bu görüş gereğince her bir (anlamlı) terimin anlamı bir kavramdır. Oysa kavramların anlamları (özleri) olsaydı, sözkonusu terimin anlamı olan kavramın da bir anlamı olacaktı. Bu ise gene bir kavram olup, onun da bir anlamı olacak, v.ö. Şu halde böyle bir *durmadan-gerilemeye* meydan vermemek kaygısıyla, *'kavramların anlamları' deyimini kullanmaktan kaçınılması* gerekecektir. Bu durumu göz önünde tutarak, bundan böyle "anlam" sözcüğünü yalnız "dilsel-ifadelere" uygulayacağız.

§ 12. "Anlam"ın Anlamı Problemi

Bu denemenin asıl amacı *"anlam"ın anlamını bir felsefe problemi olarak aydınlatmaktı.* Şimdi bu problemin sınırlarını daha keskin olarak çizebilecek bir duruma gelmiş bulunuyoruz. Bir kez, kavramların anlamından söz edilemeyeceğine göre, problemimizi *"'anlam' kavramının anlamı"* biçiminde *değil,* ancak *"'anlam' teriminin anlamı"* olarak yorumlamamız gerekecektir. Bu ifadede "anlam" terimi iki defa geçmekte olup, birinci *geçiş [occurrence]te* nesnel-dile (0. seviyeden dil veya genel olarak n. seviyeden dile) aittir; ikinci geçişinde ise üst-dile (1. seviyeden veya genel olarak n+1. seviyeden üst-dil) aittir. Bu bakımdan söz konusu iki kullanılışın ayırt edilmesi gereken durumlarda ifademizi

(1) $\dfrac{\text{'anlam}_1\text{' teriminin anlam}_2\text{ı nedir?}}{\text{'anlam}_n\text{' teriminin anlam}_{n+1}\text{ı nedir?}}$ (veya genel olarak:)

biçiminde dile getirmek faydalı olur.[1]

İmdi 'anlam$_1$' terimi de (aynı gerekçeden dolayı) herhangi bir dil-dışı nesneye değil, ancak birtakım dilsel-ifadelere, daha belirtik olarak, bir nesnel-dilin bazı ifadelerine ilişkin olabilir. (S) herhangi belli bir bilgi-sistemi, (D_0) (veya genel olarak (D_n)) bu sistemin nesnel dil-sistemi ve "$\dot{I}_0$" (D_0) diline ait herhangi belli bir ifade olsun. O zaman problemimiz şu biçimi alır:

(2) $\dfrac{\text{"'}\dot{I}_0\text{' ifadesinin anlam}_1\text{ı" ifadesinin anlam}_2\text{ı nedir?}}{\text{(öyle ki, 'İ}_0\text{' herhangi bir (S) bilgi-sisteminin (D}_0\text{) nesnel dil-sistemine ait herhangi bir ifadesi olsun).}}$

Başka bir deyimle, (2) bir soru değil, bir soru kalıbı olup, bunu '$\dot{I}_0$' değişkeninin mümkün olan bütün değerleri için cevaplandırmamız gerekmektedir. '$\dot{I}_0$' değişkeninin kendisi de *herhangi* bir (S) bilgi-sistemine ((S) gene bir değişkendir) ait olabildiğinden, problemimiz ilkece mümkün olan bütün bilgi-sistemlerinin (ve dil-sistemlerinin) mümkün olan bütün ifadelerine ilişkindir. Bu ise felsefenin *evrenselliğinin* tabii bir sonucudur.

(2) soru-kalıbını bir örnekle canlandırmak faydalı olur: 'İ' ifadesinin bir örneği olarak 'atom' terimini alalım. O zaman:

(3) "'Atom' teriminin anlam$_1$ı" ifadesinin anlam$_2$ı nedir?

sorusu elde edilir. İşte *"anlam"ın anlamı* probleminin çözümünde güdülecek amaç, (3) sorusunda 'Atom' terimi yerine herhangi bir terim veya önermenin konulması sonucunda elde edilecek her bir soruyu ilkece cevaplandırabilecek genel bir yolun bulunmasıdır.

İmdi herhangi bir felsefe problemi *"'İ' ifadesinin anlamı nedir?"* biçimindeki bir soru ile dile getirilebilir. Böyle bir problemin *görünüşteki* konusu "İ" *ifadesi* olmakla birlikte, asıl konusu "İ" ifadesinin kendisi değil, bu ifadenin ilişkin olduğu *dil-dışı* nesne veya nesnelerdir. *"Anlam"ın anlamı* problemi de aynı biçimde bir felsefe problemidir. (2) soru-kalıbı ile dile-getirdiğimiz bu problemin *görünüşteki* konusu ("İ" yerine) "'İ'nin anlamı" ifadesidir. *Asıl* konusu ise, bu ifadenin *gösterdiği* dil-dışı bir nesne, yani *"İ"nin anlamı olan nesne* olmalıdır. Örneğin *"'Atom' teriminin anlamı nedir?"* sorusunun *asıl* konusu 'atom' terimi değil, atomların kendileridir; aynı şekilde, "'Atom' teriminin anlamı' ifadesinin anlamı nedir?" sorusunun asıl konusu da 'atom' teriminin anlamı, yani atom-kavramıdır. (Başka bir deyimle, atom-kavramını kavramakla *atomlar* hakkında bir bilgi elde edilebildiği gibi, *"atom-kavramı"* ifadesinin anlamı olan kavramı kavramakla atom-kavramı hakkında bir bilgi kazanılabilir).

Ancak burada salt ontolojik olan yeni bir problemle karşılaşmaktayız. "'İ' ifadesinin anlamı nedir?" biçimindeki her sorunun ("anlam"ın anlamı problemi de, "İ='İ$_0$'ın anlamı" olarak alındığında bu biçimdedir) cevabı

(4) *"'İ'nin anlamı X'dir"* (veya *"X 'İ'nin anlamıdır"*)

biçimindedir. Oysa böyle bir önerme klâsik mantıkta olduğu gibi, öznesi [*subject*] "X" ve yüklemi de " 'İ'nin anlamı" olan bir özne-yüklem [*subject-predicate*] önermesi olarak değil, 'İ' dilsel-

ifadesi ile 'X'in gösterdiği belli bir (dil-dışı) nesne arasındaki belli bir bağlantının (*anlam-bağlantısının*) bulunduğunu dile getiren bir önerme olarak yorumlanmalıdır. (Örneğin, "Veli Ali'nin babasıdır" veya "Ali'nin babası Veli'dir" önermesi, öznesi "Veli" ve yüklemi de "Ali'nin babası" olan bir özne-yüklem önermesi olarak değil, adı "Ali" olan bir kimse ile adı "Veli" olan bir kimse arasında belli bir bağlantının bulunduğunu dile getiren bir önerme olarak yorumlanmalıdır). O zaman ise, (4)ün mânalı olması için 'X' ifadesi belli bir nesneyi *göstermeli*, yani 'X' belli bir nesnenin *adı* olmalıdır. Oysa 'X'in gösterdiği nesne bir dilsel-ifade olamaz, çünkü bir ifadenin *anlamının* gene bir dilsel-ifadeden başka bir şey olmadığını kabul etmek "anlam" teriminin ortak kullanımlarına aykırı olurdu. Şu halde, *'X' dil-dışı bir nesneyi göstermelidir.*

İmdi, kullandığımız dilin hiç olmazsa bazı ifadelerinin *"anlamlı"* olduklarından şüphe edilemez. Nitekim "bütün dilsel-ifadeler anlamsızdır" önermesinin evetlenmesi "anlam" sözcüğünün ortak kullanımlarına büsbütün aykırı olup, böyle bir sonuca yol açan hiçbir "anlam" tanımı kabul edilemez. Üstelik "bütün ifadeler anlamsızdır" önermesi, "hiçbir şey bilmiyorum" önermesinin yol açtığı antinomiye benzer bir antinomi doğurduğundan, bunun evetlenmesi bile imkânsız olur.[2]

Öbür yandan, *her anlamlı ifadeye karşılık, bu ifadenin "anlam"ı sayılabilecek bir (dil-dışı) nesnenin varolduğu iddiası* tartışma konusudur. *"'İ' ifadesinin anlamı"* biçimindeki bağlamlarda, *"Anlam"* sözcüğünü yalnız "kategorematik" olarak, yani belli bir nesneyi *"gösterecek"* şekilde kullanırsak, o zaman, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *"'İ'nin anlamı X'tir"* (veya "X 'İ'nin anlamıdır") önermesinin mânalı olması, "X" ifadesinin de kategorematik olmasını, yani belli bir nesneyi göstermesini gerektirecektir. İmdi, "İ" gibi bir ifadenin *anlamlı* olduğunu, ama bu ifadenin *"anlam"ı* sayılabilecek *hiçbir nesnenin* bulunmadığını bir an için kabul edelim. O zaman görünüşte paradoksal olan şöyle bir iddiada bulunabiliriz: *" 'İ' ifadesi anlamlıdır, ama "anlam"ı yoktur."* Buna göre, yukarıda sözünü etteğimiz ontolojik problem şöyle dile getirilebilir:

(5) *Her anlamlı dilsel-ifadenin veya hiç olmazsa bazılarının bir "anlam"ı var mıdır?*

Bu soruya birbirinden farklı üç cevap verilebilir:

(i) *Her* anlamlı ifadenin bir "anlam"ı vardır. (Yani, her anlamlı ifadeye karşılık, bu ifadenin anlamı sayılabilen bir dil-dışı nesne vardır).

(ii) *Bazı* anlamlı ifadelerin "anlam"ı olduğu halde bazılarının yoktur. (Yani, bazı ifadelere karşılık bunların anlamları sayılabilen bir dil-dışı nesne olduğu halde, bazı ifadelere karşılık böyle bir nesne yoktur).

(iii) *Hiçbir* anlamlı ifadenin bir "anlam"ı yoktur. (Yani, hiçbir anlamlı ifadeye karşılık anlamı sayılabilecek bir dildışı nesne yoktur).

(i) halinde "*'İ'nin anlamı nedir?*" (özellikle, "anlam"ın anlamı problemini dile getiren "*"'$İ_o$'nın anlamı" ifadesinin "anlamı nedir?*"") biçimindeki *her* sorunun cevabı "*'İ'nin anlamı X'dir*" şeklinde olacaktır.

(ii) halinde bazı "İ"ler için "'İ'nin anlamı nedir?" sorusunun cevabı (i)'de olduğu gibi "'İ'nin anlamı X'dir" biçiminde olduğu halde, her 'İ' için durum böyle değildir. Nitekim 'İ' bir "anlam"ı olmayan herhangi anlamlı bir ifade ise, o zaman "'İ'nin anlamı nedir?" sorusuna hiçbir cevap bulunamaz. Hattâ böyle bir soru "7 sayısının rengi nedir?" türünden anlamsız bir soru sayılmalıdır.

(iii) halinde ise, "anlam" sözcüğünün kategorematik olarak (yani bir nesneyi gösteren bir terim olarak) kullanmak mümkün değildir. Çünkü bu durumda "'İ'nin anlamı" ifadesi, 'İ' ne olursa olsun mânasızdır. O halde şöyle bir ikilem [*dilemma*] ile karşılaşmaktayız: Ya "anlam" sözüğü ("'İ'nin anlamı" gibi bağlamlarda) artık hiç kullanılmamalı, ya da böyle bir kullanışta direnilirse, sadece *sinkategorematik*[3] bir terim olarak kullanılmalıdır. Bir *sinkategorematik-ifade* (veya *eksik-sembol*), tek başına anlamlı olmamakla birlikte, anlamlı olan bir takım başka ifadeler (bağlamlar) içinde geçen bir ifade demektir. Örneğin, cebirsel

ifadelerde kullanılan parantezler, yani "(" ve ")" işaretleri tek başlarına anlamlı olmayıp "a(b+c)" gibi bir takım anlamlı bağlamları olduğundan, birer sinkategorematik-işaret sayılmalıdır. Ancak bu pek sudan [*trivial*] bir örnek olup, asıl önemli örnekleri sırası geldiğinde gösterilecektir.

"Anlam" sözcüğü bir sinkategorematik-terim olarak yorumlandığında, karşılığı olan önemli (anlamlı) bağlamları şunlardır: *"anlamlı"*, *"anlamdaş"*, *"anlamına-gelmek"*, *"anlamını-bilmek"*, *"anlamını-bildirmek"*, *"anlamını-aydınlatmak"*, *"anlamını-belirlemek"*, *"anlamını-belirtmek"*, *"anlamını-öğrenmek"*, *"anlamını-öğretmek"*, *"anlamak"*, v.ö. İmdi " *'İ'nin bir anlamı vardır*" ifadesi, yukarıda yaptığımız gibi (kakegorematik yorumlama) " 'İ'ye karşılık onun anlamı sayılabilecek belli bir dil-dışı nesne vardır" biçiminde değil, sadece " *'İ' anlamlıdır*" şeklinde yorumlanırsa[4] (sinkategorematik yorumlama), o zaman,

(6) " 'İ'nin bir *anlamı-vardır*, ancak ve ancak *'İ' anlamlı* ise" önermesi analitik-doğru olup, her anlamlı ifadenin bir anlamı olması zaruri olacaktır. Ancak bu zaruriliğin "anlam" sözcüğünün sinkategorematik olarak yorumlanmasına bağlı olduğunu akıldan çıkarmamalı. (Kategorematik yorumlama halinde, *anlamlı* bir ifadenin bir *"anlam"*ı olmaması hiç de imkânsız değildir). "Anlamı vardır" bağlamındaki "anlam" sözcüğünün kategorematik ile sinkategorematik yorumlamalarını birbirinden ayırt etmek için, kategorematik yorumlama halinde, yukarıda yaptığımız gibi *"'anlam"ı vardır"*, sinkategorematik yorumlama halinde ise *"anlamı-vardır"* yazılış tarzlarını kullanacağız. (Buna göre "anlamlıdır=anlamı-vardır" analitik-doğru olduğu halde, "anlamlıdır="anlam"ı vardır" analitik-doğru değildir).

İmdi (i) halinde (yani her anlamlı ifadenin bir "anlam"ı olması halinde) herhangi bir ifadenin *anlamlı* olmasını, o ifadenin bir "anlam"ı olması şeklinde *tanımlamak* mümkündür:

(7) *'İ' anlamlıdır*$=_{Dk}$ 'İ' ifadesinin bir "anlam"ı vardır, yani

"İ"ye karşılık 'İ'nin anlamı sayılabilecek belli bir dil-dışı nesne vardır.

Genel olarak *"anlamlı"* sıfatı bu şekilde anlaşılmakta olup, "anlam"ın kategorematik yorumu böyle bir anlayışın sonucu sayılabilir:

(a) Bazı ifadeler *anlamlı* olup, bazıları *anlamsızdır.*
(b) Anlamlı ifadeleri anlamsız olanlardan ayırt etmek üzere, birincilerine karşılık bulunan ve öbürlerinin yoksun olduğu özel bir faktör *(anlamlılık faktörü* görevini yapabilecek bir *"anlam"*) olmalıdır.
(c) Böyle bir faktör ancak belli bir dil-dışı nesne olabilir.

SONUÇ: *Şu halde,* her anlamlı ifadeye karşılık, bu ifadenin "anlam"ı sayılabilecek, (yani ifadenin anlamlı olmasını sağlayabilecek) belli bir dil-dışı nesne bulunmalıdır.[5]

Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, anlamlı ifadelerin varolması şüphe götürmediği halde, anlamlı bir ifadenin kategorematik mânada bir "anlam"ı olduğu tartışma konusudur. Bu bakımdan "anlamlı" sözcüğünü "anlam" terimi aracıyla tanımlamaya kalkışmak, *obscrum per obscurius* (karanlık olanı ondan daha karanlık olan başka bir şeyle açıklamak) türünden bir "açıklama" olur. İşte "anlam" sözcüğünün sinkategorematik yorumu bu güçlüğe konu olmayıp, tam tersine, "anlam" sözcüğünün anlamının "anlamlı" ("anlamı-vardır") ifadesi yardımıyla aydınlatılmasını sağlamaktadır.

"Anlam" teriminin sinkategorematik yorumu halinde, "'İ'nin anlamını nedir?" biçimindeki her soru

(8) "'İ'nin anlamlı olması ne demektir?"
(8') "'İ'nin anlamını bilmek ne demektir?"

gibi bir takım soruların bir kısaltmasından başka bir şey olamaz. Başka bir deyimle, (böyle bir durumda) "*'İ'nin anlamı ne-*

dir?" biçimindeki her bir soru ya büsbütün anlamsız sayılmalı, ya da (8), (8'), ... türünden bir takım soruların bir kısaltması olarak yorumlanmalıdır. "*Anlam*"*ın anlamı* problemi ise, artık "'*İ*'*nin anlamı*" biçimindeki ifadelerin anlamlarının aydınlatılmasından ibaret olmayıp (sinkategorematik yorum bakımından bu ifadeler mânasızdır), (8), (8'), ... türünden bir takım soruların kısaltması olarak yorumlanan "'İ'nin anlamı nedir?" biçimindeki soruların cevaplandırılması için başvurulması gereken *metodların* belirlenmesi problemi olmaktadır. Buna göre, bu probleme "'anlam'ın anlamı problemi" denilmesi yerinde olmayıp, bunun yerine "genel anlam-problemi" (veya kısaca "*anlam-problemi*") denilmesi daha uygun olur. *Anlam-problemi* anlam-teorisinin (yani "'İ'nin anlamı nedir?" biçimindeki sorularla uğraşan bilgi-dalının) metodolojisinin kurulması problemidir. Felsefe anlam-teorisinden başka bir şey olmadığına göre, anlam-probleminin felsefenin metodolojisinin kurulması problemi olduğu da söylenebilir.

Anlam-probleminin (yani "anlam"ın anlamı probleminin) ancak "anlam" teriminin sinkategorematik olarak yorumlanması halinde uygun bir çözümü olabileceği kanısındayız. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, "anlam" terimi çokluk, hatta Husserl, Frege, Russell, Whitehead, Lewis, Carnap, Church, v.ö. gibi en ünlü bazı modern mantıkçılar tarafından kategorematik olarak yorumlanmıştır. Bundan dolayı *anlam-probleminin* ilk önce bu açıdan ele alınmasının faydalı olacağını düşünmekteyiz. Bu gerekçe ile *anlam-problemini* bu bölümde yalnız *kategorematik* açıdan inceleyip, ancak sonraki bölümlerde *sinkategorematik* açıdan inceleyeceğiz.[6]

§ 13. Anlam-bağlantısı ve Semantik

Bu §'ta inceleme konumuz, (nesne-dile ait) bir takım *ifadeler*le[1] bir takım *dil-dışı nesneler* arasında gerçekleştiği kabul edilen *anlam-bağlantısı* olacaktır.

Anlam-bağlantısına giren ifadeler (yani "anlam" taşıyan ifadeler) *kategorematik* ifadelerdir. İmdi kategorematik sayılan

ifadelerin başında *önermeler* gelir. (Nitekim önermeler en yüksek derecede bağımsız olan bir anlam taşırlar). Oysa (tek başına) "anlam" taşıyan bir ifadeye "*terim*" diyoruz. Buna göre önermelerin de birer "terim" sayılması gerekirdi. Ancak bu, ortak kullanımlara pek aykırı olacağından "terim" sözcüğünü şöyle tanımlıyoruz:

TANIM: Bir *terim* önerme olmayan herhangi bir kategorematik ifade demektir. Buna göre *kategorematik ifadeler*, yani (tek başlarına) "anlam" taşıyan ifadeler, *önermeler* ve *terimler* olmak üzere iki öbeğe ayrılmaktadır. İmdi anlam-probleminin kategorematik yorumunda, ilkin terimlerin anlamı incelenir; sonra da önermelerin anlamı, onları meydana getiren terimlerin anlamlarına geri götürmek suretiyle açıklanır. Bunu göz önünde tutarak, anlam-bağlantısını bütün kategorematik ifadelere değil, yalnız *terimlere* uygulanabilecek şekilde yorumlayacağız. Böylece anlam-problemi *terimlerin anlamı* problemine geri götürülmüş olur. (Buna karşılık, anlam-probleminin sinkategorematik yorumunda ilk olarak önermelerin anlamının incelenmesi gerektiğini, terimlerin anlamlarının da içinde geçtikleri önermelerin anlamları aracıyla açıklandığını ileride göstereceğiz).

Şimdi anlam-bağlantısını etraflı bir şekilde inceleyeceğiz. Bu bağlantının incelenmesi şu üç soruya yol açar:

a) Hangi ifadeler[2] birer *terim*, hangileri birer *sinkategorematik* ifadedir?
b) Her terimin bir tek çeşitten mi, yoksa birkaç çeşitten mi anlamı vardır? Her bir terimin "anlam"ı (veya varsa, çeşitli "anlamları") ne gibi (dil-dışı) bir nesnedir?
c) Herhangi bir terim ile o terimin "anlam"ı arasıdaki bağlantı (anlam-bağlantısı) ne çeşit bir bağlantıdır?

İlk olarak sonuncu soruyu ele alıp, anlam-bağlantısının *formel yapısını* inceleyeceğiz. Bu bağlantı ("Anl"[3]) biri *a* gibi bir

dilsel-ifade (bir terim), öbürü *X* gibi bir dil-dışı bir nesne olmak üzere *iki nesne* arasında bulunan *ikili* [*binary, dyadic*] bir bağlantı gibi görünüyor. ("Anl (a,X)"). Ancak bir ifadenin belli bir anlamı olması, genel olarak bu ifadenin *içkin* [*intrinsic*] veya *tabii* bir özelliği değildir; yani bu bağlantı ne mantıksaldır, ne de nedensel [*causal*]. Duman görülen yerde ateş beklenir, öyle ki duman ateşin bir işareti veya ifadesi sayılabilir. Burada "ifade" ile "ifade edilen" arasında gerçekten de tabii, nedensel bir bağlantı vardır. Öbür yandan "mavi" sözcüğünün *mavi* rengini ifade etmesi, bu sözcüğü *kullanan* kimselerin ilkece hür istemlerine bağlı bir *uzlaşım*'a dayanarak "mavi" sözcüğüyle *mavi* rengini *kastetmelerinden* başka bir şey değildir. İşte bütün *dilsel* ifadelerin anlamı da bu son şekildedir; yani anlam-bağlantısı dilsel ifadelere ilişkin olduğu zaman hep *uzlaşımsal* bir bağlantı durumundadır.

İmdi biz burada anlam-bağlantısını, her ifadenin belli bir tek[4] "anlam"ı olacak şekilde yorumlamak istiyoruz.[5] Oysa birçok ifadenin (hele günlük dilde) değişik anlamları vardır, (çok-anlamlı [*ambiguous*] sözcükler). Ama çok-anlamlı bir sözcüğün bile her bir mânalı kullanılışında, durum ve bağlam tarafından belirtilmiş *bir tek anlamı* olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir. Buna göre, bir terimin "anlam"ı genel olarak kullanılıştan kullanılışa değişebilen bir nesne durumundadır; yani "anlam" sadece terimin *biçiminin* değil, bir de kullanılışa ilişkin durum ve bağlamın da bir fonksiyonu sayılmalıdır. Gerçi bütün terimlerinin "anlam"ı salt biçimleri gereği belirlenmiş olan diller (yapma, teknik, sembolik dil-sistemleri) de vardır. Ama amacımız anlam-problemlerini sadece bu gibi yapma diller için değil, ayrıca tabii dilin, yani günlük-dilin açısından da araştırmaktır.

Buna göre, anlam-bağlantısının (genellikle) her bir ifadeye karşılık bir tek "anlam" belirleyebilmesi için iki alternatif yola başvurabiliriz. Bunlardan biri, anlam-bağlantısını bir (somut) *ifade-örneği* [*expression-token*][6] ile dil-dışı bir nesne arasında olan bir bağlantı şeklinde yorumlamaktır. Nitekim bir *sözcük-örneği*, sözcüğün belli bir *kimse* tarafından belli bir *zaman* ve *yerde*, belli bir *dilsel-bağlam* içinde (kısaca, belli bir durum ve bağlamda) kullanılması demektir. Ancak bir sözcüğün, yani bir *sözcük-tipi-*

nin[7] [*word-tpye*] belirsiz sayıda (ilkece sonsuz sayıda) *sözcük-örnekleri* olduğu halde, bu sözcük-tipinin dile getirebileceği değişik anlamların sayısı pek sınırlıdır.[8] Bu bakımdan tek tek sözcük-örneklerinin asıl anlam-taşıyıcı birimler olduklarının kabul edilmesi hiç de akla yakın olmadığı gibi, ortak kullanımlara da pek aykırı düşmektedir.

İkinci yola gelince: anlam-bağlantısı (somut) bir ifade-örneğine değil, ortak kullanımlara uygun olarak (soyut) bir *ifade-tipi*'ne uygulanır. Ancak bir ifade tipinin genel olarak *birkaç* değişik anlamı olduğundan, anlam-bağlantısının her bir ifade-tipine karşılık gene de bir tek "anlam" belirlemesini sağlamak amacıyla, bu bağlantıyı artık *ikili* (yani sadece bir *ifade* ile bunun "*anlam*"ı arasında olan) bir bağlantı saymaktan vazgeçip, onu *üçlü* [*ternary, triadic*] bir bağlantı olarak yorumlarız. Üçüncü üye olarak da, herhangi bir ifadenin (yani ifade-tipinin), taşıdığı anlamın tek-anlamlı olarak belirlenmesi için gerekli ve yeterli bütün faktörlerin tümünü alıyoruz. Bu faktörler biryol ifadeyi kullanan bireysel *kişi* veya *dil-toplumu* [*speech community*]; kullanılışa ilişkin *dil-dışı durum* (*zaman, yer*, v.ö.); bir de ifadenin söz konusu kullanılışında içinde geçtiği *dilsel-bağlam*'dır. İşte bütün bu faktörleri "*kullanan*" [*the user*] veya "kullanış şekli" adı altında bir tek faktör şeklinde birleştirerek, anlam-bağlantısını bir *ifade-tipi*, bir "*anlam*" ve bir "*kullanan*" arasında bulunan *üçlü* bir bağlantı olarak yorumlayabiliriz. Ancak "kullanan"ın bileşenleri olan tek tek faktörleri (n sayıda diyelim) ayırt etmek istiyorsak, anlam-bağlantısını üçlü bir bağlantı değil, *n+2-li* bir bağlantı (bir ifade, bir "anlam", bir de söz konusu n faktör arasında bir bağlantı) saymalıyız. (Bu n faktörü "*kullanan*" adı altında bir tek faktör halinde birleştirmemizin gerekçesi n+2-li bağlantıyı hep 3-lü bağlantı olarak yorumlayabilmemizi sağlamaktır). "Kullanan"ı "K" değişkeniyle gösterelim. O zaman, üçlü anlam-bağlantısına

(1) *"K kullanan'ı için a teriminin "anlam"ı X'tir"*

veya sembolik dilde kısaca *"Anl(K,a,X)"* biçimindeki bir önerme-kalıbı tekabül eder.

"K"yı meydana getiren n faktör arasında *dilsel-bağlam* [*linguistic context*]'ın, yani a teriminin söz konusu kullanılışında içinde geçtiği ve a'nın "anlam"ının belirlenmesi için gerekli olan daha geniş dilsel-ifadenin bağımsız bir faktör olarak ele alınması da (ileride göstereceğimiz gerekçelerden dolayı) faydalı olur. Dilsel-bağlamı "b" değişkeni ile gösterelim. O zaman "K" değişkeni a ifadesinin kullanılışı ile ilgili olan salt dil-dışı faktörleri (n-1 sayıda) dile getirecek, bu şekilde elde edilen *dörtlü* [*quaternary, tetradic*] anlam-bağlantısına

(2) "K kullanan'ı için a teriminin b bağlamındaki "anlam"ı X'tir"

veya kısaca "Anl (K,a,b,X)" biçimindeki bir önerme-kalıbı tekabül edecektir.

Örneğin, K'nin çağdaş Türkçe konuşma toplumunu gösterdiğini düşünelim; o zaman

> "K için 'er' sözcüğünün "bu işi er geç olacak" bağlamındaki anlamı *erken*'dir"

ama,

> "K için 'er' sözcüğünün 'bu mangada on er vardır' bağlamındaki anlamı *rütbesiz (er)* askerdir."

Şimdi de anlam-bağlantısının çeşitli *dil* araştırmalarındaki yerini inceleyelim. Modern mantıkçılar, dilsel ifadeler hakkındaki araştırmaların tümünü içine alan en kuşatıcı işaretler-bilimine "*semiotik*" [*semiotic*][9] derler. Semiotiğin de şu üç temel dalı vardır:

Pragmatik, [*pragmatics*][10] ifadeleri "kullanan" faktörü açısından inceleyen semiotik dalıdır. Buna göre anlam-bağlantısının (1) veya (2) biçimlerinde pragmatik bir bağlantı (yani pragmatiğin konusuna giren bir bağlantı) olduğu görülür.

Semantik, [*semantics*][11] "kullanan" faktörünü hiç hesaba katmadan, dilsel ifadeleri sadece dile getirdikleri "anlam" açısından inceleyen semiotik dalıdır.

Sentaks, [*syntax, logical syntax, syntactics*][12], dilsel-ifadeleri gerek "kullanan" faktörünü gerek "anlam" faktörünü hesaba katmadan inceleyen semiotik dalıdır.

İmdi anlam-bağlantısı (1) ve (2) biçimlerinde "pragmatik" olmakla birlikte, bu bağlantının *semantik* (yani "kullanan" faktöründen bağımsız) biçimleri de vardır.

Semantik bir anlam-bağlantısının elde edilmesi için, "Anl(K,a,X)"te sadece "K"nın ortadan kaldırılması yetmez. Nitekim daha önce gösterdiğimiz gibi, "Anl (a,X)" ikili-bağlantısı her a ifadesinin bir tek "anlam" taşımasını sağlayamaz. Hatta a'nın içinde geçtiği b bağlamının belirtilmesiyle elde edilen "Anl(a,b,X)" de tek başına a'nın anlamını belirtmeye yetmez, çünkü böyle bir halde a'nın anlamı b'nin anlamı yardımıyla belirlenecekti; oysa b ifadesinin anlamı *uzlaşımsal* olduğundan ancak "kullanan" tarafından belirtilebilir. Şu halde semantik bir anlam-bağlantısının mümkün olması, ifade ile ifadenin "anlam"ı, arasındaki uzlaşımsal bağlantıyı belirleyebilen, ama gene de "kullanan"dan farklı olan yeni bir faktörün bulunmasına bağlıdır. İşte aradığımız bu faktör a ifadesinin ait olduğu D_o *nesnel-dilinden* başka bir şey değildir. O zaman D_0'ı da bir değişken saydığımızda, anlam-bağlantısı *dörtlü* bir bağlantı olup, ona "Anl(D_0,a,b,X)", yani

(3) "D_0 dilinde a ifadesinin b bağlamındaki "anlam"ı X'tir"

önerme-kalıbı tekabül eder.

Şimdi (3)'ün a gibi herhangi bir ifadenin anlamını tek-anlamlı olarak belirlemeye yetip yetmediğini araştıralım. Burada iki hali ayırt etmeliyiz:

i) *D_o nesnel-dilinin bir tarihsel dil (tabii dil, günlük dil) olması hali.*

Tarihsel bir dile ait sözcüklerin (belli bağlamlar içinde) anlamı, bunları kullanan kimselerin kişiliklerine, zamana, yere ve çeşitli dil-dışı hal ve şartlara [*circumstances*] bağlı olarak az veya çok değişmektedir. Bu bakımdan D_0'ın değerleri olarak "Türk-

çe", "İngilizce", "Çince", gibi uzun bir geçmişi olan, dolayısıyla sözcüklerinin anlamı zaman ve yere göre değişmiş olan diller seçilirse, "Anl(D_0,a,b,X)"in her a ifadesinin anlamını tek-anlamlı bir şekilde belirleyemeyeceği meydandadır. Buna karşılık, D_0 değişkeninin değerleri olarak belli toplumların belli çağlarda ve belli bölgelerde kullandığı 'bölge dilleri' seçilirse; o zaman kişiden kişiye, hal ve şartlara göre anlam değişiklikleri gene de olabildiği halde, her sözcüğün (belli bir bağlamda) değişmez bir *normal anlamı* olmalıdır. (Yoksa dil salt kişisel olup, toplumsal bir yanı olmayacaktı). İşte "Anl(D_0,a,b,X)" önermesinin belirlediği "anlam", a teriminin b bağlamında D_0 dilindeki *normal anlamından* başka bir şey değildir.

İmdi "Anl(D_0,a,b,X)" biçimindeki önermelerde "kullanan" faktörü (hiç olmazsa belirtik olarak) geçmediğine göre, bu türden önermeleri birer *semantik önerme* veya (daha doğrusu) *semantik kural*, buna karşılık dörtlü *Anl* bağlantısını da bir *semantik bağlantı* sayabiliriz. Ancak tarihsel dillerin söz-konusu olduğu yerde; semantik kural ve bağlantıların ancak bir bakıma "kullanan"dan bağımsız olduklarını da belirtmeliyiz. "Anl(D_0,a,b,X)" kuralı, içinde "K"nın geçmemesi bakımından, a ifadesini *kullanan* kişilerden veya toplumdan *bağımsızdır;* ama bu kuralın elde edilmesi, ancak bu ifadeyi kullananların dilsel davranışlarının empirik yolla araştırılması ile mümkün olduğuna göre, *"kullanan"dan bağımsız değildir.*

Eskimo dilinde "iglu" sözcüğünün anlamı *ev*'dir

önermesi, bu sözcüğü kullanan kimselerden hiç söz etmediğinden halis bir semantik kural durumundadır. Öbür yandan, böyle bir semantik kuralın elde edilmesi, ancak Eskimoların konuşma davranışlarını gözleyerek, empirik bir genelleme sonucunda

Eskimolar için "iglu" sözcüğünün anlamı *ev*'dir

gibi bir *pragmatik anlam kuralının* elde edilmesine bağlıdır.[13]

Genel olarak D_0'ın tarihsel bir dil olması halinde, "Anl(D_0,a,b,X)" biçimindeki bir semantik kural "Anl(K,a,b,X)"

gibi bir pragmatik kuraldan elde edilmelidir. İmdi tarihsel dilleri inceleyen semantiğe *deskriptif semantik* [*descriptive semantics*][14] denir. Buna göre deskriptif semantiğin pragmatiğe dayandığı söylenebilir.

ii) D_0 *nesnel-dilinin bir "dil-sistemi" olması hali.*

D_0 bir tarihsel dil (yani kuralları dil-bilgini tarafından empirik incelemeler sonucunda *bulunan* bir dil) değil de, yapma, teknik bir *dil-sistemi*[15] (yani kuralları dil-bilgini tarafından *uzlaşımsal* olarak *yaratılan* bir dil) olsun. O zaman D_0'a ait *a* gibi herhangi bir terimin "anlam"ı, dil-bilgininin kendisinin D_0 için teklif ettiği kurallar gereği belirlenmiş olur. Şu halde D_0 bir dil-sistemi ise, "Anl(D_0,a,b,X)" biçimindeki semantik kuralların elde edilmesi hiçbir (deskriptif) pragmatik incelemeyi gerektirmez. Dil-sistemlerini inceleyen semantiğe *salt semantik* [*pure semantics*][16] denir. Buna göre, deskriptif semantiğin pragmatiğe dayandığı halde, salt semantiğin pragmatikten büsbütün bağımsız olduğunu görüyoruz. Başka bir deyimle, deskriptif semantik *empirik*, salt semantik ise *a priori* bir uğraşıdır.

İmdi dil-sistemlerinin çoğunda, kurallar bütün terimlerin anlamını bağlamdan bağımsız olarak belirleyecek şekilde seçilir. (*Yapma* dil-sistemlerinin *tabii* dillere göre en büyük üstünlüklerinden biri de bundan ibarettir). O zaman semantik anlam-kurallarında bağlamın belirlenmesine yer kalmaz; öyle ki anlam-bağlantısı dörtlü değil, *üçlü* bir bağlantı biçimine girip, tam-formülü[17] "Anl(D_0,a,X)" olur.

D_0 dilini anlam-bağlantısının üç *üyesinden* (yani bağlantının uygulandığı nesnelerden) biri sayacak yerde, bağlantının kendisinin bir yapıtaşı olarak yorumlayabiliriz. O zaman anlam-bağlantısı üçlü bir bağlantı halinden, *ikili* bir bağlantı[18] haline çevrilmiş olur. İkili anlam-bağlantısında D_0 bir değişken değil, bağlantının öz yapısını belirleyen bir parametre olarak geçecektir. Bu bakımdan D_0'ın bir alt-endis [*subscript*] olarak yazılması uygundur. Buna göre ikili anlam-bağlantısı "Anl_{D_0}" biçiminde gösterilip, tam-formülü "Anl_{D_0}(a,X)" olur. Aynı şekilde dörtlü semantik anlam-bağlantısını da, D_0'ı bir parametre

şeklinde yorumlayarak, tam-formülü "$Anl_{D_0}(a,b,X)$" olan *üçlü* bir bağlantıya dönüştürebiliriz. Ancak bu şekilde yorumlanan bağlantıya eskisi gibi "anlam-bağlantısı" değil, "*D_0 dilinde anlam-bağlantısı*" veya kısaca "*D_0'da anlam bağlantısı*" denilmelidir. Buna göre "$Anl_{D_0}(a,X)$" formülü

(4) a teriminin D_0'da-anlamı X'tir

biçiminde, "$Anl_{D_0}(a,b,X)$" formülü de

(5) a teriminin D_0'da b bağlamındaki anlamı X'tir

biçiminde yorumlanmalıdır.

(1) ve (2) biçimindeki önermeler (içlerinde "K" geçtiğinden) *birer pragmatik anlam-kuralını;*[19] (3), (4) ve (5) ise (içlerinde "K" geçmediğinden) birer *semantik anlam-kuralını* dile getirmektedir. Genel olarak salt semantik kurallar (4) biçiminde, deskriptif semantik kurallar ise (5) biçimindedir.

İmdi, yukarda gösterdiğimiz gibi, her pragmatik anlam-kuralından ("Anl(K,a,b,X)") bir (deskriptif) semantik anlam-kuralı ("Anl(D_0,a,b,X)" veya "$Anl_{D_0}(a,b,X)$") elde edilebilir. Buna göre, her pragmatik anlam problemi bir semantik anlam problemine çevrilebilir. Öbür yandan *sentaks*'ta "anlam"dan hiç söz edilemez. Şu halde bütün anlam problemlerinin *semantik* oldukları veya hiç olmazsa birer semantik probleme geri götürülebilecekleri düşünülebilir. Gerçekte de "anlam" sözcüğünü *kategorematik* mânada yorumlayan modern mantıkçıların çoğu anlam-probleminin tümünün semantiğin sınırları içinde yer aldığını kabul ederler. İmdi tek tek dilleri inceleyen semantiğe *özel-semantik* [*special semantics*], bütün dilleri genel bir şekilde inceleyen semantiğe de *genel-semantik* denir.[20] (Tek tek tarihsel dilleri inceleyen semantik *özel deskriptif-semantik*, bütün tarihsel dilleri genel bir şekilde inceleyen semantik *genel deskriptif-semantik*'tir. Aynı şekilde tek tek dil-sistemlerini inceleyen semantik *özel salt-semantik*, bütün dil-sistemlerini genel bir şekilde inceleyen semantik de *genel salt-semantik*'tir). Buna göre, "anlam"ın *kategorematik* yorumunda, *tek tek felsefe problemleri* bi-

rer *özel-semantik* problemi, *(genel) anlam-problemi* de bir *genel-semantik* problemi, hattâ genel semantiğin ana problemi sayılmalıdır. Görüldüğü gibi, "anlam"ın kategorematik yorumu açısından anlam-problemi *semantiğin temellendirilmesi* probleminden başka bir şey olmuyor.

Buna karşılık, (ilerde göstereceğimiz gibi) anlam-probleminin *sinkategorematik* mânada yorumlanması halinde, *semantik* bir problem *değil*, tam tersine, *sentaktik* ve *pragmatik* bir problem söz-konusu olduğu kanısındayız.

§ 14. Nesnelerin Sınıflandırılması

Şimdi § 13'ün başında sözü edilen üç sorunun ilk ikisini, yani

a) "Hangi ifadeler birer terim, hangileri birer sinkategorematik ifadedir? (dilsel *ifadelerin sınıflandırılması* problemi)";
b) "Her terimin bir tek çeşitten mi, yoksa birkaç çeşitten mi anlamı vardır? (*anlam çeşitleri* problemi)"

sorularını ele alalım.

İmdi bu iki sorunun cevaplandırılabilmesi için, bir yandan (inceleme konusu olan nesnel-dile ait) terimlerin "anlam"ı olan *dil-dışı nesneler*[1] [*entities*]in belirtilmesi ve sınıflandırılması, öbür yandan da her terim ile "anlam"ı olan nesne arasındaki bağlantının (§ 13'te yaptığımız gibi salt *formel* yapısını ortaya koymakla yetinmeyip) *içerik* bakımından aydınlatılması gerekecektir.

Bilindiği gibi, bütün nesneleri *somut nesneler* [*concrete entities*] ve *soyut nesneler* [*abstract entities*] olmak üzere iki büyük öbeğe ayırabiliriz. 'Somut nesneler' yerine *'tikeller'* [*particulars*], 'soyut nesneler' yerine *'tümeller'* [*universals*] deyimleri de kullanılmaktadır. Tümellerin varlığını kabul etmeyen, yani bütün nesnelerin birer *tekil* olduğunu öne süren düşünürlere *"nominalist"* (veya "tikelci"), bütün nesnelerin birer tikel olmadığını,

yani bazı tümellerin de varolduğunu savunan düşünürlere ise *"kavramcı"* (veya "tümelci") diyoruz. Anlam-probleminin tarihinin kavramcılarla nominalistler arasında geçen bitmez tükenmez tartışmalarla örülü olduğu söylenebilir. *Occam'lının usturası* ilkesine [*entia non sunt multiplicanda praeter necessitatem*] dayanan *nominalistler* mümkün olduğu kadar *öndayanaksız* bir felsefenin savunucularıdır. Ama bugüne kadar pek başarı kazanamadıkları,[2] özellikle matematik felsefesi ve sembolik mantık alanında (geçici de olsa) bir bozguna bile uğradıkları söylenebilir.[3] Öte yandan nominalistlerin bu kahramanca ve ("Don Kişot'ça")[4] tutumlarına karşılık, *kavramcıların* "kolaylık" yolunu seçtikleri söylenebilir. Ancak kavramcıların anlam-problemini "çözme" şeklini Moliere'in "uyutma niteliği" [*vertu dormitive*]ni[5] andıran sözde bir çözüm sayıyoruz. İmdi göstereceğimiz gibi, anlam-problemi *kategorematik* (yani bir *semantik* problem) olarak yorumlandıkta, *kavramcı* bir görüşün kabul edilmesini gerektirdiği halde, *sinkategorematik* olarak yorumlandığı zaman salt *nominalist* bir görüşle yetinmek mümkündür.

Bu bölümde anlam-problemini kategorematik açıdan ele aldığımızdan, geçici olarak incelemelerimizi kavramcı bir çerçeve içinde yapmak zorundayız.

Şimdi gene nesnelerin sınıflandırılması işine dönelim. İk olarak nesnelerin *somut nesneler (tikeller)* ve *soyut nesneler (tümeller)* olmak üzere iki öbeğe ayrılabileceğini belirtmiştik. Bunların alt-öbeklerini de belirtmeden önce 'somut nesne' ile 'soyut nesne' terimlerini tanımlamak isteriz. Nitekim bütün felsefe terimlerinde olduğu gibi, bunlarda da bir belirsizlik, kaypaklık ve çok-anlamlılık göze çarpmaktadır. Oysa anlam-probleminin çözümü için önemini belirtmiş olduğumuz "nominalizm-kavramcılık" çatışmasının mânası 'somut nesne' ile 'soyut nesne' terimlerine verilecek anlama sıkı sıkıya bağlıdır.

İmdi somut nesnelerin (tikellerin) ayırdedici niteliği, *zaman* ve *uzay* içinde belli bir konumları olmasından ibarettir.[6] Ancak "konum" [*position*] sözcüğünü burada matematiksel bir nokta mânasında kullanmamalıyız. Nitekim günlük dilin kullanımları açısından *somut* sayılan her nesne uzay içinde (birçok "nokta"dan kurulu) belli bir *yer* kapladığı gibi, nesnenin zaman için-

de (gene birçok "noktasal" anlardan kurulu) belli bir *süre*'si vardır. Buna göre bir somut nesnenin (tikel'in) uzay ve zaman içindeki "konumu" kapladığı yer ile varolduğu süredir. Daha doğrusu, bir (somut) nesnenin kapladığı yer genel olarak zamanla değişebildiğinden, nesnenin konumu dört-boyutlu uzay-zaman'da varoluşu boyunca kapladığı *uzay-zaman bölgesi* [*spatiotemporal region*] olarak yorumlanmalıdır. Böylece her somut nesneye karşılık konumu olan belli bir zaman-uzay bölgesi vardır.

İmdi klâsik fiziğin mutlak uzay ve zaman'ının konumları "soyut" sayılabilirdi. Buna karşılık, modern fiziğin dayandığı Einstein'ın Relativite Teorisi gereği uzay ve zaman hiç de bu çeşit ("soyut") konumlardan kurulu olmayıp, "somut" *olaylar* [*events*]dan meydana gelir. Her olay'ın belli bir *yeri* ve *süresi* olduğundan, dört-boyutlu bir zaman-uzay bölgesini kaplar, daha doğrusu böyle bir bölgeyi meydana getirir. Nitekim modern fizikte bir uzay-zaman bölgesi bir *olay*'dan başka bir şey değildir. Başka bir deyimle, olaylar uzay ve zaman içinde kapladıkları konum ve bölgeler yardımıyla belirtilecek yerde, tam tersine, konum ve bölgeler içlerinde geçen olaylar aracıyla belirlenirler. Oysa olayları dört-boyutlu zaman-uzay'ın matematiksel noktalarından kesin olarak ayırt etmemiz gerekir. Nitekim en "küçük" bir olayda bile sonsuz sayıda bu çeşit noktalar bulunur. Yalnız o zaman da şöyle bir soru ile karşılaşırız: Verilen herhangi geniş bir bölge (bundan böyle "bölge" sözcüğünü başka şekilde belirtilmediği hallerde yalnız "dört-boyutlu uzay-zaman bölgesi" anlamında kullanacağız) *bir tek* olaydan mı, yoksa *birkaç* (veya birçok) olaydan mı ibarettir? Ancak burada, bölgenin içinde *birkaç* olayın geçmesi, o bölgenin tüm olarak *bir tek* olay sayılmasına engel değildir. Gerek günlük hayatta gerek bilimsel uğraşlarda bir bölgenin tüm olarak bir tek olay sayılması, bu bölgenin o andaki pratik ilgilerimiz ve güttüğümüz amaçlar bakımından bir *bütün* [*whole*] olarak yorumlanmasına bağlıdır. Buna göre, aynı bir bölge bazı pratik amaçlar açısından bir tek olay sayıldığı halde, başka pratik amaçlar bakımından bir tek olay sayılmayabilir. Şu halde, hangi bölgelerin bir tek olay sayılacağını belirten teorik ve tümel-geçerli bir ayracı-

mız yoktur. Herhangi bir bölgeyi, ne kadar geniş olursa olsun, (fiziksel evrenin tümünü bile) *bir tek* olay saymamızda teorik bir sakınca yoktur. Hatta son derece "dağınık" [*scattered*] bir bölgeyi (örneğin "Caesar'ın burnu ile Utah eyaletinden kurulu bölgeyi"[7]) bir tek olay saymamız imkânsız değildir. İşte biz *"olay"* sözcüğünü burada her türlü küçük veya büyük, toplu veya dağınık uzay-zaman bölgelerine uygulanabilecek şekilde tanımlıyoruz. Böylece "olay" terimini "bölge" terimiyle anlamdaş sayıyoruz. (Yani her olay bir bölge, her bölge de bir (tek) olay'dır).

İmdi bir bölgenin içinde birkaç olayın geçmesinin, bu bölgenin bir tek olay sayılmasına engel olmadığını belirtmiştik. Bir bölgenin içinde geçen bir olaya ise bölgenin tümünün bir *kısmı*, bölgenin tümüne de sözü geçen olayı içine alan bir *bütün* denir. Böylece olaylar (yani bölgeler) arasında *"kısım-bütün"* denilen belli bir ikili-bağlantı belirlenebilir. Bu bağlantıya dayanan ve *"bireyler-kalkülü"* [*calculus of individuals*][8] denilen çok ilgi çekici yeni bir mantık sistemi kurulmuştur. Bu mantık sistemi somut nesnelerin felsefesi için çok önemli olduğu gibi, nominalist bir felsefenin kurulmasının onsuz-olunamaz şartı gibi görünmektedir.

Bireyler-kalkülünde olaylara (yani bölgelere) *"bireyler"* [*individuals*] denir. İki (veya daha çok) bireyden meydana gelen bölge (bir tek olay sayıldığından) gene bir bireydir. Bu son birey'e de onu meydana getiren bireylerin *toplamı* denir. Buna göre herhangi iki (veya daha çok sayıda) bireyin her zaman bir (ve yalnız bir tek) toplamı vardır. Böylece her birey (olay) bütün kısımlarının (yani içinde geçen olayların) *toplamından* başka bir şey değildir.[9] Şimdi fiziksel nesneleri bireyler-kalkülü çerçevesi içinde inceleyeceğiz. Belli bir fiziksel nesneyi, örneğin karşımdaki masayı göz önüne alalım. Bu masanın "görünüşteki-an" [*specious present*] süresi içinde kapladığı yer belli bir uzay-zaman *bölgesi*, yani belli bir *olaydır*. Böyle bir bölgeye bir *'masa-katmanı'* [*table-stage*][10] diyeceğiz. Genel olarak da herhangi bir fiziksel nesnenin her *an* (noktasal an değil, sonlu bir *süresi* olan "görünüşteki-an") içinde kapladığı uzay-zaman bölgesine o nesnenin *nesne-katmanları* diyeceğiz. Buna göre, her fiziksel

nesnenin varoluşu boyunca kapladığı uzay-zaman bölgesi, bu nesnenin bütün *nesne-katmanlarının* (bireyler-kalkülü anlamındaki) *toplamından* ibarettir.

İmdi önümdeki masanın "bireyliğini" veya "kimliğini" (yani *bir tek* nesne sayılmasını) sağlayan faktörün ne olabileceğini araştıralım. İlk olarak masanın *uzay* içindeki yayılımını, yani bir tek "masa-katmanını" göz önünde tutalım. Bu ise uzay içinde yayılmış ve birbirinden kökçe farklı olan (masa ayakları, masanın üst kısmı gibi) çeşitli kısımların toplamından ibarettir. Bütün bu kısımların ise *ayrı bir masaya* ait olmasını açıklamak için, hiç de hepsine ortak olan ve böylece masanın "kimliğini" sağlayan hipotetik bir *"masalık tözü"*ne başvurma ihtiyacını duymayız. Söz konusu ayaklarla üst kısmın toplamından ibaret olan böygeyi *bir tek masa* saymamızın biricik gerekçesi, böyle bir bölgeye (yani her biri belli bir çeşitten olan ve aralarında belli bir takım bağlantılar olan kısımlardan meydana gelen bir bölgeye) *bir masa* dememizdir.

Öte yandan masanın ayrı ayrı "masa-katmanları" göz önüne alındıkta, bütün bu bölgelerin (veya "olayların") aynı bir masaya ait olmasını açıklamak (yani masanın zaman boyunca "kimliğini" saklamasının gerekçesini belirtmek) için, bu değişen olayların sadece masanın birer *görünüş*'ünden ibaret olduğu, hepsinin arkasında ise değişmez bir *töz* [*substance*]ün bulunduğu tasavvur edilir. Böyle bir görüşü yalnız "metafizikçiler" değil, sıradan-adam ve "klâsik" bilim adamı da paylaşmaktadır.

İmdi modern fizik anlayışına uygun olarak, zamanla uzay arasındaki sıkı bağları göz önünde tuttuğumuzda, bu durumu başka şekilde yorumlamamız gerekecektir. Çünkü o zaman nesnenin ayrı ayrı "nesne-katmanları"na olan bağlantısı ile aynı andaki çeşitli "uzay-kısımları" [*spatial parts*]na olan bağlantısı arasındaki bir benzerlik olur; öyle ki nesne uzay-kısımlarının toplamından ibaret olduğu gibi, ("zaman-kısımları" [*temporal parts*] olarak yorumlanan) nesne-katmanlarının toplamından da meydana geldiği kabul edilecektir. Böylece nesnenin zaman boyunca kimliğini saklamasının açıklanması için değişmez bir töz kabul etmek zorunluluğundan kurtuluruz. Ayrı ayrı zamanlardaki değişik olayların aynı nesnenin "kısımları" ("nes-

ne-katmanları") sayılmasının gerekçesi, herhangi ikisine işaret ettiğimizde, bunlara *"aynı nesne"* demeye yatkın olmamızdan başka bir şey değildir. Bu ise söz konusu olaylar ("katmanlar") arasında belli bir bağlantının bulunmasına dayanır.[11]

Şimdi "somut nesne" (veya "tikel") terimini tanımlayabilecek bir duruma geldik. İlk önce, herhangi bir nesnenin *bütün kısımlarının* (bireyler-kalkülü anlamındaki) *toplamına*, bu nesnenin *"kuşatımı"*nı diyelim. O zaman fiziksel nesneleri kapladıkları uzay-zaman bölgelerinden ibaret olarak yorumlarsak, her fiziksel nesnenin kendi *kuşatımı* ile özdeş olduğu söylenebilir, (çünkü bireyler-kalkülü gereği, her birey bütün kısımlarının toplamıyla özdeştir). Birer somut nesne sayılan bilinç içerikleri (sübjektif nesneler) için de durum aynıdır. Bu alanda (objektif fiziksel) olayların yerini (sübjektif) *yaşantılar* tutmaktadır.[12] Her yaşantı bir birey olarak (gene birer yaşantı olan) bütün kısımlarının toplamıyla özdeştir. Şu halde her *yaşantı* (her fiziksel nesne gibi) *kendi kuşatımı ile özdeştir.* Buna göre (fiziksel nesneler (olaylar) ile sübjektif yaşantıların somut nesneleri tükettiği kabul edilmek şartıyla) *somut nesneleri "kendi kuşatımları ile özdeş olan nesneler"* olarak tanımlayabiliriz.

Öte yandan, fiziksel nesneleri kapladıkları uzay-zaman bölgeleriyle (veya başka bir deyimle, *görünüşleri* olan *olaylarla*) özdeş saymamakta direnen "tözcüler" tabii böyle bir tanımı kabul edemezler. Nitekim bu görüş gereğince hiçbir fiziksel nesne kendi kuşatımı ile özdeş olamaz. Bununla birlikte, *kuşatımları aynı olan ("eşkuşatımlı") fiziksel nesnelerin özdeş oldukları* tözcüler tarafından bile kabul edilmektedir.[13] Klâsik bir felsefe ilkesi olan "sokuşmazlık" [*impenetrability*] ilkesi (yani iki cismin aynı zamanda aynı uzay parçası içinde bulunmaması özelliği), *"eşkuşatımlı fiziksel nesneleri aynılığı"* ilkesinden başka bir şey değildir.

İşte bu ilkeye dayanarak "somut nesne" terimini tözcülerin de kabul edileceği şekilde şöyle tanımlayabiliriz:

TANIM: *"Somut nesneler"*, birbiriyle özdeş olmadan eşkuşatımlı olamayan nesneler demektir.[14]

Bütün somut nesneleri iki alt öbeğe ayırabiliriz: (*objektif*) *fiziksel nesneler* ve (*sübjektif*) *yaşantılar* (duyu-verileri; [*sense-data*]). Birincilerin kuşatımı objektif uzay-zamanda, ikincilerin kuşatımı ise sübjektif uzay-zamandadır. Sübjektif somut nesnelerin (yani yaşantıların) varlığını herkesin kabul etmesi gerektiği halde, objektif somut nesnelerin (yani fiziksel nesnelerin) varlığı bazı filozoflar *–fenomenalistler–* tarafından kabul edilmemektedir. Fiziksel nesnelerin varlığını kabul eden görüşe "realizm" denilmekle birlikte, bu sözcüğün çok-anlamlı olmasından dolayı; bu görüş için (birçok modern filozofu izleyerek) "fizikalizm" terimini kullanacağız. Buna göre "*fenomenalist* görüş", bütün somut nesnelerin (tekillerin) birer *yaşantı* olduğunu öne süren görüş; "*fizikalist* görüş" ise bazı somut nesnelerin yaşantılardan ibaret olmayıp, objektif (fiziksel) nesneler olduğunu öne süren görüş diye tanımlanabilir.

"Somut nesne" terimini tanımladıktan sonra, şimdi de "*soyut nesne*" (veya "tümel") teriminin tanımlanması işini ele alalım. Bilindiği gibi, gerek günlük dilde, gerek bilim ve felsefe dillerinde "nitelikler", "özelikler", "bağlantılar", "yargılar",[15] "kümeler", "diziler", "fonksiyonlar", "sayılar", ... gibi çeşitli *soyut* nesnelerden söz edilmektedir. Amacımız bütün bu nesne türlerini somut nesnelerden ayırdeden tanımlayıcı özeliği ortaya çıkarmaktır.

İlk önce modern mantık ve matematikte son derece önemli bir rol oynayan bir soyut nesne türünü, "*küme*"yi[16] inceleyelim. Örneğin belli bir taş yığınının bütün taşları bir "küme"yi meydana getirirler, ancak bu '*küme*'yi onu meydana getiren "yığın"dan kesin olarak ayırt etmemiz gerekir. Gene de söz konusu kümenin taş yığınıyla özdeş olduğunu bir an için kabul edelim. İmdi taş yığını onu meydana getiren bütün taşların (bireyler-kalkülü anlamındaki) toplamından ibaret olduğu gibi, bu taşları meydana getiren atomların toplamıyla da özdeştir. Başka bir deyimle, söz konusu taş yığını (bir "birey" olarak) bir atom "yığını" olarak da yorumlanabilir. O zaman "küme" ile "yığın" arasında bir ayrım yapılmadığından yığındaki "taşların kümesi" ile "atomların kümesi" aynı bir nesne sayılmak gerekir. Oysa taş kümesinin, sözgelişi tam 100 üyesi olduğunu,

atom kümesinin ise trilyonlarca üyesi olduğunu söylemek isteriz. Şu halde aynı yığından meydana gelmiş olan bu iki kümeyi birbirinden ayırt etmeliyiz.[17] İmdi söz konusu taş yığınını –bir somut nesne (uzay-zaman bölgesi) olarak– her iki kümenin "*kuşatım*"ı sayabiliriz. Buna göre, kuşatımları aynı olan ("eşkuşatımlı") kümelerin özdeş olması gerekmediği anlaşılır. Böylece de *somut olmayan*, yani birbiriyle özdeş olmadan eşkuşatımlı olabilen nesnelere örnek göstermiş oluyoruz. Görüleceği gibi, "soyut" sayılan bütün nesneler aynı özelliği taşır. Buna göre "soyut nesne" terimini şöyle tanımlayabiliriz:

TANIM: "Soyut nesneler", birbiriyle özdeş olmadan eşkuşatımlı olabilen nesneler demektir.[18]

Bu tanımın mânalı olması için "kuşatım" (veya "eşkuşatımlı") sözcüğünün anlamını her nesne türü için aydınlatmamız gerekecektir. Şimdi verdiğimiz örneğe uygun olarak, kümelerin kuşatımını genel bir şekilde tanımlamaya çalışalım. İmdi kümelerin en önemli niteliği, her birinin belli bir (ve yalnız bir tek) *sayı*'yı belirlemesidir. Bir kümenin "*kardinal sayısı*" veya "gücü" denilen bu sayı, kümeyi meydana getiren nesnelerin sayısından başka bir şey değildir. Ancak bir kümenin "kardinal sayısı" genel olarak bu kümenin "içinde" bulunan nesnelerin sayısı olarak tanımlanamaz; çünkü yukardaki taşkümesi örneğinde gösterdiğimiz gibi, kümenin içinde bulunan herhangi bir nesnenin kendisinin de başka nesnelerden meydana gelmesi mümkündür. Örneğin her canlı (organizma) birçok hücreden, her hücre birçok molekülden, her molekül birkaç atomdan, her atom birkaç proton, neutron ve elektrondan, ... meydana gelir. Belli bir canlıyı *somut* bir nesne saydığımızda onu isteğe göre, bütün hücrelerinin toplamı veya bütün moleküllerinin toplamı veya bütün atomlarının toplamı veya bütün proton, neutron ve elektronların toplamı, ... olarak yorumlayabiliriz. Bütün bu yorumlar aynı sonucu (aynı somut nesneyi, aynı "birey"i) verirler. Öte yandan söz konusu canlının hücrelerinin *kümesini* göz önüne alalım. Gerek hücreler, gerek hücreleri meydana getiren moleküller, atom-

lar, ... bir bakıma kümenin "içinde"dir. Ama bunların hepsi de kümenin *"üye"*si[19] sayılmamalıdır. Bir *kümenin üyeleri* (kümenin "içinde" bulunan bütün nesneler değil) sadece bu kümeyi tanımı gereği "belirleyen" nesnelerdir. Örneğin, söz konusu hücreler-kümesinin üyeleri, bu hücrelerden ibaret olup, hücreleri meydana getiren moleküller, atomlar, ... kümenin birer üyesi sayılmamalıdır. İşte bir *kümenin kardinal-sayısı*, bu kümenin *üyelerinin sayısı* demektir.

İmdi bir somut nesnenin *kuşatımını*, bütün *kısımlarının* (yani "içinde" bulunan nesnelerin) toplamı olarak tanımlamıştık. Bir *kümenin kuşatımını* da buna benzer bir şekilde, kümenin "içinde" bulunan bütün *somut* nesnelerin (bireyler-kalkülü anlamındaki) toplamı olarak tanımlamak istiyoruz. Bunun için de bir kümenin "içinde" bulunmanın ne demek olduğunu açıklamamız gerekecektir. Bir kümenin "içinde" bulunan bir somut nesneye, bu kümenin bir *"yapı-taşı"* diyelim. Bu terimi "rekürsif"[20] yolla şöyle tanımlıyoruz: Bütün üyeleri birer somut nesne olan bir kümenin (1. dereceden küme) her üyesi kümenin bir yapı-taşı olduğu gibi, kümenin her yapı-taşı da onun bir üyesidir. Yani bu türden kümeler (1. *dereceden kümeler*) söz konusu olduğunda, "yapı-taşı" ile "üye" kavramları örtüşmektedir. Hiç olmazsa bir üyesi 1. dereceden bir küme, geri kalan üyeleri de (eğer varsa) birer somut nesne olan bir kümenin (2. *dereceden küme*) yapı-taşları ise bu kümenin 1. dereceden bir küme olan üyelerinin yapı-taşları (üyeleri) ile (eğer varsa) birer somut nesne olan öbür üyelerinden ibarettir. Genel olarak *n*+1. *dereceden bir kümenin* (yani hiç olmazsa bir üyesi n. dereceden daha aşağı bir dereceden birer küme olan bir kümenin) *yapı-taşları*, bu kümenin üyelerinin *yapı-taşları* ile (eğer varsa) kümenin birer somut üyesi olan üyeleri demektir.

Bu şekilde tanımladığımız kümelere (1. dereceden, ..., n. dereceden, n+1. dereceden, ... kümelere) *"salt kaplamsal kümeler"* diyeceğiz. Böylece "yapı-taşı" terimini genel bir şekilde salt-kaplamsal kümeler için tanımlamış oluyoruz. Buna göre "kuşatım" terimini de bu türden kümeler için şöyle tanımlıyoruz:

TANIM: Bir *salt-kaplamsal kümenin kuşatımı*, bu kümenin bütün yapı-taşlarının (bireyler-kalkülü anlamındaki) toplamı demektir.

"Kuşatım" teriminin bu tanımına dayanarak, bütün salt-kaplamsal kümelerin birer *soyut nesne* oldukları genel bir şekilde kanıtlanabilir.[21]

Salt-kaplamsal kümeler, soyut nesnelerin son derece önemli bir alt-öbeğini meydana getirirler. Nitekim matematiksel kavramların tümü ile lojik kavramların pek çoğu salt-kaplamsal kümelere geri götürülebilir. Örneğin diziler, bağlantılar ("kaplam-olarak-bağlantılar" [*relations-in-extension*], fonksiyonlar, sayılar, v.ö. bu türlü kümeler olarak yorumlanabilmiştir.[22]

Şimdi de soyut nesnelerin öbür alt-öbeklerini inceleyeceğiz. En başta "*özelikler*" [*properties*]i[23] ele alalım. 'S P'dir' biçimindeki her (tekil) özne-yüklem önermesinin, 'S' öznesinin gösterdiği nesnenin 'P' yükleminin ifade ettiği bir *özeliği* taşıdığını dile getirdiği genel olarak kabul edilmektedir. Örneğin 'Sokrates ölümlüdür' önermesi, Sokrates'in ('ölümlü' sözcüğünün ifade ettiği) *ölümlü-olma özeliğini* (ölümlülük özeliğini) taşıdığını dile getirir. Buna göre bir *özelik* başka bir nesne tarafından "*taşınabilen*" bir nesne sayılır. Belli bir özeliği taşıyan her nesneye bu özeliğin bir *örneği* [*instance*] denir. Böylece özelikler "taşıma" veya "örnek olma" bağlantısı diyebileceğimiz özel bir bağlantının ikinci-üyesi olabilen nesneler olarak tanımlanabilir. Bu bağlantıyı 'ɜ' sembolü ile göstereceğiz. Buna göre 'x ɜ Y' biçimindeki bir önerme, 'x Y özeliğini *taşıyor*' veya 'x Y özeliğinin bir *örneğidir*' anlamına gelecektir. Örneğin 'Sokrates ɜ ölümlülük' önermesi, "Sokrates ölümlü-olma özeliğini taşıyor" veya "Sokrates ölümlü-olma özeliğinin bir örneğidir" şeklinde yorumlanır.[24]

Şimdi özeliklerin birer *soyut nesne* olduğunu kanıtlamaya çalışalım. Bunun için herhangi bir özeliğin *kuşatımını* tanımlamamız gerekecektir. İmdi verilen bir özeliğin bütün *örneklerinin* kümesine (yani bu özelliği *taşıyan* bütün nesnelerin kümesine) söz konusu özeliğin *kaplamı* diyelim.[25] O zaman tanımımız şöyle olur:

TANIM: Bir *özeliğin kuşatımı*, bu özeliğin kaplamının kuşatımı demektir.

Ancak bu tanımı her türlü özeliğe uygulayabilmek için salt-kaplamsal olmayan kümelerin de kuşatımını tanımlamamız gerekecektir. Bu tanımı da şu kurala dayanarak rekürsif yolla yapabiliriz:

> Bir kümenin kuşatımı, bu kümenin bütün üyelerinin kuşatımlarının (bireyler-kalkülü anlamındaki) toplamıyla özdeştir.[26]

Herhangi bir özeliğin kuşatımını böylece tanımladıktan sonra, her özeliğin bir *soyut nesne* olduğunu, yani her özeliğe karşılık onunla eş-kuşatımlı olduğu halde özdeş olmayan başka bir özeliğin bulunabileceğini gösterebiliriz. Ö herhangi bir özelik, K kümesi de Ö'nün kaplamı (yani Ö'nün bütün örneklerinin kümesi) olsun. K kümesinin bütün alt-kümelerinin kümesine de K' diyelim. O zaman K ile K' eşkuşatımlı olmakla birlikte birbiriyle özdeş olmayan iki küme olur.[27] İmdi, "K' kümesinin bir üyesi olma özeliğini" Ö' ile gösterelim. Ö' özeliğinin kaplamı K' kümesidir. Ö özeliğinin kaplamı K olduğundan (K ile K' kümeleri eşkuşatımlı ama birbirinden farklı kümeler olduğu göz önünde tutuldukta), Ö ile Ö' özelikleri kaplamdaş olmamakla birlikte *eşkuşatımlı* olan iki özeliktir. Kaplamdaş olmadıklarına göre birbiriyle özdeş de olamazlar. Şu halde her Ö özeliğine karşılık, Ö ile eşkuşatımlı olan ama gene de Ö ile özdeş olmayan Ö' gibi bir özelik bulunabilir. (İ.K.) Örneğin Ö "insan-olma özeliği" olsun. O zaman Ö' "insan-kısmı olma özeliği" olur. Bu özelikler ise birbirinden farklı ama eşkuşatımlıdır.

Böylece özeliklerin *soyutluğu*, kaplamları olan kümelerin soyutluğuna dayandırılmış olur. Ancak özeliklerin soyutluğunun kümelerin soyutluğunu da aştığı gösterilebilir. Nitekim sadece kaplamdaş olmayan özelikler değil, kaplamdaş özelikler de (eşkuşatımlı olmakla birlikte) birbirinden farklı olabilir. Örneğin "insan-olma özeliği" ile "tüysüz-ikibacaklı olma özeliği"ni göz önünde tutalım. Bu iki özelik *kaplamdaş* (dolayısıyla *eşkuşatım-*

li)dir. Öte yandan 'insan' ile 'tüysüz-ikibacaklı' yüklemleri *anlamdaş olmadığından* söz konusu iki özelik birbiriyle özdeş olamaz.[28]

İmdi bütün soyut nesneler (tümeller) modern mantıkçılar tarafından iki geniş alt-öbeğe ayrılmaktadır: *Kaplamlar* [*extensions*] ve *İçlemler* [*intensions*]. Her küme bir kaplam olduğu gibi, kaplam sayılan her nesne (kaplam-olarak-bağlantılar, kaplam-olarak-fonksiyonlar, diziler, ordinal ve kardinal sayılar, v.ö.) bir küme olarak yorumlanabildiğinden, "kaplam" ile "küme" terimleri anlamdaş sayılabilir. Buna karşılık, kaplam olmayan her soyut nesne bir *içlem*'dir. Örneğin, *özelikler* (kaplamdaş oldukları halde özdeş olmayabildiklerinden birer kümeye geri götürülememelerinden dolayı) birer içlemdir. İçlemlerin başka bir örneği de *yargılar* [*propositions*]dır. Yargılardan başka bütün içlemler (içlem-olarak-bağlantılar, içlem-olarak-fonksiyonlar, v.ö.) özeliklere geri götürülebilir. Örneğin, içlem-olarak-bağlantılar [*relations-in-intension*] 2-li, 3-lü,... n-li,... nesne dizilerinin özelikleri olarak yorumlanabilir. Bunu şöyle bir örnekle gösterebiliriz: 'Ali Velinin babasıdır' bağlantısal-önermesini göz önüne alalım. Bu önermeyi <Ali, Veli> 2-li dizisinin belli bir özeliği (dizinin birinci-üyesinin ikinci-üyesinin babası olması özeliğini) taşıdığını dile getirecek şekilde yorumlayabiliriz; öyle ki bu önerme bağlantısal olacak yerde bir özne-yüklem önermesi biçimine dönüşecektir.[29]

Salt-kaplamsal kümeler hiçbir içleme dayanmadan kurulabilen kümelerdir. Bu bakımdan kümelerin varlığını kabul edip, içlemlerin varlığını kabul etmeyen filozoflar (örneğin Quine) sadece salt-kaplamsal kümeleri kabul ederler. Buna karşılık, hem kaplamların hem de içlemlerin varlığını kabul eden düşünürler salt-kaplamsal olmayan kümeleri de kabul edebilirler. Bu son kümeler ise içlemlere dayanarak kurulmakla birlikte (birer içlem değil) birer kaplam sayılmalıdır. Öte yandan kaplamlara dayanarak belirlenen özelikler veya yargılar (sözgelişi örnekleri birer küme olan bir özelik, veya konusu bir küme olan bir yargı) birer *içlem* olarak yorumlanmalıdır.

Son olarak "yargıların" *soyutluğunu* gösterelim. Herhangi bir yargının *kuşatımını*, bu yargının *konusu* durumunda olan (somut veya soyut) nesnenin kuşatımı olarak tanımlayacağız.

Konusu birkaç (birçok) nesneden kurulu olan bir yargının kuşatımını da, bu yargının konusunu meydana getiren tek tek (somut veya soyut) nesnelerin kümesinin kuşatımı olarak tanımlıyoruz. Her nesne ya somut ya soyut olduğundan, her soyut nesne de ya bir küme, ya bir özelik ya da bir yargı olduğundan, herhangi bir nesnenin kuşatımının tüketici bir şekildeki tanımını böylece tamamlamış oluyoruz.

Yargıların (kümeler ve özelikler gibi) birer soyut nesne olduğunu şöyle kanıtlayabiliriz: Herhangi bir yargı ile bu yargının hayırlanması [*negation*] olan yargının konusu aynıdır, öyle ki bu yargı eşkuşatımlıdır. Oysa bu yargılar (biribiriyle çelişik olduğundan) özdeş değildir. Şu halde her yargıya karşılık, onunla eşkuşatımlı olduğu halde özdeş olmayan başka bir yargı vardır. (İ.K.) Örneğin, 'Sokrates ölümlüdür' ile 'Sokrates ölümlü değildir' önermelerinin dile getirdiği yargıların[30] *konusu* aynıdır. (Her iki yargının konusu Sokrates'tir). Bu konu bir somut nesne olduğundan aynı zamanda bu iki yargının kuşatımı durumundadır. Şu halde birbirinin çelişiği olan bu iki yargı eşkuşatımlıdır. Farklı iki yargının eşkuşatımlı olabileceğini göstermek için birbiriyle çelişik yargı çiftlerine başvurulması da şart değildir. Örneğin, 'gök mavidir' ile 'gök açık mavidir' önermelerinin dile getirdikleri yargılar birbiriyle çelişik olmamakla birlikte, özdeş değildir. Ama bu iki yargı da (her ikisinin konusu da "gök" olduğundan) eşkuşatımlıdır.

§ 15. "Gösterme-Bağlantısı" ve Tekil Terimler

Şimdi gene § 13 ile § 14'ün başında sözünü ettiğimiz soruların cevaplandırılması işine dönelim. Amacımız bir yandan herhangi bir dilin veya dil-sisteminin bütün ifadelerini sistematik bir şekilde sınıflandırmak, öbür yandan türlü *ifadelerle* bu ifadenin *anlamlı* olmasını sağlayan *"anlamlar"* arasındaki *bağlantıları* ("anlam-bağlantıları"nı) incelemektir. (Birer dil-dışı nesne olan bu "anlamlar"ın kendilerini –somut nesneleri, içlemleri ve kaplamları–, bu nesnelerle dilsel ifadeler arasında bulunan bağlantılardan bağımsız olarak § 14'te incelemiştik.

Yüklendiğimiz bu iki görevden birincisini (yani *ifadelerin sınıflandırılması* işini) *"sentaktik"* bir açıdan § 17'de; ikincisini (yani *çeşitli anlam-bağlantılarının incelenmesi* işini) de *"semantik"* bir açıdan bu §'ta ele alıyoruz.

Kullandığımız her dil (veya dil-sistemi) bir takım *dil-dışı*[1] *nesneler hakkında* söz etmemizi sağlar. Bu nesneler kullandığımız önermelerin "konu"sunu meydana getirir. Herhangi belli bir önermeyi kullandığımızda sözünü ettiğimiz nesne veya nesneler ("konu") bu önermenin içinde geçen bir veya birkaç terim aracıyla belirtilir. Bu terim (veya terimler) önermenin "özne"si ("özneler"i)dir. İşte bir önermenin öznesi konumunda bulunabilen dolayısıyla belli bir dil-dışı nesneyi belirtmeye yarayan herhangi bir (basit veya bileşik) ifadenin söz konusu nesneyi *"gösterdiğini"* veya *"adlandırdığını"* (yani bu nesnenin bir *"ad"*ı olduğunu) söyleriz. Böyle bir ifade ile bu ifadenin "gösterdiği" (adlandırdığı) nesne arasındaki bağlantıya da *"gösterme"* [*designation*], [*reference*] veya *"adlandırma"* bağlantısı[2] [*naming relation*] diyoruz.

Örneğin: önümde duran belli bir kitabı işaret ederek 'bu kitap mavidir' önermesini evetlediğimi düşünelim. Bu önermeyi dil-dışı bir nesne olan önümdeki *kitap* "hakkında" söz etmek için kullanıyorum. Kullandığım önerme, sözünü ettiğim bu nesneyi belirten bir ifadeyi ('bu kitap' ifadesini) içine alıyor. İşte 'bu kitap' ifadesi bu önermenin bağlamı içinde ve önermenin belli bir kullanılışı için belli bir nesneyi, yani söz konusu "kitabı" *gösteriyor* (*adlandırıyor*). Başka bir deyimle, belli bir bağlam ve durumda, 'bu kitap' *ifadesi* ile belli bir *dil-dışı nesne* (kitap) arasında *"gösterme-bağlantısı"* veya *"adlandırma-bağlantısı"* dediğimiz belli bir bağlantı vardır.

Genel olarak *a* (belli bir D diline ait olan) bu türden bir ifade, *a*'nın (belli bir bağlam ve durumda) "gösterdiği" nesne *x* olsun. "Gösterme-bağlantısı"nı da "Gst" ile dile getirirsek.

Gst (a,x)

('*a ifadesi x nesnesini gösteriyor*' veya '*a ifadesi x nesnesini adlandırıyor*', ya da '*a ifadesi x nesnesinin bir adıdır*') önermesi doğru

olur. O zaman *a* ifadesine *x* nesnesinin bir *"ad"*ı [*name*] veya *"göstersel-ifade"*si [*designator*], [*uniquely referring expression*]; *x* nesnesine de *a* adı tarafından *"adlandırılan-nesne"* [*nominatum*] veya *"gösterilen-nesne"* [*designatum*], [*referent*] denir.[3] ('Adlandırılan-nesne' ve 'gösterilen-nesne' deyimleri yerine birer kısaltma olarak *'adlandırılan'* ve *'gösterilen'* terimlerini kullanabiliriz).

Gösterme-bağlantısı dilsel-ifadelerle dil-dışı nesneler arasındaki temel bağlantı olduğundan, daha önce sözünü ettiğimiz "anlam-bağlantısı"nın "gösterme-bağlantısı" ile örtüştüğünü düşünebiliriz. "Gösterme-bağlantısı"nın anlam-bağlantısının § 13'te belirtilen bütün formel özeliklerini taşıması böyle bir sanıyı belgeleyebilir, ama gerçekte durum gene de böyle değildir. Nitekim "gösterme-bağlantısı" halis bir "anlam-bağlantısı" sayılabildiği halde, her anlam-bağlantısının bir gösterme-bağlantısı olmadığını, dolayısıyla ikincinin birinciyi tüketmediğini göreceğiz.

İmdi "gösterme-bağlantısı" (her anlam-bağlantısı için olduğu gibi) iki ayrı açıdan, yani *"pragmatik"* bir bağlantı veya *"semantik"* bir bağlantı olarak yorumlanabilir.

"Pragmatik" yorumlama halinde, gösterme-bağlantısının karşılığı 'Gst(K,a,b,x)' (veya 'Gst_D(K,a,b,x)') biçiminde bir önerme olur.[4] (Burada 'D' a ifadesinin ait olduğu dili, 'K' "kullanan"ı, 'b' de dilsel bağlamı gösterir). Örneğin: Ahmet'in babası Ali olsun. O zaman

"Ahmet için 'babam' ifadesi Ali'yi gösterir";

veya daha doğrusu, ('Gst_D(K,a,b,x') kalıbına uygun olarak), "Ahmet için 'babam', '...babam...' bağlamında Ali'yi Türkçede-gösterir.

Burada '...babam...' ifadesi 'babam' sözcüğünün "öz baba" anlamında kullanıldığını, yanılmaya meydan vermeyecek şekilde belirten bir bağlamdır. 'Türkçede-gösterir' ifadesi ise "gösterme" bağlantısının belli bir dile (Türkçeye) bağlı olduğunu belirtir. Genel olarak 'gösterir' ifadesi yerine 'D-de gösterir' ifadesi kullanılmalı. (Ancak hangi dilin söz konusu olduğu önceden belirtilmiş olduğu hallerde, 'gösterir' sözcüğü tek başına

'D-de gösterir' deyiminin bir kısaltması olarak kullanılabilir). Buna göre '$Gst_D(K,a,b,x)$' şu anlama gelir:

(1) *K kullanan'ı için a terimi b bağlamında x nesnesini D-de gösterir.*

(Gösterme-bağlantısında hangi dilin söz konusu olduğu önceden belirtilmiş olduğu hallerde, *'D-de gösterir'* deyimi yerine *'gösterir'* tek başına da kullanılabilir. Başka bir deyimle, bu gibi hallerde '$Gst_D(K,a,b,x)$'in bir "kısaltması" sayılması kaydiyle, 'Gst(K,a,b,x)' ifade şeklinin kullanılmasına izin vardır).

İmdi D gibi belli bir dil için "Gst(K,a,b,x)" şartı gereğince K'nın, a'nın ve b'nin belli birer değerine karşılık x'in ancak bir tek değeri olabilir; yani her ifade belli bir "kullanan" için (ve belli bir kullanılış durumunda), belli bir bağlam içinde (*en çok*) *bir tek* nesneyi (D-de) gösterebilir. Bazı ifadeler hiçbir nesneyi göstermez, ama hiçbir ifade ('K' ile 'b'nin belli birer değeri için) *bir'den çok nesneyi göstermez.*[5] Bu ise "gösterme-bağlantısı"nın temel bir özeliğidir. Bu özeliğe dayanarak gösterme-bağlantısından bir *"gösterme-funktoru"*[6] elde edilebilir. "Gösterme-funktoru", a gibi bir ifadenin ('K' ile 'b'nin belli birer değeri için) "$Gst_D(K,a,b,x)$" şartı gereğince karşılığı olan tek nesneyi (eğer varsa) belirleyen "funktor" demektir. Bu funktor'u 'gst' ile gösterip, 'K' ile 'b'yi ('D' gibi) 'gst'nin birer alt-indisi [*subscript*] şeklinde yazalım. O zaman "gösterme-funktoru"nun tanımı şöyle olur:

$$(gst_{D,K,b}(a) = x) =_{Dk} Gst_D(K,a,b,x)$$

'$gst_{D,K,b}(a)$' ifadesi, "a teriminin K için b bağlamında gösterdiği nesne" veya, kısaca "a teriminin K için b bağlamında gösteridği nesne" anlamına gelir. D dilinin önceden belirtilmiş olduğunu kabul ettiğimizden '$gst_{D,K,b}(a)$' yerine '$gst_{K,b}(a)$' yazacağız.

'$gst_{K,b}(a)$' ifadesi, "a teriminin (K için b bağlamında) karşılığı olan *'gösterilen'* [*designatum, referent*] veya *'adlandırılan'* [*nominatum*]" şeklinde de dile getirilebilir. ('Gösterilen' deyimi *'D-de gösterilen'* deyiminin bir kısaltması olarak yorumlanmalı.

Aynı şekilde 'adlandırılan' deyimi *'D-de adlandırılan'* deyiminin bir kısaltması sayılmalıdır).

(Belli bir dilde) her ifadeye karşılık (belli bir "kullanan" için ve belli bir bağlam içinde) en çok bir *"gösterilen"* ("adlandırılan") vardır. İmdi karşılığında bir "gösterilen" bulunan a gibi bir ifadeyi göz önüne alalım. Bu ifade (belli bir K ve bir b için) *bir ve yalnız bir* (dil-dışı) nesneyi gösterir. Bu nesne x olsun. Gösterme-bağlantısı anlam-bağlantısının bir şekli sayıldığından, x nesnesi *a ifadesinin "anlam"ı* olur. (Dolayısıyla a *kategorematik*'tir). Öte yandan a ifadesi bir "önerme" olamaz, çünkü (*Russell* ve *Quine* gibi birçok modern mantıkçının belirttiği gibi) bir "önerme" *hiçbir şeyin* (ne bir "olgu"nun [*fact*] ne de bir "durum"un [*state of affair*] *adı değildir.* Şu halde a ifadesi "anlam" taşımakla birlikte bir önerme değildir. İşte bu türden ifadelere "terim" diyoruz. Şu halde a ifadesi bir *terim* olmalıdır.

(2) '$gst_{D,K,b}$ (a)' bir nesneyi belirtiyorsa a ifadesi bir terimdir.

Öte yandan, söz konusu a ifadesine karşılık (belli bir K ve bir b için) *bir tek* nesne bulunduğundan, böyle bir terime *"tekil-terim"* [*singular term*] diyoruz.

(3) TANIM: a ifadesi D-de K için b bağlamında bir *"tekil-terim"*dir=$_{Dk}$ a ifadesi K için b bağlamında belli bir nesneyi D-de gösterir.[8]

('Tekil-terim' deyimi yerine geniş mânada *"ad"* sözcüğünü de kullanabiliriz).[9]

Tekil-terimlerin lojik yapısını daha yakından incelemek amacıyla, gerek günlük dilde gerek teknik dillerde kullanılan başlıca tekil-terimleri gözden geçirip, onları sınıflandırmaya çalışalım.

İmdi herhangi bir dilin tekil-terimlerini şu iki ayrı açıdan öbeklere ayırabiliriz:

(i) *"Ontolojik" sınıflandırma*; tekil terimlerin "gösterdikleri" dildışı nesnelerin cins ve türlerine göre öbeklere ayrıl-

ması demektir. Buna göre, herhangi bir dilin tekil-terimlerinin ontolojik sınıflandırması, bu dilde sözü edilebilen dil-dışı nesnelerin sınıflandırılmasını olduğu gibi yansıtmalıdır. Böylece (günlük dil gibi her türlü nesneden söz etmeye elverişli olan bir dilin) tekil terimlerini *"somut tekil-terimler"* ve *"soyut tekil-terimler"* olmak üzere iki geniş öbeğe ayırabiliriz. (Bir "somut tekil-terim" bir *somut* nesneyi, –bir "tikel"i–, bir "soyut tekil-terim" de bir *soyut* nesneyi –bir "tümel"i– gösteren tekil-terim demektir). § 14'te sözünü ettiğimiz nesnelerin sınıflandırılmasına uygun olarak, bu iki öbekten birincisi "sübjektif" ve "objektif" somut tekil terimler olmak üzere iki alt-öbeğe, ikinci öbek "kaplamsal" ve "içlemsel" soyut tekil terimler olmak üzere gene iki alt-öbeğe ayrılır, v.ö...

(ii) *"Semiotik"*[10] *sınıflandırma* gereği ise herhangi bir dilin tekil terimlerini ilk önce *"basit tekil-terimler"* ve *"bileşik tekil-terimler"* olmak üzere iki geniş öbeğe ayırıyoruz.[11] 'Basit' ve 'bileşik' deyimlerini salt "sentaktik" açıdan tanımlayacağız. Burada bu ayrımı daha çok "semantik" ve "pragmatik" açıdan yapıyoruz.

Bir terimin *"basit"* olması, bu terimin hiçbir "halis parça"sı[12] olmaması (yani terimin tek-harfli olması); veya terimin bir halis parçası varsa bunun anlamlı bir ifade olmaması; ya da terimin anlamlı bir halis parçası varsa terimin anlamının bu parçasının anlamından bağımsız olması demektir.

Bir terimin *"bileşik"* olması, bu terimin anlamlı bir halis parçayı içine alması, terimin anlamının da bu parçanın anlamına bağlı olması demektir.

Örneğin: 'o' zamiri veya 'C' (karbon) ifadesi tek harfli olduğundan; 'bu' sözcüğü hiçbir halis parçası anlamlı olmadığından; 'Ca' (kalsiyum) veya 'Reşat Nuri Güntekin' ifadeleri de kendi anlamlarının halis parçalarının anlamına bağlı olmadığından birer *"basit"* ifadedir. ('Ca' ifadesinin bir halis parçası olan 'C' harfi tek başına anlamlı bir ifadedir. Ama 'Ca'nın kalsi-

yum'u göstermesinin, 'C'nin karbon'u göstermesine bağlı olmadığı meydandır).

Görüldüğü gibi, bir terimin "basit" olması, ne "tek-harfli" ne de "tek-sözcüklü" olmasını gerektirir. Öte yandan bir terimin tek-sözcüklü olması "basit" sayılması için "yeterli" de değildir. (Buna karşılık, bir terimin "tek-harfli" olması "basit" olması için yeterlidir). Örneğin: 'hastahane' terimi tek-sözcüklü olduğu halde, (anlamı bir halis parçası olan 'hasta' teriminin anlamına bağlı olduğundan) bir "bileşik-terim" sayılmalıdır. Aynı şekilde, kimyanın sembolik diline ait 'CO' (karbon monoksit) ifadesi, anlamı halis bir parçası olan 'C'nin anlamına bağlı olduğundan, bir "bileşik-terim" biçimindedir.

Sembolik dillerin "basit ifadeler"ine *"sembol"* diyoruz. Buna göre 'Ca' bir "sembol" (yani *tek bir* sembol) olduğu halde, 'CO' bir (tek) sembol değil, iki sembolden ('C' ve 'O') meydana gelen bir "bileşik-ifade"dir. Buna göre, sembolik dillerde her harf veya işareti bir "sembol" saymamalıyız. Öte yandan her sembolun tek-harfli veya tek-işaretli olmadığını, birkaç harf veya işaretten kurulu sembollerin de bulunduğunu görmekteyiz. Kimya diline ait sözü geçen 'Ca' sembolü buna bir örnektir. Bu yazıda kullandığımız 'Anl', 'anl' ve 'Gst' ifadeleri de bu türdendir. Örneğin: 'Anl' üç ayrı sembolden kurulu bir bileşik-terim değil, üç-harfli bir "sembol" (bir basit-terim) sayılmalıdır. Sembollerin günlük dildeki karşılığı harfler değil, (bir dereceye kadar) "sözcükler"dir. Ancak her sözcüğün "basit" olmadığını, bazı "basit" terimlerin de çok-sözcüklü olduğunu göz önünde tutmalıyız.

İmdi basit terimleri "ilkel" ve "türetilmiş" olmak üzere iki alt-öbeğe ayırabiliriz. Bir basit terimin (genel olarak bir "basit ifade"nin) ait olduğu dil çerçevesi içinde *"türetilmiş"* olması, söz konusu dile ait başka bir ifadenin salt uzlaşımsal bir "kısaltma"sından başka bir şey olmaması demektir. Bir terimin (ifadenin) *"ilkel"*[13] olması da, "türetilmiş" olmaması, yani ait olduğu dilin hiçbir başka ifadesinin bir kısaltmasından ibaret olmaması demektir. Örneğin: '1', '2', '3' gibi sayı-adları birer "ilkel" terimdir. Gerçi bu terimleri (çeşitli şekillerde) tanımlayabiliriz. Örneğin:

$$1 = {}_{Dk}\hat{Z}\,((Eu)\,(x \in Z \equiv_x x = u))^{14}$$

Ama '1' teriminin '$\hat{Z}\,((Eu)\,(x \in Z \equiv_x x = u))$' ifadesinin bir "kısaltma"sından başka bir şey olmadığını, başka bir deyimle, bu karmaşık ifadenin anlamını kavramayan bir kimsenin '1'in ne demek olduğunu bilemeyeceğini öne sürmek gülünç olur.

Öte yandan 'Anl' terimini ('anlam-bağlantısı' ifadesinin salt uzlaşımsal bir "kısaltması" olduğundan) "türetilmiş" bir terim saymaya hakkımız vardır. Aynı şekilde matematikte 'sin' ve 'cos' terimleri 'sinus' ve 'cosinus' ifadelerinin birer kısaltması olarak "türetilmiş" birer terim durumundadır. Hattâ '1' işareti günlük dilde 'bir' sözcüğünün bir kısaltması şeklinde yorumlanırsa, bu açıdan (ama yalnız bu açıdan) "türetilmiş" bir terim olur. Buna göre, günlük dilin basit terimlerinin hemen hepsi birer "ilkel terim" durumundadır. Yapma sembolik dillerde ise durum tam tersinedir. Bu dillerin basit terimlerinin pek azı "ilkel" olup, büyük çoğunluğu "türetilmiş" birer terim sayılmalıdır.

Bu ayrımı göz önünde tutarak "basit tekil-terimleri" de *"ilkel basit tekil-terimler"* ve *"türetilmiş basit tekil-terimler"* olmak üzere iki alt-öbeğe ayırmalıyız. "Türetilmiş basit terimler" birer "bileşik tekil-terim"in kısaltması durumunda olduğundan, bunların sınıflandırılması, karşılıkları olan bileşik tekil-terimlerin sınıflandırılmasına geri götürülebilir. Buna göre, bir yandan *"ilkel basit tekil-terimler"*i, öbür yandan da *"bileşik tekil-terimler"*i sınıflandırmamız gerekecektir.

*"İlkel basit tekil terimler"*i şöyle sınıflandırabiliriz:

(a) *"Özel isimler"* [*proper nouns*]: 'Ahmet' gibi *kişi* adları, 'Ay' gibi *nesne* adları, 'Greenwich' gibi *yer* adları, 'Milât' gibi *zaman* adları, bir de 'Hürriyet' gibi büyük başharfi ile yazılan *kişileşmiş soyut nesne adları.* (Bu adların ortak niteliği "gramer" açısından birer "özel isim" görevinde olmalarıdır. Özel isimler genel olarak büyük başharfi ile yazılır).

(b) *"Soyut cins isimleri"*: (örneğin: 'erdem', 'sevgi', 'adalet', v.ö.): Bu sözcükler (büyük başharfi ile yazılan kişileşmiş soyut-nesne adları müstesna) "gramer" açısından birer "cins ismi"

[*common noun*] sayılır. Mantık bakımından ise, bu sözcükleri bir tekil-önermenin "özne"si konumunda kullanıldığı hallerde birer "tekil-terim" saymalıyız. Örneğin, *C. I. Lewis*'e göre, bütün soyut terimler (dolayısıyla bütün "soyut cins isimleri") birer "tekil-terim" sayılmalıdır.[15]

(c) *"İsim olarak kullanılan"* [*substantival*] sözcükler: Kendileri birer "isim" olmamakla birlikte bir tekil-önermenin öznesi konumunda olan çeşitli sözcüklere (veya genel olarak "ifadeler"e) "isim olarak kullanılan sözcükler" (ifadeler) denir. Örneğin: 'mavi' ('mavi bir renktir' bağlamında) gibi niteleme sıfatları; 'üç' ('üç bir asalsayıdır' bağlamında) gibi *sayı sıfatları* (sayı adları); 'gülmek' ('gülmek yasaktır' bağlamında) gibi *mastarlar* (isim-fiiller); 'yazılan' ('yazılan bozulmaz' bağlamında) gibi *ortaçlar* (sıfat-fiiller); 'önce' ('"önce" transitif bir bağlantıdır' bağlamında) gibi "değişmez" sözcükler hep bu türdendir.

(d) *"Sembol" biçimindeki adlar* (*"Sembolik adlar"*): Günlük dilde '1', '2', '3',... veya 'I', 'II', 'III' gibi sayı-işaretleri; çeşitli yapma teknik dillerinde somut veya soyut nesneleri "göstermek" amacıyla kullanılan uzlaşımsal semboller bu türdendir. Günlük dile ait herhangi bir adı da bir sembolle "kısaltabiliriz". Örneğin: 's' harfini 'Ahmet' sözcüğünün sembolik bir kısaltması olarak kullandığımızda, 's' sembolik bir ad olur. Ahmet'in elli yaşında olduğunu kabul edelim. O zaman 's elli yaşındadır' önermesi doğru olur. Üstelik günlük hayata ait olmakla birlikte günlük dilde adlandırılmayan nesnelere de birer sembolik ad verilebilir. Örneğin tek tek yaşantı ve duyu-verilerimize birer özel isim verildiği duyulmamıştır. (Şu anda gördüğüm belli bir mavi renge 'Ahmet' adını vermek gülünç olur). Ama felsefe veya psikolojide bu gibi nesnelerden söz edilmesi gerektiğinden, bunların birer sembolle adlandırılması (örneğin: 'a_1,a_2,...,a_n algıları', 'a_1', a_2',...,a_n' imgeleri, v.ö.[16]) büyük bir fayda sağlar.

Dil-dışı nesneleri birer sembolle adlandırdığımız gibi, herhangi bir dilin ifadelerinden bir üst-dilde söz edebilmek amacıyla (sözü edilen nesnel-dile ait) *ifadelerin* de (üst-dile ait) birer sembolik adını kullanabiliriz.[17] Örneğin: 'Ahmet' sözcüğünü ('Ahmet' sözcüğünün adlandırdığı kimseyi değil) 'a' sembolü ile gösterelim. O zaman 'a beş-harfli bir özel isimdir' önermesi doğru olur.

(e) *"Koordinatlarla adlandırma"*: Analitik geometride üç-boyutlu uzayın her noktası "koordinat"lar denilen üç sayıdan kurulu bir sayı-dizisi ile belirlenir. Genel olarak n-boyutlu bir uzayın her noktası bir n-li sayı-dizisi ile belirlenir. Her n-li (reel) sayı-dizisi uzayın bir tek noktasını belirlediğinden, böyle bir sayı-dizisini, karşılığı olan noktanın bir "adı" sayabiliriz.

Bu metoda dayanarak, dört-boyutlu uzay-zamanın çok küçük bir bölgesini (bölgecik) kaplayan herhangi bir (somut) olay dört reel sayıdan (3 uzay koordinatı ve 1 zaman koordinatı) kurulu bir 4-lü sayı-dizisi ile belirlenir; öyle ki böyle bir 4-lü sayı-dizisi söz konusu "olay"ın (veya "bölgecik"in) bir "ad"ı olur.[18] Örneğin yeryüzünde (bir tek bölgecikten ibaret olan) herhangi bir olayı, bu olayın "enlem", "boylam", "yükseklik" ve "zaman"ından kurulu 4-lü sayı-dizisi ile adlandırabiliriz. İşte, sözünü ettiği bütün nesneleri sadece "koordinatlarla adlandıran" dillere (yani bu türlü adlardan başka türlü adları içine almayan dillere) *Carnap* tarafından "koordinatlar-dili" [*Koordinatensprache*][19] denilmiştir. "Koordinatlar-dili" yalnız somut nesneler (olaylar, bölgeler) için değil, (sonlu veya sonsuz) sayı-dizileriyle bire-bir bir tekabülü olan her türlü soyut nesneler için de kullanılabilir.

(f) *"Tırnak-içinde gösterme"* [*quotation*]: Bir dilin (bir "nesnel-dil"in) ifadelerinden söz etmek için, bu ifadelerin üst-dile ait "sembolik adları"nı kullanabildiğimiz gibi, bu ifadeleri "tırnak içinde göstermek" suretiyle de (gene üst-dilde) adlandırmamız mümkündür. Bu amaçla söz konusu ifadenin bir *ifade-örneğini* "tek-tırnak" işaretleri arasında yazarız. Örneğin: bu metod gereğince üst-dile ait bir "tekil-terim" sayılması gereken

'Ahmet Ankara'ya gitti'

ifadesi, nesnel-dile ait bir önerme olan

Ahmet Ankara'ya gitti

ifadesinin bir *"ad"*ı durumundadır.

İmdi "tırnak-içinde gösterilen" bir ifade (yani "tek-tırnak" işaretleri arasında yazılan bir ifade) "kullanılmaz", sadece "anılır."[20]

Örneğin:

'Ahmet' beş harfli bir sözcüktür

önermesinde 'Ahmet' sözcüğü "kullanılmıyor", sadece "anılıyor". (Önermenin tümü üst-dile ait olduğu halde, içinde geçen 'Ahmet' sözcüğü nesnel-dile aittir).

Öte yandan normal "çift-tırnak" işaretlerini, üzerine dikkat çekilmek istenilen sözleri belirtmek için kullanıyoruz. Örneğin:

a teriminin "anlam"ı X'tir

önermesinde 'anlam' sözcüğü "anılmıyor", doğrudan doğruya "kullanılıyor". Başka bir deyimle, burada 'anlam' sözcüğü ile önermenin tümü aynı bir dile (kullanılan dile) aittir. Böylece söz konusu önermenin bağlamı içinde,

"anlam"

ifadesinin hiç de

anlam

sözcüğünün bir "ad"ı olmadığı görülür.

Buna göre, "çift-tırnak" işaretleri arasında yazılan bir ifadeye de "tırnak-içinde gösterilmiş" bir ifade denilmesi yanlış olur.

(g) *"Ben'e-bağlı tikeller"* [*egocentric particulars*]:[21] 'Bu', 'şu' gibi *tekil işaret zamirleri;* 'ben', 'sen', 'o' *tekil kişi zamirleri;* 'burada', 'burası', 'orada' gibi *yer zarfları;* 'şimdi', 'önce', 'sonra', 'bugün', 'dün', 'yarın' gibi *zaman zarfları* belli bir bağlam ve durumda belli nesneleri *gösterirler.* Oysa bu sözcükler gramer açısından ne bir isim sayılır, ne de isim olarak kullanılan bir sözcük. Mantık bakımından ise, bu sözcüklerin yerine göre belli nesneleri "gösterdiklerini" göz önünde tutarak, bunları birer "tekil-terim" saymalıyız.

*"Bileşik tekil-terimler"*e gelince; bunları da şöyle sınıflandırıyoruz:

(a) *"İşaret tekil-terimleri"* [*demonstrative singular terms*]:[22] 'bu F' veya 'şu F' (örneğin 'bu adam', 'şu elma') biçimindeki tekil

terimlerdir. Bu tekil terimler, görüldüğü gibi, 'bu' veya 'şu' *işaret sıfatı* yardımıyla 'F' gibi herhangi bir *genel terimden* türetilir. Bunlar genel olarak *"gösterici yolla"* [*ostensively*][23] belirtilen "somut" nesnelerden söz etmek için kullanılır. Bir somut nesnenin "gösterici yolla" belirtilmesi, bir el kımıldanışıyla –veya herhangi başka türlü bir "kımıldanış" [*geste*] yardımıyla– bu nesnenin doğrudan doğruya kendisinin gösterilmesi demektir.

İmdi, gösterici yolla belirttiğim x gibi bir somut nesneye 'G' gibi bir yüklemi uygulamak amacıyla (yani x hakkında belli bir şekilde söz etmek için), x nesnesinin karşısında onu göstermek için yaptığım el hareketiyle birlikte, şu üç ayrı "sözel davranış" [*verbal behavior*] yollarından birini seçebilirim: Örnek olarak, x nesnesinin belli bir kitap olduğunu, 'G' yükleminin de 'mavi' sözcüğünden ibaret olduğunu kabul edelim.

(i) En basit yol olarak, söz konusu el kımıldanışıyla birlikte sadece *'Mavi'* derim. Bu söyleyiş [*utterance*] burada bir "adlandırma" değil, bir "yükleme" [*predication*] görevindedir. Bu bakımdan bunu tek-sözcüklü bir önerme (eliptik önerme) olarak yorumlamamız gerekir.

(ii) El kımıldanışıyla birlikte *'bu mavidir'* derim; yani 'bu mavidir' önermesini evetlerim.

(iii) El kımıldanışıyla birlikte, *'bu nesne mavidir'* önermesini, veya daha açık olarak, *'bu kitap mavidir'* önermesini, ya da bundan da açık olarak, *'bu kalın kitap mavidir'* önermesini evetlerim.

Bu çeşitli yolları "bilgi-verme" [*information*] gücü bakımından şöyle sınıflandırmalıyız:

(I) 'Mavi', 'bu mavidir' ve 'bu nesne mavidir' önermeleri "sözel davranış" açısından farklı olmakla birlikte, taşıdıkları "bilgi-verme gücü" bakımından eşdeğer sayılmalıdır.[24]

(II) 'Bu kitap mavidir' önermesinin (I) önermelerinden daha yüksek bir bilgi-verme gücü vardır. Bu bakımdan, (I) şekillerinin söz konusu nesneyi (yani "kitabı") be-

lirtmeye yeterli olmadığı hallerde (II) şeklinin kullanılması gerekecektir.

(III) 'Bu kalın kitap mavidir' önermesinin bilgi-verme gücü (II)'den de yüksek olduğundan, (II)'nin bile konuyu şüphe götürmeyecek şekilde belirtmeye yeterli olmadığı hallerde kullanılır.

Daha da başka belirleyici yüklemler katmakla (IV), (V),.. gibi bilgi-verme gücü gittikçe artan bir önermeler sırası elde edilebilir. Genel olarak (I) şeklini 'bu G'dir ile, (II)'yi de 'bu F G'dir' ile gösterelim. O zaman (III) 'bu F_1F_2 G'dir', (IV) 'bu $F_1F_2F_3$ G'dir', 'bu $F_1F_2F_3F_4$ G'dir', v.ö. olur. (II), (III), (IV), (V),... şekillerinin hepsi de görüldüğü gibi *'bu F G'dir'* biçimindedir.

İmdi sözü geçen sırada yeterli derecede yüksek bir seviyeye çıkmakla (yani yeterli derecede belirlenimler katmakla) sözü edilen somut nesnenin şüpheye yer bırakmayacak şekilde belirtilebileceği kabul edilebilir. Buna göre, karşılaştığımız herhangi bir somut nesneden (bu nesnenin "ad"ını kullanmadan, veya bilmeden, hattâ nesnenin hiçbir adı olmaksızın *'bu F'* biçimindeki bir *"işaret tekil-terimi"* yardımıyla tek-anlamlı bir şekilde söz edebiliriz. "İşaret tekil-terimleri"nin önemi de buradadır.

(b) *"Kaplamsal soyutlama"* [*extensional abstraction*]:[25] 'F' herhangi bir *genel terim* olduğunda, bu terimden kaplamsal-soyutlama işlemi yardımıyla *"F-ler kümesi"* diye bir tekil-terim türetebiliriz. Örneğin: 'İnsan', 'kitap', 'mavi' genel-terimlerinden sırasıyla, 'insanlar-kümesi' (yani 'insan cinsi', "mankind"), 'kitaplar-kümesi' (yani 'geçmişte, şimdi ve gelecekte varolan bütün kitapların kümesi'), 'maviler-kümesi' (yani, 'geçmişte, şimdi ve gelecekte varolan bütün somut nesnelerden mavi renkli olanlarının kümesi') tekil-terimlerini elde edebiliriz. Bağlantı-terimlerinden (bağlantısal genel terimler) de kaplamsal soyutlama işlemi aracıyla (kaplam-olarak-) bağlantılar, yani herbiri bir dizi-kümesini gösteren tekil-terimler türetebiliriz. Örneğin 'baba' 2-li bağlantı-teriminden, bütün baba-çocuk sıralanmış-çiftlerinin kümesini gösteren bir tekil-terim elde edebiliriz. ('F' bir 1-li yüklem ise, kaplamsal-soyutlama ile elde edilen tekil-terim '$\hat{x}(Fx)$', 'F' bir n-li yüklem ise elde edilen tekil-terim '$\hat{x}_1\hat{x}_2...\hat{x}_n(Fx_1x_2...x_n)$'dir).

(c) *"İçlemsel soyutlama"* [*intensional abstraction*]: 'F' herhangi bir genel terim olduğunda, içlemsel soyutlama işlemini uygulayarak *'F-lik'* yani *'F-olma özeliği'* diye bir tekil-terim türetebiliriz. Bu tekil-terim bir *özelik-adıdır*. ('F' 1-li bir yüklem ise içlemsel-soyutlama ile ondan türetilen tekil-terim 'x[Fx]'; 'F' n-li bir yüklem ise '$x_1x_2...x_n$ [$Fx_1x_2...x_n$]'dir). Örneğin 'insan', 'kitap', 'mavi' ve 'baba' genel-terimlerinden, sırasıyla 'insanlık', 'kitap-olma özelliği', 'mavilik' ve 'babalık-bağlantısı' tekil-terimlerini elde ederiz. İçlemsel-soyutlama işlemi önermelere de uygulanabilir. O zaman da herhangi bir önermeden, bu önermenin anlamı olan "yargı"yı gösteren bir tekil-terim elde ederiz ('...' bir önerme ise, elde edilen "yargı-adı" '[...]'dir).

(d) *"Funktorların tam-ifadeleri"*: (a), (b) ve (c) hallerinde bir genel-terimden bir tekil-terim türetmiştik. Şimdi ise, bir veya birkaç tekil-terimden başka bir tekil-terim türeteceğiz. 'f' herhangi bir "n-li funktor"[26] (yani n-değişkenli bir fonksiyonu dile getiren bir terim) olsun. O zaman 's_1', 's_2',... 's_n' gibi bazı tekil-terimler için '$f(s_1,s_2,...,s_n)$' (veya kısaca '$fs_1s_2...s_n$') ifadesi, belli bir nesneyi (fonksiyonun değerini) gösterdiğinden, bir tekil-terim durumundadır. '$f(s_1,s_2,...s_n)$' biçimindeki ifadelere, 'f' funktorunun *"tam-ifade"*si [*Vollausdruck*][27] denir. 's_1', 's_2',..., 's_n' terimleri değişmez tekil-terim değil de, değişken olduğu hallerde, 'f'nin tam-ifadesine bir *"tekil-terim kalıbı"* diyeceğiz. Örneğin 's'nin babası ifadesi belli bir funktorun (baba-funktorunun) doğurduğu bir tekil-terim kalıbıdır. Bu kalıpta geçen 's' değişkeni yerine belli bir tekil-terimi, örneğin 'Ahmet' adını koyarsak, 'Ahmet'in babası' ifadesini elde ederiz. Söz konusu funktorun bir tam-ifadesi olan bu ifade bir tekil-terimdir. Ahmet'in babası Ali ise, bu ifade Ali'nin bir "ad"ı olur. Bu türden tekil-terimler günlük dilde geçmekle birlikte, en çok matematik alanında kullanılmaktadır. Örneğin: '5+7', '5x7', '$\sqrt{5}$' tekil-terimleri sırasıyla "toplama", "çarpma" ve "karekök" funktorlarının birer tam-ifadesidir. (Bir funktorun tam-ifadesinde ilgili funktoru belirten bir işaretin bulunması gerekmeyebilir. Örneğin; cebirde, 'ab' biçimindeki çarpımlarda "çarpma-işareti", yani "çarpma-funktoru" hiç geçmiyor.)

Semiotik alanında da bazı funktorların tam-ifadeleri birer

tekil-terim olarak kullanılır. Özellikle sentaks'ta nesnel dile ait bileşik ifadelerde (sentaktik üst-dile ait olan) *"zincirleme"* [*concatenation*] denilen bir 2-li funktor kullanılmaktadır. "Zincirleme-funktoru", nesnel dile ait herhangi iki ifadeden, bu iki ifadenin hemen birbiri ardından gelecek şekilde yazılmasıyla (söylenmesiyle) meydana gelen yeni ifadenin gösterilmesine yarar. Örneğin: 'hasta' ve 'hane' ifadelerinin zincirlenmesinden 'hastahane' ifadesi elde edilir. İmdi 'hasta' ifadesini (üst-dilde) 'a' sembolü ile, 'hane' ifadesini de 'b' sembolü ile gösterelim. "Zincirleme-funktoru"nu da "yay" [*arch*][28] işaretiyle, yani '$\smile$' şeklinde dile getirelim. O zaman 'a$\smile$b' ifadesi 'hastahane' ifadesini, yani 'hasta' ile 'hane' ifadelerinin zincirlemesinden elde edilen ifadeyi gösteren bir (bileşik) tekil-terim olur. Genel olarak,

a = '. . . . . '

b = '- - - - - -'

ise,

a$\smile$b = '. . . . . - - - - - -'

olur.

Görüldüğü gibi, 'a$\smile$b' biçimindeki tekil-terimler hep zincirleme-funktorunun birer tam-ifadesinden ibarettir. İmdi (cebirdeki "çarpma" için olduğu gibi) "zincirleme-funktorunun" kendi tam-ifadelerinde mutlaka özel bir işaretle (örneğin '$\smile$' işaretiyle) belirtilmesi gerekmez; a ve b gibi iki ifadenin zincirlenmesi basbayağı *'ab'* şeklinde de yazılabilir.[29] Ancak 'ab' biçiminde dile getirilen bir "zincirleme"nin içinde, örtük bir şekilde olsa bile, gene de bir "zincirleme-funktoru"nun geçtiği unutulmamalı.

(e) *"Tekil-tasvirler"* [*singular descriptions*]:[30] 'F' herhangi bir genel terim (1-li yüklem) olduğunda, *'F niteliğini taşıyan biricik nesne'* biçiminde ifade edebileceğimiz bir tekil-terim meydana getirilebilir. 'F' genel terimi yerine 'Fx' önerme kalıbı göz önüne alınarak, aynı tekil-terimi 'Fx şartını yerine getiren biricik x nesnesi' biçiminde de dile getirebiliriz. İşte bu türden tekil-terimlere birer "tekil-tasvir" veya kısaca *"tasvir"* denir. Örneğin: 'Fx' olarak 'x Ahmet'in babasıdır' önerme-kalıbını seçelim. O zaman 'Ahmet'in babası olma niteliğini taşıyan biricik kimse' veya kısaca 'Ahmet'in (biricik) babası' şeklinde dile getirilebi-

len bir tekil-tasvir elde edilir. (Tekil-tasvirler '(ιx) (Fx)' biçiminde dile getirilir. 'ι'ya "iota-operatörü" denir).

(f) *"Köşe-içinde gösterme"* (*yarım-tırnak-içinde gösterme; [quasi-quotation]*):[31] Belli bir nesnel-dili bir üst-dil yardımıyla incelediğimiz zaman, nesnel-dile ait ifadeleri üst-dildeki sembolik adlar yardımıyla gösterebiliriz. Ancak her ifade için ayrı bir sembol kullanacak yerde, bütün ifadelerin yapı-taşları durumunda olan harf ve işaretleri birer sembolle adlandırmakla yetinebiliriz. Örneğin incelediğimiz nesnel-dil Fransızca olsun. O zaman Fransız alfabesinin 26 harfinin her birini üst-dilde (Türkçede) birer sembolle adlandırmalıyız. 'a' harfini 'ah' ('a-harfi' deyiminin kısaltması) sembolüyle, 'b' harfini 'bh' sembolüyle,..., 'z' harfini de 'zh' sembolüyle gösterdiğimizi düşünelim. O zaman Fransızca 'table' sözcüğünü üst-dilde 'th⌣ah⌣bh⌣lh⌣eh' ile adlandırabiliriz. Böyle bir adlandırma şekline *"heceleme"* [*spelling*] denilmiştir.[32]

Böylece, nesnel-dil ifadelerini üst-dilde iki ayrı şekilde adlandırabileceğimizi gördük. 1. yol *"tırnak-içinde gösterme"* örneğin: Fransızca

table

sözcüğünün üst-dilde

'table'

şeklinde gösterilmesi; 2. yol ise *"heceleme"* yolu, örneğin aynı sözcüğün

th⌣ah⌣bh⌣lh⌣eh

biçiminde gösterilmesidir.

İmdi bu iki yoldan başka üçüncü bir yol daha vardır. Bu yol ilk iki yolun bir karması durumundadır. Bu üçüncü yolda güdülen amaç, nesnel-dile ait "lojik-değişmezler" [*logical constants*]in üst-dildeki sembolik adlarını kullanmaksızın, içinde lojik değişmezler geçen nesnel-dil ifadelerini üst-dilde adlandırabilmektir. Bunun için de başvurulacak en basit metod, verilen bir (bileşik) ifadenin içinde geçen lojik-değişmezlerden başka bileşenleri birer sembolle adlandırarak, söz konusu lojik değişmezleri sırayı değiştirmeden bu semboller arasında yazmaktan başka bir şey değildir. Örneğin: 'Ahmet ve Ali' ifadesinin üst-dildeki bir adını meydana getirmek için, 'Ahmet' sözcüğünü 'a' gibi bir sembolle, 'Ali' sözcüğünü de 'b' gibi bir sembolle adlandırırız. O zaman

'Ahmet ve Ali' nesnel-dil ifadesinin üst-dildeki adı

a ve b

den ibaret olacaktır.

Genel olarak '. . .j- - -' biçimindeki bir nesnel-dil ifadesinin ('j' bir lojik değişmez olduğuna göre) üst-dildeki adı bu metoda göre şöyle elde edilir. İlk önce '. . .' ifadesini 'a' gibi bir sembolle, '- - -' ifadesini de 'b' gibi bir sembolle adlandırırız. O zaman istenilen ad

ajb

biçiminde olur.

Bu metod nesnel-dil ifadelerinin lojik-yapısını belirtmek bakımından çok elverişlidir. Örneğin nesnel-dile ait 'p⊃q' önermc-şemasını üst-dilde

plı⊃qh

biçiminde gösterebiliriz. (Burada 'ph' sembolünü 'p' harfinin, 'qh' sembolünü de 'q' harfinin üst-dildeki birer sembolik adı olarak kullanıyoruz).

Aynı önerme-kalıbını 1. metoda göre ("tırnak içinde gösterme")

'p⊃q'

şeklinde, 2. metoda göre de ("heceleme")

ph◡'⊃'◡qh

veya '⊃' işaretini 'atn' ("atnalı" sözcüğünün kısaltması) sembolü ile adlandırdığımızda,

ph◡atn◡qh

şeklinde gösteririz.

İmdi üçüncü metottaki 'ph ⊃ qh' tekil-terimi "özel" bir yorumlamayı gerektirir. Nitekim bu terimin normal yorumu

ph◡⊃◡qh

şeklindedir. Oysa böyle bir ifade mânasızdır. Çünkü 'ph' ile 'qh' birer nesnel-dil ifadesinin adı olduğu halde, '⊃' işareti ne böyle bir ifadenin ne de herhangi başka bir nesnenin adıdır. İşte söz konusu özel yorum, 'ph ⊃ qh' tekil-teriminin 'p ⊃ q' ifadesinin bir adı olmasını sağlamalıdır. Başka bir deyimle bu özel yorum gereği 'ph ⊃ qh' tekil-terimi

'p ⊃ q'

anlamına gelmelidir.

'ph ⊃ qh' (ve genel olarak 'ajb') biçimindeki bir üst-dil ifadesinin belli bir nesnel-dil ifadesinin adı olarak yorumlanması gerektiğini belirtmek için özel işaretler kullanılmalıdır. Bu türlü işaretler "köşe-işaretleri" [*corners*] adı altında *Quine*[33] tarafından ortaya konulmuştur. Quine'ın bu metodu gereği 'ph ⊃ qh' özel yorumunu belirtmek amacıyla, 'ön-köşe' (⌜) ve "ard-köşe" (⌝) olmak üzere iki köşe-işareti arasına yazılmalıdır. Buna göre 'ph ⊃ qh' yerine

⌜ph ⊃ qh⌝

ve genel olarak 'ajb' yerine

⌜ajb⌝

yazmalıyız.

Köşe-işaretleri yerine tırnak-işaretlerinin kullanılması mümkün değildir. Nitekim

'ph ⊃ qh'

hiç de

p ⊃ q

ifadesinin üst-dildeki bir adı olmuyor, ancak mânasız bir ifade olan

ph ⊃ qh

ifadesinin ikinci-seviyeden üst-dildeki bir adı oluyor. (Bu son ifade üst-dile ait bileşenlerle birlikte nesnel-dile ait bir bileşeni de içine alması bakımından mânasız sayılmalıdır).

Birçok mantıkçı (örneğin: *Carnap*) gene de köşe-işaretlerini (veya bunlarla eşdeğer olan başka türlü özel işaretleri) kullan-

mamaktadır. Bununla birlikte bu mantıkçıların kullandığı 'ajb' biçimindeki "karma" ifadelerde köşe-işaretlerinin örtük bir şekilde geçtiği kabul edilmelidir. "Karma tekil-terimler" diyebileceğimiz bu türlü üst-dil ifadelerinin kullanılmasına (köşe-işaretleri ister belirtik ister örtük bir şekilde geçsin), *Quine* tarafından *"yarım-tırnık-içinde gösterme"* [*quasi-quotation*] denilmiştir.

Böylece tekil-terimlerin "semiotik" sınıflandırılmasını tamamlamış bulunuyoruz. Şimdi tekil-terimleri başka bir yönden –"tek-anlamlılık"ları bakımından– sınıflandıracağız. Bu açıdan iki derece ayırt edebiliriz:

(i) (D nesnel-diline ait) a gibi bir ifadenin x gibi bir dil-dışı nesneyi D-dilinde gösteren bir *"tekil-terim"* sayılması için, a ifade-tipinin *en az bir* ifade-örneğinin x'i göstermesi; başka bir deyimle, a'nın hiç olmazsa bir "kullanan" tarafından belli bir bağlam içinde x'i D-de göstermek için kullanılabilmesi gerekir. (Yani "(EK) (Eb) $Gst_D(K,a,b,x)$" doğru olmalı).

İmdi (i) şartı, a ifadesinin x nesnesinin D-dilinde *dar mânada bir "ad"ı* olması için gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Örneğin: 'bu çocuk' işaret tekil-terimini göz önüne alalım. Bu terimi Ahmet'in çocukluğu zamanında onunla karşılaştığım bir anda Ahmet'i "göstermek" için kullanabilirim; öyle ki 'bu çocuk' ifadesinin hiç olmazsa bir ifade-örneği Ahmet'i gösterir. Böylece 'bu çocuk' ifadesini (i) şartını yerine getirmesi bakımından halis bir "tekil-terim" (dolayısıyla da "geniş mânada bir ad") sayabiliriz. Öte yandan Ahmet'in karşısında bulunmadığım bir anı düşünelim. Böyle bir durumda Ahmet'i "gösterici yolla" belirtemeyeceğimden, onu 'bu çocuk' ifadesiyle adlandırmam mümkün değildir. Üstelik, Ahmet yetişkinliğe erdikten sonra, karşısında bulunduğum zaman bile onu artık 'bu çocuk' deyimiyle adlandırmam imkânsız olur. Oysa ("dar mânada") bir "ad" adlandırdığı nesneyi her zaman, bütün hal ve şartlarda gösterebilmelidir. Hatta adlandırılan nesnenin kendisi "tekrarlanmaz" bir olay veya yaşantı olsa bile, böyle bir nesnenin "ad"ı bu nesneden herhangi bir anda söz edilmesi için elverişli olmalıdır. Örneğin: Şu anda duyduğum bir gürültüyü 's' gibi bir sembolle adlandırsam, o zaman bu gürültüden (tek bir olay olarak) söz etmek istediğim herhangi bir zamanda aynı 's' sembolünü (yani aynı sembol-tipi-

ne ait bir sembol-örneğini) kullanabilirim. Buna karşılık, söz konusu gürültüyü 'bu gürültü' deyimiyle adlandırmaya kalkışsaydım, bunu başaramayacaktım. 'Bu gürültü' ifade-tipinin ayrı ayrı ifade-örnekleri ayrı ayrı nesneleri (ayrı ayrı gürültüleri) gösterir.

Genel olarak bütün "ben'e-bağlı tikeller" ile içinde bu çeşit sözcükler geçen bütün bileşik tekil-terimler aynı durumdadır; başka bir deyimle, bunların hiçbiri dar mânada birer "ad" olamaz. Buna karşılık, "ben'e-bağlı tikeller"den başka bütün ilkel basit tekil-terimler, yani semiotik sınıflandırmadaki A öbeğinin (a), (b), (c), (d) ve (e) alt-öbeklerine giren tekil-terimler; bir de içinde hiçbir "ben'e-bağlı tikel" geçmeyen bütün bileşik tekil-terimler şu şartı yerine getirmekte, dolayısıyla dar *mânada* birer *ad* sayılabilmektedir:

(ii) (D nesnel-diline ait) a gibi bir ifadenin x gibi bir dil-dışı nesnenin D-dilinde *dar mânada bir adı* olması için, x nesnesinin her zaman, herhangi bir hal ve durumda a ifade-tipinin bir ifade-örneği tarafından D-de gösterilebilmesi (veya, başka bir deyimle, a'nın her zaman, herhangi bir hal ve durumda x nesnesini D-de göstermek için kullanılabilmesi) gerekir.

Örneğin: 'Ahmet' özel ismini göz önüne alalım. Bu sözcüğü belli bir kimseyi, arkadaşım Ahmet'i göstermek için kullandığımızı düşünelim. 'Ahmet' sözcüğünün her kullanılışının, yani her sözcük-örneğinin söz konusu Ahmet'i göstermediğini biliyoruz. Bununla birlikte, 'Ahmet' özel ismini ('bu', 'bu adam', 'anlıktaki en iyi arkadaşım' gibi tekil-terimlerin tersine) her zaman aynı kimseden söz etmek için kullanabiliriz.

Böylece gerek *ben'e-bağlı tikeller* (ve bu türlü sözcükleri içine alan bileşik tekil-terimler) gerek *özel isimler* "çok-anlamlı" olmakla birlikte, bunları "aynı derecede" çok-anlamlı saymamalıyız. Birincilerin *"çok-anlamlılık-derecesi"* ikincilerinkinden çok yüksektir.

"Pragmatik" açıdan bir "dil", bu dilin belli bir çağda kullanıldığı şekil demektir. Teorik olarak, belli bir dilin (belli bir çağda) özel isimleri ile birer "ben'e-bağlı tikel" olmayan bütün öteki ilkel basit tekil-terimlerinin her birinin gösterdiği nesnenin veya (çok-anlamlı olması halinde) gösterdiği nesnelerin "belirli" olduğu kabul edilmelidir. Örneğin: 'Ahmet' gibi bir özel isim D-dilinde belirli sayıda bir takım kimseleri göstermelidir. Bu kimseler $x_1, x_2, \ldots, x_n$ olsun. O zaman 'Ahmet' sözcüğüne ek bir belirlenim (örneğin: 1.,

2.,...,n. örneklerini) katmakla bu özel ismi her biri *"tek-anlamlı"* olan n yeni adla değiştirebiliriz. Böylece bu türden tekil-terimlerin çok-anlamlılığının ilkece giderilebileceğini görüyoruz. Buna karşılık, "ben'e-bağlı tikeller" ile bu türlü sözcükleri içine alan bileşik tekil-terimlerin çok-anlamlılığının giderilmesi mümkün değildir. Nitekim *'Ahmet'* gibi bir özel ismin (belli bir çağdaki) anlamının tüketici bir şekilde '1. Ahmet', '2. Ahmet',..., 'n. Ahmet' gibi bir takım tek-anlamlı adlarla belirlenebileceği hiç olmazsa teorik bir açıdan kabul edilse bile, *'bu'* gibi bir "ben'e-bağlı tikel"in anlamının bu sözcüğün geçmiş, şimdiki ve gelecekteki bütün kullanılışlarında gösterdiği nesnelerin (dar mânadaki) adlarıyla belirlendiğini öne sürmek gülünç olur.

İmdi, "ben'e-bağlı tikeller" ile içinde bir "ben'e-bağlı tikel" geçen bileşik tekil-terimlere *"ben'e-bağlı tekil-terimler"* diyelim. O zaman bütün tekil-terimleri (yani geniş mânadaki adları) şu şekilde de sınıflandırabiliriz:

(I) *"Dar mânada adlar"* (*asıl adlar*): Bunlar sözü geçen (i) ve (ii) şartlarının her ikisini de yerine getiren basit veya bileşik tekil-terimlerdir. Bu tekil-terimler "tek-anlamlı"dır, veya "çok-anlamlı" oldukları halde bu çok-anlamlılık giderilebilmektedir. Dar mânada adlar, "ben'e-bağlı tikeller"den başka basit tekil-terimlerle, hiçbir "ben'e-bağlı tikel"i içine almayan bileşik tekil-terimlerden ibarettir.

Bütün "basit türetilmiş tekil-terimler"in de dar mânada birer "ad" olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim hiçbir "ben'e-bağlı tekil-terim"in bir sembolik "kısaltması" yapılamaz. Bunu şöyle kanıtlayabiliriz:

'. . . .' (örneğin 'bu çocuk') belli bir "ben'e-bağlı tekil-terim" olsun. Bu terimi 's' gibi bir sembolle kısalttığımızı düşünelim.

$$s = {}_{Dk} \cdot \cdot \cdot \cdot$$

(örneğin:

$$s = {}_{Dk} \text{ bu çocuk})$$

O zaman 's' sembolünün (bir "sembol-örneği" olarak değilse de bir "sembol-tipi" olarak) hiçbir nesneyi göstermediğini söyleyebi-

liriz. Ters halde bir takım çelişmelere yol açabiliriz. Örneğin: Ahmet ile Ali'nin iki ayrı çocuk olduğunu, her birini sırasıyla 'bu çocuk' deyimiyle gösterdiğimizi düşünelim. O zaman 'Ahmet = bu çocuk', 'Ali = bu çocuk' önermeleri doğru olur. Ancak bu önermelerde birer "ben'e-bağlı tikel" geçtiğinden, bunların 'bu çocuk' ifade-tipini değil, sadece 'bu çocuk' ifade-örneğini içine aldığını göz önünde tutarak, 'Ahmet = Ali' gibi yanlış bir sonuç çıkarmaya kalkışmayız. Buna karşılık, 'bu çocuk' ifadesi yerine 's' sembolik kısaltmasını kullandıkta, 'Ahmet = s' ve 'Ali = s' önermelerini elde ederiz. Bu son önermede ise (belirtik bir şekilde) hiçbir "ben'e-bağlı tikel" geçmediğinden 'Ahmet = Ali' sonucunu çıkarmamıza bir engel yoktur. Oysa varsayımımız gereği 'Ahmet ≠ Ali' doğruydu. Şu halde bir çelişmeye varmış oluyoruz. (İ.K.)

Dar mânadaki adların sınıflandırılması tekil-terimlerin "semiotik" sınıflandırılmasına büsbütün paralel bir şekilde yapılabilir. Bu adları ilk önce "basit-adlar" ve "bileşik-adlar" olmak üzere iki öbeğe ayırırız. Sonra da "basit adlar"ı "ilkel basit adlar" ve "türetilmiş basit-adlar" olmak üzere iki alt-öbeğe ayırırız. Gene "türetilmiş basit-adlar"ın sınıflandırılması "bileşik-adlar"ın sınıflandırılmasına geri götürülebilir. "Basit-adlar" sözü geçen "Semiotik" sınıflandırmanın A öbeğinin (a), (b), (c), (d) ve (e) alt-öbeklerine; "bileşik-adlar" da B öbeğinin (b), (c), (d), (e) ve (f) alt-öbeklerine ayrılır.

(II) *"Ben'e-bağlı tekil-terimler"*: "Giderilemez" (veya "indirgenemez") bir çok-anlamlılık taşırlar. Aynı "ben'e-bağlı tekil-terim"in her ifade örneği ayrı bir nesneyi gösterdiğinden, bu türlü tekil-terimler halinde asıl "görsel-ifade"nin [*designator*] terim-tipi değil, *"terim-örneği"* olduğu söylenebilir. "Ben'e bağlı tekil-terimler"i şu iki öbeğe ayırabiliriz:

(1) *"Ben'e-bağlı tikeller"*: (Bunlar ilkel basit ben'e-bağlı tekil-terimlerdir).
(2) *"Bileşik ben'e-bağlı tekil terimler"*. Bunları da şu alt-öbeklere ayırıyoruz:

(a') *"İşaret tekil-terimleri"* (bunların tümü de birer bileşik ben'e-bağlı tekil-terim durumundadır).

(b') *İçinde ben'e-bağlı tikeller geçen "kaplamsal soyutlama"*. Örneğin: 'Bu sayıdan büyük olan sayıların kümesi'.
(c') *İçinde ben'e-bağlı tikeller geçen "içlemsel soyutlama"*. Örneğin: 'Bu sayıdan büyük olma özeliği'.
(d') *İçinde ben'e bağlı tikeller geçen "funktorların tam-ifadeleri"*: Örneğin: 'Bu sayı + şu sayı'.
(e') *İçinde ben'e-bağlı tikeller geçen tekil-tasvirler*: Örneğin: 'Bu kitabın yazarı', 'bugünkü Fransa kralı,', v.ö.

Tekil-terimleri böylece çeşitli yönlerden inceleyip sınıflandırdıktan sonra; şimdiye kadar hep "pragmatik" açıdan göz önünde tuttuğumuz "gösterme-bağlantısı"nı bir de "*semantik*" açıdan ele alalım. İmdi "semantik gösterme-bağlantısı"nın karşılığı '$Gst_D(a,b,x)$' veya daha basit olarak '$Gst_D(a,x)$' biçiminde (yani "kullanan" ile kullanılış şartlarından bağımsız) bir önerme olmalıdır.[34] Buna göre, çok-anlamlı tekil-terimlere semantik göstermebağlantısını uygulayabilmek için, bunların çok-anlamlılığını herhangi bir şekilde gidermemiz gerekecektir. Oysa bir yandan "*özel isimlerin*", öbür yandan "ben'e-bağlı tekil-terimler"in çok-anlamlılığının sadece b dilsel-bağlamını belirtmek suretiyle giderilmesi mümkün değildir.[35] Ancak özel isimler söz konusu olduğunda bu çok-anlamlılığın ek belirlenimler katarak (yani her çok-anlamlı özel isim yerine birçok başka "tek-anlamlı" adların kullanılmasıyla) giderilebileceğini belirtmiştik. Bu bakımdan özel isimleri (hiç olmazsa sözü geçen dönüştürmeye uğramış özel isimleri) semantik açıdan da birer halis tekil-terim saymamız mümkün oluyor.

Öte yandan "ben'e-bağlı tekil-terimler"in çok-anlamlılığı hiçbir şekilde giderilemeyeceğinden, bunları semantik açıdan birer halis tekil-terim saymamız, yani bu terimlere semantik gösterme-bağlantısı uygulamamız imkânsızdır. Başka bir deyimle, a herhangi bir ben'e-bağlı tekil-terim olursa, '$Gst_D(a,x)$' önermesini mânasız saymak zorundayız.

Örneğin:

'Cet enfant' ifadesi Ahmet'i Fransızcada gösteriyor

önermesi ne doğru ne de yanlış olduğundan mânasız sayılmalı-

dır. Bu önermenin bazı önerme-örnekleri "doğru" bazıları ise "yanlış"tır. Nitekim bu önerme-tipinin bir önerme-örneğinde geçen 'cet enfant' ifade-örneği ilgili Ahmet'in karşısında, onu göstererek (veya daha genel olarak, onu kastederek) kullanılmışsa, o zaman bu önerme-örneği "doğru"dur. Buna karşılık, aynı önerme-tipinin başka bir önerme-örneğinde geçen 'cet enfant' ifade-örneği Ahmet'i değil de bambaşka bir kimseyi kastederek kullanılmışsa, o zaman bu önerme-örneği "yanlış" olur. İşte bu bakımdan söz konusu önermeyi ("önerme-tipi" olarak) mânasız saymalıyız.

Buna göre, "ben'e bağlı tekil-terimler"i inceleyen semantik teoriler (deskriptif semantik) bu terimlere, onları bütün öbür tekil-terimlerden kökel olarak ayırt eden özel bir yer ayırmalıdır. (Daha önce de belirttiğimiz gibi, "ben'e-bağlı tekil-terimler"in karakteristik niteliği bunların birer ifade-tipi olarak değil, ancak birer ifade-örneği olarak "gösterme" görevini yapabilmelerinden ibarettir).

Yapma sembolik dil-sistemlerinde bütün ifadelerin tek-anlamlı olması gerektiğinden, ben'e-bağlı tekil-terimler bu gibi dillerde hiç de kullanılmamaktadır. Ancak "ben'e-bağlı tekil-terimler" "teknik" dil-sistemlerinde kullanılmaması, bilgi-sistemlerimizi bu çeşit terimlere başvurmadan kurabileceğimiz anlamına gelmez. Nitekim, "empirik" bir bilgi-sistemini dile getiren bir "dil-sistemi"nin ("nesnel-dil" olarak) hiçbir "ben'e-bağlı tekil-terim"i içine almaması mümkün olmakla birlikte; bu dil-sistemini kurmak için kullanılan "semantik üst-dil" de gene de "ben'e-bağlı tekil-terimler"in geçmesi gerekecektir. Örneğin D gibi bir dil-sisteminde x gibi belli bir somut nesneyi (bir "olay"ı) 's' gibi bir sembolle "tek-anlamlı" olarak adlandırmak amacıyla önünde sonunda başvurulacak yol, x nesnesini "gösterici bir şekilde" [*ostensively*] belirterek, *'s bu dur'* veya *'s bu nesnedir'*, ya da daha açık olarak, *'s bu F'dir'* (örneğin: 'Nil bu nehirdir') biçimindeki bir önermenin evetlenmesinden, veya bu biçimdeki bir "kural"ın teklif edilmesinden başka bir şey değildir. Bu türlü önerme veya kurallara *"semantik gösterme kuralları"* [*semantical rules of designation*] denir.

İmdi 's bu dur' veya 's bu F'dir' türünden semantik gösterme kurallarının 's = bu' veya 's = bu F' şeklinde birer "özdeşlik"

sayılması, daha önce belirttiğimiz gibi, bir takım çelişmelere yol açar. 's bu dur' (veya 's bu nesnedir') biçimindeki önermeleri "eliptik" olarak (eksiltili) 's' gibi tek-sözcüklü birer önerme halinde dile getirebiliriz. Böylece bu türlü "ben'e-bağlı tekil-terimler"i semantik üst-dilde bile kullanmak gerekiminden kurtulmuş oluruz. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, 's bu dur' veya 's bu nesnedir' şeklindeki önermeler çokluk öznelerini belirtmek için yeterli olmadığından, yerine daha açık olan *'s bu F'dir'* biçimindeki önermelerin kullanılması gerekir. Bu son halde ise 'bu F' biçimindeki ben'e-bağlı tekil-terimin elenmesi mümkün değildir. (Ancak Quine'ın gösterdiği gibi, 'bu F' biçimindeki "işaret tekil-terimler"i başka "gösterge sözcükleri"ne geri götürülebilir.[36] Ama gene de "gösterge-sözcükleri"nin *tümünün* elenmesi hiçbir zaman mümkün olmuyor).

§ 16. "Uygulama-Bağlantısı" ve Genel-Terimler

Herhangi bir dile ait terimleri *"tekil-terimler"* ve *"genel-terimler"* olmak üzere iki öbeğe ayırabiliriz.[1] Bu iki çeşit terim arasındaki temel ayrım, birincilerinin yalnız *bir tek* nesneyi, ikincilerinin ise *birden fazla* nesneyi "belirtmesi"[2] değildir. Nitekim bir yandan hiçbir nesneyi belirtmeyen (yani "göstermeyen") tekil-terimler, öbür yandan da yalnız bir tek nesneyi belirten veya hiçbir nesneyi belirtmeyen genel-terimler vardır.

Örneğin: 'bugünkü Fransa kralı' ifadesi ("1963 yılında Fransanın kralı olan biricik kimse" anlamında), biçimi gereği bir "tekil-terim" olmakla birlikte hiçbir nesneyi (kimseyi) belirtmemektedir.[3] Öte yandan 'düzgün on yüzeyli' [*regular decahedron*][4] ile 'Yerin tabii (bir) uydusu'[5] ifadeleri birer "genel-terim" olduğu halde, bunların birincisi hiçbir nesneyi belirtmemekte, ikincisi ise ancak bir tek nesneyi ("ay"ı) belirtmektedir.

İmdi 'bugünkü Fransa kralı' ifadesinin hiçbir kimseyi belirtmediğini ('bugünkü İsveç Kralı' ifadesinin ise belli bir kimseyi belirttiğini) ancak olgulara başvurarak ("empirik" bir yolla) tespit edebiliriz. 'Yerin tabii (bir) uydusu' ifadesinin bir tek nesneyi belirttiğini de gene ancak empirik bir şekilde bilebili-

riz. Öte yanda 'düzgün on yüzeyli' ifadesinin hiçbir (geometrik) nesneyi belirtmediğini hiçbir empirik araştırmaya başvurmadan salt dedüktif yolla belgeleyebiliriz. Ama 'düzgün on yüzeyli' ifadesinin hiçbir nesneyi belirtmediğinin bu ifadenin "salt biçimi gereği"[6] tespit edildiği gene de söylenemez.

Bu durumu göz önünde tutarak, *"tekil-terimler"*i *salt biçimi gereği en çok bir nesneyi belirtebilen* birer terim olarak; *"genel-terimler"*i de *salt biçimi gereği birden fazla nesneyi belirtebilen* birer terim olarak tanımlamayı düşünebiliriz.[7] Ama bu iki şarttan birincisinin tekil-terimler için "yeterli" olmadığını, ikincisinin de genel-terimler için "gerekli" olmadığını şöyle bir örnek göstermek suretiyle kanıtlayabiliriz:

'Ahmet'in biricik oğlu' ifadesi 'Ali Ahmet'in biricik oğludur' bağlamı içinde halis bir "tekil-tasvir" (dolayısıyla bir "tekil-terim") değil, "Ahmet'in biricik (*bir*) oğlu" anlamına gelen bir *"genel-terim"* sayılmalıdır.[8] Böyle bir genel-terim salt biçimi gereği *en çok bir* nesneyi belirtebilir: Ahmet'in yalnız bir oğlu varsa tam bir nesneyi (Ahmet'in bu tek oğlunu) belirtir; Ahmet'in hiçbir oğlu yoksa veya birden fazla oğlu varsa *hiçbir* nesneyi belirtmez. Böylece salt biçimi gereği en çok bir nesneyi belirtmekle birlikte bir "tekil-terim" olmayan (tam tersine bir "genel-terim" olan) bir ifade ile karşılaşıyoruz. Başka bir deyimle, söz konusu şartlardan birincisini yerine getirmekle birlikte bir "tekil-terim" olmayan; ikincisini ise yerine getirmemekle birlikte bir "genel-terim" olan bir örnek göstermiş oluyoruz. (İ.K.)

Gördüğümüz gibi, "tekil-terimler" ile "genel-terimler" arasındaki ayrımın bunların belirttiği veya belirtebildiği nesnelerin "sayısı" ile temellendirilebileceği inancı boş bir düşten başka bir şey değildir. Buna göre, bu ayrımı başka bir şekilde temellendirmeye çalışmamız gerekecektir.

Bu amaçla herhangi bir önermede bu iki çeşit terimden her birine düşen ayrı görevi gözden geçirmeliyiz. İmdi klâsik mantıkta *her* önerme bir "özne-yüklem" önermesi olarak yorumlandığı halde, modern mantık açısından içinde hem bir "yüklem" [*predicate*] hem de bir (veya birkaç) "özne" [*subject*] geçen önermeler sadece *"tekil-önermeler"*den ibarettir.[9] Bu bakımdan başlangıçta sadece *"tekil-önermeler"*i göz önünde tutmamız faydalı olur.

İmdi herhangi bir tekil-önermeyi evetlemek, *belli bir* (veya birkaç) *şey hakkında belli bir şey söylemektir*. Örneğin: 'Ahmet akıllıdır' önermesini evetlediğimde, Ahmet hakkında akıllı olduğunu; 'Ali Ahmet'in oğludur' önermesini evetlediğimde, Ali ile Ahmet hakkında bunlardan birincisinin ikincisinin oğlu olduğunu; 'Ali Ahmet'in oğludur' önermesini evetlediğimde, Ali ile Ahmet hakkında bunlardan birincisinin ikincisinin oğlu olduğunu; 'Ali Ahmet ile Behçet'in arasında oturuyor' önermesini evetlediğimde ise, Ali, Ahmet ve Behçet hakkında bunlardan birincisinin ikincisi ile üçüncüsü arasında oturduğunu söylemiş olurum.

Bir tekil, önermeyi evetlediğimizde, sözünü ettiğimiz (yani hakkında bir şey söylediğimiz) nesne veya nesneler, daha önce de belirttiğimiz gibi, önermenin *"konu"*sunu [*subject-matter*] meydana getirir. Dil dışında varolması gereken bu nesne veya nesneler önermenin bir parçası olan *"özne"* [*subject*] veya "özneler" tarafından belirtilir. *Her "özne" belli bir tekil-terimden ibarettir.* Öte yandan, öznenin (veya öznelerin) belirttiği nesne (nesneler) hakkında "söylenilen" sözlere (veya daha genel bir şekilde "kullanılan" ifadeye) önermenin *"yüklem"*i [*predicate*] denir. Örneğin 'Ahmet gülüyor' önermesinin "özne"si 'Ahmet', "yüklem"i de 'gülüyor' ifadesidir. 'Ahmet akıllıdır' önermesinde ise yüklemin 'akıllı' ifadesi mi, yoksa 'akıllıdır' ifadesi mi olduğu sorulabilir.

Klâsik mantıkta yüklemin sadece 'akıllı' teriminden ibaret olduğu, 'dır' ekinin ise özne ile yüklemi birbirine bağlayan bir "koşaç" [*copula*]ı dile getirdiği öne sürülür. Hattâ 'Ahmet gülüyor' gibi içinde 'dır' eki geçmeyen bir önermenin de mantık açısından koşaçlı 'Ahmet gülen*dir*' [*is laughing*] şeklinde yorumlanması gerektiği iddia edilir.

Biz ise (Quine[10] gibi bazı modern mantıkçıların ardından) yüklemleri "sıfat" veya "isim" biçiminde değil, *"fiil" biçiminde* yorumlayacağız. Örneğin: 'akıllı' gibi bir sıfat veya 'insan' gibi bir isim tek başına bir yüklem olamaz. Buna karşılık 'gülüyor' gibi bir "fiil" sözcüğü tek başına bir yüklemdir. Herhangi bir sıfat (niteleme sıfatı) veya isimden (cins ismi) bir yüklem elde etmek için, bu sıfat veya ismin "fiil" biçimine dönüştürülmesi gerekir.

İmdi herhangi bir "sıfat"ın "fiil" biçimine dönüştürülmesi için bu sıfata sonek olarak 'dır' ifadesinin katılması yeter. Örneğin: 'akıllı' sıfatından *"fiil" biçimindeki* 'akıllıdır' ifadesini elde ederiz. İsim biçimindeki [*substantive*] ifadelerin "fiil" biçimine çevrilmesi için genel olarak 'dır' ekinin katılması gene de gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Bu halde, *'bir'* sözcüğünün de çokluk ifadenin önüne konulması gerekmektedir. Örneğin bir cins ismi olan 'kitap' sözcüğünün "fiil" biçmindeki karşılığı 'kitaptır' ifadesi değil, 'bir kitaptır' ifadesi olmalıdır. (Nitekim 'kitap' sözcüğü bir önermede yüklem görevinde kullanıldığında 's kitaptır' şeklinde değil, 's *bir* kitaptır' şeklinde geçer).

Buna göre, savunduğumuz görüş açısından, 'dır' eki her önermede hiç olmazsa örtük olarak geçmesi gereken bir "koşaç" olmaktan uzaktır. Tam tersine, 'dır' ekinin tek görevi, yüklem konumunda bulunmakla birlikte "fiil" biçiminde olmayan terimleri (sıfat ve isimleri) "fiil" biçimine dönüştürmekten başka bir şey değildir. Şu halde, 'Ahmet akıllıdır' gibi bir önermede asıl yüklemin 'akıllı' sıfatının değil, "fiil" biçimindeki 'akıllıdır' ifadesinin tümü olması gerekir. Öte yandan 'Ahmet gülüyor' önermesinde 'gülüyor' ifadesi kendiliğinden "fiil" biçiminde olduğundan, bu önermenin 'Ahmet gülendir' şeklinde yorumlanması gerekçesiz, dolayısıyla yersiz olur.

Yalnız bu görüşün savunmasına girişmeden önce, asıl amacımız olan "tekil-terim" ile "genel-terim" arasındaki ayrımın temellendirilmesini bir sonuca bağlamak istiyoruz. İmdi ortak kullanımlar gereği "tekil-terim" sayılan terimler hep "özne" konumunda, "genel-terim" sayılan terimler de "yüklem" konumunda kullanılmaktadır. Gerçi "genel-önermeler"in "özne"leri hep genel-terimlerdir, ama n.9'da belirttiğimiz gibi, bu çeşit önermelerin "özne"si modern mantık açısından gerçek bir özne sayılmamalı, tam tersine, bir "yüklem" şeklinde yorumlanmalıdır. Tekil-önermelerin "özne"si konumunda geçen genel-terimlere (örneğin: 'mavi bir renktir' önermesinde 'mavi' terimi) gelince; bunların bu gibi hallerde mantık bakımından "tekil-terim" olarak yorumlanması gerektiğini §15'te belirtmiştik. Ancak aynı bir terimin bazı kullanışlarında bir "tekil-terim", bazı kullanışlarında da bir "genel-terim" olması (örneğin:

'mavi' teriminin 'mavi bir renktir' önermesinde bir "tekil-terim", 'gök mavidir' önermesinde ise bir "genel-terim" sayılması) mantık bakımından hoşa gitmeyen bir durumdur. Bu bakımdan, günlük dile ait bu çeşit terimleri "tek-anlamlı" yapma bir dile çevirdiğimiz zaman, herbirini (biri bir "tekil-terim", biri de bir "genel-terim" olmak üzere) en az iki ayrı terim halinde açıklamamız gerekecektir. Örneğin: "çok-anlamlı" 'mavi' terimine karşılık,

I. a) *'mavi nesneler kümesi'* (*'x̂ (x mavidir)'*);
   b) *'mavilik'* yani 'mavi-olma özeliği' (*'x [x mavidir]'*);
   c) *'mavi nesnelerin toplamı'*, yani mavi renkli bütün nesnelerin bireyler-kalkülü anlamındaki toplamından ibaret olan somut "dağınık-bütün"ü gösteren tekil-terim ('$\sum_{x \text{ mavidir}} x$') gibi üç ayrı "tek-anlamlı" tekil-terim;

II. bir de *'mavidir'* şeklinde dile getirebileceğimiz bir "genel-terim" meydana getirilebilir.[11]

Bu üç tekil-terimin her biri de hiçbir zaman "genel-terim" olarak kullanılamayacağı gibi, sözü geçen 'mavidir' ifadesinin de hiçbir şekilde bir "tekil-terim" olarak yorumlanamayacağı meydandadır. ('Mavidir' ifadesi hep "yüklem" konumunda kullanılıp "özne" konumunda kullanılamaz).

'Mavi' gibi bir terimin "çok-anlamlı" olması, içinde kullanıldığı bağlama göre, bu dört ayrı mânadan bazen birini, bazen öbürünü almasından ileri gelir. Örneğin: *'gök ∈ Mavi'* önermesinde 'Mavi' terimi mavi-nesneler kümesini gösteren bir "kaplamsal soyut tekil-terim"; *'Mavi duyusal bir niteliktir'* önermesinde mavi-olma özeliğini gösteren bir "içlemsel soyut tekil-terim"; *'Mavi bir renktir'*[12] önermesinde bütün mavi nesnelerin toplamını gösteren bir "somut tekil-terim"; *'Gök-mavidir'* önermesinde de tek tek (somut) mavi nesnelere uygulanabilen bir "somut genel-terim" olarak yorumlanabilir.

Buna göre, bir tekil-önermenin *"özne"*si konumunda bulunan herhangi bir terimi (ortak kullanımlar gereği bir "genel-terim" sayılması gereken bir terim olsa bile) bir *"tekil-terim"* olarak yorumlamamız mümkün olacaktır. Öte yandan, ilerde göstereceğimiz gibi, *"yüklem"* konumunda bulunan her terimi

(özel isim olsa bile) bir "genel-terim" şeklinde yorumlayabiliriz. Örneğin: 'Bu filozof Sokrates'tir' önermesi (bağlantısal bir önerme olarak değil de) bir "özne-yüklem önermesi" şeklinde yorumlanırsa, 'Sokrates'i bir genel-terim sayacağız.[13]

İşte bu durumu göz önünde tutarak, *"tekil-terimler"*i *"özne olarak kullanılabilen ifadeler"* olarak; *"genel-terimler"*i de *"yüklem olarak kullanılabilen ifadeler"* olarak tanımlıyoruz.[14]

İmdi yüklemler, klasik mantıkta olduğu gibi, 'dır' ekini içine almayan "sıfat biçimi"nde [*adjectival form*] veya "isim biçimi" [*substantival form*]nde terimler şeklinde yorumlanırsa, aynı bir terimin "tekil-terim" mi, yoksa "genel-terim" mi olduğu içinde kullanıldığı önermeye göre değişecektir. (Örneğin 'mavi' sözcüğü 'gök mavidir' önermesinde bir genel-terim olduğu halde, 'mavi bir renktir' önermesinde bir tekil-terim olacaktır). Buna karşılık, yüklemlerin "fiil biçimi"ndeki [*verbal form*] ifadeler şeklinde yorumlanmasına yanaşılırsa, o zaman herhangi bir ifadenin bir genel-terim olup olmadığı, içinde geçtiği önermeden bağımsız olarak belirlenebilecektir. Örneğin 'mavi' ifadesinin bir "genel-terim" olup olmadığı tek başına tespit edilemediği halde, *'mavidir'* ifadesinin (ancak yüklem konumunda kullanılabilmesinden dolayı) hep bir "genel terim" olduğu şüphe götürmez. Buna göre, 'mavi' gibi bir terimin bir "genel-terim" sayılması, ancak bu terimin 'mavidir' ifadesinin bir kısaltması olarak yorumlanması halinde mümkün olur. Genel olarak 'P' gibi bir ifadenin sıfat biçiminde olduğu halde bir genel-terim sayılabilmesi için, *'P dir'* ifadesinin; isim biçiminde olduğu halde de *'bir P dir'* ifadesinin bir "kısaltması" şeklinde yorumlanması gerekir. Ancak 'P'nin kendisi "fiil biçimi"nde olursa, 'P' doğrudan doğruya bir genel-terim sayılabilir. (Örneğin 'gülüyor' ifadesi başka bir ifadenin kısaltması şeklinde yorumlanması gerekmeden tek başına halis bir genel-terimdir).

"Tekil-terimler"le "genel-terimler"i böylece tanımladıktan sonra, bu iki türden terimle bunların belirttiği dil-dışı nesneler arasındaki bağlantıları inceleyelim. İmdi bir tekil-terimle onun belirttiği nesne (eğer böyle bir nesne varsa) arasındaki bağlantı § 15'te sözünü ettiğimiz "gösterme-bağlantısı" (veya "adlandırma-bağlantısı")ndan başka bir şey değildir. Bir genel-terimle

onun belirttiği tek tek nesneler arasındaki bağlantıya ise *"uygulanma-bağlantısı"*[15] diyeceğiz.

İlk önce "gösterme-bağlantısı"nı göz önüne alalım. *a* herhangi bir tekil-terim, *b* de öznesi a olan bir özne-yüklem önermesi olsun. O zaman a tekil-teriminin "gösterdiği" nesne (böyle bir nesne varsa) b önermesinin "konu"su olur.

n özneli bir tekil-önermenin konusunu da bu önermenin içinde geçen tekil-terimlerin (yani bu önermenin öznelerinin) gösterdiği nesnelerden kurulu "n-li dizi" olarak tanımlayabiliriz.

Öte yandan 'konu' ilkel-terim sayılırsa, "gösterme-bağlantısı"nı böyle bir ilkel-terim cinsinden tanımlamamız mümkündür.[16]

Şimdi asıl amacımız olan *"uygulanma-bağlantısı"*nın incelenmesine girişebiliriz. Bu bağlantının anlamını şöyle bir örnekle aydınlatabiliriz:

'Ahmet akıllıdır' özne-yüklem önermesini göz önüne alalım. Bu önermenin *öznesi* 'Ahmet' tekil-terimi, *yüklemi* de 'akıllıdır' genel-terimidir. Önermenin *konusu* 'Ahmet' tekil-teriminin "gösterdiği" kimse, yani Ahmet'in kendisidir. 'Ahmet' tekil-teriminin Ahmet'i göstermesi bu önermenin doğruluk-değerine bağlı değildir. Ahmet akıllı olsa da olmasa da adı 'Ahmet' kalacaktır.

İmdi 'Ahmet' tekil-teriminin söz konusu Ahmet'i "gösterdiğini" söylediğimiz gibi, 'akıllıdır' genel-teriminin de aynı Ahmet'e *"uygulandığını"* söyleyeceğiz. Ancak 'Ahmet' teriminin Ahmet'i "göstermesi" bu terimin içinde geçtiği önermelerin doğruluk-değerinden bağımsız olduğu halde; 'akıllıdır' teriminin Ahmet'e "uygulanması" 'Ahmet akıllıdır' önermesinin *doğru* olmasına bağlıdır. 'Ahmet akıllıdır' önermesi *doğru* ise, 'akıllıdır' Ahmet'e *"uygulanır"*, bu önerme *yanlış* ise, 'akıllıdır' Ahmet'e *"uygulanmaz"*.[17]

Genel olarak, 's P-dir' önermesi *doğru* ise, 'P' (daha doğrusu 'P-dir') genel-terimi 's' tekil-teriminin gösterdiği nesneye "uygulanır"; 's P-dir' *yanlış* ise, 'P' bu nesneye "uygulanmaz".

"Uygulanma-bağlantısı"nı yalnız "tek-özneli" önermeler için değil, "çok-özneli" önermeler için de kullanabiliriz. Örneğin: 'Ahmet Ali'nin babasıdır' iki-özneli önermesi *doğru* ise, 'baba'

genel-teriminin Ahmet ile Ali'ye (yani Ahmet ile Ali'den kurulu 2-li diziye) "uygulandığını" söyleyeceğiz. Genel olarak, 'Ps_1s_2. . .s_n' gibi bir "n-özneli tekil-önerme" *doğru* ise, 'P' genel-terimi 's_1', 's_2',..., 's_n' tekil-terimlerinin gösterdiği nesnelerden kurulu n-li diziye *"uygulanır"*; önerme *yanlış* ise, 'P' bu diziye *"uygulanmaz"*.

"Uygulanma" ("gösterme" gibi) her zaman belli bir dile bağlı olduğundan, 'uygulanır' sözcüğünü 'D-dilinde uygulanır' deyiminin bir kısaltması olarak kullanmalıyız. *'a terimi x nesnesine D-dilinde uygulanır'* ifadesini '$Uyg_D(a,x)$' şeklinde dile getireceğiz. Çok-anlamlı genel-terimlerin söz konusu olduğu yerde "bağlam" faktörünü de göz önünde tutan "üçlü" bir uygulanma-bağlantısı kullanılabilir. O zaman da a'nın b bağlamında x'e uygulandığını '$Uyg_D(a,b,x)$' şeklinde dile getireceğiz.

'$Uyg_D(a,x)$' ifadesinde (ne de '$Uyg_D(a,b,x)$' ifadesinde) "kullanan" faktörü hiç geçmediğinden 'Uyg_D'yi *"semantik"* bir bağlantı saymalıyız. Bu semantik bağlantının temel özeliğini şöyle dile getirebiliriz:

> *a genel-terimi x nesnesine D-dilinde "uygulanırsa", yüklemi a, konusu x olan D-diline ait her tekil-önerme "doğru" olur.*[18]

İmdi 'Uyg_D' (semantik) bağlantısının "pragmatik" bir karşılığını da kurabiliriz. Buna *"pragmatik uygulanma-bağlantısı"* diyelim ve bu bağlantıyı da '$PUyg_D$' gibi özel bir sembolle dile getirelim. '$PUyg_D$' pragmatik bağlantısıyla 'Uyg_D' semantik bağlantısı arasındaki kökel ayrım, birincisinin objektif *"doğruluğa"* dayandığı halde, ikincisinin sübjektif bir *"kabul"*e [*acceptance*] dayanmasıdır. '$PUyg_D$'nin temel özeliğini şöyle dile getirebiliriz:

> *a genel-terimi x nesnesine K "kullanan"ı için D-de "(pragmatik olarak) uygulanırsa", yüklemi a, konusu x olan D'ye ait her önerme K tarafından D-de "kabul" edilir.*[19]

Bundan böyle 'Uygulanma' deyimini (başka bir şekilde belirtilmediği hallerde) yalnız 'semantik uygulanma' anlamında kullanacağız.

İmdi *'anlam-bağlantısı'* deyimini (en geniş mânada) dilsel-

ifadelerle dil-dışı nesneler arasında bulunan çeşitli bağlantılara uyguladığımızdan, sözü geçen "uygulanma-bağlantısı"nı da bir "anlam-bağlantısı" saymalıyız. Böylece şimdiye kadar iki çeşit anlam-bağlantısıyla karşılaşmış oluyoruz. Bunlardan birincisi sadece tekil-terimlere özgü *"gösterme-bağlantısı"*, ikincisi ise sadece genel-terimlere özgü *"uygulanma-bağlantısı"*dır.

"Uygulanma-bağlantısı"nın halis bir "anlam-bağlantısı" olduğunu şöyle de kanıtlayabiliriz. a D-diline ait bir ifade olsun. O zaman '$Uyg_D(a,x)$'in 'x' değişkeninin belli bir değeri için doğru olması (yani a'nın x gibi bir nesneye D-de uygulanması), a ifadesinin D-dilinde *anlamlı* bir genel-terim olması için "yeterli"[20] bir şarttır. Örneğin: 'Ahmet gülüyor' önermesinin doğruluğu, yani 'gülüyor' ifadesinin "uygulandığı" (Ahmet gibi) bir kimsenin varolması, 'gülüyor' ifadesinin anlamlı (bir genel-terim) sayılması için yeterlidir. Oysa 'gülmek' mastarının belli bir soyut nesnenin adı olduğunu kabul etsek bile, 'gülüyor' ifadesinin anlamlı olmasını Platon'un ideler-dünyasında bulunduğu tasavvur edilen (tek tek gülme eylemlerinden ayrı) bir "gülme-özeliği"nin varolmasına bağlamak gülünç olur. Böyle bir hipotetik nesne ister bulunsun, ister bulunmasın, "gülüyor" ifadesi anlamlı kalacaktır.

"Uygulanma-bağlantısı"nın anlamını bu şekilde aydınlattıktan sonra, "genel-terimler"in incelenmesi işine dönerek, her yüklemin (dalıyısıyla her genel-terimin) "fiil biçiminde" olması gerektiğini savuşacağız.

Bu amaçla *'s P dir'* (örneğin 'Sokrates ölümlüdür') biçimindeki herhangi bir "özne-yüklem önermesi"ni göz önüne alarak anlamını aydınlatmaya çalışalım. İmdi klâsik mantık açısından 's' *özne* konumunda bir tekil-terim; 'P' *yüklem* konumunda olan (sıfat veya isim biçiminde) bir genel-terim; 'dir' eki de önermenin "koşaç"ıdır [*copula*]. Koşaç 's' öznesi ile 'P' yüklemini birbirine bağlayan bir ifadedir. Bu bakımdan 'dir' ekini yüklemin ayrılmaz bir parçası saymamız imkânsızdır. Bu görüş açısından, sözü geçen 's P dir' önermesi *'P s'ye yüklenir'* [*P is predicated of s*] veya *'P s'ye aittir'* [*P belongs to s*] biçiminde de dile getirilebilir.[21] Örneğin: 'Sokrates ölümlüdür' önermesi yerine *'ölümlülük Sokrates'e yüklenir'* veya *'ölümlülük Sokrates'e aittir'* ifade şekilleri de kullanılabilir.

İmdi 's P'dir' biçimindeki önermelerde 'dir' ekinin yüklemin ayrılmaz bir parçası değil de bağımsız bir "koşaç" sayılması bu türlü önermelerin *"bağlantısal-önerme"*ler olarak yorumlanmasına yol açar. Başka bir deyimle, 's P'dir' gibi bir "özne-yüklem önermesini" (yani "tek-özneli" bir tekil-önermeyi), 's' teriminin "gösterdiği" nesne ile 'P' teriminin "gösterdiği" nesne arasındaki belli bir "bağlantıyı" dile getirecek şekilde yorumlayabiliriz. Klasik mantıkçılar 'P s'ye yüklenir veya 'P s'ye aittir' ifade şekillerini de kullandığına göre, böyle bir yorumlamanın klasik düşünceye pek o kadar aykırı düşmeyeceğini söyleyebiliriz. Ancak böyle bir yorum bir defa kabul edildi mi, klasik mantıkçıların hiçbir şekilde hoş görmeyecekleri bir takım sonuçlara yol açacaktır. Nitekim 's P'dir' (2-li) bir bağlantısal-önerme sayılırsa, 'P' teriminin ('s' terimi gibi) belli bir nesneyi "gösterdiği" kabul edilmelidir. O zaman da 'P' yükleminin bir genel-terim değil, bir "tekil-terim" sayılması gerekecektir. Üstelik 'P'nin bir "yüklem" olması görünüşte kalacak, gerçekte ise 'P' iki-özneli bir tekil-önermenin *öznelerinden* birinden başka bir şey olmayacaktır.

Böylece pek paradoksal bir durumla karşılaşmış oluruz. Bir yandan genel-önermelerle (yani gerek tümel-önermeler gerek tikel-önermelerde) "özne" konumunda geçen her terimin bir "yüklem" sayılmasına karşılık, (örneğin 'Bütün insanlar ölümlüdür' önermesinin görünüşteki öznesi olan 'insan' teriminin modern mantıkta bir "yüklem" sayılması); öbür yandan tekil (özne-yüklem) önermelerinde "yüklem" konumunda geçen her terimin gerçekten bir "özne" olduğunu kabul etmek zorunda kalıyoruz.

Örneğin: 'Sokrates ölümlüdür' önermesi, bu yoruma göre, 'Sokrates' ile 'ölümlü' terimleri arasında bir bağlantısal önerme durumuna giriyor; 'ölümlü' terimi de *ölümlülük* yani "ölümlü-olma" özeliğinin bir *adı* sayılıyor. Başka bir deyimle, 'ölümlü' terimi 'x[x ölümlüdür]' anlamına geliyor. Genel olarak 's P'dir' önermesindeki 'P' terimi için şu özdeşlik geçerli oluyor:

$$P = x[x\ P'dir]$$

(Örneğin 'insan = insanlık', 'mavi = mavilik').

İmdi "P = x[x P'dir]" olduğunu göz önünde tutarak, 's P'dir' önermesini *'s P'yi taşır'* ('s ∋ P') şeklinde yorumlayabiliriz. Nitekim 's ∋ x [x P dir]' önermesi s P'dir' önermesiyle mantıkça eşdeğerlidir.[22] 's ∋ x [x P dir]' önermesi ise ('s P'dir' önermesini burada yorumladığımız gibi) 'B(s,x[x P'dir])' biçimindedir. Şu halde 's P dir' ile 's ∋ P' önermelerinin bir yandan "mantıkça eşdeğer" olduğunu, öbür yandan da "biçimdeş" [*isomorphi*] olduğunu görüyoruz.[23] Buna dayanarak söz konusu iki önermenin "anlamdaş" olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

$$s\ P'dir = {}_{Dk}s \ni P$$

yani, s'nin P olması, s'nin P özelliğini *taşıması* anlamına geliyor.

İmdi 's P'dir' önermesinin *'P s'ye yüklenir'* veya *'P s'ye aittir'* şeklinde de dile getirilebileceğini belirtmiştik. Buna göre, böyle bir *"yükleme"* [*predication*] bağlantısının (veya aynı mânaya gelen "ait olma" bağlantısının) söz konusu *"taşıma-bağlantısı"*nın ('∋' bağlantısının) "evrik-bağlantısı" [*converse relation*][24] olduğunu görüyoruz. Aynı şekilde 's P'dir' biçimindeki önermelerde geçen *'dir'* ifadesinin (yani "koşaç"ın) "taşıma-bağlantısı"nı dile getirdiği, yani *'dir'* ifadesinin '∋' sembolü anlamına geldiği sonucuna varıyoruz. '∋' sembolü de 's ∋ P' önermesinin yüklemi (2-li yüklem) olduğundan, 'dir' ifadesi 's P'dir' önermesinin "gerçek yüklemi" oluyor. Sonuç olarak, "s P'dir" biçimindeki bir "özne-yüklem önermesi" söz konusu (i) görüşü açısından, 1. öznesi 's' (yani görünüşteki "özne"), 2. öznesi 'P' (yani görünüşteki "yüklem"), yüklemi de 'dir' ekinden (yani "koşaç") ibaret olan bir çift-özneli tekil-önerme (2-li tekil-önerme) olarak yorumlanmalıdır.

Şu halde klasik görüş özne-yüklem önermesinin hiç de klasik olmayan bir şekilde yorumlanmasına yol açıyor. Böylece bu görüş şöyle bir *ikilem* [*dilemma*] ile karşılaşmaktadır: Ya 'dir' eki bağımsız bir "koşaç" sayılmayacak yüklemin ayrılmaz bir parçası olarak yorumlanmalı; ya da klasik özne-yüklem önermesinin gerçekten bir "bağlıntısal-önerme" olduğu kabul edilmelidir. İkinci şıkta bütün önermelerin "özne-yüklem" türünden (yani "tek-özneli") olduğunu ileri süren klasik savdan vazgeçilmesi gerektiği gibi, üstelik ortak kullanımlar gereği bir (1-li) *ge-*

nel-terim sayılan her terimin gerçekte bir *tekil-terim* olduğu kabul edilmelidir.

Böyle bir ikilem karşısında klasik görüşü savunanların "daha az kötü" diye birinci şıkkı kabul etmek zorunda kalacakları tahmin edilebilir.

Söz konusu ikilemden şöyle bir kurtuluş yolu olabileceği akla gelebilir: Klâsik görüş açısından her önermenin bir "özne-yüklem önermesi" olması gerektiğinden; 's P'yi taşır' önermesi 's P'yi taşıyandır' (veya 's P'yi taşıyan bir nesnedir') anlamına gelen bir önerme sayılabilir. Yalnız bu yolun da bir çıkmazdan başka bir şey olmadığını kolayca gösterebiliriz. Nitekim 's P'yi taşır' önermesinin bu şekilde yorumlanması 's P dir' önermesinin karşılaştığı aynı ikileme yol açar: Ya 'dir' eki 's P'yi taşıyan bir nesnedir' ifadesinin ayrılmaz bir parçası sayılmalı; ya da söz konusu 's P'yi taşıyan bir nesnedir' önermesi *s* ile *"P özeliğini taşıyan bir nesne olma özeliği"* arasında "halis" bir bağlantısal-önerme sayılmalıdır.

Gerçi bu son bağlantısal-önermenin de *"halis"* sayılmayacak bir "özne-yüklem önermesi" şeklinde yorumlanması mümkündür. Ama o zaman gene aynı ikilemle karşılaşılacak; öyle ki "durmadan gerileme" [*infinite regress*]ye meydan vermemek için, her özne-yüklem önermesinin önünde sonunda "halis" (yani "özne-yüklem" biçimine indirgenmeyen) 's ə t' biçimindeki bir "bağlantısal-önerme" anlamına geldiği kabul edilmelidir. Bu sonuçtan tek kurtuluş çaresi de, daha önce belirttiğimiz gibi, söz konusu ikilemin birinci şıkkının seçilmesi, yani *özne-yüklem önermesinin yüklemi*nin hep *"fiil biçiminde"* yorumlanmasıdır.

Söz konusu ikilemin birinci şıkkının dile getirdiği yoruma *"özne-yüklem önermelerinin koşaçsız yorumu"*, ikinci şıkkının dile getirdiği yoruma da *"özne-yüklem önermelerinin bağlantısal yorumu"* diyeceğiz.

Bu iki yorum dışında üçüncü bir yorumun olamayacağı, bunlardan farklı görünen her yorumun ikisinden birine geri götürülebileceği kanısındayız. Özellikle J. S. Mill'in bu konuda ortaya koyduğu çok önemli semantik teorinin aynı ikilemle karşılaştığını, dolayısıyla bu teorinin çerçevesi içinde özne-yük-

lem önermelerinin "koşaçsız" olarak yorumlanması gerektiğini gösterebiliriz:

Mill 's P'dir' biçimindeki bir (tekil) özne-yüklem önermesinin *"'s' öznesinin gösterdiği nesne 'P' yükleminin ifade ettiği özeliği taşır"* anlamına geldiğini söyler.[25] İmdi, sıfat veya isim biçimindeki 'P' gibi bir (1-li) genel-terimin "ifade ettiği" [*connoted*] özelik, "P-olma özeliği"nden başka bir şey değildir. Örneğin, Mill 'beyaz' sözcüğünün "beyazlık" özeliğini ifade ettiğini [*connotes*] söyler.[26] Buna göre, 's P dir' biçimindeki bir önerme *"s P-olma özeliğini taşır"* anlamına gelmelidir. 'P-olma özeliği' (örneğin: 'mavi-olma özeliği') yerine kısaca *'P-lik'* ('mavilik') diyelim. O zaman 's P'dir' ifadesinin 's ə P-lik' ifadesinin anlamına geldiğini söyleyebiliriz. Yani:

's P'dir' ile 's ə P-lik' önermeleri anlamdaştır.

Bununla birlikte, 's P'dir' biçimindeki önermeleri genel olarak (nesnel dilde)

$$s\ P'dir = {}_{Dk}\ s\ ə\ P\text{-}lik$$

şeklinde tanımlamak mümkün değildir. Çünkü 'P' ile 'P-lik' gibi karşılıklı iki terimi göz önüne aldığımızda, "ilkel" olan birincisi, "türetilmiş" olan da ikincisidir. Örneğin: 'mavilik' terimi 'mavi' teriminden, 'insanlık' terimi de 'insan' teriminden "türetilmiş"tir. Ancak nadir hallerde 'P-lik' "ilkel-terim" olup 'P' genel-terimi ondan türetilmiştir. Örneğin: 'erdem' tekil-terimi "ilkel-terim" olup, 'erdemli' genel-terimi ondan türetilmiştir. Bu durumu göz önünde tutarak, 's P'dir' ifadesinin anlamını nesnel-dilde bir tanımla değil, üst-dilde semantik bir kural yardımıyla belirtmemiz gerekecektir. İmdi bir önermenin anlamı semantik üst-dilde bir *"doğruluk-kuralı"* ile belirlenir. Nitekim bir önermenin anlamının bilinmesi, bu önermenin hangi şartlar altında "doğru", hangi şartlar altında da "yanlış" olduğunu bilmekten başka bir şey değildir.

's P'dir' gibi bir önermenin *"doğru"* olmasının gerekli ve yeterli şartı ise, 's'nin gösterdiği nesnenin 'P'nin "ifade ettiği"

özeliği, yani 'P-lik' teriminin "gösterdiği" özeliği (nesneyi) taşımasıdır. 's'nin (D gibi belli bir dilde) gösterdiği nesne gst_D ('*s*'), 'P-lik' teriminin gösterdiği nesne de gst_D ('P-lik') olduğundan; söz konusu "doğruluk-kuralı" şöyle dile getirilebilir:

$$\text{'}s\ P'dir'\ D\text{-}de\ doğrudur = {}_{Dk}gst_D(\text{'}s\text{'}) \ni gst_D(\text{'}P\text{-}lik\text{'})$$

İmdi söz konusu D-dilinde 'P' gibi belli bir genel-terimin "ilkel" olduğunu, bunun karşılığı olan 'P-lik' tekil-teriminin de "içlemsel soyutlama" işlemiyle 'x[x P dir]' şeklinde 'P' türünden tanımlanmış olduğunu kabul edelim. Örneğin: 'P' mavi olsun. O zaman

$$\text{mavilik} = {}_{Dk}\,x\ [x\ \text{mavidir}]$$

Böyle bir durumda 'P-lik' tekil-terimi 'P' genel-terimi türünden tanımlanabildiği halde (yani 'P-lik' terimi, içinde 'P'nin geçtiği bir ifadenin kısaltması sayılabildiği halde); sözü geçen 'P' genel-teriminin anlamı

$$\text{'s P'dir' D-de doğrudur} = {}_{Dk}\,gst_D(\text{'s'}) \ni gst_D(\text{'x[x P dir]'})$$

biçimindeki bir doğruluk-kuralı aracıyla belirlenir. Bunun için de 'P' gibi her ilkel genel-terime karşılık 'x[x P dir]' türetilmiş tekil-teriminin gösterdiği nesneyi belirleyen bir "semantik gösterme-kuralı"nın olması gerekecektir. Örneğin 'P' sembolü D gibi bir dilde bir "ilkel genel-terim" olsun. O zaman

"'x[x P dir]' D-dilinde *mavilik* özeliğini gösterir"

yani

$$Gst_D(\text{'x[x P dir]'}, \text{mavilik})$$

böyle bir "semantik gösterme-kuralı" olur.[27]

İmdi bu görüş açısından 's P dir' biçimindeki önermelerin "bağlantısal" önermeler olarak yorumlanması imkânsızdır. Nitekim böyle bir yorum halinde 'P' terimi ('s' gibi) bir "özne" yani bir "tekil-terim" olur. Dolayısıyla 'P' teriminin belli bir

özeliği sadece "ifade etmesi" değil, doğrudan doğruya "göstermesi" gerekecektir. Bu ise Mill'in "ifade etme" [*connotation*] teorisinin yıkılması demektir.

Öte yandan Mill koşaçı yüklemin ayrılmaz bir parçası saymaktan uzaktır. Ona göre, "koşaç" bir "yükleme işareti" [*sign of predication*]dir.[28] Böyle bir işaretin görevi ise bir yandan önermenin "niteliğini" belirtmek (*'dir'* koşacı önermenin bir "evetleme"yi, *'değildir'* koşacı da önermenin bir *"hayırlama"*yı dile getirdiğini belirtir); öbür yandan da "zaman" ve "kipi" belirtmektir. Mill 'güneş doğdu', 'güneş doğuyor' ve 'güneş doğacak' önermelerini örnek alarak zamanı gösteren 'du', 'yor' ve 'cak' eklerini birer "koşaç" sayıyor.[29] "Nitelik" ile "zaman"ı özne veya yüklemin değil de önermenin tümünün bir özeliği sayan Mill, 's P değildir' gibi bir önermenin 's P-olmayandır' şeklinde; 'güneş doğdu' önermesinin de 'güneş doğmuş-olan-bir-nesnedir' şeklinde yorumlanmasına itiraz ediyor.[30] İmdi "nitelik" ile "zaman"ın ne özneye ne yükleme ilişkin olduğunu bazı modern mantıkçılar da kabul etmekle birlikte, böyle bir özeliği belirten işaret hiç de Mill'in öne sürdüğü gibi "koşaç" sayılmamaktadır.[31] Nitekim gerek "hayırlama"lı önermeler gerek "zaman"lı önermeler birer "özne-yüklem önermesi" değildir. Gerçi bu çeşit önermeleri "özne-yüklem" biçimine dönüştürmek mümkündür; ama o zaman da "hayırlama" veya "zaman"ı belirten işaret yüklemin ayrılmaz bir parçası olur.[32]

Böylece Mill'in "koşaç"a yüklediği görevlerden hiçbiri kalmıyor. "Koşaç"ı özne ile yüklemden bağımsız bir ifade saymanın tek yolu, onu bir "bağlantı-terimi", yani "özne"nin gösterdiği nesne ile yüklem gibi görünen terimin gösterdiği kabul edilen nesne arasındaki bir bağlantıyı dile getiren bir terim şeklinde yorumlamaktır. Oysa böyle bir yorumun Mill'in asıl semantik teorisinin ("ifade etme" teorisi) yıkılmasına yol açacağını belirtmiştik. Şu halde bu teoriyi kurtarmanın tek yolu, Mill'in "koşaç" hakkında öne sürdüklerinin tersine, 'dir' ekinin yüklemin ayrılmaz bir parçası olduğunu kabul etmek olsa gerek. Başka bir deyimle, Mill'in semantik teorisinin özne-yüklem önermelerinin "koşaçsız" yorumuna yol açtığını görüyoruz.

Özne-yüklem önermelerini böylece inceledikten sonra, *"genel-terimler"*in lojik yapısını en genel bir şekilde aydınlatmak amacıyla *"n-özneli tekil-önermeler"*i sistematik bir şekilde inceleyeceğiz. (Bu şekilde, özel bir hal olarak, 1-özneli tekil-önermeleri de inceleyeceğimizden, özne-yüklem önermelerinin sözü geçen iki yorumunun –"bağlantısal" yorum ve "koşaçsız" yorum– her birinin geçerliğini tartışabileceğiz).

Bir *'n-özneli tekil-önerme'*yi özne sayısı n olan bir "tam-belirtik tekil-önerme"[33] olarak tanımlıyoruz. Buna göre, özneleri 's_1', 's_2',..., 's_n' gibi n tane farklı tekil terimden ibaret olan bir "n-özneli tekil-önerme"yi genel olarak

(1) $\ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_n \ldots$

biçiminde bir şema ile dile getirebiliriz.

Özel olarak (n = 1 halinde) "1-özneli tekil-önermeler"

(2) $\ldots s \ldots$

şeklinde dile getirilebilir.

İmdi (1) bazı hallerde

(3) $s_1, s_2, \ldots, s_n$ arasında P (bağlantısı) vardır

biçiminde, (2) ise

(4) s P dir

biçimindedir. Sembolik mantıkta (3)

(5) $P(s_1, s_2, \ldots, s_n)$

biçiminde kısaltılır. Parantezlerle virgüllerin kaldırılması herhangi bir karıştırmaya yol açmıyorsa, (5) yerine kısaca

(6) $Ps_1 s_2 \ldots s_n$

yazılabilir. Aynı şekilde (4)'te

(7) P (s)

veya kısaca

(8) Ps

biçiminde dile getirilir.

Örneğin 'Ahmet Ali'nin babasıdır' (veya 'Ahmet ile Ali arasında baba-bağlantısı vardır') (3) biçiminde; 'gök mavidir' (4) biçiminde; 'Baba (Ahmet, Ali)' (5) biçiminde; 'Mavi (gök)'te (7) biçimindedir.

(4) - (8) biçimindeki tekil-önermelere *"normal biçimde tekil-önermeler"*, böyle bir önermenin içinde geçen 'P' ifadesine de önermenin *"yüklem"*i diyeceğiz. Böylece *'yüklem'* deyimini, dolayısıyla da *"genel-terim"* deyimini *salt sentaktik* bir şekilde tanımlamış oluyoruz. Ancak bütün tekil-önermeler "normal" biçimde değildir. Örneğin:

(9) Ahmet akıllıdır ve Ahmet çalışkandır

"1-özneli tekil-önerme"siyle

(10) Ahmet Ali'yi öldüren adamın yanında çalışırdı ve Ali Ahmet'in en küçük kız kardeşinin ikinci kocasıydı

"2-özneli tekil-önerme"si "normal" biçimde değildir.

Nitekim (9) önermesi 'Ahmet P dir' biçiminde olmadığı gibi, (10) önermesi de 'Ahmet ile Ali arasında P (bağlantısı) vardır' veya 'Ahmet Ali'nin P'sidir' biçiminde değildir.

İmdi (9), günlük dilin söz-dizimi kuralları gereği kolaylıkla "normal" biçimde olan

(11) Ahmet akıllı ve çalışkandır

önermesine çevrilebilir. (Burada 'P' 'akıllı ve çalışkan' deyimi-

dir). Ama (10)'un "normal" biçimde (örneğin 'Ahmet Ali'nin P'si dir' biçiminde) bir önermeye çevrilmesi pek güç olsa gerek.[34]

Oysa "normal" biçimde olmayan tekil-önermelerin "yüklem"ini yukardaki şekilde tanımlamak imkânsızdır. Bu bakımdan, bu türlü önermelerin yüklemini belirtmek için bunları "normal" biçime dönüştürmeye çalışmalıyız. Böyle bir "çevirme" *tek* şekilde olsaydı, normal biçimde olmayan bir tekil-önermenin yüklemini, bu önermenin çevirisi olan (tek) normal biçimdeki tekil-önermenin yüklemi olarak tanımlayabilirdik. Ancak normal biçimde olmayan bir tekil-önerme genel olarak (her birinin yüklemi başka olan) birçok normal biçimde tekil-önermeye çevrilebilir. Bu durumu göz önünde tutarak, normal biçimde olmayan önermelerin "yüklem"inden hiç söz etmeyip bu türlü önermelerin sadece birçok farklı (değişik) (alternatif) yüklemi "içerdiğini" söyleyeceğiz.

İmdi "normal" biçimde olmayan '...s_1...s_2...s_n...' gibi herhangi bir "n-özneli tekil-önerme"nin 2^n —1 tane "normal" biçimde tekil-önermeye çevrilebildiğini, dolayısıyla 2^n — 1 tane ayrı yüklemi "içerdiğini" göstereceğiz.

'$Qs_1s_2 \ldots s_m$' (veya '$Q(s_1,s_2,\ldots,s_m)$') biçiminde herhangi bir (normal biçimdeki) tekil-önermeye *"m-li tekil-önerme"*[35] diyelim. Buna göre, her "m-özneli normal biçimde tekil-önerme" bir "m-li tekil-önerme" olur. Ama her "m-li tekil-önerme" bir "m-özneli tekil-önerme" değildir. Bunu şöyle kanıtlayabiliriz:

'$Qs_1s_2 \ldots s_m$' belli bir "m-li tekil-önerme olsun. 'Q' yükleminin içinde 's_1', 's_2',. . ., 's_m' tekil-teriminden farklı 's_{m+1}' gibi bir tekil-terimin geçtiğini, bu terimin de söz konusu '$Qs_1s_2 \ldots s_m$' önermesi içinde "salt-göstersel konum"u[36] olduğunu kabul edelim. O zaman 's_{m+1}' ifadesi önermemizin bir öznesi olacağından, bu önermenin (belirtik) öznelerinin sayısı m'den büyük olacaktır. Şu halde '$Qs_1s_2 \ldots s_m$' bir "m-li tekil-önerme" olmakla birlikte bir "m-özneli tekil-önerme" değildir.

İmdi '...s_1...s_2...s_n...' gibi "normal biçimde olmayan bir "n-özneli tekil-önerme"yi (yani bütün özneleri 's_1', 's_2',..., 's_n'den ibaret olan tam-belirtik tekil-önermeyi) ilkece "1-li", "2-li",..., "n-1 li" ve n-li"

tekil-önermelere çevirebiliriz. Bu önermelerin yüklemlerini sırasıyla 'P_1', 'P_2', ..., '$P_{1,2,...}$, '$P_{1,2,...,n}$' şeklinde dile getirelim. O zaman bu önermeleri şöyle bir çizelge halinde toplayabiliriz:

Önermelerin biçimi:	*Önermelerin sayısı:*[37]
1-li tekil-önermeler:	
'P_1s_1', 'P_2s_2',...,'P_ns_n'	$\binom{n}{1} = n$
2-li tekil-önermeler:	
'$P_{1,1}s_1s_2$', '$P_{1,2}s_1s_2$',...,'$P_{n-1,n}s_{n-1}s_n$'	$\binom{n}{2} = \frac{n(n-1)}{2!}$
n-li tekil-önermeler:	
'$P_{1,2,...,n}s_1s_2...s_n$'	$\binom{n}{n} = 1$
	Toplam: 2^n-1

Sözü geçen bu 2^n-1 tane önermenin her biri de '$...s_1...s_2...s_n...$' önermesinin bir "kısaltması" durumundadır. Yani:

(12)
$P_1s_1 =_{Dk} ...s_1...s_2...s_n...$
$P_2s_2 =_{Dk} ...s_1...s_2...s_n...$
.....
.....
$P_{1,2,...,n}\ s_1s_2...s_n =_{Dk} ...s_1...s_2...s_n...$

(12)'den anlaşılabileceği gibi, '$P_{1,2,...,n}$' yükleminin içinde hiçbir özne geçmediği halde, öteki yüklemlerin hepsi de bir özneyi içine alırlar. '$Ps_1s_2...s_m$' gibi bir "m-li tekil-önerme"nin içinde "normal konum"da geçen 's_1', 's_2',. . ., 's_m' öznelerinin her birine bu önermenin bir "*asal-özne*"si; 'P' yükleminin içinde geçen bir özneye de (eğer böyle bir özne varsa) "*gizil-özne*" diyeceğiz. Buna göre, (12)'de geçen normal biçimdeki önermeler arasında yalnız sonuncusunun (yani '$P_{1,2,...,n}s_1s_2...s_n$' önermesinin) hiçbir "gizil-özne"si olmadığını, bütün öteki önermelerin ise bir "gizil-özne"si olduğunu görüyoruz.

Genel olarak, bir *"n-özneli n-li tekil-önerme"*nin hiçbir *gizil-öznesi* olmadığını (yani bütün öznelerin "asal" olduğunu); bir *"n-özneli m-li tekil-önerme"*nin ise (m<n halinde) *n—m tane ayrı gizil-özne* olduğunu söyleyebiliriz.

İmdi sözü geçen ("normal" biçimde olmayan) '$\ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_n \ldots$' n-özneli tekil-önermesinde 's_1', 's_2',. . ., 's_m' gibi (m<n) m tane öznenin yerine bu önermenin içinde geçmeyen 'x_1', 'x_2',...,'x_m' gibi m tane ayrı değişkeni sırasıyla koyalım. O zaman '$\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots$' biçiminde bir *"m-li önerme-kalıbı"*nı elde ederiz. Öte yandan (12)'de geçen (geçmesi gereken)

(13) $P_{1,2,\ldots,m} s_1 s_2 \ldots s_m \ldots = {}_{Dk} \ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots$

tanımını göz önünde tutarak:

(14) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_m)\,(\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots) = {}_{Dk}\, P_{1,2,\ldots,m}$

şeklinde, *"lambda-operatörü"*[38] diyeceğimiz '$(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)$' gibi bir ifadeyi tanımlayalım. O zaman ((13) ve (14) gereği) lambda-operatörünü

(15) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_m)\,(\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots) s_1 s_2 \ldots s_m \ldots = {}_{Dk}$
$\ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots$

biçiminde tanımlayabiliriz. '$s_1 s_2 \ldots s_m$'i fadesinde 's_1', 's_2',. . .'s_m' terimlerinin birbirinden ayırt edilemediği hallerde (15) yerine

(16) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_m)\,(\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots)\,(s_1, s_2, \ldots, s_m)$
$= {}_{Dk} \ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_m \ldots s_{m+1} \ldots s_n \ldots$

biçiminde bir tanımın kullanılması gerekecektir.

Örneğin: (10) önermesini göz önüne alalım. Bu önerme "normal biçimde olmayan" bir "2-özneli tekil-önerme" olduğundan, (12) gereğince 2^2-1, yani 3 tane normal biçimde tekil-önermeye çevrilebilir. Bunlardan ikisi "1-li tekil-önerme", biri ise "2-li tekil-önerme" durumundadır. Bu üç önermeden ilk ikisini (15) gereğince sırasıyla şöyle dile getirebiliriz:

(17) (λx) (x Ali'yi öldüren adamın yanında çalışırdı ve Ali x'in en küçük kız kardeşinin ikinci kocasıydı) Ahmet

(18) (λy) (Ahmet y'yi öldüren adamın yanında çalışırdı ve y Ahmet'in en küçük kız kardeşinin ikinci koçasıydı) Ali.

(17) ve (18) önermelerinin her birinin yüklemi içinde bir "gizil-özne" geçmektedir. Nitekim (17)'nin yükleminde 'Ali' adı, (18)'in yükleminde ise 'Ahmet' adının geçtiğini görüyoruz. Söz konusu üç önermenin sonuncusu ise (16) gereği

(19) (λxy) (x y'yi öldüren adamın yanında çalışırdı ve y x'in en küçük kız kardeşinin ikinci kocasıydı) (Ahmet, Ali)

şeklinde dile getirilebilir. Bu önerme bir "2-özneli 2-li tekil-önerme" olup yükleminde hiçbir "gizil-özne" geçmez.

İmdi '$\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots$', içinde '$x_1$', '$x_2$',...,'$x_n$' değişkenlerinden başka hiçbir serbest değişkenin geçmediği herhangi bir önerme-kalıbı (yani bir "n-li önerme kalıbı") olduğunda, '$(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\ (\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots)$' ifadesine bir *"n-li lambda-ifadesi"*; 's_1', 's_2',. . ., 's_n' bu *ifadenin içinde geçmeyen* n tane birbirinden farklı tekil-terim olmak şartıyla

(20) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\ (\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots)\ s_1, s_2 \ldots s_n$

veya

(21) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\ (\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots)\ (s_1, s_2, \ldots, s_n)$

biçimindeki herhangi bir önermeye de bir *"n-li lambda-önermesi"* diyeceğiz.

(20) '$Ps_1s_2 \ldots s_n$' biçiminde, (21) ise '$P(s_1, s_2, \ldots, s_n)$' biçiminde olduğundan, her "n-li lambda-önermesi"nin bir "n-li tekil-önerme" olduğunu görürüz. Öte yandan *her "n-li tekil önerme" bir "n-li lambda-önermesi"ne çevrilebilir.* Nitekim '$Ps_1s_2 \ldots s_n$' (veya '$P(s_1, s_2, \ldots, s_n)$') biçiminde herhangi bir "n-li tekil-önerme"yi göz önüne alalım. 'x_1', 'x_2',...,'x_n' bu önermenin içinde geçmeyen n tane farklı değişken oldukta, (15) gereği

(22) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,(P x_1 x_2 \ldots x_n)\,s_1 s_2,\ldots,s_n =_{Dk} P s_1 s_2 \ldots s_n$

(16) gereği ise

(23) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,(P x_1 x_2 \ldots x_n)\,(s_1,s_2,\ldots,s_n) =_{Dk} P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$

olur. (İ.K.)

Örneğin: 'Sokrates ölümlüdür' önermesi (22) gereği

(λx) (x ölümlüdür) Sokrates

önermesine, (23) gereği ise,

(λx) (x ölümlüdür) (Sokrates)

önermesine çevrilebilir. Aynı şekilde 'Ahmet Ali'nin babasıdır' önermesi (23) gereği

(λxy) (x y'nin babasıdır) (Ahmet, Ali)

önermesine çevrilebilir.

İmdi, her "n-li lambda-önerme"si, yüklemi bir "n-li lambda-ifadesi"nden ibaret olan bir "n-li tekil-önerme" olduğundan, her "*n-li lambda-ifadesi*"nin bir "*n-li yüklem*", dolayısıyla bir "*n-li genel-terim*" olduğunu görürüz.

Öte yandan (22) gereği, '$(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,(P s_1 s_2 \ldots s_n)$' biçimindeki bir lambda-ifadesinin 'P' ile değiş-tokuş edilebileceğini, dolayısıyla bu türlü bir ifadenin doğrudan doğruya

(24) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,(P x_1 x_2 \ldots x_n) =_{Dk} P$

şeklinde, veya

(25) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,P(x_1,x_2,\ldots,x_n) =_{Dk} P$

şeklinde tanımlanabileceğini[39] görüyoruz. Buna göre, *bir lambda-ifadesinden ibaret olmayan her yüklemin* (24) veya (25) gereği *bir lambda-ifadesine çevrilebileceği* sonucuna varıyoruz.

Bu sonuca dayanarak (formalize) bir dilin "genel-terimler"ini (yani "yüklemler"ini) tüketici bir şekilde sınıflandırabiliriz:

Genel-terimleri ilk önce *"basit genel-terimler"* (yani birer basit-ifadeden ibaret olan genel-terimler) ve *"bileşik genel-terimler"* (yani birer bileşik-ifadeden ibaret olan genel-terimler) olmak üzere iki öbeğe; ondan sonra "basit genel-terimler"i *"ilkel basit genel-terimler"* ve *"türetilmiş basit genel-terimler"* olmak üzere iki alt-öbeğe ayırıyoruz. Her "türetilmiş basit genel-terim" bir "bileşik genel-terim"in kısaltmasıdır. Oysa, her lambda-ifadesi bir "bileşik genel-terim" olduğu gibi, her bileşik genel-terim de bir lambda-ifadesinden ibarettir. Şu halde, her türetilmiş basit genel-terim bir lambda-ifadesinin kısaltmasıdır. Böylece, *her "genel-terim"in ya bir "ilkel-terim", ya bir "lambda-ifadesi", ya da bir "lambda-ifadesi kısaltması"* olduğunu görüyoruz. Öte yandan, (24) veya (25) gereğince her "ilkel genel-terim"in bir lambda-ifadesi tarafından "kısaltılabileceğini" görüyoruz. Buna göre, şu sonucu elde ederiz:

Her genel-terim ya bir lambda-ifadesidir, ya bir lambda-ifadesinin kısaltması, ya da bir lambda-ifadesi tarafından kısaltılabilen bir ifadedir.

Bu sonucu *"genel-terimler"*in bir tanımı olarak da yorumlayabiliriz; öyle ki:

(26) a ifadesi (D-dilinde) bir *"genel-terim"*dir $=_{Dk}$ a bir lambda-ifadesidir; veya b gibi öyle bir lambda-ifadesi vardır ki, a b'nin bir kısaltması veya b a'nın bir kısaltmasıdır.[40]

Böylece genel-terimlerin yapısının aydınlatılması için *"lambda-ifadeleri"*nin temel bir önemi olduğunu görüyoruz.

Şimdi "genel-terimler" hakkında öne sürülmesi mümkün olan bütün görüşleri tüketici bir şekilde inceleyeceğiz:

'P' ifadesi *ortak kullanımlar gereği "genel-terim"* sayılan herhangi bir ifade olsun. O zaman 'P' ifadesinin *"yüklem"* konu-

munda geçtiği (5) (yani '$P(s_1,s_2,...,s_n)$') veya (6) (yani '$Ps_1s_2...s_n$') biçiminde bir "n-li tekil-önerme" bulunabilecektir. Bu durumda iki görüş mümkündür.

(I) *'P' yüklemi bir (soyut) nesneyi "gösterir":* n = 1 halinde 'P' bir *özeliği* (veya bir "küme"yi) gösterir, n > 1 halinde de bir *bağlantıyı.* Başka bir deyimle, 'P' terimi ya bir *"özelik-adı"* (veya *"küme adı"*), ya da bir *"bağlantı-adı"*dır. Buna göre, söz konusu (I) görüşü açısından, yüklem konumunda bulunan ve ortak kullanımlar gereği "genel-terim" sayılan her ifadenin mantıkça bir (soyut) "tekil-terim" olduğunu söyleyebiliriz.

(II) Söz konusu *'P' yüklemi bir "tekil-terim" değildir.* Başka bir deyimle, *'P' terimi hiçbir nesneyi göstermez:* n = 1 halinde bir "özelik-adı" (veya bir "küme-adı") olmadığı gibi, n > 1 halinde de bir "bağlantı-adı" değildir.[41]

İmdi bir yandan (I) görüşünün iki ayrı şekli, öbür yandan da (II) görüşünün iki ayrı şekli olabilir. (I)'in iki şeklini (I-a) ve (I-b) ile, (II)'nin iki şeklini de (II-a) ve (II-b) ile gösteriyoruz.

(I-a) *"Genel-terimlerin elenmesi [elimination]" teorisi*: Görünüşte "yüklem" konumunda geçen her terim gerçekte bir "özne"dir. Dolayısıyla bir "genel-terim" gibi görünen her ifade gerçekte bir (soyut) "tekil-terim"den başka bir şey değildir. Böylece her terim bir "tekil-terim" olduğundan, (I-a) görüşü çerçevesi içinde "genel-terimler"e hiçbir yer ayrılmadığını, dolayısıyla bunların *"elendiğini"* söyleyebiliriz.

(I-b) *"n + 1 li koşaçlar" teorisi*: Ortak kullanımlar gereği "genel-terim" sayılan bütün ifadeler bu görüş açısından da birer (soyut) "tekil-terim" sayılmaktadır. Ancak "n+1'li koşaç" diyeceğimiz (ve ortak kullanımlar bakımından hiç de "genel-terim" veya "yüklem" sayılmayan) bazı özel ifadeler *gerçek* "genel-terimler" (veya "yüklemler") olarak karşımıza çıkmaktadır.

(II-a) *"İfade-etme" [connotation] teorisi*: Bu teori *Mill*'in daha önce sözünü ettiğimiz görüşünün "n-li yüklemler" hali için bir genellemesinden ibarettir. Buna göre, (5) veya (6) biçiminde bir önerme n = 1 halinde *"'s' tekil-teriminin gösterdiği nesne 'P' genel-teriminin ifade-ettiği özeliği taşır"* anlamına geldiği gibi; n > 1 halinde de *"'s_1', 's_2',...,'s_n' tekil-terimlerinin gösterdiği nesneler arasında 'P' genel-teriminin ifade-ettiği bağlantı vardır"* anlamına gelecektir.

Böyle bir teorinin çerçevesi içinde, "yüklem" konumunda geçen her terim gerçek bir "genel-terim" olduğu gibi, hiçbir genel-terimin "özne" konumunda geçmesi mümkün değildir.

(II-b) *"Uygulanma" teorisi*: (5) veya (6) biçimindeki bir önerme, bu son görüş açısından, *"'P' genel terimi 's_1', 's_2',...,'s_n' tekil-terimlerinin gösterdiği nesnelere uygulanır"* anlamına gelmektedir. Buna göre, bir "genel-terim"in anlamlı olması için belli *bir nesneyi "göstermesi" gerekmediği gibi*, (sözü geçen (II-a) görüşünden farklı olarak) belli *bir özelik ve bağlantıyı "ifade-etmesi" de gerekmemektedir.*

Bu dört görüşün ana çizgilerini böylece belirttikten sonra, bunları daha yakından inceleyerek her birinin geçerliğini tartışacağız.

(I-a) *"Genel-terimlerin elenmesi" teorisi:*

'$P(s_1,s_2,...,s_n)$' biçiminde herhangi bir önermeyi göz önüne alalım. Söz konusu görüş açısından 'P' terimi de 's_1', 's_2',...,'s_n' gibi bir tekil-terim sayıldığından, bu önermeyi "normal biçimde olmayan ('...s_1...s_2...s_n...P...' şeklinde) bir "n+1 özneli tekil-önerme" olarak yorumlayabiliriz. Böyle bir önermeyi ise (15) gereğince bir "n+1'li tekil-önermeye" (yani "normal biçimde" olan bir tekil-önermeye) çevirebiliriz:

(27) $(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n x_{n+1}) x_{n+1}(x_1,x_2,\ldots,x_n) s_1 s_2 \ldots s_n P = {}_{Dk} P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$

İmdi (27)'de geçen lambda-ifadesini '$\exists_{n+1}$' sembolü ile kısaltalım, yani:

(28) $\exists_{n+1} = {}_{Dk} (\lambda x_1 x_2 \ldots x_n x_{n+1}) x_{n+1}(x_1,x_2,\ldots,x_n)$

O zaman (27) şu biçime girer:

(29) $\exists_{n+1} s_1 s_2 \ldots s_n P = {}_{Dk} P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$

n = 1 (yani "özne-yüklem önermeleri") halinde (29)

(30) $\exists_2 sP = {}_{Dk} P(s)$

şeklini alır. '$\ni_2$' (bir "2-li lambda-ifadesi" olduğundan) bir "2-li yüklem"dir. 2-li yüklemler (bağlantı-terimleri) ise çokluk iki öznenin arasında yazılır. Buna göre '$\ni_2$sP' yerine 's$\ni_2$ P' yazabiliriz. O zaman da (30) ifadesi

(31) $s\ni_2 P =_{Dk} P(s)$

biçimini alır.

Genel olarak da (bir "n+1'li yüklem" olan) '$\ni_{n+1}$' sembolünü 's_n' ile 'P' arasında yazarak, (29) yerine

(32) $s_1,s_2,\ldots,s_n \ni_{n+1} P$

elde edilir.

İmdi (I) yorumunda 'P(s)' (veya 'sP'dir') gibi bir özne-yüklem önermesi (*"içlemci"* bir görüş açısından) *"s P özeliğini taşır"* veya (*"kaplamacı"* bir görüş açısından) "s *P-kümesinin bir üyesidir*" anlamına gelir. (*"Özne-yüklem önermelerinin bağlantısal yorumu"*). Oysa "s P özeliğini taşır" ifadesini '*s ∋ P*' ile, 's P-kümesinin bir üyesidir' ifadesini de 's ∈ P' ile kısaltıyoruz. Şu halde (31)'de 'P(s)' yerine 's ∋ P' ya da 's ∈ P' ifadesini koyabiliriz. O zaman da

(33) $s \ni_2 P =_{Dk} s \in P$

ya da

(34) $s \ni_2 P =_{Dk} s \in P$

elde edilir. (33) ve (34)'ten ise söz konusu '$\ni_2$' sembolünün ya '∋' ya da '∈' şeklinde yorumlanabileceği sonucuna varıyoruz. Yani:

(35) *"İçlemci görüş"*: $\ni_2 =_{Dk} \ni$

(36) *"Kaplamcı görüş"*: $\ni_2 =_{Dk} \in$

Buna göre, genel olarak $\ni_{n+1}$ sembolünü de şöyle yorumlayabiliriz:

(37) *"İçlemci görüş"*: $s_1,s_2,\ldots,s_n \ni_{n+1} P =_{Dk} s_1;s_2;\ldots;s_n \ni P$

(38) *"Kaplamcı görüş"*: $s_1,s_2,\ldots,s_n \ni_{n+1} P =_{Dk} s_1;s_2;\ldots;s_n \in P$

'P' terimi (37)'de n = 1 halinde bir *"özelik"*, n >1 halinde de bir *"içlem-olarak-bağlantı"*yı gösterir. (38)'de ise 'P' terimi n = 1 halinde bir *"küme"*yi, n >1 halinde de bir *"kaplam-olarak-bağlantı"*yı (dolayısıyla gene bir *"küme"*yi) gösterir.

(37) ve (38)'den (29)'a dayanarak şu sonuçlar da elde edilebilir:

(39) *"İçlemci görüş"*: $P(s_1,s_2,\ldots,s_n) =_{Dk} s_1;s_2;\ldots;s_n \ni P$

(40) *"Kaplamcı görüş"*: $P(s_1,s_2,\ldots,s_n) =_{Dk} s_1;s_2;\ldots;s_n \in P$

İmdi '$P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$' biçiminde herhangi bir tekil-önermeyi göz önüne alalım. Bu önermede geçen 'P' terimi (I-a) gereği bir tekil-terim sayıldığından, özneleri 'P','s_1', 's_2',..'s_n' olan '$Q(P,s_1,s_2,\ldots,s_n)$' gibi bir önerme bulunabilir. Parantezlerle virgülleri ortadan kaldırırsak bu iki önerme '$Ps_1s_2\ldots s_n$' ile '$QPs_1s_2\ldots s_n$' ifadesi

(41) $\ldots\ldots v\, Ps_1s_2\ldots s_n\, v$ - - - -

ve

(42) $\ldots\ldots v\, QPs_1s_2\ldots s_n\, v$ - - -

gibi iki ayrı bağlamda geçebilir. Oysa '$Ps_1s_2\ldots s_n$' ifadesi (41) bağlamında bir *"önerme"*, (42) bağlamında ise bir *"önerme" değildir*. '$Ps_1s_2\ldots s_n$' birinci halde '$P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$' ifadesine *çevrilebilir*, ikinci halde ise *çevrilemez*. Şu halde '$Ps_1s_2\ldots s_n$' ifadesi *"çok anlamlı"*dır. Böyle birçok-anlamlılığa yol açmamak için '$Ps_1s_2\ldots s_n$' ifadesi bir önerme olarak ya hiç kullanılmamalı, ya da ("tek-anlamlı" olan) '$P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$' ifadesinin bir "kısaltması" olarak ancak (41) gibi yanlış anlamaya yol açmayan bağlamlarda kullanılmalı. İmdi '$P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$' ifadesinde 'P','s_1', 's_2',. . .,'s_n' terimlerinden başka bir de '-(-,-,...,-)' biçiminde bir "iskelet" geçmektedir. ('-' işaretini bir "tekil-terim" veya "değişken"in yerini belirtmek için kullanıyoruz). Buna göre (yukarda da belirttiğimiz gibi) '$P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$'

önermesi "normal biçimde olmayan" bir tekil-önerme sayılarak; (29) gereğince, *normal biçimde olan* '$\exists_{n+1}\, s_1 s_2 \ldots s_n\, P$' önermesine çevrilebilir.

İmdi, '$\exists_{n+1}$' sembolü (bir "n+1'li lambda-ifadesi"nin kısaltması olduğundan) bir "n+1'li yüklem" olup, (I-a) görüşü gereği bir "tekil-terim" sayılmalıdır. O zaman da '$\exists_{n+1}\, s_1 s_2 \ldots s_n P$' ifadesi '$Ps_1 s_2 \ldots s_n$' ifadesinin yol açtığı aynı *"çok-anlamlılığa"* yol açacağı görülür. Bu çok-anlamlılığın giderilmesi için iki yol vardır. Ya '$\exists_{n+1}$' sembolü bir "tekil-terim" sayılmamalı, ya da '$\exists_{n+1}\, (s_1, s_2, \ldots, s_n, P)$' ifadesinin bir kısaltması şeklinde yorumlanmalı. Birinci şıkkın kabul edilmesi (I-a) görüşünden vazgeçilmesi demektir. İkinci şıkkın kabul edilmesi ise '-(-,-,...,-)' "n+1'li iskeleti"nin ancak '-(-,-,...,-,-)' "n+2'li iskeleti"ne geri götürülmek suretiyle elenebileceğini, dolayısıyla söz konusu iskeletlerin tümünün elenmesinin imkânsızlığının kabul edilmesi demektir. '-(-)' iskeleti '-(-,-)'ya, '-(-,-)' iskeleti '-(-,-,-)'ya ,...,'-(-,-,...-)' iskeleti '-(-,-,...,-,-)'ya yol açar. şu halde, söz konusu ikinci şıkta '$\exists_{n+1}$' yüklemini '-(-,-,...,-)' yerini tutan bir ifade sayamayız. Dolayısıyla bu "iskelet" '$\exists_{n+1}$'in bir "örtük" şekli olarak yorumlanamaz. (Birinci şıkta ise '$\exists_{n+1}$' yüklemi sözü geçen iskeletin yerini tutacağından; '$\exists_{n+1}$' yüklemi '-(-,-,...-)' iskeletinin "belirtik" şekli, iskelet de '$\exists_{n+1}$'in bir "örtük" şekli sayılabilir).

İmdi, 'yüklem' deyimini şimdiye kadar sadece tek tek ifadelere uygulamıştık. 'P' gibi bir ifadenin bir *"n-li yüklem"* olmasını, 's_1','s_2',...'s_n' n tane tekil-terim olduğunda '$Ps_1 s_2 \ldots s_n$' ifadesinin bir önerme olması şeklinde tanımlamıştık. Oysa (I-a) görüşü çerçevesinde '$Ps_1 s_2 \ldots s_u$' gibi bir ifade "çok-anlamlı" olduğundan, '$P(s_1, s_2, \ldots, s_n)$' ifadesinin bir kısaltması sayılmalıdır. İmdi bir *"yüklem"*i bir tekil-önermede öznelerin içinde yer aldığı çerçeve, veya başka bir deyimle, *öznelerin kaldırılmasıyla geri kalan "iskelet"* olarak tanımlayabiliriz. İlk tanımımız bu yeni tanımın özel bir halinden başka bir şey değildir. Nitekim '$Ps_1 s_2 \ldots s_n$' önermesinde bütün (asal) öznelerin yerinden kaldırılması sonunda geri kalan iskelet 'P' teriminden ibarettir. Ama '$P(s_1, s_2, \ldots, s_n)$' önermesinden 's_1','s_2',...,'s_n' öznelerini yerinden çıkarmakla 'P' değil, 'P(-,-,...,-)' gibi bir "iskelet" elde edilir. Şu halde yeni tanımımız gereğince 'P' terimi '$Ps_1 s_2 \ldots s_n$' önermesi-

nin "yüklem"i olduğu halde, '$P(s_1,s_2,...,s_n)$'in *yüklemi değildir.* Bu son önermenin asıl yüklemi ise '$P(-,-,...,-)$' iskeletidir.

Buna göre, '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' ifadesi (I-a) görüşü gereği özneleri 's_1','s_2',...'s_n' ve 'P'den ibaret olan bir önerme olarak yorumlandığından, böyle bir *önermenin yüklemi '-(-,-,...,-)' iskeleti olur.*

'Yüklem' deyiminin bu son tanımı gereği şu dört ayrı biçimdeki yüklemlerin bulunması mümkündür:

(i) 'P'
(ii) 'P(-,-,...,-)'
(iii) '-(-,-,...,-)'
(iv) '...-...-...-...' ((i), (ii) veya (iii) biçiminde olmayan iskelet)

Örneğin: 'P(-) ve Q(-)' veya '-(-) v -(-)'

(I-a) görüşü açısından ise herhangi bir yüklemin (i) veya (ii) biçiminde olması imkânsızdır. (iv) biçimindeki yüklemler ise (iii) biçimine çevrilebilir.

Örneğin: 'P(s) v Q(t)' gibi bir tekil-önermeyi göz önüne alarak, bu önermenin yüklemini belirtmeye çalışalım. Bu önermeden bütün öznelerin kaldırılması sonunda geri kalan iskelet '-(-) v -(-)' biçiminde olduğundan, bu iskeletin aranan "yüklem" olduğunu kabul edebiliriz. İmdi söz konusu 'P(s) v Q(t)' önermesini

$$(\lambda xyzw)\,(y(x) \vee w(z))\,(s,P,t,Q)$$

biçimindeki bir önermeye çevirebiliriz. Bu önermenin içinde geçen lambda-ifadesi (I-a) gereği bir tekil-terim olduğundan, önerme 'R(s,P,t,Q)' biçimindedir. Böyle bir önermenin yüklemi ise (iii) biçiminde olan '-(-,-,-,-) iskeletidir. Öte yandan 'P(s) v Q(t)' önermesini ilk önce

$$(\lambda xy)\,(P(x) \vee Q(y))\,(s,t)$$

önermesine çevirebilirdik. Bu son önerme ise 'R(s,t)' biçiminde olup, yüklemi '-(-,-)'dır. Genel olarak '...s_1...s_2...s_n...' gibi bir tekil-önermeyi

$$(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)\,(\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots)\,(s_1,s_2,\ldots,s_n)$$

biçimindeki bir önermeye çevirebiliriz. Bu son önerme ise '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' olduğundan, yüklemi '-(-,-,...-)' n+1'li iskeletidir.

İmdi (I-a) görüşü açısından *"normal biçimde"* bir tekil-önermeyi, yüklemi (iii) biçiminde (yani '-(-,-,...,-)' biçiminde) olan bir tekil-önerme olarak tanımlayabiliriz. '(' parantezinin önünde yazılan her ifadeye *"santaktik-yüklem"*, bu parantezin ardından gelen n ifadeye de *"sentaktik-özneler"* diyeceğiz. (Her "sentaktik-özne" bir (semantik) özne de olduğu halde, "sentaktik-yüklemler" semantik açıdan birer yüklem değil birer özne sayılmalıdır). Böylece (I-a) görüşü açısından "sentaktik-özneler" "asal-özneler"in yerini almaktadır. Örneğin: '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesi bu yeni tanımlarımız gereği, "sentaktik-yüklemi" 'P' terimi, "sentaktik-özneleri" de 's_1','s_2',...,'s_n' olan "normal biçimde" bir "n-li tekil-önerme"dir. Semantik açıdan aynı önermenin "belirtik-özneler"i 's_1','s_2',...,'s_n' ve 'P' olur. Buna göre (I-a) görüşü gereği *her "n-li tekil-önerme"nin n+1 tane belirtik-öznesi vardır.* (Dolayısıyla hiçbir "n-li tekil-önerme" bir "n-özneli tekil-önerme" değildir.) Herhangi bir *"n-li tekil-önerme"nin "yüklem"*i ise '-(-,-,...-)' *n+1'li iskeletidir.*

Öte yandan *her "n-li tekil-önerme"nin sonsuz sayıda "örtük-özne"si vardır.* (Buna göre hiçbir tekil-önerme "tam-belirtik" olmadığı gibi, n herhangi bir sonlu sayı oldukta *bir "n-özneli tekil-önerme"nin bulunması imkânsızdır).* Nitekim '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' herhangi bir "n-li tekil-önerme" ise, bu önermeyi '$\exists_{n+1}(s_1,s_2,...,s_n,P)$' gibi bir "n+1'li tekil-önerme"ye çevirebiliriz. Bu son önermede ise ilk önermede geçmeyen bir "belirtik-özne" bulunmaktadır. Bu da '$\exists_{n+1}$' sembolüdür. Şu halde '$\exists_{n+1}$' '$P(s_1,s_2,...,s_n,P)$' önermesinin bir *"örtük-özne"*sidir. Aynı çevirme işleminin tekrarlanmasıyla, herhangi bir "n-li tekil-önerme"den sanki bir hokkabazın şapkasından çıkıyormuş gibi *durmadan yeni özneler üretilebilir*:

(43)
$$\exists_{n+1}(s_1,s_2,\ldots,s_n,P) =_{Dk} P(s_1,s_2,\ldots,s_n)$$
$$\exists_{n+2}(s_1,s_2,\ldots,s_n,P,\exists_{n+1}) =_{Dk} \exists_{n+1}(s_1,s_2,\ldots,s_n,P)$$
$$\exists_{n+3}(s_1,s_2,\ldots,s_n,P,\exists_{n+1},\exists_{n+2}) =_{Dk} \exists_{n+2}(s_1,s_2,\ldots,s_n,P,\exists_{n+1})$$
.....

Örneğin böyle bir görüş açısından *'gök mavidir'* gibi bir *özne-yüklem önermesinin* sırasıyla

(i) "gök" ve "mavilik",
(ii) "gök", "mavilik" ve "$\exists_2$ bağlantısı",
(iii) "gök", "mavilik", "$\exists_2$ bağlantısı" ve "$\exists_3$ bağlantısı",
.....
.....

hakkında bir iddiayı dile getirecek şekilde yorumlanabilir. Böyle bir durum ise hem gülünç, hem de ortak kullanımlara pek aykırıdır. Bu bakımdan (I-a) görüşünün (modern mantıkçıların pek çoğunun, özellikle *Russell, Carnap* ve *Church*'ün[43] tutumunu yansıttığı halde) yasaya uygun olmadığı kanısındayız. Bununla birlikte bu güçlüğün (I-a) teorisini "formel" açıdan çürütmediğini kabul etmek zorundayız.

İmdi (I-a) görüşü daha başka güçlüklerle de karşılaşmaktadır; bunların başlıcaları şunlardır:

(A) *Tekil-önermelerin sonsuz sayıda özneli önermeler sayılması gerekimi.* Bu yukarda sözünü ettiğimiz güçlüktür. Formel bir tutarsızlık anlamına gelmemekle birlikte, (I-a) görüşünü yıkmak için yettiği kanısındayız.

(B) *Russell paradoksu.* '-P(s)' (yani 's P değildir') biçiminde olan bir önermeyi göz önüne alalım. (I-a) görüşü gereği 'P' terimi 's' terimi gibi bir "özne olduğundan, '-P(s)' önermesinde 's' yerine 'x', 'P' yerine de 'y' gibi bir değişken koymakla '-y(x)' gibi bir "2-li önerme kalıbı elde edilebilir. İmdi "tip-ayrımı gözetmeyen" bir görüş açısından (aynı bir dilin bütün değişenlerinin değerler alanı aynı olacağına göre) '-y(x)' önerme-kalıbında 'y' yerine 'x' değişkenini koyabiliriz. Böylece '-x(x)' gibi bir "1-li önerme-kalıbı" elde ederiz. '-x(x)' önerme-kalıbına *"Russell önerme-kalıbı"* denir. Russell önerme-kalıbından ise '(λx) $(-(x(x))$' gibi bir lambda-ifadesi türetilebilir. Bu ifade de (I-a) görüşü gereği bir *"tekil-terim"* olmalıdır. İmdi 's' herhangi bir tekil-terim oldukta

(44) $(\lambda x)\,(-x(x))\,(s) \equiv -s(s)$

olduğundan, 's' yerine (λx) (-(x))' tekil-terimi konularak

(45) (λx) (-x(x)) ((λx) (-(x))) ≡ -(λx) (-x(x)) ((λx) (-x))

elde edilir.

(45) önermesi ise 'p = -p' biçiminde açık bir çelişmedir. (*"Russell paradoksu"*!)

Bu paradoks Russell'ın *"tipler-teorisi"* yardımıyla önlenebilir. Nitekim '-y(x)' önerme-kalıbında 'x' değişkeni bir "sentaktik-özne"nin yerine konulduğu halde, 'y' değişkeni bir "sentaktik-yüklem"in yerine konulmuştur. Bundan dolayı (tipler-teorisi gereği) 'x' ile 'y' değişkenleri aynı *"tip"*ten değildir. Yani 'x' ile 'y' değişkenlerinin değerler-alanı farklı, hatta "ayrık" [*disjoint*]tır. ('x' ile 'y'nin hiçbir ortak değeri yoktur). O zaman da '-y(x)' önerme-kalıbında 'y'nin yerine 'x' değişkeninin konulmasıyla elde edilen '-x(x)' ifadesi ("Russell önerme-kalıbı") *mânasız* olacağından bir "önerme-kalıbı" sayılamaz. Böylece '(λx) (-(x))' ifadesi de mânasız olup (44) doğru olamaz.

"Tip-ayrımı"nın kabul edilmesi, (I-a) görüşü çerçevesi içinde Russell paradoksunun önlenmesi için biricik yoldur. Böylece "tipler-teorisi"ni (I-a) görüşünün tabii bir sonucu sayabiliriz. Oysa "tip-ayrımı gözetmeyen" birçok önemli dil-sistemleri vardır. Bu gibi dillerde ise (I-a) görüşü açısından Russell paradoksunun önlenmesi imkânsızdır. Bu da (I-a) için büyük bir sakıncadır.

(C) *Aşırı bir "Platonculuğa" bağlılık.* (I-a) görüşü, ("Occamlı'nın-usturası"nı) uygulayarak kabul ettiği (soyut) nesnelerin sayısını elden geldiği kadar azaltacak yerde, tam tersine, bu nesnelerin sayısını *mümkün olduğu kadar çoğaltmaktadır.* (Ontolojik tutumsuzluk!) Nitekim bu görüş açısından "sentaktik yüklem" durumunda olan her ifadenin (ister bir "ilkel terim", ister bir "lambda-ifadesi" olsun) "soyut" bir nesneyi (bir özeliği veya kümeyi ya da bir bağlantıyı) gösterdiği kabul edilmelidir. Örneğin 'Ahmet gülüyor' gibi bir önermede 'gülüyor' sözcüğü "yüklem" konumunda geçtiğinden *"gülme"* diye soyut bir nesnenin Platon dünyasında varolduğu kabul edilir. Bu da (I-a) görüşü için bir sakınca sayılmalıdır.

(I-a) görüşünü böylece inceleyip eleştirdikten sonra, (I-b) görüşüne geçebiliriz.

(I-b) "n+1'li koşaçlar" teorisi.

(I-a) görüşünün karşılaştığı güçlüklerin başlıca kaynağı '$\exists_2$','$\exists_3$',...,'$\exists_n$','$\exists_{n+1}$',... ifadelerinin birer "tekil-terim sayılmasıdır. Buna göre (I-a) görüşünü bu ifadelerin "tekil-terim" olarak yorumlanmasını önleyecek şekilde değiştirmeyi düşünebiliriz. İşte söz konusu (I-b) görüşünü daha önce incelediğimiz (I-a) görüşünde böyle bir değişikliğin yapılmasıyla elde ediyoruz.

İmdi, sözü geçen '$\exists_{n+1}$' ifadesini klasik *'dir' koşacının bir genellemesi* sayabiliriz. Nitekim 's P'dir' biçimindeki herhangi bir önerme, "özne-yüklem önermelerinin bağlantısal-yorumu" gereği, 's P özeliğini taşır' ('s $\ni$ P') veya (kaplamcı bir açıdan) 's P-kümesinin bir üyesidir' ('s $\in$ P') anlamına gelmektedir. Oysa 's $\exists_2$ P' ifadesi (33) gereği 's $\ni$ P', (34) gereği ise 's $\in$ P'nin kısaltmasıdır. Şu halde

$$s \exists_2 P =_{Dk} s\ P'dir$$

yani, 's $\exists_2$ P' ifadesini 's P'dir' ifadesinin bir kısaltması şeklinde yorumlayabiliriz. Buna göre, '$\exists_2$' sembülünün 'dir' koşacının sembolik bir kısaltmasından başka bir şey olmadığını görüyoruz. Bağlantısal-önermelerde '$\exists_{n+1}$' ifadesinin (n>1) görevi, '$\exists_2$'nin özne-yüklem önermelerindeki görevinin karşılığı olduğundan, '$\exists_{n+1}$'i de bir *"genelleşmiş koşaç"* sayıyoruz. Böyle bir koşaca ise *"n + 1'li koşaç"* diyoruz.

Öte yandan, '$\exists_{n+1}$' gibi ifadelerin "tekil-terim" sayılmaması sözünü ettiğimiz (B) güçlüğünün (yani "Russell paradoksu"nun) giderilmesi için yeterli değildir. Bunun için daha başka lambda-ifadelerinin de tekil-terim olarak yorumlanmaması gerekir. Gerek Russell paradoksunun (veya buna benzeyen başka paradoksların) önlenmesini, gerek '$\exists_{n+1}$' biçimindeki hiçbir ifadenin bir "tekil-terim" sayılmamasını sağlamak üzere bir takım sınırlandırıcı kuralların kabul edilmesi gerekir. (I-a) görüşünü değiştirecek olan bu kurallar (I-b) görüşünün temel ilkeleri sayılmalıdır.

İmdi sözü geçen kuralları dile getirmek için şu yardımcı terimleri tanımlamamız gerekmektedir:

'P' bir (değişmez) terim, 'x_1','x_2',...,'x_n'de n tane farklı değişken olduğunda, 'P(x_1,x_2,...,x_n)' biçimindeki bir önerme-kalıbına

(normal biçimde) bir "n-li önerme-kalıbı" diyoruz. 'x_1','x_2',...,'x_n' değişkenlerinden her birinin de bu önerme-kalıbı içinde *"sentaktik-özne konumunda"* geçtiğini söyleyeceğiz. Öte yandan içinde 'x_1','x_2',...,'x_n' ve 'x_{n+1}' gibi n+1 tane ayrı değişken geçen '$x_{n+1}(x_1, x_2,...,x_n)$' biçimindeki bir *"değişken-yüklemli önerme-kalıbı"*nı göz önüne alalım. 'x_1','x_2',...,'x_n' değişkenlerinden her birinin böyle bir önerme-kalıbı içinde de "sentaktik-özne-konumunda" geçtiğini; 'x_{n+1}' değişkeninin ise *"sentaktik-yüklem konumunda"* geçtiğini söyleyeceğiz. Buna göre (I-b) görüşünün temel kurallarını şöyle dile getirebiliriz:

(i): a gibi bir önerme-kalıbının değişkenlerinden biri a'nın içinde veya a'nın bileşeni olan b gibi bir önerme-kalıbının içinde "sentaktik-özne konumunda" geçtiği halde, a'nın veya b'nin ya da a'nın bileşeni olan c gibi herhangi başka bir önerme-kalıbının içinde "sentaktik-yüklem konumunda" geçerse, a'nın belirlediği lambda-ifadesi bir *"tekil-terim" değildir.*

Örneğin: 'x(x)', 'y(x).x(y)', 'y(x).z(y).x(z)',... önerme-kalıpları (i) biçimindedir.

(ii): a gibi bir önerme-kalıbının içinde veya a'nın bileşeni olan b gibi bir önerme-kalıbının içinde a'nın değişkenlerinden biri "sentaktik-özne konumunda", biri de (başkası veya aynısı) "sentaktik-yüklem konumunda" geçerse, a'nın belirlediği lambda-ifadesi bir *"tekil-terim" değildir.*

Örneğin: 'x(y)', 'x(y,z)', 'x(y,z,w)',... önerme-kalıpları (ii) biçimindedir. 'x(x)' önerme-kalıbı ise hem (i) hem (ii) biçimindedir.

(iii): Sözü geçen (i) veya (ii) biçimindeki bir önerme-kalıbına çevrilebilen bir önerme-kalıbının belirlediği lambda-ifadesi bir *"tekil-terim" değildir.*

Örneğin: '$x \ni_2 y$' önerme-kalıbı ne (i) ne de (ii) biçiminde olmamakla birlikte (ii) biçiminde olan 'y(x)' önerme-kalıbına çevrilebildiğinden (iii) biçimindedir. Dolayısıyla '$(\lambda xy)\ (x \ni_2 y)$' bir tekil-terim değildir.

(iv): Sözü geçen (i), (ii) veya (iii) biçimindeki bir önerme-kalıbının belirlediği lambda-ifadesine çevrilebilen hiçbir ifade *"tekil-terim" değildir.*

Örneğin: '$\exists_2$' sembolü (ii) biçimindeki 'y(x)' önerme-kalıbının belirlediği '(λxy) y(x)' lambda-ifadesine çevrilebildiğinden (iv) gereği bir tekil-terim değildir.

İmdi, bu kuralların sözü geçen (A) ve (B) güçlüklerinin önlenmesini sağladığını göstereceğiz.

(A)'nın önlenmesi. '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' gibi normal biçimde olan herhangi bir tekil-önermeyi göz önüne alalım. O zaman (I-b) görüşü bakımından şu iki şık mümkündür: Ya 'P' sentaktik-yüklemi bir tekil-terimdir, ya da bir tekil-terim değildir. Birinci şıkta sözü geçen önermeyi

(46) $(\lambda x_1x_2...x_nx_{n+1})x_{n+1}(x_1,x_2,...,x_n)\ (s_1,s_2,...,s_n,P)$

biçimindeki bir önermeye çevirebiliriz. (46)'nın içinde geçen lambda-ifadesi ise (ii) kuralı gereği bir tekil-terim değildir. Bu lambda-ifadesini '$\exists_{n+1}$' ile kısaltıyoruz. Buna göre (46)'yı

(47) $\exists_{n+1}(s_1,s_2,...,s_n,P)$

önermesine çevirebiliriz. '$\exists_{n+1}$' ifadesi (iv) kuralı gereği bir tekil-terim değildir. Şu halde (47) önermesinin

$$\exists_{n+2}(s_1,s_2,...,s_n,P,\exists_{n+1})$$

önermesine çevrilmesi imkânsızdır. Böylece (A) güçlüğü önlenmiş olur. '$\exists_{n+1}$' bir tekil-terim olmadığından (47)'de parantezleri kaldırabiliriz.

Böylece '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesi önünde sonunda

(48) $\exists_{n+1}s_1s_2...s_nP$

veya

(49) $s_1,s_2,...,s_n \ni_{n+1} P$

biçimine çevrilmiş olur.

(50) $\ni_{n+1}s_1s_2...s_n\ P = {}_{Dk}\ P(s_1,s_2,...,s_n)$

olduğundan, '$\ni_{n+1}$' ifadesinin '-(-,-,...,-)' iskeletinin yerini tutuğunu görüyoruz. Buna göre, '$\ni_{n+1}$' koşacını böyle bir iskeletin "belirtik" şekli sayabiliriz. Dolayısıyla '$\ni_{n+1}$'in (48) önermesinin her bakımdan "yüklem"i olduğunu kabul etmeliyiz.

İkinci şıkta ise 'P' bir tekil-terim olmadığından '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesinin (46)'ya, dolayısıyla da '$\ni_{n+2}(s_1,s_2,...,s_n,P,\ni_{n+1})$'e çevrilmesi imkânsız olup, (A) güçlüğü gene önlenmiş olur. '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesinde ('P' bir tekil-terim olmadığından) parantezleri kaldırabiliriz. Böylece önerme

(51) $Ps_1s_2...s_n$

biçimindeki bir önermeye çevrilebilir. Bu önermenin yüklemi de 'P'dir.

'$...s_1...s_2...s_n...$' gibi normal biçimde olmayan herhangi bir tekil-önerme ya (48), (veya (49)), ya da (51) biçimindeki bir önermeye çevrilebilir. Nitekim '$...s_1...s_2...s_n...$' ilk önce

$$(\lambda x_1x_2...x_n)\ (...x_1...x_2...x_n...)\ (s_1,s_2,....,s_n...)$$

önermesine çevrilebilir. Burada geçen lambda-ifadesini 'P' ile kısaltalım. O zaman bu önerme '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' biçimine çevrilir. Gene sözü geçen iki şıkla karşılaşıyoruz: Ya 'P' bir tekil terimdir, ya da bir tekil-terim değildir. Her iki şıkta ise (A) güçlüğünün önlenebileceğini göstermiştik.

(B) güçlüğünün önlenmesi: (44) önerme-şeması (I-a) görüşü halinde geçerli olduğu gibi (I-b) görüşü halinde de geçerlidir. Ancak (I-b) görüşü açısından '$(\lambda x)\ (-x(x))$' ifadesi bir tekil-terim olmadığından (45)'in (44)'ten türetilmesi imkânsız olur. Böylece (B) güçlüğü de önlenmiş olur.[43]

(I-b) görüşü çerçevesinde "tekil-terimler" yanında "genel-terimler" de yer alır. Bu görüş açısından bir "*genel-terim*"i, (i)-(iv) kuralları gereği bir tekil-terim durumunda olmayan herhangi bir lambda-ifadesine çevrilebilen bir ifade olarak tanımlayabiliriz.[44] Şa halde n+1'li koşaçların her biri (I-b) görüşü gereği bir "genel-terim" sayılmalıdır. "Russell önerme-kalıbı"nın belirlediği '(λx) (-x(x))' lambda-ifadesi de bu tanım gereği bir "genel-terim" olur.

İmdi (I-b) görüşü, bir yandan (A) ve (B) güçlüklerini önlediğinden, öbür yandan "genel-terimler"e de yer verdiğinden, (I-a) görüşünden üstün sayılmalıdır. Ancak (C) güçlüğünü ortadan kaldırmadığı gibi, (A) ve (B) güçlüklerinin önlenmesinin bir takım "ad hoc" kurallarla sağladığını göz önünde tutarak "*n+1'li koşaçlar*" teorisi'ni de "*genel-terimler problemi*"nin tatmin edici bir çözümü sayamıyoruz.

(II-a) "İfade etme" [connotation] teorisi.

(I-b) görüşünün çerçevesi içinde bir takım "genel-terimler" yer almakla birlikte, ortak kullanımlar gereği "genel-terim" sayılan ifadeler bu görüş açısından *(I-a)* görüşünde olduğu gibi "tekil-terim" olarak yorumlanmaktadır. Üstelik (I-b) gereği "genel-terim" durumunda sayılan ifadelerden (özellikle "koşaçlar"ın) hiçbirinin, ortak kullanımlar gereği, bir genel-terim sayılmadığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan (I-b) görüşü de ortak kullanımlara pek aykırı olsa gerek. İşte şimdi inceleyeceğimiz (II-a) görüşünde (bir bakıma (I-b)'ye benzediği halde) bu sakıncalardan birincisi ortadan kalkmıştır. Nitekim (II-a) görüşü açısından, ortak kullanımlar gereği "genel-terim" durumunda olan her ifade gene bir "genel-terim" sayılmaktadır. Ancak ortak kullanımlar gereği "genel-terim sayılmayan bazı ifadelerin (II-a) bakımından "genel-terim" olarak yorumlandığını göreceğiz.

(I-a) ile (I-b) arasındaki ayrım, birincisi gereği *her* lambda ifadesinin bir tekil-terim sayıldığı halde, ikincisi gereği ancak *bazı* lambda-ifadelerinin tekil-terim sayılmasından ibarettir. (II-a) görüşünü ise (I-b)'den ayıran temel nitelik, *(II-a) gereği hiçbir lambda-ifadesinin bir tekil-terim sayılmamasından ibarettir.* Başka bir deyimle, söz konusu (II-a) görüşü bakımından, *hiçbir yüklem*

bir nesneyi göstermez. Bu teoriye göre, bir tekil-önermenin yüklemi, bu önermenin *öznesinin gösterdiği nesnenin taşıdığı özeliği "ifade-eder"*; veya (çok-özneli tekil-önermeler halinde) bu önermenin *öznelerinin gösterdiği nesneler arasındaki bağlantıyı "ifade-eder"*.

İmdi, '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' gibi normal-biçimdeki herhangi bir "n-li tekil-önerme"yi göz önüne alalım. *(II-a) gereği 'P' sentaktik-yüklemi hiçbir şekilde bir tekil-terim olamaz.* n = 1 halinde böyle bir 'P' yükleminin "ifade-ettiği" özeliği 'P-lik' şeklinde göstermiştik. Şimdi ise herhangi bir n için *'P' yükleminin ifade-ettiği "özelik veya bağlantıyı"* gene *'P-lik'* ifadesiyle gösterelim. O zaman '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesinin anlamını şöyle bir "semantik doğruluk-kuralı" ile belirtebiliriz: ('P' bir "tekil-terim" olmadığından, '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesini bundan böyle hep '$Ps_1s_2...s_n$' şeklinde dile getireceğiz).

(52) '$Ps_1s_2...s_n$' önermesi D-dilinde doğrudur = D_k

$gst_D('s_1'), gst_D('s_2'), ..., gst_D('s_n')\ \exists_{n+1}\ gst_D('P\text{-}lik')$

(52)'ye dayanarak *'$Ps_1s_2...s_n$' ile '$s_1,s_2,...,s_n\ \exists_{n+1}$ P-lik'* önermelerinin (II-a) görüşünü yansıtan D gibi bir dilde birbirine *"çevrilebileceği"* sonucuna varıyoruz. Bu sonucu da şöyle dile getirebiliriz:[45]

(53) $Çvr_D('Ps_1s_2...s_n', 's_1,s_2,...,s_n\ \exists_{n+1}$ P-lik')

İmdi

(54) $s_1,s_2,...,s_n\ \exists_{n+1}$ P-lik

veya aynı anlama gelen

(55) $\exists_{n+1}\ s_1s_2...s_n$ P-lik

önermesini inceleyelim. Bu önermenin yüklemi '$\exists_{n+1}$' olduğundan, '$\exists_{n+1}$'in (II-a) görüşü gereği bir "tekil-terim" olmadığını gö-

rüyoruz. Ancak '$\exists_{n+1}$'in de herhangi başka bir yüklem gibi belli bir (soyut) nesneyi "ifade-etmesi" gerekecektir. Bu nesneyi '$\exists_{n+1}$-lik' ifadesiyle gösterebiliriz. Buna göre, (53)'e dayanarak

(54) Çvr_D('$\exists_{n+1}s_1s_2...s_n$P-lik', '$s_1,s_2,...,s_n$, P-lik $\exists_{n+2}$ $\exists_{n+1}$-lik')

sonucunu elde ederiz. (56)'da geçen '$s_1,s_2,...,s_n$, P-lik $\exists_{n+2}$ $\exists_{n+1}$-lik' önermesini de aynı şekilde çevirebiliriz. Aynı işlem durmadan tekrarlanabileceğine göre, (II-a) görüşünün (A) güçlüğüne benzeyen bir güçlükle karşılaştığı sonucuna varıyoruz. (I-a) görüşü gereği bir tekil-önermenin *sonsuz sayıda öznesi* olduğunu görmüştük. (II-a) görüşü bakımından ise bir tekil-önermenin sonsuz sayıda öznesi olmamakla birlikte, böyle bir önermenin "anlamı" sonsuz sayıda (soyut) nesneyi içine alır.

Örneğin 'gök mavidir' özne-yüklem önermesi (II-a) görüşü gereği (*"özne-yüklem önermelerinin koşaçsız yorumu"*) sadece *"gök"* hakkında bir iddiayı dile getirmektedir. Ama aynı önermenin *"anlam"*ı sırasıyla şu soyut nesneleri içine almaktadır:

(i) "Mavilik"
(ii) "Mavilik" ve "$\exists_i$-lik"
(iii) "Mavilik", "$\exists_2$-lik" ve "$\exists_3$-lük"
.....
.....

(II-a) görüşünün (B) güçlüğüne de yol açtığını göstereceğiz. '$...s_1...s_2...s_n...$' normal biçimde olmayan herhangi bir tekil-önerme olsun. O zaman bu önermeyi lambda-operatörü yardımıyla

$$(\lambda x_1x_2...x_n)\,(...x_1...x_2...x_n...)s_1s_2...s_n$$

gibi normal biçimdeki bir önermeye çevirebiliriz. Bu önermenin yüklemi olan lambda-ifadesi bir tekil-terim olmadığına göre hiçbir nesneyi göstermez. Ama bir "yüklem" olduğundan belli bir (soyut) nesneyi "ifade-eder". (II-a) görüşü gereği *her yüklemin*, dolayısıyla *her lambda-ifadesinin* bir nesneyi ifade-etmesi gerekmektedir. İşte

$$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)\ (...x_1 ... x_2 ... x_n ...)$$

gibi bir lambda-ifadesinin ifade-ettiği soyut nesneyi (içlemsel-soyutlama işlemi yardımıyla)

$$x_1 x_2 ... x_n\ [...x_1 ... x_2 ... x_n ...]$$

şeklinde gösterebiliriz. Buna göre (II-a) görüşünün şu üç temel ilkeye dayandığını söyleyebiliriz:

(i) Her önerme-kalıbı belli bir lambda-ifadesini belirler.
(ii) Hiçbir lambda-ifadesi bir tekil-terim değildir.
(iii) Her lambda-ifadesi belli bir nesneyi ifade-eder.

Buna göre '$...s_1 ... s_2 ... s_n ...$' önermesini (II-a) görüşü gereği

(57) $s_1, s_2, ..., s_n\ \exists_{n+1}\ x_1 x_2 ... x_n\ [...x_1 ... x_2 ... x_n ...]$

gibi bir önermeye çevirebiliriz.

İmdi "Russell önerme-kalıbı"nın bir şekli olan '$-(x\ \exists_2\ x)$' önerme kalıbını göz önüne alalım. Böyle bir önerme-kalıbı (i) gereği '$(\lambda x)(-(x \exists_2 x)$' gibi bir lambda-ifadesini belirler. Ancak bu ifade (ii) gereği bir tekil-terim olmadığından Russell paradoksuna yol açmaz. Ama aynı ifade (iii) gereği '$x[-(x\ \exists_2\ x)]$' gibi bir soyut tekil-terimi belirler. Oysa

(58) $s\ \exists_2\ x[-(x\ \exists_2\ x)] \equiv -(s\ \exists_2\ s)$

olur. 's' olarak '$x[-(x\ \exists_2\ x)]$' terimini seçelim. O zaman (58)'den

(59) $x[-(x\ \exists_2\ x)]\ \exists_2\ x\ [-(x\ \exists_2\ x)] \equiv -x[-(x\ \exists_2 x)]\ \exists_2 x\ [-(x\ \exists_2\ x)]$

çelişmesi elde edilir. *(Russell paradoksu!)*

Buna göre (II-a) görüşünde Russell paradoksunun önlenmesini sağlayacak bazı değişikliklerin yapılması gerekeceğini

görüyoruz. Bu da ya (I-a)'da olduğu gibi "tipler-teorisi"ne başvurmak, ya da (I-b)'de olduğu gibi bir takım "ad hoc" sınırlandırıcı kurallar kabul etmek şeklinde olabilir. Her iki yolun da sakıncalı olduğunu daha önce belirtmiştik. Ancak ikinci yolun şöyle bir üstünlüğü vardır. Sınırlandırıcı kurallar arasında '$\exists_{n+1}$' gibi ifadelerin hiçbir nesneyi göstermediği gibi, hiçbir nesneyi "ifade-etmediğini"de belirleyen bir kural kabul edebiliriz. Böylece (A) güçlüğünü ortadan kaldırmış oluruz. Ancak böyle bir "çözüm"ün ne kadar yapmacık olduğu meydandadır. Şu halde (II-a)'yı da tatmin edici bir görüş saymamız imkânsızdır.

(II-b) "Uygulanma" teorisi:

Daha önce sözünü ettiğimiz "uygulanma-bağlantısı"nı "n-li genel-terimler" hali için genelleştirebiliriz. Böyle bir genelleşmiş uygulanma-bağlantısına *"n-li uygulanma-bağlantısı"* diyeceğiz. Bu bağlantıyı 'Uyg^n_D' sembolü ile dile getiriyoruz. Buna göre, 'Uyg_D' bağlantısını "1-li uygulanma-bağlantısı", yani "Uyg^1_D" şeklinde yorumlayabiliriz. "Uyg_D" bir "2-li bağlantı" olduğu halde "Uyg_D" bir "n+1'li bağlantı"dır. "n-li uygulanma-bağlantısı"nın tam-ifadesi

"a n-li genel-terimi $x_1,x_2,...,x_n$ nesnelerine D-dilinde uygulanır" şeklindedir. Bu ifadeyi '$Uyg^n_D(a,x_1,x_2,...,x_n)$' biçiminde kısaltıyoruz.

İmdi "n-li uygulanma-bağlantısı" yardımıyla herhangi bir "n-li tekil-önerme"nin anlamını belirtebiliriz. Nitekim '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' böyle bir önerme olduğunda, bu önermenin anlamı

(60) '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' önermesi D-diline doğrudur = $_{D_k}$
$Uyg^n_D('P', gst_D('s_1'), gst_D('s_2'),..., gst_D('s_n'))$

semantik doğruluk-kuralı şeklinde dile getirilebilir. Başka bir deyimle, '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' gibi bir önerme, "'P' genel-terimi 's_1','s_2',...,'s_n' tekil-terimlerinin gösterdiği nesnelere uygulanır" anlamına gelmektedir. (60) söz konusu (II-b) görüşünün (yani "uygulanma"-teorisinin) temel ilkesi sayılabilir.

İmdi (II-b) görüşünün sözü geçen (A), (B) ve (C) güçlüklerine konu olmadığını gösterebiliriz.

(A) '$P(s_1,s_2,...,s_n)$' gibi bir tekil-önermenin "konu"su 's_1','s_2',...,'s_n' tekil-terimlerinin gösterdiği nesnelerden ibarettir; başka bir deyimle, önermemiz bu nesneler hakkında bir iddiayı dile getirir. Öte yandan sözü geçen önermenin anlamı (60) ile belirlenmiştir. Böylece önermenin ne *konusu* ne de *anlamı* sonsuz sayıda nesneyi içine almıyor. Şu halde (A) güçlüğü ortaya çıkmıyor.

(B) '(λx) (-x(x))' ifadesi (II-a) görüşü halinde olduğu gibi (II-b) görüşü açısından da bir "tekil-terim" olmadığından (44)'ten (45)'in türetilmesi imkânsızdır. Üstelik '-x(x)' ifadesi halis bir "önerme-kalıbı" değildir. Nitekim (II-b) görüşü gereği her "gerçek" yüklem bir genel-terim, her "gerçek" özne ise bir tekil-terim olmalıdır. Oysa genel-terimlerle tekil-terimlerin semantik görevi çok farklı olduğundan, hiçbir ifade (anlamı değişmeksizin) hem bir tekil-terim hem de bir genel-terim olamaz; dolayısıyla hiçbir ifade aynı bir önermenin içinde hem "özne" hem "yüklem" konumunda bulunamaz. Buna göre, 's(s)' veya '-s(s)' biçiminde bir önermenin, dolayısıyla '-x(x)' gibi bir önerme-kalıbının bulunması imkânsızdır. (Bu durum yalnız (II-a) için değil, (II) görüşünün her şekli için –dolayısıyla (II-a) şekli için– ortaya çıkar.)

'$-(x\exists_2 x)$' şeklindeki "Russell önerme-kalıbı"nın yol açtığı paradoksa gelince: böyle bir paradoksun şu üç yoldan birisinin seçilmesiyle giderilebileceğini söyleyebiliriz:

(i) *"Tipler-teorisi"* Bu yola (I-a) görüşü halinde başvurulduğunu görmüştük.

(ii) *"Ad hoc" sınırlamalar.* (I-b) görüşü halinde seçilen yol bundan ibarettir. (II-a) görüşü halinde ise ya (i) ya da (ii) yolunun seçilmesi gerektiğini belirtmiştik.

(iii) *"Nominalizm"*. Böyle bir tutum Russell paradoksunun ortaya çıkmasını (i) veya (ii) yoluna başvurmaksızın önlemektedir. Nitekim nominalist bir açıdan (gerek "içlemsel" gerek "kaplamsal") soyutlama hiçbir şekilde yasaya uygun bir işlem sayılmaz. Buna göre, '$-(x\exists_2 x)$' ifadesinin anlamlı bir önerme-kalıbı

olarak yorumlanması halinde bile 'x[-(xϑ$_2$x)]' (veya 'x(-(xϑ$_2$x))') ifadesi, dolayısıyla bu ifadenin içinde geçtiği (58) ve (59) önermeleri mânasız sayılmalıdır. Kaldı ki ('ϑ$_2$'nin bir üyesi "soyut" olması gereken bir bağlantı-terimi olmasından dolayı) '-(xϑ$_2$x)' ifadesinin anlamlı bir önerme-kalıbı sayılması imkânsızdır.

Öte yandan (iii) yoluna başvurulduğu halde, (II-b) görüşü çerçevesi içinde bile (i) veya (ii) yollarının birine başvurulması gerekecek, dolayısıyla (I-a) veya (I-b) görüşünün sakıncaları (hiç olmazsa kısmen) (II-b) görüşüne de aktarılacaktır. Bu bakımdan "uygulanma"-teorisinin "nominalist" bir tutumla el ele gitmesi gerektiği kanısındayız. Bununla birlikte, "uygulanma"-teorisinin geçerliliğinin, "genel-terimler" hakkında bir görüş olarak, "nominalizm" ile "kavramcılık" arasındaki tartışmadan mantıkça bağımsız olduğunu kabul etmeliyiz. Gerçekten de "uygulanma"-teorisinin kurucusu olan Quine'ın (hiçbir tutarsızlığa düşmeden) "Platoncu" bir görüşü savunduğunu görüyoruz. Quine "içlemsel soyut nesneler"i kabul etmemekle birlikte, "kaplamsal soyut nesneler"in, yani "kümeler"in varoluşunu bilimlerin ve özellikle matematiğin onsuz-olunamaz şartı saymaktadır.

İmdi "içlemsel soyut-nesneler"in ("içlemsel-tümeller"in) varoluşunu kabul eden görüşe *"içlemci-Platonculuk"*, bu nesnelerin varoluşunu kabul etmeyen görüşe de *"içlemsel-nominalizm"* diyebiliriz. Aynı şekilde "kaplamsal soyut-nesneler"in varoluşunu kabul eden görüşe *"kaplamcı-Platonculuk"*, bu nesnelerin varoluşunu kabul etmeyen görüşe de *"kaplamsal nominalizmi"* diyebiliriz. Buna göre, "uygulanma"-teorisinin "kaplamsal nominalizm"i gerektirmediği halde, hiç olmazsa bir bakıma, "içlemsel nominalizm"i şart koştuğunu söyleyebiliriz. Nitekim (II-b) gereği 'P' gibi bir yüklemin anlamlı olması için sadece 'P'nin içinde geçtiği önermenin öznelerinin gösterdiği nesnelere uygulanması yettiği halde, 'P'nin karşılığı olan "P-lik" gibi bir "içlemsel-tümel"in kabul edilmesi önünde sonunda (psikolojik bir gerekim olarak) böyle bir soyut-nesnenin 'P' genel-teriminin "anlam"ı sayılmasına yol açacaktır. Başka bir deyimle, 'P' genel-teriminin "P-lik" tümelini "ifade-ettiği" kabul edilip, (II-b) görüşü (II-a) görüşüne geri götürülmüş olacaktır. Böylece (A) güçlüğü gene ortaya çıkacaktır. "Kaplamcı Platonculuğun" ise

böyle bir sakıncası yoktur. Ancak '—(x∈x)' şeklindeki "Russell önerme-kalıbı" böyle bir görüş çerçevesinde Russell paradoksuna yol açacağından, (B) güçlüğünün giderilmesi ancak tam bir nominalizmin kabul edilmesine bağlıdır.

(C) "Uygulanma"-teorisi, yukarda belirttiğimiz gibi, nominalist bir tutumu mantıkça gerektirmemekle birlikte, böyle bir tutumla bağdaşabilen biricik görüş durumundadır. Nitekim sözü geçen (I-a), (I-b) ve (II-a) görüşlerinin Platonculuğa dayandığını görmüştük. Bu bakımdan (C) güçlüğüne konu olmayan tek görüşün (II-b) olduğunu söyleyebiliriz.

Böylece "uygulanma"-teorisinin (A), (B) ve (C) güçlüklerinin üçünü de çözebileceğini görüyoruz. Ancak bu teorinin daha da önemli olan bir özelliği *"sinkategorematik anlam-teorisi"* açısından elverişli sayılan biricik görüş olmasıdır. (I-a), (I-b) ve (II-a) görüşleri ise ancak "kategorematik anlam-teorisi" çerçevesi içinde yer alabilir.

Şimdi "yüklem" ve "genel-terim" deyimlerinin (II-b) görüşü (ve genel olarak (II) görüşü) açısından ne şekilde yorumlandığını daha yakından inceleyelim.

(61) $J(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n)$

biçiminde herhangi bir önermeyi göz önüne alalım. 'J' ifadesine (61)'in *"sentaktik-yüklem"*i, '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',..., '$\dot{I}_n$' ifadelerine de (61)'in *"sentaktik-özneler"*i diyoruz. İmdi *her* önerme (61) biçimindeki bir önermeye çevrilebilir. Nitekim '...$\dot{I}_1$...$\dot{I}_2$...$\dot{I}_n$...' ifadesi, içinde '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',..., '$\dot{I}_n$' gibi n tane "değişmez" [*constant*] ifadenin[46] geçtiği bir önerme olduğunda, bu önermeyi '$J(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n)$' biçiminde kısaltabiliriz. Başka bir deyimle, 'J' gibi bir ifadeyi

(62) $J(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n) = \text{D}_k$ ...$\dot{I}_1$...$\dot{I}_2$...$\dot{I}_n$...

şeklinde bir bağlamsal-tanım yardımıyla tanımlayabiliriz.

'J' gibi bir *sentaktik-yüklemin* (I) görüşü bakımından bir "tekil-terim" olması mümkün olduğu halde, *(II) görüşü açısından bir tekil-terim olması imkânsızdır.*

Sentaktik-öznelere gelince; şu iki şık mümkündür:

1. *şık.* (61)'de '$\dot{I}_1$' ifadesi yerine ('...$\dot{I}_1$...$\dot{I}_2$...$\dot{I}_n$...' önermesinin içinde geçmediğini kabul ettiğimiz) 'x' gibi bir değişken koyalım. Böylece elde edilen 'J(x,$\dot{I}_1$,$\dot{I}_2$,$\dot{I}_3$,...,$\dot{I}_n$)' ifadesi söz konusu 1. şıkta bir *önerme-kalıbıdır.* Oysa bu ifade '...x...$\dot{I}_1$...$\dot{I}_2$...$\dot{I}_n$...' ifadesinin bir kısaltmasından başka bir şey olmadığından, bu son ifadenin de bir önerme-kalıbı olması gerekecektir. Bu da '$\dot{I}_1$' ifadesinin (61) önermesinde "salt-göstersel konumu" olmasına, dolayısıyla '$\dot{I}_1$'in bu önermenin (n.9 anlamındaki) bir *"özne"*si (belirtik-öznesi) olmasına bağlıdır. Bu halde '$\dot{I}_1$' sentaktik-öznesinin (61) önermesinin *"gerçekten" bir öznesi* olduğunu söyleyeceğiz.

İmdi (61) önermesinin her sentaktik-öznesi (yani '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',...,'$\dot{I}_n$' ifadelerinin her biri) de bu önermenin *"gerçekten"* bir öznesi ise, 'J' sentaktik-yükleminin (61) önermesinin *"gerçekten"* yüklemi olduğunu söyleyeceğiz. Buna göre (II) görüşü çerçevesi içinde bir *"genel-terim"*i, (61) *biçimindeki bir önermenin "gerçekten" yüklemi olan bir ifade* olarak tanımlayabiliriz. 'J' ifadesi (61)'in gerçekten yüklemi ise, ('...x_1...x_2...x_n...)' lambda-ifadesinin bir kısaltması sayabiliriz. Şu halde bir *"genel-terim"* bir *lambda-ifadesine çevrilebilen* bir ifade demektir. (Bu da eski tanımımızdan farksızdır).

2. *şık.* 'J(x,$\dot{I}_2$,...,$\dot{I}_n$)' ifadesi dolayısıyla '...x...$\dot{I}_2$...$\dot{I}_n$...' ifadesi bir *önerme-kalıbı değildir.* O zaman '$\dot{I}_1$' sentaktik-öznesi ya bir *tekil-terim değildir,* ya da bir tekil-terim olmakla birlikte (61)'in içinde *salt-göstersel olmayan* bir konumda geçer. Her iki halde de '$\dot{I}_1$' (61)'in (n.9 anlamında) bir "özne"si değildir. İşte bu durumda '$\dot{I}_1$' sentaktik-öznesinin (61) önermesinin sadece *"görünüşte" bir öznesi* olduğunu; 'J' sentaktik-yükleminin de bu önermenin sadece *"görünüşte" yüklemi* olduğunu söyleyeceğiz.

Örneğin: 's = t' gibi bir önermeyi göz önüne alalım. '=' ifadesi bu önermenin içinde geçen bir "değişmez" olduğundan, sözü geçen önermeyi 'J(=)' biçiminde kısaltabiliriz.

$$J(=) =_{Dk} s = t$$

'J(=)' önermesinin sentaktik-öznesi '=', sentaktik-yüklemi de 'J'dir. İmdi '=' yerine 'x' gibi bir değişken koyalım. O zaman:

$$J(x) =_{Dk} sxt$$

elde edilir. 'sxt' ifadesi ise bir önerme-kalıbı değildir. Nitekim 'sxt' ifadesinin bir önerme-kalıbı olması, '='nin bir tekil-terim sayılmasını gerektirir. Oysa '=' ifadesi bir "sentaktik-yüklem" ('s = t' veya aynı anlama gelen '=(s,t)' önermesinin sentaktik-yüklemi) durumundadır. Şu halde (II) görüşü gereği '=' bir tekil-terim değildir. Böylece '=' ifadesi 'J(=)' önermesinin *"görünüşte" öznesi*, 'J' ifadesi de bu önermenin *"görünüşte" yüklemidir.*

Genel olarak 'J(İ)' gibi bir önermenin sentaktik-öznesi 'İ' bir tekil-terim değilse, (özellikle 'İ' bir "genel-terim" olursa), 'İ' ifadesi 'J(İ)' önermesinin "görünüşte" öznesi olduğu gibi, 'J' ifadesi de bu önermenin "görünüşte" yüklemi olur.

İmdi (61) biçimindeki bir önermenin *"görünüşte" yüklemi* olan 'J' gibi bir ifade *ne bir "tekil-terim"dir ne de bir "genel-terim"*. Nitekim 'J' bir sentaktik-yüklem olduğundan (II) görüşü gereği bir tekil-terim değildir. Öte yandan 'J'nin sadece görünüşte bir yüklem olması ('J(x)' ifadesinin bir önerme-kalıbı olmamasına bağlı olduğundan) 'J'nin bir "genel-terim" olmamasını gerektirir. (İ.K.) Şu halde 'J' ifadesi bir *"terim" değildir.* 'J' bir "önerme" de olmadığına göre, *"sinkategorematik"*[47] bir ifade sayılmalıdır. Bu bakımdan *"görünüşteki yüklem"* deyimi yerine *'sinkategorematik-yüklem'* deyimini de kullanacağız. Örneğin kategorematik anlam-teorisi açısından *'Anl'* ("anlam-bağlantısı") "gerçekten" bir yüklem olduğu halde, sinkategorematik anlam-teorisi açısından bu ifade bir "sinkategorematik yüklem" sayılmalıdır.

Öte yandan 'J' gibi bir sentaktik-yüklemin ait olduğu önermenin *"gerçekten" yüklemi* olması halinde şu iki şıkkı ayırdetmeliyiz:

(I) Görüşü açısından 'J' yüklemi belli *bir özelik veya bağlantıyı gösteren* bir tekil-terim olabilir. Bu durumu belirtmek amacıyla 'J' ifadesinden n = 1 halinde bir *"özelik-adı"*, n>1 halinde de bir *"bağlantı-adı"* şeklinde söz edeceğiz.

(II) görüşü açısından ise 'J' bir tekil-terim olmadığından ne bir "özelik-adı" ne de bir "bağlantı-adı" olamaz. Ancak 'P(s)' gibi bir önermeyi '*s P-özeliğini taşır*', 'P(s_1,s_2,...,s_n)' gibi bir önermeyi de (n>1 halinde) 's_1,s_2,...,s_n *arasında P-bağlantısı vardır*' şeklinde dile getirmeye alışılmış olunduğundan, 1-li yüklemlere *"özelik-terimleri"*, n-li yüklemlere de (n-li) *"bağlantı-terimleri"* denilmesinde bir sakınca yoktur. (Nitekim "tekil-terimler" yanında "genel-terimler"de kabul edildiğinden, bu iki deyimde geçen 'terim' sözcüğünün "tekil-terim" mânasında yorumlanması gerekmez. Buna karşılık, 'ad' söcüğünü yalnız "tekil-terim" anlamında kullandığımızdan, 'özelik-adı' veya 'bağlantı-adı' deyimlerinin (II) görüşü halinde kullanılması yasaya uygun değildir).

§ 17. Dilsel İfadelerin Sınıflandırılması: "Anlamlılık"

Şimdi dilsel ifadelerin sınıflandırılması işini ele alalım. Herhangi bir dilin bütün *anlamlı* ifadelerinin *"dilsel-kategoriler"* diyeceğimiz bir takım ayrık [*disjoint*] öbekler halinde *tüketici* bir şekilde sınıflanması üç ayrı görüş açısından yapılabilir.

(i) *Ontolojik kategoriler:* Akla ilk gelen şekil, ifadelerin dile getirdikleri dil-dışı nesnelerin cins ve türlerine göre (bu "ontolojik" ayrıntıları olduğu gibi yansıtacak şekilde) sınıflandırılmasıdır. Bu halde her "dilsel kategori" belli bir *"ontolojik kategori"*nin karşılığı sayılabilecek, başka bir deyimle, "dilsel kategori" ile "ontolojik kategori" kavramları örtüşecektir. Örneğin: terimlerin *"somut"* ve *"soyut"* terimlere; "somut terimler"in *"sübjektif"* ve *"objektif"* terimlere, *"soyut terimler"*in de *"kaplamsal"* ve *"içlemsel"* terimlere ayrılması *ontolojik* bir sınıflandırma sayılabilir.

İfadelerin "ontolojik" açıdan sınıflandırılmasını, en tabii şekil olmakla birlikte, bir takım yetersizliklerinden ötürü gönül doyurucu sayamıyoruz:

1) Dilsel kategorilerin dil-dışı nesnelerin "objektif" ontolojik ayrıntılarını dile getirmesi şöyle dursun, tam tersine, bağlı olduğumuz "ontoloji"nin dilsel alışkanlıklarımızı yansıttığı,

başka bir deyimle, "ontolojik kategori" süsü verdiğimiz öbeklerin bazı "gramer kategorileri"nin "nesneleştirilmesi" [*hypostase*]nden başka bir şey olmadığı öne sürülebilir. Örneğin: "*Güzellik*" kavramının, 'güzellik' sözcüğünün gramer bakımından bir tekil-"isim" [*substantive*] olmasına dayanarak (her tekil ismin dil-dışı belli bir nesnenin, yani bir "varlığın" adı olması gerektiği ilkesi gereği) yapılan "nesneleştirme"nin ürünü olduğunu iddia edenler büsbütün haksız olmasa gerek. Bu düşüncede olanlara göre, dilsel kategorilerin bunlardan bağımsız olarak varlığı kabul edilen bir takım "ontolojik" temellere dayandırmaya kalkmak arabayı öküzün önüne koşmaktan farksızdır.

2) Bir an için tartışılamayacak kadar sağlam ve objektif bir "ontoloji"miz olduğunu kabul etsek bile, gene de amacımızın salt "ontolojik" bir açıdan gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Zira her dilin *anlamlı* ifadelerinin birçoğu "sinkategorematik"tir. Bu türden ifadelerin ise dil-dışı bir karşılığı ("ontolojik karşılığı") yoktur. Böylece sinkategorematik ifadeler anlamlı olmakla birlikte hiçbir "ontolojik kategori"ye girmeyecek, dolayısıyla anlamlı ifadelerin salt "ontolojik" bir açıdan sınıflanması hiçbir zaman "tüketici" olamayacaktır.

3) Bu güçlüğün, sınıflamayı sadece "kategorematik" ifadelere sınırlandırmakla giderilebileceği sanılabilir. Ama böyle bir sanı yanlıştır. Nitekim dilsel ifadelerin "ontolojik" açıdan sınıflandırılması, bunların "*gösterdiği*" ("adlandırdığı") dil-dışı nesnelerin cins ve türlerine göre öbeklere ayrılması demektir. Oysa her "kategorematik" ifadeye karşılık dil-dışı bir nesne sayılan bir "anlam" bulunmakla birlikte, bu ifadelerin her birinin bir nesneyi "gösterdiği" doğru değildir. Başka bir deyimle, bir ifade ile dil-dışı bir nesne arasında "gösterme-bağlantısı"ndan farklı olan başka türlü "anlam-bağlantıları" da bulunabilir. Böylece bir ifadenin "kategorematik" olmakla birlikte (yani bu ifade ile belli dil-dışı bir nesne arasında bir "anlam-bağlantısı" bulunduğu halde) hiçbir nesneyi göstermemesi mümkündür. Daha önce belirttiğimiz gibi, bir nesneyi "gösteren" ifadeler "tekil-termler"den ibarettir. Buna göre, tekil-terim olmayan her kategoramatik ifade (genel-terim veya önerme) hiçbir nesneyi "göstermediğinden", ontolojik açıdan sınıflandırılamıyacak;

böylece ifadelerin sınıflandırılması daha da daralarak sadece "tekil-terimler"in sınıflandırılmasından ibaret kalacaktır.

4) Sınıflamayı sadece "tekil terimler"e sınırlandırmakla da amacımıza varamayız, çünkü sentaks açısından halis bir "tekil-terim" durumunda olan bir ifadenin hiçbir nesneyi "göstermemesi" mümkündür. (Örneğin: 'Bugünkü Fransa kralı' gibi "biriciklik-şartını" yerine getirmeyen tasvirler tekil-terim oldukları halde hiçbir nesneyi göstermezler. Hiçbir nesneyi göstermeyen tekil-terimlerin ise hiçbir "ontolojik kategori"ye sokulamayacağı meydandadır. Böylece sınıflandırmamız önünde sonunda *bir nesneyi gösterdiği "bilinen" tekil-terimlerin sınıflandırılmasından* başka bir şey olamayacaktır. Oysa felsefe ve metafiziğin başlıca tartışma konusu *'hangi tekil-terimler birer nesneyi gösterir?'* sorusu şeklinde dile getirilebilir. Başka bir deyimle, felsefe bakımından en önemli sayılan tekil-terimlerin gerçekten birer nesneyi gösterip göstermediği kesin olarak bilinmemektedir. Hattâ hiçbir çeşit nesnenin varlığının herkes tarafından kabul edildiği söylenemez. Bir yandan "objektif somut nesneler"in varlığı *fenomenalistler* tarafından kabul edilmediği gibi, öbür yandan "soyut nesneler" ("tümeller")in varlığı *nominalistler* tarafından kabul edilmiyor. İşin daha garibi, varlığı şüphe-götürmez diyebilinen dolaysız yaşantıları veya "duyu-verileri" [*sense data*]ni bile kabule yanaşmayan bazı "dilci filozoflar" var. Hem fenomenalistlerin, hem nominalistlerin, hem de dilci filozofların görüşleri birleştirilse, varlığı kabul edilen hiçbir nesnenin geri kalmayacağı görülür. Sonuç olarak, dilsel ifadelerin salt "ontolojik" açıdan sınıflandırılmasının başarılı olmayacağını kabul etmek zorundayız.

ii) *Semantik kategoriler:* Dilsel ifadeleri "ontolojik" bir açıdan sadece "gösterme-bağlantısı"nı göz önünde tutarak tatmin edici bir şekilde sınıflandıramayacağımıza göre, bu sınıflandırmayı, ifadelerle dil-dışı nesneler arasındaki çeşitli semantik bağlantıların ("anlam-bağlantıları"nın) tümünü hesaba katmak suretiyle yapmayı düşünebiliriz. Böylece ifadeleri "ontolojik kategoriler" yerine, "semantik kategoriler" halinde öbekleştirebiliriz. Örneğin terimlerin *"tekil-terimler"* ve *"genel-terimler"*e, veya (J.S.Mill'in yaptığı gibi) "konnotatif" ve "konnotatif-olmayan"lara ayrılması bu türden bir sınıflamadır. Ama böyle bir sı-

nıflama bütün "kategorematik" ifadelere uygulanabildiği halde, "sinkategorematik" ifadeleri dışarda bıraktığından gene de "tüketici" değildir. Bu bakımdan "ontolojik" sınıflamaya üstün olmakla birlikte büsbütün tatmin edici sayılamaz.

iii) *Sentaktik Kategoriler:* Verilen herhangi bir dilin (veya "dil-sistemi"nin) bütün *anlamlı* ifadelerini salt *biçimlerine* bakarak ("anlam"ı olan dil-dışı nesnelerden bağımsız olarak) sınıflandırabiliriz. Böyle bir sınıflama ise önünde sonunda "semantik sınıflama" ile "ontolojik sınıflama"yı içine alır. Nitekim *"semantik kategoriler"* "kategorematik ifade kategorileri", *"ontolojik kategoriler"* ise "tekil-terim kategorileri" (veya daha doğrusu "gerçekten bir nesneyi gösteren tekil-terim kategorileri") şeklinde yorumlanabilir.

İmdi, dilsel ifadelerin salt biçimlerine bakarak (taşıdıkları "anlam"dan bağımsız olarak) yapılan sınıflamasına *"sentaktik"* sınıflama diyoruz. Dolayısıyla bu türlü dilsel-kategorilere *"sentaktik kategoriler"* [*syntactical categories*[1]] demek uygun olur. Böylece gerek "semantik kategoriler"in gerek "ontolojik kategoriler"in bir takım özel "sentaktik kategoriler"den ibaret olduğunu söyleyebiliriz.

"Sentaktik kategoriler"i *'düzgün-formül'*, [*well-formed formula*], *'bileşen'* [*component*] ve *'yerine-koyma'* [*substitution*] terimleri türünden tanımlayabiliriz.[2] Bir dilin *"düzgün-formülleri"*ni bu dilin "önermeler"i, "önerme-kalıpları", "şematik önerme-harfleri", "önerme-şemaları" ve "önerme-kalıbı şemaları"ndan ibarettir.[3] *"Sentaktik kurma-kuralları"*nın görevi dilin bütün "düzgün-formülleri"ni belirlemekten başka bir şey değildir. Nitekim bu kurallar dilsel ifadelerin belli bir şekilde ardarda sıralanmasından bir "düzgün-formülün" meydana geldiğini belirtmektedir. Herhangi bir düzgün-ifadeyi kurma-kuralları uyarınca meydana getiren ifadelere de bu düzgün-ifadenin *"bileşenler"*i diyoruz.[4] Bir dilin düzgün formülleriyle bu formüllerin bileşenlerine söz konusu dilin *"düzgün-ifadeler"*i diyeceğiz.

Buna göre, D gibi bir dilin herhangi iki ifadesinin "aynı bir sentaktik kategoriye ait olmasını" şöyle tanımlıyoruz:

TANIM:
a ile b ifadeleri *D-dilinde aynı sentaktik kategoriye aittir* $=_{Dk}$
(i) a bir düzgün-ifadedir;
(ii) a'nın bir bileşen olarak içinde geçtiği c gibi herhangi bir düzgün-formülde a'nın yerine b'nin konulmasıyla elde edilen d ifadesi bir düzgün-formüldür;
(iii) b bir düzgün ifadedir;
(iv) b'nin bir bileşen olarak içinde geçtiği c gibi herhangi bir düzgün-formülde b'nin yerine a'nın konulmasıyla elde edilen d ifadesi bir düzgün-formüldür.[5]

a gibi bir ifadenin ait olduğu *sentaktik kategoriyi* de sözü geçen a ifadesi ile aynı kategoriye ait olan bütün ifadelerin *kümesi* şeklinde tanımlayabiliriz. Ancak "boş-küme"yi bir sentaktik kategori saymadığımızdan, bu tanımda sözü geçen kümenin boş olmaması şartının da koşulması gerekecektir. a ifadesinin (D-dilinde) ait olduğu sentaktik kategoriyi *'$sk_D(a)$'* ile göstereceğiz.[6] "Sentaktik kategoriler"in en önemli nitelikleri şunlardır:

(1) Herhangi bir dilin sentaktik kategorileri "ayrık" kümelerdir; başka bir deyimle, ayrı iki sentaktik kategorinin hiçbir zaman ortak bir üyesi olamaz. Dolayısıyla hiçbir ifadenin ayrı iki sentaktik kategoriye ait olması mümkün değildir.
(2) Her düzgün-ifade bir sentaktik kategoriye aittir.
(3) Bir sentaktik kategoriye ait her ifade bir düzgün-ifadedir.[7]

(2) ve (3)'ten şu sonucu çıkarabiliriz:

(4) Herhangi bir ifadenin bir "düzgün-ifade" olmasının gerekli ve yeterli şartı bu ifadenin bir "sentaktik kategori"ye ait olmasıdır.

İmdi herhangi bir dilin her "anlamlı" ifadesinin bir "sentaktik kategori"ye ait olduğunu; bir sentaktik kategoriye ait her ifadenin de "anlamlı" olduğunu kabul ediyoruz. Başka bir deyimle, *bir ifadenin "anlam"lı olmasını, bu ifadenin bir "sentaktik kategori"ye ait olması şeklinde tanımlıyoruz.* Oysa (4)'ten şu sonucu çıkarabiliriz:

(5) Herhangi bir ifadenin bir "sentaktik kategori"ye ait olması için gerekli ve yeterli şart, bu ifadenin bir "düzgün-ifade" olmasıdır.
Şu halde;
(6) Herhangi bir ifadenin "anlamlı" olmasının gerekli ve yeterli şartı bu ifadenin bir "düzgün-ifade" olmasıdır.

Buna göre *'anlamlı'* sözcüğünü *salt sentaktik* bir biçimde, şöyle tanımlayabiliriz:

TANIM: a ifadesi D-dilinde *"anlamlı"*dır = Dk a D-dilinde bir "düzgün-ifade"dir.

'Anlamlı' sözcüğü ('anlam' sözcüğünün bir bağlamı olarak) üç ayrı şekilde yorumlanabilir:

(a) *"Pragmatik" yorum.* Bir ifadenin "anlamlı" olması, bu ifadenin ait olduğu dili kullanan *konuşma-toplumunun dilsel-yatkınlıkları uyarınca "kullanılabilmesi"* demektir.
(b) *"Semantik" yorum.* Bir ifadenin "anlamlı" olması, bu ifadenin ait olduğu dilin *semantik-kuralları uyarınca "anlam" taşıması* demektir.
(c) *"Sentaktik" yorum.* Bir ifadenin "anlamlı" olması, bu ifadenin ait olduğu dilin *sentaktik kurma-kuralları uyarınca bir "düzgün-ifade" olması* demektir.

Böylece *"pragmatik-anlamlılık"*, *"semantik-anlamlılık"* ve *"sentaktik-anlamlılık"* olmak üzere üç türlü "anlamlılık" çeşidi ayırdedebiliriz. (b) yorumunda 'anlam' sözcüğü ('anlamlı' bağlamında) "kategorematik" olduğu halde, gerek (a) gerek (c) yorumunda "sinkategorematik"tir. (a) ve (c) arasında (her ikisini de (b)'den ayıran) bir yakınlık daha var: Bir dilin sentaktik kurma-kuralları, önünde sonunda bu dili kullanan konuşma-toplumunun bazı dilsel-yatkınlıklarını yansıtmalıdır; öyle ki bir "düzgün-ifade" söz konusu dilsel-yatkınlıklar uyarınca kullanılabilen bir ifadeden başka bir şey değildir. Buna göre, sentaktik anlamlılığı (asıl anlamlılık olan) pragmatik anlamlılığın formelleşmiş

(kalıplaşmış) bir şekli sayabiliriz. "Semantik anlamlılık"ta önünde sonunda "pragmatik anlamlılığın" bir "nesneleştirilme"sinden [*hypostase*] ibaret olduğundan; "*sentaktik anlamlılığın*" (yani "*düzgün-ifadeler*"le "*sentaktik kategoriler*"in) genel anlamlılık probleminin "teorik" temeli olduğu söylenebilir.[8] Bundan böyle 'anlamlı ifade' ile 'düzgün-ifade' deyimlerini (sentaks açısından anlamdaş saydığımızdan) birbirinin yerinde kullanacağız.

İmdi herhangi bir dilin bütün "anlamlı ifadeler"inin tüketici bir şekilde "sentaktik kategoriler" halinde sınıflandırılmasını sağlayacak ayracı bulabilmek için, "anlamlı ifadeler"in (yani "düzgün-ifadeler"in) lojik yapısını en genel bir şekilde incelememiz gerekecektir. Anlamlı ifadeleri ise, daha önce belirttiğimiz gibi, "basit-ifadeler" ("semboller") ve "bileşik-ifadeler" olmak üzere iki öbeğe ayırabiliriz. Bileşik ifadeler iki veya daha çok sayıda düzgün-ifadenin ("bileşen"in) zincirlenmesinden meydana gelir. Ancak herhangi iki veya daha çok sayıda anlamlı ifadenin bir araya gelmesi her zaman anlamlı yeni bir (bileşik) ifadenin meydana gelmesine yol açmaz. Örneğin 'Sokrates' ve 'kitap' ifadesi "anlamsız", yani "düzgün-olmayan" bir ifadedir. İşte birkaç anlamlı ifadenin anlamlı yeni bir ifadeyi meydana getirebilmesi için, bu ifadelerin anlamlarının yeni bir "anlambütünü" halinde kaynaşması gerekir. Bu da söz konusu ifadelerden birinin anlamının öteki ifadelerin anlamını "*belirlemesi*" [*determination*][9] şeklinde olur. Buna göre, sözü geçen ifadelerin ilkine "*belirleyen*", ötekilerine de "*belirlenen*"ler diyebiliriz.

Örneğin: '*Sokrates ölümlüdür*' bileşik-ifadesini göz önüne alalım. Özne-yüklem önermelerinin bağlantısal yorumu açısından "belirleyen" 'dür' koşacı, "belirlenen" de 'Sokrates' ile 'ölümlü' terimleridir. Özne-yüklem önermelerinin koşaçsız yorumu açısından ise "belirleyen" 'ölümlüdür' yüklemi, "belirlenen" de 'Sokrates' öznesidir.

'*Ahmet ve Ali*' bileşik-ifadesinde ise "belirleyen" 've' bağlacı, "belirlenenler" de 'Ahmet' ve 'Ali' adlarıdır.

Her (anlamlı) bileşik-ifadede, bu ifadenin tümüne ilişkin olan bir ve yalnız bir tek "*belirleyen*" bulunmalıdır. Ancak bir bileşik-ifadenin bileşenleri de "bileşik-ifade" durumunda olabildi-

ğinden, bu bileşenlerin her birinin de (sadece ona ilişkin) bir "belirleyen"i olmalıdır. Bu bakımdan ayrı bir bileşik-ifadenin içinde "bir"den çok "belirleyen"in geçmesi mümkündür. Böyle bir durumda bileşik-ifadenin tümüne ilişkin olan (tek) "belirleyen"e bu ifadenin "asal-belirleyen"i, öteki "belirleyen"lere de *"yardımcı-belirleyen"*ler diyeceğiz. Ayrı şekilde "asal-belirleyen"in belirlediği "belirlenen"lere *"asal-belirlenen"*ler, ötekilerine de (eğer varsa) *"yardımcı-belirlenen"*ler diyeceğiz.

Sembolik dilde herhangi bir bileşik-ifadede "belirleyen" ile "belirlenen"leri biribirinden sistematik bir şekilde ayırdedebilmek için, "asal-belirleyen"i ifadenin en başına koyarak, onun hemen ardından parantezler içine alınmış ve biribirinden virgüllerle ayrılmış "asal-belirlenen"leri yazarız. (*Lukasiewicz* metodu!) Buna göre, verilen bir bileşik-ifadenin "asal-belirleyen"i 'J', "asal-belirlenen"leri de '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',..., '$\dot{I}_n$' ise; bu ifadeyi

(7) $J(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n)$

biçiminde yazmalıyız. (7) şeklinde olan herhangi bir bileşik-ifadenin *"normal biçimde"* olduğunu söyleyeceğiz. (Normal biçimdeki bir ifadenin "bileşik-ifade" durumunda olan bütün bileşenlerinin de "normal biçimde" olması gerekir). İmdi *herhangi bir dilin bileşik-ifadesini "normal biçimdeki" bir ifadeye çevirebiliriz.* Örneğin:

Heisenberg çok büyük bir bilgindir

önermesini göz önüne alalım.

(a) *"Özne-yüklem önermelerinin bağlantısal yorumu"* açısından bu önermenin *"asal-belirleyen"*i 'dir' koşacı, *"asal-belirlenen"*leri de 'Heisenberg' ile 'çok büyük (bir) bilgin' ifadeleridir. Buna göre önermemiz ilk önce

dir (Heisenberg, çok büyük bilgin)

biçimine çevrilmeli. İmdi 'çok büyük bilgin' bileşeni bir "bileşik-ifade" olduğundan onu da "normal biçime" çevirmeliyiz. Bu ifadenin ise "asal-belirleyen"i 'çok büyük' ifadesi, "asal-be-

lirlenen" de 'bilgin' sözcüğüdür. Buna göre, 'çok büyük bilgin' ifadesini '(çok büyük (bilgin))' biçiminde yazmalıyız. Bu ifadenin de bir "bileşik-ifade" durumunda olan bir bileşeni –'çok büyük'– vardır. 'Çok büyük' ifadesinin "asal-belirleyen"i 'çok', "asal-belirlenen"i de 'büyük' sözcüğüdür. Şu halde 'çok büyük' ifadesinin normal biçimi 'çok (büyük)' olmalıdır. Buna göre, önermemizin normal biçimi

dir (Heisenberg, ((çok (büyük)) (bilgin)))

olur.

(b) "Özne-yüklem önermelerinin koşaçsız yorumu" açısından ise söz konusu önermenin "asal-belirleyen"i 'çok büyük bir bilgindir' ifadesi, "asal-belirlenen"i de 'Heisenberg' adıdır. Buna göre önermenin normal biçimi

((çok (büyük)) (bir bilgindir)) (Heisenberg)

olur.

İmdi herhangi bir (anlamlı) bileşik-ifadenin "normal biçime" çevrilebilmesinden faydalanarak söz konusu *"belirleme"* [*determination*] bağlantısını salt sentaktik bir şekilde tanımlayabiliriz.

'a ifadesi $b_1,b_2,...,b_n$ ifadelerini D-dilinde *belirliyor*' deyimini
$Blrl_D(a,b_1,b_2,...,b_n)$

şeklinde kısaltalım. O zaman '$Blrl'_D$ bağlantısı şöyle tanımlanabilir:

TANIM:

$$Blrl_D(a,b_1,b_2,...,b_n) = {}_{D_k}\ Dif_D(a).Dif_D(b_1).Dif_D(b_2)....Dif_D(b_n).$$
$$Dif_D(a\smile öp\smile b_1\smile b_2...b_n\smile ap)$$

('$Dif_D(a)$' ifadesini '*a D-dilinde bir düzgün-ifadedir*'in kısaltması olarak kullanıyoruz.)[10]

Bu tanımda geçen 'a' ifadesi *"asal-belirleyen"*, 'b_1','b_2',...,'b_n' ifadeleri de *"asal-belirlenen"*lerdir. 'a' ya (belirlediği ifadelerin sayısı n olduğundan) bir *"n-li belirleyen"* diyeceğiz.[11]

İmdi herhangi bir dilin bütün ifadelerini tüketici bir şekilde şu dört öbeğe ayırabiliriz:

(A) Hem "belirleyen" hem "belirlenen" konumunda geçen ifadeler;
(B) "Belirleyen" konumunda geçtiği halde "belirlenen" konumunda geçmeyen ifadeler;
(C) "Belirlenen" konumunda geçtiği halde "belirleyen" konumunda geçmeyen ifadeler;
(D) Ne "bilerleyen" ne de "belirlenen" konumunda geçen ifadeler.

Her *anlamlı* ifade (düzgün-ifade) ya (A) ya da (C) öbeğine girmelidir. Nitekim 'İ'nin belli bir dilin herhangi bir anlamlı ifadesi olduğunu düşünelim. O zaman iki şık vardır: Ya 'İ' bir "belirlenen"dir, ya da bir "belirlenen" değildir.

1. şık: 'İ' bir "belirlenen"dir. O zaman 'İ' ya bir belirleyen"dir, ya bir "belirleyen" değildir. Birinci halde ifademiz (A) öbeğine, ikinci halde ise (C) öbeğine girer.

2. şık: 'İ' bir "belirlenen" değildir. O zaman 'İ' anlamlı bir ifade, ya da bir "düzgün-ifade" olduğundan, ya bir "düzgün-formül" olmalıdır, ya da bir "düzgün-formül"ün bir bileşeni. *Birinci halde* 'İ değil' ifadesi de bir "düzgün-ifade" olup, 'İ' bu ifadenin içinde *"belirlenen"* olarak geçer. *İkinci* halde ise 'İ' ifadesi '...İ...' gibi bir "düzgün-formül"ün içinde geçecektir. O zaman da

$$J(\text{İ}) = {}_{Dk}\ldots\text{İ}\ldots$$

şeklinde bir kısaltma yapabiliriz. 'J(İ)' ifadesinde ise 'İ' *"belirlenen"* konumundadır. 'İ' ifadesi böylece her iki halde de "belirlenen" konumunda geçtiğinden, söz konusu 2. şıkkın imkânsız olduğu sonucuna varıyoruz. (İ.K.)

Bu kanıttan şu üç önemli sonuç elde edilir:

(8) Her anlamlı ifade "belirlenen" konumunda geçebilir.
(9) Ne "belirlenen" ne de "belirleyen" konumunda geçmeyen hiçbir ifade anlamlı bir ifade, (yani bir "düzgün-ifade") değildir.
(10) Her anlamlı ifade "belirlenen" veya "belirleyen" konumunda geçer.

Buna göre, bir dilin anlamlı ifadelerini sınıflandırmak için sadece (A) ile (C) öbeğine giren ifadeleri sınıflandırmakla yetinebileceğimizi görüyoruz. *Bochenski*'yi izleyerek (C) öbeğine giren ifadelere *"temel-ifadeler"*, (A) öbeğine gören ifadelere de *"operatörler"*[12] diyeceğiz. Başka bir deyimle, bir *"temel-ifade"*yi *yalnız "belirlenen" konumunda geçebilen bir ifade* olarak; bir *"operatör"*ü ise *hem "belirlenen" hem "belirleyen" konumunda geçebilen bir ifade* olarak tanımlıyoruz. Buna göre, *herhangi bir dilin anlamlı ifadelerini "tüketici" bir şekilde "temel-ifadeler" ve "operatörler" olmak üzere iki "ayrık" öbeğe ayırabileceğimizi* görüyoruz. Böylece anlamlı ifadelerin sınıflandırılması, "temel-ifadeler" ile "operatörler" sınıflandırılmasına geri götürülmüş olur.

İmdi böyle bir sınıflandırmayı şu temel ilkeye dayatacağız:

(11) *TEMEL İLKE:*

Bir "belirleyen"in ait olduğu sentaktik kategori, bu ifadenin belirlediği bir ifadenin ait olduğu sentaktik kategoriden farklı olmalıdır.

Yani:

'$J(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...\dot{I}_n)$' bir "düzgün-ifade" ise,
$sk_D('J') \neq sk_D('\dot{I}_1')$
$sk_D('J') \neq sk_D('\dot{I}_2')$
.....
.....
$sk_D('J') \neq sk_D('\dot{I}_n')$

Böyle bir ilke sezgisel olarak apaçık sayılabilirse de, kabul edilmesinin asıl gerekçesi bu ilkeye uyulmaması halinde "Russell paradoksu" türünden bir takım *antinomilerin* ortaya çıkmasıdır.[13] Başka bir deyimle, (11) ilkesine uymamız sözü geçen paradoksları önlemenin tek yoludur.

Şimdi bu ilkeye dayanarak "temel-ifadeler"le "operatörler"i sınıflandıralım.

(i) Temel-ifadelerin sınıflandırılması.

Her *önerme* ve genel olarak (aynı sentaktik kategoriye ait olan) her *düzgün-formül* bir *"temel-ifade"* durumundadır. Hiçbir düzgün-formül (önerme, şematik önerme-harfi, önerme-kalıbı,

önerme-şeması veya önerme-kalıbı şeması) "belirleyen" konumunda geçemez. (Önermelerin ait olduğu sentaktik kategoriyi '*ö*' ile göstereceğiz. Buna göre, bütün düzgün-formüller ö sentaktik kategorisine ait olacaktır).

"*Tekil-terimler*" de "temel-ifade" durumundadır. Ancak § 16'da sözünü ettiğimiz (I) görüşü açısından "sentaktik-yüklem" (dolayısıyla "belirleyen") konumunda olan tekil-terimler bulunabildiğinden, bu görüş bakımından her tekil-terimin bir temel-ifade olduğunu söyleyemeyeceğiz. Buna karşılık, (II) görüşü açısından hiçbir tekil-terim "sentaktik-yüklem" konumunda bulunamadığından, *bu görüş bakımından her tekil-terimin bir temel-ifade olduğunu* öne sürebiliriz.

Buna göre, (I) açısından tekil-terimleri iki öbeğe ayırmalıyız: Bir yandan "temel-ifade" durumunda olan tekil-terimler, öbür yandan da "operatör" durumunda olan tekil-terimler. Birincilere "*bireysel tekil-terimler*" ikincilere ise "*bireysel-olmayan tekil-terimler*" diyeceğiz. "Bireysel tekil-terimler"e ve bunlarla aynı sentaktik kategoriye ait olan öteki ("değişken") ifadelere (değişkenler, şematik-harfler, kalıplar ve şemalar) "*bireysel-ifadeler*" [*individual expressions*]; "bireysel-olmayan tekil-terimler"e ve bunlarla aynı sentaktik kategoriye ait olan öteki (değişken) ifadelere "*bireysel-olmayan tekil-ifadeler*" diyeceğiz. Bireysel tekil-terimlerin gösterdiği nesnelere "*bireyler*" [*individuals*]; bireysel olmayan tekil-terimlerin gösterdiği nesnelere de "*bireysel-olmayan nesneler*" [*non-individuals*] diyoruz. Buna göre, (I) görüşünü "*her nesne bir birey değildir*" şeklinde; (II) görüşünü de "*her nesne bir bireydir*" şeklinde dile getirebiliriz. Bu bakımdan (II) görüşüne (ontolojik) "*bireycilik*", (I)'e ise "*bireyciliği-aşkın*" görüş diyebiliriz.

'Birey' sözcüğünü burada "bireyler-kalkülü" anlamında kullanmıyoruz. Nitekim bu kalkül çerçevesinde bireyler "somut" nesneler olduğu halde, burada sözünü ettiğimiz bireyler "somut" olduğu gibi "soyut" da olabilirler.

İmdi "bireysel-ifadeler"in ait olduğu sentaktik kategoriyi 'İ' ile gösterelim. O zaman "temel-ifadeler"in tüketici bir şekilde "*ö*" ile "*i*" öbeklerine ayrıldığını söyleyebiliriz. (Başka bir deyimle, "*düzgün-formüller*" ve "*bireysel-ifadeler*"den başka "temel-ifadeler" yoktur).

(ii) Operatörlerin sınıflandırılması.
Herhangi bir dilin "operatör"lerini

(a) belirledikleri ifadelerin sentaktik kategorilerine göre;
(b) belirledikleri ifadelerin sayısına göre;
(c) operatörler ile belirledikleri ifadelerden kurulu *"tam-ifadeler"*in sentaktik kategorilerine göre

üç ayrı açıdan sınıflandırabiliriz.[14]

(a) 'J' herhangi bir operatör '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',..., '$\dot{I}_n$' de 'J'nin belirlediği ifadeler olsun. Sözü geçen "belirlenen"lerin sentaktik kategorisi sırasıyla 'J_1','J_2',...,'J_n' ise, 'J' ifadesinin bir *"'$j_1,j_2,...,j_n$ – operatörü"* olduğunu söyleyeceğiz. Özellikle n = 1 halinde j gibi bir sentaktik kategoriye ait bir ifadeyi belirleyen bir operatöre bir *"j-operatörü"* diyoruz. Bu konuda şöyle bir ilke kabul edeceğiz:

(12) *İLKE*:
Ayrı sentaktik kategorilere ait ifadeleri belirleyen operatörlerin aynı sentaktik kategoriye ait olmaları imkânsızdır. Özellikle:

$sk_D(a) = j$, $sk_D(b) = k$ ve $j \neq k$ ise; bir j-operatörünün sentaktik kategorisinin bir k-operatörünün sentaktik kategorisinden farklı olması gerekecektir.[15]

Buna göre, a bir "$j_1,j_2,...,j_n$ - operatörü", b de bir "$k_1,k_2,...,k_m$ - operatörü", a ile b de aynı bir sentaktik kategoriye ait ise; n = m ve $j_1 = k_1, j_2 = k_2,...,j_n = k_n$ olmalıdır.

(12) ilkesine dayanarak bütün operörleri tüketici bir şekilde iki ayrık öbeğe ayırabiliriz:

1. *"T-operatörleri"*. Bunlar temel-ifadeleri belirleyen operatörlerdir.

2. *"O-operatörleri"*. Bunlar operatörleri belirleyen operatörlerdir.[16]

İmdi her 1-li operatörün bir "T-operatörü" veya bir "O-operatörü" olduğunu; hiçbir ifadenin ise hem bir "T-operatörü" hem bir "O-operatörü" olamayacağını şöyle kanıtlayabiliriz: a

herhangi bir operatör olsun. O zaman a'nın belirlediği bir ifade (anlamlı bir ifade olduğundan) ya bir temel-ifade, ya da bir operatör olmalıdır. Birinci şıkta a bir T-operatörü, ikinci şıkta ise bir O-operatörü olur. Öte yandan a ifadesi hem bir T-operatörü hem de bir O-operatörü olsaydı, onun belirlediği ifadenin hem bir temel-ifade hem de bir operatör olması gerekirdi. Bu ise imkânsızdır. (İ.K.)

'T-operatörü' ile 'O-operatörü' deyimlerinin anlamını ("1-li", "2-li",...,"n-li",...) operatörlerin tüketici bir şekilde "T-operatörleri" ile "O-operatörleri"ne ayırmasını sağlamak üzere şöyle belirtebiliriz:

TANIM: a ifadesi bir *"n-li T-operatörü"*dür = D_k a bir "n-li operatör"dür ve a operatörünün (bir arada) belirlediği $b_1,b_2,...,b_n$ gibi n tane temel-ifade vardır.

TANIM: a ifadesi bir *"n-li O-operatörü"*dür = D_k a ifadesi bir "n-li operatör" olup, a'nın belirlediği b gibi bir operatör vardır.

Bu tanımlar uyarınca her operatörün ya bir "T-operatörü", ya da bir "O-operatörü" olduğunu kanıtlayabiliriz. Nitekim a gibi herhangi bir operatörü göz önüne alalım. a'nın (bir arada) belirlediği ifadelerin ya hepsi birer temel-ifadedir, ya hiç olmazsa biri bir operatördür. Birinci şıkta a bir "T-operatörü", ikinci şıkta ise bir "O-operatörü"dür. İmdi a'nın bir "$j_1,j_2,...,j_n$ - operatörü" olduğunu kabul edelim. O zaman a bir "T-operatörü" ise, $j_1,j_2,...,j_n$ lerin her biri bir "temel-ifade sentaktik kategorisi" olmalı. Dolayısıyla (12) gereği a'nın bir "O-operatörü" olması imkânsızdır. Öte yandan a bir "O-operatörü" ise, $j_1,j_2,...,j_n$ nin biri bir "operatör sentaktik-kategorisi" olmalı, dolayısıyla a'nın bir "T-operatörü" olması imkânsızdır. (İ.K.)

"O-operatörleri"ni de "OT-operatörleri", "OOT-operatörleri", "OOOT-operatörleri",... olmak üzere sonsuz aşamalara ayırabiliriz. *"OT-operatörleri"* yalnız "T-operatörleri"ni ve ("temel-ifadeler")i belirleyen operatörler; *"OOT-operatörleri"* yalnız "OT-operatörleri"ni (ve T-operatörleriyle temel-ifadeleri) belirleyen operatörler; "OOOT-operatörleri" yalnız "OOT-operatör-

leri"ni (ve "OT-operatörleri, "T-operatörleri" ve "temel-ifadeler"i) belirleyen operatörler... olarak tanımlıyoruz.

(b) Operatörler belirledikleri ifadelerin sayısına göre "*1-li operatörler*" (tam-ifadesi 'J(İ)' biçiminde olan operatörler), "*2-li operatörler*" (tam-ifadesi 'J($İ_1$,$İ_2$)' biçiminde olan operatörler),..., "*n-li operatörler*" (tam ifadesi 'J($İ_1$,$İ_2$,...,$İ_n$)' biçiminde olan operatörler),... şeklinde öbeklere ayrılır. (12) ilkesi gereği bir "n-li operatör"ün sentatik kategorisi ($n \neq m$ halinde) bir "m-li operatörün" sentaktik kategorisinden farklı olmalıdır. Buna göre, hiçbir operatör hem bir "n-li operatör" hem de bir "m-li operatör" ($n \neq m$ halinde) olamaz. Bununla birlikte günlük dilde bu kurala her zaman uyulmamaktadır. Örneğin 'Ahmet içiyor' önermesinde 'içiyor' bir "1-li operatör" olduğu halde, 'Ahmet su içiyor' önermesinde 'içiyor' bir "2-li operatör"dür. Ancak 'Ahmet içiyor' önermesinin "eksiltili" (eliptik) olup 'Ahmet bir şey içiyor' anlamına geldiği söylenebilir. Bu son önermede 'içiyor' bir "2-li operatör" durumundadır.

(c) Tam-ifadesi (yani belirlediği ifadelerle birlikte meydana getirdiği ifade) j gibi bir tipe ait olan bir operatörü bir "*j-kurucu operatör*" [*j-building operator*][17] diyoruz. Böylece herhangi bir operatörü bir

$$\text{j-kurucu } k_1,k_2,...,k_n \text{ - operatör}$$

deyimiyle bilertebiliriz. Böyle bir deyimle operatörün ait olduğu sentaktik kategori tek-anlamlı olarak belirlenmiş olur. Bu sentaktik kategori de *Adjukiewicz* tarafından

$$\frac{j}{k_1,k_2,...,k_n}$$

şeklindeki bir kesirle gösterilmiştir. Buna göre, herhangi bir operatörün ait olduğu sentaktik kategori, *payı* bu operatörün tam-ifadesinin sentaktik kategorisini gösteren bir işaret, *paydası* da bu operatörün belirlediği ifadelerin sentaktik kategorilerini gösteren (ve birbirinden birer virgülle ayrılmış olan) işaretlerin dizisinden meydana gelen bir *kesir* şeklinde gösterilir.[18]

Sentaktik kategorilerin sınıflandırılmasının ilkelerini böylece belirttikten sonra, § 16'da sözünü ettiğimiz görüşler açısından anlamlı ifadeleri sınıflandırmaya çalışacağız.

(I) "Bireyciliği-aşkın" görüş.

Bu görüş açısından *"lambda-ifadeleri"*nin (hiç olmazsa bazılarının) bir *"tekil-terim"* olduğunu söylemiştik. Oysa her lambda-ifadesi bir operatördür. Nitekim '$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(...x_1...x_2...x_n...)$ $(s_1,s_2,...,s_n)$' biçimindeki bir önermede geçen lambda-ifadesi bir "n-li (asal) belirleyen" konumundadır. "Asal-belirlenenler" ise 's_1','s_2',...,'s_n' özneleridir. Bu öznelerin her biri bir tekil-terimdir. Bunların üstelik birer "bireysel-ifade" olduğunu kabul edelim. O zaman 's_1','s_2',...,'s_n' ifadelerinin her biri *"i" sentaktik kategorisine* ait olur. Söz konusu operatörün tam ifadesi ise bir "önerme" olduğundan "ö" sentaktik kategorisine aittir. Şu halde sözü geçen lambda-ifadesinin bir *"ö-kurucu i,i,...,i -operatörü"* olduğunu görüyoruz. (Böyle bir operatör bir "OT-operatörü"dür).

İmdi (I) görüşü açısından (bazı) lambda-ifadeleri "tekil-terim" durumunda olduğundan, sözü geçen 's_1','s_2',...,'s_n' tekil-terimlerinin birer lambda-ifadesi, dolayısıyla birer operatör olması da mümkündür. Örneğin: '(λx) $(...x..)$ (s)' gibi bir lambda-önermesini göz önüne alalım. 's' tekil-terimi "i" sentaktik kategorisine ait ise, '(λx) $(...x...)$' lambda-ifadesi bir *"ö-kurucu i-operatörü"* olur. Böyle bir operatörün sentaktik kategorisi (Adjukiewiczs metoduna göre) *ö/i* dir. İmdi 's' tekil-teriminin kendisi bir "ö-kurucu i-operatörü" ise, o zaman sözü geçen lambda-ifadesi bir "ö-kurucu ö/i-operatörü" olur. Böyle bir operatör

$$\frac{\text{ö}}{\text{ö/i}}$$

sentaktik kategorisine aittir. Genel olarak 's' tekil-terimi ya bir temel-ifade (bir "bireysel tekil-terim"), ya bir operatördür. Buna göre şöyle bir sonuca varabiliriz:

Her lambda-ifadesi bir operatördür

Oysa (I) görüşü gereği *bazı lambda-ifadeleri "tekil-terim" durumundadır*. Şu halde:

(I) görüşü *"bireysel-ifade" durumunda olmayan tekil-terimlerin kabul edilmesini* gerektirir. ("Bireyciliği-aşkın" görüş!)

Bu halde tekil-terimleri "bireysel-terimler", "T-tekil terimleri", "OT-tekil terimleri", "OOT-tekil terimleri", ... olmak üzere sonsuz sayıda aşamalara ayırabiliriz. Nitekim 's' gibi bir "bireysel-terim"i göz önüne alalım. 's' bir tekil-terim olduğundan 'P(s)' gibi bir önermenin öznesi olabilir. 'P'nin kendisinin bir tekil-terim olduğunu kabul edelim. 'P' (ö/i sentaktik kategorisine ait) bir *"T-operatörü"*dür. 'P' de bir tekil-terim olduğundan 'M(P)' gibi bir önermenin öznesi olabilir. 'M'nin de bir tekil-terim olduğunu kabul edilim. 'M' ($\frac{\ddot{o}}{\ddot{o}/i}$ sentaktik kategorisine ait) bir *"OT-operatörü"*dür. 'M'de bir tekil-terim olduğundan 'H(M)' gibi bir önermenin öznesi olabilir,.... Bu işlem durmadan tekrarlanabilir. Böylece sonsuz sayıda tekil-terim aşamaları elde edilebilir. Bu ise *Russell*'ın ünlü 'tipler teorisi"nden başka bir şey değildir. Buna göre:

(I) görüşü "tipler teorisi"ne başvurulmasını gerektirir.
Şu halde:

"Tip ayrımını gözetmeyen" herhangi bir dil-sisteminde hiçbir lambda-ifadesi bir tekil-terim sayılmamalı; dolayısıyla (II) görüşü kabul edilmelidir.

Böyle bir sonuç ise §16'da sözü edilen (I-b) görüşünün "tip ayrımını gözetmeyen" dil-sistemlerinin kurulması için elverişli olmadığını gösterir. Öte yandan sözü geçen (I-b) görüşünün "sentaktik kategoriler teorisi" açısından hoşa gitmeyen şöyle bir özelliği vardır:

(I-b) gereği '(λxy)y(x)' ifadesi bir tekil-terim olmadığı halde
(λxy) (P(x) v y(s))

gibi bir ifadenin bir tekil-terim olması mümkündür. İmdi 's' ve

'x'in sentaktik kategorisi i,'y' ve 'P' nin sentaktik kategorisi de ö/i olsun. O zaman gerek '(λxy)y(x)' gerek '(λxy) (P(x) v y(s))'nin sentaktik kategorisi

$$\frac{\text{ö}}{\text{i,ö/i}}$$

olur. Böylece aynı bir sentaktik kategoriye ait iki ifadenin biri bir tekil-terim olup, ötekisi bir tekil-terim olmuyor. Bu ise 'sentaktik kategori' deyiminin anlamına aykırıdır. Bu durumu göz önünde tutarak (I-b)'yi (I) görüşünün *yasaya uygun olmayan* bir şekli sayacağız. Dolayısıyla (I) görüşünü bundan böyle sadece (I-a) şeklinde yorumlayacağız. Bu da sözü geçen görüşün (A), (B) ve (C) güçlüklerinin hiçbirinden sıyrılamaycağı anlamına gelir. Böylece (II) görüşünün (I) görüşüne üstünlüğü açıkça belirtilmiş olur.

İmdi (I) görüşünün ((I-a) anlamında) iki şeklini ayırdedebiliriz. (I-1) ile göstereceğimiz birinci şeklinde temel-ifadeler arasında yalnız "bireysel-ifadeler" tekil-terim sayılır. (I-2) ile göstereceğimizi ikinci şeklinde ise bütün temel-ifadeler, yani gerek "bireysel-ifadeler" gerek "önermeler" tekil-terim sayılır.[19] Buna göre bir dilin anlamlı ifadelerini (I) görüşü açısından iki şekilde sınıflandırabileceğiz.

(I-1) sınıflaması.

Anlamlı ifadeleri ilk önce *"kategorematik ifadeler"* ve *"sinkategorematik ifadeler"* olmak üzere iki öbeğe ayırıyoruz. Ondan sonra da kategorematik ifadeleri *"düzgün-formüller"* (önermeler, şematik önerme-harfleri, önerme-kalıpları, önerme-şemaları ve önerme-kalıbı şemaları) ile *"tekil-ifadeler"*e (tekil-terimler, değişkenler, tekil-terim kalıpları, tekil-terim şemaları ve tekil-terim kalıbı şemaları) ayırırız. Tekil-ifadelere *"tipler-sistemine ait ifadeler"* de denir. Bu ifadeler ise rekürsif olarak aşağıdaki şekilde tanımlanabilir: (Tekil-ifadelerin ait olduğu sentaktik kategorilerin her birine bir *"tip"* diyelim. Böylece *"tip"*deyimini sentaktik kategori deyimi yardımıyla tanımlamış oluyoruz).

(i) i sentaktik kategorisi bir "tip"tir. Bu tipe ait ifadeler *"bireysel ifadeler"*dir.

(ii) $j_1, j_2, \ldots, j_n$ birer "tip" ise

$$\frac{\text{ö}}{j_1, j_2, \ldots, j_n}$$

sentaktik kategorisi de bir "tip" olur. Bu biçimdeki bir tipe ait ifadelere *"yüklem-ifadeleri"* [*predicate-expressions, predicators*] denir. Bir *"yüklem"* ise, içinde hiçbir serbest değişken veya şematik-harf geçmeyen bir ("değişmez") yüklem-ifadesi demektir.

(iii) $j_1, j_2, \ldots, j_n$ ve k birer "tip" ise

$$\frac{\text{k}}{j_1, j_2, \ldots, j_n}$$

sentaktik kategorisi de bir "tip" olur. Bu biçimdeki bir tipe ait ifadelere *"funktor-ifadeleri"* [*functor-expressions*] denir. Bir *"funktor"* ise, içinde hiçbir serbest değişken veya şematik-harf geçmeyen bir ("değişmez") funktor-ifadesi demektir.

Böylece (I-1) açısından "tekil-terimler"i *"bireysel-terimler"*, *"yüklemler"* ve *"funktorlar"* olmak üzere üç alt-öbeğe ayırabileceğimizi görüyoruz.

"Sinkategorematik ifadelere" gelince: bunları *"sentaktik kategorilere ait olmakla birlikte tipler-sistemine ait olmayan operatörler"* şeklinde tanımlayabiliriz. Buna göre (I-1) açısından 'değil', 've', 'veya', 'ise', 'bütün', 'bazı' 'dır', gibi bütün *"lojik-değişmezler"*in "sinkategorematik-ifadeler" öbeğine girdiğini kanıtlayabiliriz.

(I-2) sınıflaması.

Bu görüş açısından "kategorematik ifadeler" öbeği genişletilerek "sinkategorematik ifadeler" öbeği daraltılmıştır. "Tekil-terimler"in yani "tipler-sistemene ait ifadeler"in rekürsif tanımı şöyledir:

(i') Gerek i gerek ö bir "tip"tir. Yani her temel-ifade bir "tekil-ifade"dir.

(ii') $j_1, j_2, \ldots, j_n$ ve k birer "tip" ise

$$\frac{k}{j_1,j_2,\ldots,j_n}$$

sentaktik kategorisi de bir "tip" olur.

Buna göre, her sentaktik kategorinin bir "tip" olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Öte yandan (I-2) açısından her "yüklem"in bir "funktor" sayılabileceğini görüyoruz. (I-1) açısından tipler-sistemine ait operatörleri "yüklemsel-ifadeler" ve "funktor-ifadeleri" olmak üzere iki "ayrık" öbeğe ayırabildiğimiz halde; (I-2) açısından, tipler-sistemine ait olan her operatörü bir "funktor" saymalıyız. Böylece "yüklemsel-ifadeleri" (ö-kurucu funktorlar" şeklinde tanımlayabiliriz.

İmdi (I-2) bakımından her sentaktik kategori bir "tip" olmakla birlikte, gene de her anlamlı ifadeyi bir "tekil-ifade" sayamayacağız. Örneğin: '(Ex)' varlıksal-operatörünü göz önüne alalım. '...x...' bir 1-li önerme-kalıbı ise '(Ex) (...x...)' ifadesi bir önerme olur. Dolayısıyla '(Ex)' ifadesi bir "ö-kurucu ö-operatörü" durumunda olup, sentaktik kategorisi de ö/ö dür. ö/ö ise (i') ve (ii') gereği bir "tip"tir. Bununla birlikte '(Ex)' ifadesini bir "tekil-ifade" saymamalıyız. Nitekim bu ifadede geçen 'x' değişkeninin yerine bir "değişmez" koymakla bir "tekil-terim" elde edecek yerde "mânasız" bir ifade elde ederiz. Oysa herhangi *bir tekil-ifadenin, içinde geçen serbest değişkenlerin veya şematik harflerin yerine uygun "değişmezler" konulmasıyla bir "tekil-terim" çevrilmesini* şart koşmalıyız. Bu şartı yerine getirmeyen hiçbir ifadeyi (sentaktik kategorisi bir "tip" olsa bile) "tipler-sistemine ait" bir ifade saymamalıyız. İşte bu şartı yerine getirmeyen her ifadeyi *"sinkategorematik-ifadeler"* öbeğine sokacağız. Sözü geçen "varlıksal-operatör"den başka aynı şekilde bu şartı yerine getirmeyen "tümel-operatör"ü, "iota-operatörü"nü, "içlemsel-soyutlama operatörü"nü, "kaplamsal-soyutlama operatörü"nü ve "lambda-operatörü" gibi *"değişkenli-operatörler"*i hep *"sinkategorematik"* sayacağız.

Buna karşılık önerme-eklemlerini (I-2) açısından "kategorematik-ifadeler" ("tekil-terimler" yani "tipler-sistemine ait ifadeler") olarak yorumlayabiliriz. Nitekim önermeleri tekil-terim saymakla, önerme eklemlerini bu türlü tekil-terimlere ilişkin "funktorlar" (hattâ "yüklemler") şeklinde yorumlamalıyız.

Böylece (I-1) sınıflamasında bütün "lojik-değişmezler" sinkategorematik-ifadeler öbeğine girdiği halde; (I-2) sınıflamasında bunlardan bir kısmı (*"değişkenli lojik-operatörler"*) gene de sinkategorematik sayılmakla birlikte, bir kısmı (*"önerme-eklemler"*i) "kategorematik-ifadeler öbeğine sokulmaktadır.[20] Böylece 've', 'veya', 'ise', 'değil' gibi sözcükler birer *"ad"* durumuna girer. Bu ise pek aşırı bir "Platonculuk" olsa gerek.

Dilsel ifadeleri böylece (I) görüşü açısından (iki ayrı şekilde) sınıflandırdıktan sonra, böyle bir sınıflamayı (II) görüşü ("bireyci" görüş) açısından yapmaya çalışacağız.

(II) "Bireyci görüş".

Bu görüş açısından hiçbir *"lambda-ifadesi"* ve genel olarak *hiçbir "operatör" bir "tekil-terim" değildir.* Böylece (II) görüşünü yansıtan bir dilde *her tekil-terimin bir "bireysel-terim" olduğunu* görüyoruz. 'Kategorematik' sıfatını, (I) görüşü halinde olduğu gibi, yalnız önermelerle tekil-terimlere uygularsak, (II) görüşü açısından bütün "operatörler"in (dolayısıyla bütün yüklemlerin ve bütün funktorların) "sinkategorematik" sayılması gerekecekti. Bu durumu göz önünde tutarak (II) görüşü çerçevesinde "bireysel-ifadeler"den başka, bir yandan "yüklemsel-ifadeler"i, öbür yandan "funktor-ifadeleri"ni de "kategorematik-ifadeler" şeklinde yorumluyoruz.[21] Buna göre yapacağımız sınıflama şöyle olacaktır:

(A) *Kategorematik ifadeler.*

(a) *"Düzgün-formüller"*. ("ö" sentaktik kategorisine ait ifadeler);

(b) *"Bireysel-ifadeler"*. "i" sentaktik kategorisine ait ifadeler). 'Bireysel-ifade' deyimi yerine *'tekil-ifade'* deyimini de kullanabiliriz.

(c) *"Yüklemsel-ifadeler"*. Bunlar

$$\frac{\text{ö}}{\text{i}}, \quad \frac{\text{ö}}{\text{i,i}}, \quad \frac{\text{ö}}{\text{i,i,i}}, \ldots, \quad \frac{\text{ö}}{\text{i,i,}\ldots\text{,i}}, \ldots\ldots$$

sentaktik kategorilerine ait ifadeler demektir.

(d) *"Funktor-ifadeleri"*. Bunlar

$$\frac{i}{i}\quad \frac{i}{i,i}\quad \frac{i}{i,i,i}\,,\quad \frac{i}{i,i,\ldots,i}\,,\ldots\ldots$$

sentaktik kategorilerine ait ifadeler demektir.

(a) ve (b) biçimindeki ifadeler birer *"temel-ifade"*, (c) ve (d) biçimindeki ifadeler ise birer *"T-operatörü"*dür. Ancak her "temel-ifade" ((a) veya (b) biçiminde olup) "kategorematik" olduğu halde, her "T-operatörü" (c) veya (d) biçiminde olmadığından bir "kategorematik-ifade" değildir. Örneğin

$$\frac{ö}{ö}\,,\quad \frac{ö}{ö,ö}\,,\quad \frac{ö}{ö,ö,ö}\,,\ldots$$

sentaktik kategorilerine ait olan "önerme-eklemler"i "T-operatörü" durumunda olmakla birlikte, ne (c) ne de (d) biçimindedir.

(B) "Sinkategorematik-ifadeler".

Her kategorematik-ifade ya bir "temel-ifade", ya da bir "T-operatörü" olduğundan, T-operatörlerinden başka bütün operatörlerin, yani bütün *"O-operatörleri"*nin sinkategorematik olması gerekecektir. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi, her "T-operatörü" kategorematik olmadığından, sinkategorematik-ifadelerin sadece "O-operatörleri"nden ibaret olmadığı görülür.[22] Buna göre, sinkategorematik-ifadeleri şu iki altöbeğe ayırabiliriz:

(a) *"Sinkategorematik T-operatörleri"*. ((A-c) veya (A-d) biçiminde olmayan bütün T-operatörleri).

(b) *"O-operatörleri"*.

Sinkategorematik-ifadeleri bir de şöyle sınıflandırabiliriz:

(a') *"Sinkategorematik yüklemsel-ifadeler"*. Bunları "ö-kurucu sinkategorematik-operatörler" olarak tanımlıyoruz.

(b') *"Sinkategorematik funktor-ifadeleri"*. Bu ifadeler de "ö-kurucu olmayan sinkategorematik-operatörler" olarak tanımlıyoruz.

Buna göre, "önerme-eklemleri"nin birer "sinkategorematik-yüklem" olduğunu söyleyebiliriz. Genel olarak, *(halis) yüklem olmayan* her *"sentaktik-yüklem" bir "sinkategorematik-yüklem"* sayılmalıdır.

§18. "İçlem" ve "Kaplam"

§ 17'de belirttiğimiz gibi, bir ifadenin *"anlamlı"* olması ("anlamlılığın *semantik* yorumu" açısından) bu ifadenin bir *"anlam"*taşıması demektir. İmdi buraya kadar iki çeşit "anlam"dan söz ettik:

(a) Bir tekil-terimin "anlam"ı bu terimin *"gösterdiği"* nesneden ibarettir.

(b) Bir genel-terimin "anlam"ı bu terimin *uygulandığı* tek tek nesnelerden ibarettir.

"Gösterme-bağlantısı" ile "uygulanma-bağlantısı"nın "lojik-toplamı"[1] olan bağlantıya "belirtme-bağlantısı" dediğimizden[2] (a) ile (b)'yi bir arada şöyle dile getirebiliriz:

(1) Herhangi bir terimin *"anlam"*ı bu terimin *"belirttiği"* nesne veya nesnelerden ibarettir.

İmdi (1)'de sözü edilen *"anlam"*ın, herhangi bir anlamlı ifadenin anlamlı olmasını sağlayan *"anlamlılık faktörü"* olamayacağını gösterebiliriz. Nitekim:

(i) Hiçbir nesneyi "belirtmeyen" anlamlı terimler vardır. (Örneğin: hiçbir nesneyi "göstermeyen", 'bugünkü Fransa kralı' tekil-terimi, hiçbir nesneye de "uygulanamayan" 'düzgün on yüzeyli' genel-terimi bu durumdadır).[3]

(ii) "Terim" durumunda olmayan anlamlı ifadeler vardır. Bunlar "önermeler" "funktorlar" ve "sinkategorematik-ifadeler"dir.[4]

(iii) Bir terimin "anlam"ını bilmek için, bu terimin hangi nesneyi veya nesneleri "belirttiği"ni bilmek *gerekli değildir*. Örneğin 'Dünyanın en uzun boylu adamı' tekil-teriminin anlamını bildiğim halde, bu terimin hangi nesneyi (kimseyi) gösterdiğini bilmiyorum. Ayru şekil-

de 'mavi' genel-teriminin anlamını bilmekle birlikte, bu terimin uygulandığı nesnelerin hepsini bilmiyorum.

(iv) Bir terimin hangi nesneyi veya nesneleri belirttiğinin bilinmesi, bu terimin anlamının bilinmesi için *"yeterli"* de değildir. Örneğin, *Mill*'in belirttiği gibi, bir çocuk kardeşlerinin kimler olduğunu, 'kardeş' sözcüğünün anlamını iyice kavrayacak bir duruma erişmeden çok önce bilmektedir.[5] (İ.K.)

(1)'de sözü edilen "anlam" "anlamlılık faktörü" olmadığı gibi, *"anlamdaşlık faktörü"* de olamaz. Bunu ilkin "tekil-terimler", sonra da "genel-terimler" için göstereceğiz.

(A) Tekil-terimlerin anlamdaşlığı.

"Anlam"ın kategorematik yorumu açısından, iki ifadenin *"anlamdaş"* olması, *her iki ifadenin aynı "anlam"ı taşıması* şeklinde tanımlanır. Buna göre, bir tekil-terimin "anlam"ının (1) gereği bu terimin "gösterdiği" nesne olduğu kabul edilirse, tekil-terimlerin "anlamdaşlığı"nı şöyle tanımlamamız gerekecektir:

(2) İki tekil-terimin *"anlamdaş"* olması, bu iki terimin *aynı nesneyi "göstermesi"* demektir.

'a ile b ifadeleri D-dilinde anlamdaştır' ifadesini 'Anld$ş_D$(a,b)' şeklinde kısaltalım. O zaman (2)'yi şöyle dile getirebiliriz:

(3) a ve b herhangi iki "tekil-terim" olduğunda,
Anld$ş_D$(a,b)$=_{Dk}$ gst$_D$(a) = gst$_D$(b)
Oysa (3) tanımı bir "çelişme"ye yol açabilir. Şöyle ki:
's' ile 't' iki tekil-terim,

(4) s=t

önermesi de "doğru olmakla birlikte *"analitik-doğru" olmayan* bir önerme olsun. Örneğin 's' olarak 'Sabah yıldızı', 't' olarak 'Akşam yıldızı'; veya 's' olarak 'Everest dağı' 't' olarak 'Gaurisanker dağı' ifadesini seçebiliriz.[6]

(4) doğru olduğundan, 's' ile 't' tekil-terimleri aynı nesneyi gösterir; yani:

(5) gst$_D$('s')= gst$_D$('t')

olur. (5)'ten ise (3) tanımı gereği

(6) Anld$ş_D$('s','t')

elde edilebilir. (6)'dan ise 's=t', yani (4) önermesinin *'analitik-doğru" olduğu* sonucu çıkar.[7] Şu halde (4) önermesi *hem "analitik-doğru"dur, hem "analitik-doğru" değil...* Bu ise açık bir çelimedir. Böylece (3) tanımının yasaya uygun olmadığını görüyoruz.

(B) Genel-terimlerin anlamdaşlığı

(1) gereği herhangi *iki genel-terimin "anlamdaş" olması,* bu iki teriminin aynı nesneleri 'belirtmesi', yani *aynı nesnelere "uygulanması"* demektir. Aynı nesnelere "uygulanan" genel-terimlere ise *"eşdeğer"* [*equivalent*] terimler denir. *'a ve b genel-terimleri D-dilinde eşdeğerdir"* ifadesini 'Eşd$_D$(a,b)' biçiminde kısaltalım.[8] O zaman söz konusu tanımı şöyle dile getirebiliriz:
(7) a ve b herhangi iki genel-terim olduğunda,

$$\text{Anld}_{\text{Eş}D}(a,b) =_{Dk} \text{Eşd}_D(a,b)$$

(7)'den ise ((3)'ten elde edilen çelişmeye benzeyen) bir çelişme çıkarılabilir:

'P' ve 'Q' "eşdeğer" olmakla birlikte *"mantıkça-eşdeğer" olmayan* herhangi iki genel-terim olsun. 'P' ve 'Q'nün "mantıkça-eşdeğer" olması '(x) (Px≡Qx)' (yani 'x ne olursa olsun, x P'dir ancak ve ancak x Q ise') önermesinin "analitik-doğru" olması demektir. Örneğin 'P' olarak 'insan' terimini, 'Q' olarak da 'iki-bacaklı tüysüz' [*featherless biped*] terimini seçebiliriz. Her insan iki-bacaklı tüysüz, her iki-bacaklı tüysüz de insan olduğundan, bu iki genel-terim "eşdeğer"dir. Ancak, böyle olması "Olumsal" [*contingent*] empirik bir olguya dayandığından, bu iki terim "mantıkça-eşdeğer" değildir.

İmdi 'P' ile 'Q' terimleri "eşdeğer" olduğundan (7) tanımı gereği "anlamdaş" olurlar. Oysa anlamdaş olan iki genel-terimin "mantıkça-eşdeğer" olması gerekir. Şu halde,

'P' ve 'Q' mantıkça-eşdeğer değildir

ile

'P' ve 'Q' mantıkça-eşdeğerdir

önermelerinin her ikisi doğrudur. (Çelişme!) Böyle bir çelişme-

ye meydan vermemek için (7) tanımının yasaya uygun sayılmaması gerekecektir. (İ.K.)

Böylece terimlerin "belirttiği" nesne veya nesneler "anlamlılık" faktörü (veya "anlamdaşlık" faktörü)) sayılamayacağına göre, ya böyle bir faktör olmaya elverişli *yeni bir "anlam" çeşidine* başvurulmalı, ya da "anlamlılık" (veya "anlamdaşlık") faktörünü belli bir "nesne" saymaktan vazgeçmeli; başka bir deyimle, 'anlamlı' ile 'anlamdaş' ifadelerinin bağlamı içinde geçen 'anlam' sözcüğünün *"sinkategorematik"* bir şekilde yorumlanması yoluna gidilmelidir. Birinci şıkkın seçilmesi soyut nesneleri çoğaltmak, yani *"Occam'lının ustürası"nı uygulamamak;* ikinci şıkkın seçilmesi ise gerek "anlamlılığın", gerek "anlamdaşlığın" *semantik* bir açıdan yorumlanamayacağını kabul etmek demektir. Böylece birbiriyle "bağdaşmayan" *iki türlü "anlamlılık" (ve "anlamdaşlık") teorisi* ile karşılaşıyoruz. Bunlardan birincisine *"semantik anlamlılık-teorisi"*, ile karşılaşıyoruz. Bunlardan birincisine *"semantik anlamlılık-teorisi"*, ikincisine de *"sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi"*[9] diyeceğiz. ("Semantik anlamlılık-teorisi" yerine *"kategorematik-anlamlılık teorisi"*; "sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi" yerine *"sinkategorematik anlamlılık teorisi"* de diyebiliriz). Bu §'ta yalnız "semantik anlamlılık-teorisi"ni inceleyeceğiz.

İmdi *"semantik-anlamlılık teorisi"* açısından, birbirinden kesin bir şekilde ayıredilmesi gereken *iki "anlam" çeşidi* vardır. Bu iki "anlam" çeşidinden birini "anlam^1" şeklinde, ötekisi ne de "anlam^2" şeklinde dile getirelim. Buna göre, bir terimin "anlam^1" inin bu terimin *"belirttiği"* nesne veya nesnelerden ibaret olduğunu; aynı terimin "anlam^2" sinin ise bu terimin taşıdığı *"anlamlılık-faktörü"* olduğunu söyleyebiliriz.[10] 'a ifadesinin D-dilindeki "anlam^1"i x dir' ifadesini '$Anl^1_D(a,x)$' biçiminde; 'a ifadesinin D-dilindeki "anlam^2"si X dir' ifadesini de '$Anl^2_D(a,X)$' biçiminde kısaltalım. O zaman 'Anl^1" bağlantısını

(8) $\quad Anl^1_D(a,x) =_{Dk} Gst_D(a,x)$ veya $Uyg^1_D(a,x)$

şeklinde, yani "gösterme-bağlantısı" ile "uygulanma-bağlantısı"nın lojik-toplamı olarak tanımlayabiliriz.

'Anl^2_D'yi ise bir "ilkel-terim" sayacağız. Böyle bir ilkel-terimin anlamını belirleyen ilkeler ("örtük-tanım"!) şunlardır:

(9) 'Anl^2_D' ifadesi bir "2-li bağlantı-terimi"dir.

(10) 'Anl^2_D' ifadesi "çoğa-bir"dir.[11]

(11) a herhangi bir kategorematik ifade olduğunda, 'Anl^2_D (a,X)' önerme-kalıbını doyuran X gibi bir (soyut) nesne vardır.[12]

(10) ve (11)'e dayanarak, 'Anl^2_D' bağlantı-teriminden bir "funktor" ("anlam²-funktoru"nu) türetebiliriz.[13] Bu funktoru *'a ifadesinin D-dilinde "anlam²"si'* şeklinde dile getirebiliriz. Sözü geçen funktoru 'anl^{D2}' biçiminde dile getirelim. O zaman

(12) $anl^2_D(a) = X = {}_{Dk}\, Anl^2_D(a,X)$

olur. 'anl_{2D}' funktoru d-dilinin bütün kategorematik-ifadeleri için tanımlanmıştır; başka bir deyimle, her kategorematik-ifadenin bir ve yalnız bir "anlam²"si vardır. "Söz konusu D-dilinin bütün ifadelerinin "tek anlamlı" olduğunu kabul ediyoruz).

İmdi 'anl^2_D' funktorunun mânasını belirleyen temel-ilke şudur:

(13) Herhangi iki kategorematik ifadenin *"anlamdaş"* olmasının gerekli ve yeterli şartı, bu iki ifadenin *"anlam²"sinin aynı olmasıdır.*[14]

Öte yandan "anlamdaş" terimlerin aynı nesneyi veya nesneleri "belirttiğini" göz önünde tutarak, "anlam²"si aynı olan terimlerin "anlam¹"inin de aynı olduğunu söyleyebiliriz. Yani:

(14) a ve b herhangi iki terim olduğunda,

$$anl^2_D(a)=anl^2_D(b) \text{ ise, } anl^1_D(a)=anl^1_D(b) \text{ olur.}^{15}$$

Buna karşılık (14)'ün tersi yanlıştır. Başka bir deyimle, "anlam¹"i aynı olmakla birlikte "anlam²"si farklı olan terimler vardır. Örneğin sözü geçen 'Sabah yıldızı' ile 'Akşam yıldızı' tekil-

terimlerinin "anlam[1]"i (yani gösterdikleri nesne) aynı olduğu halde, "anlam[2]"si ayrıdır. Aynı şekilde, 'insan' ile 'tüysüz ikibacaklı' genel-terimlerinin "anlam[1]"i aynı, "anlam[2]"si ise farklıdır.

İmdi "anlamlılık-faktörü"nü "anlam[1]" olarak yorumlayacak yerde, "anlam[2]" şeklinde yorumlamakla sözünü ettiğimiz bütün güçlükleri kolayca önleyebiliriz:

(i) Hiçbir nesneyi "belirtmeyen", dolayısıyla hiçbir "anlam[1]"i olmayan terimlerin "anlam[2]"si olması mümkün olduğundan; 'bugünkü Fransa kralı' gibi hiçbir nesneyi "göstermeyen" tekil-terimlerle, 'düzgün on-yüzeyli' gibi hiçbir nesneye "uygulanmayan" genel-terimlerin "anlamlı" olması bir problem olmaktan çıkar.

(ii) Bir "*önerme*"nin "anlam[2]"si olarak bu önermenin karşılığı olan "*yargı*" [*proposition*][16]yı; bir "*funktor*"un "anlam[2]"si olarak ta bu funktorun karşılığı olan "*içlem-olarak-fonksiyon*"u seçebiliriz. Böylece (I-1) görüşü açısından hiçbir "anlam[1]"i olmayan önermelerin (II) görüşü açısından da hiçbir "anlam[1]"i olmayan funktorların "*anlamlı*" olmasını açıklayabiliriz.

"Sinkategorematik" ifadelere gelince: bunların "anlamlı" olması "semantik-anlamlılık teorisi" açısından bile "semantik" bir şekilde değil, ancak "sentaktik" bir şekilde açıklanır. Bu bakımdan "*sinkategorematik*" *ifadelerin "anlam[1]"i olmadığı gibi "anlam[2]"si de olmadığını;* bu ifadelerin *ancak "sentaktik" bir açıdan "anlamlı" olduğunu* söyleyebiliriz. Bundan dolayı, mümkün olduğu kadar çok sayıda ifadenin anlamlı olmasını "semantik" bir şekilde açıklamak amacını güden "semantik-anlamlılık teorisi"nin taraftarları, sinkategorematik ifadelerin sayısını azaltmak eğilimindedirler.[17]

(iii) Bir terimin "anlam[2]"sini bilmek için, bu terimin hangi nesneyi veya nesneleri "belirttiğini", başka bir deyimle, bu terimin "anlam[1]"inin bilinmesi *gerekli* değildir.

(iv) Bir terimin hangi nesneyi veya nesneleri belirttiğinin, yani bu terimin "anlam[1]"inin bilinmesi, bu terimin "anlam[2]"sinin bilinmesi için *yeterli* de değildir.

Terimlerin "anlamdaşlığının" yol açtığı "çelişmeleri" ise şöyle önleyebiliriz:

(A) İki *tekil-terimin* "anlamdaş" olması, bu iki terimin aynı nesneyi "göstermesi" yani her iki terimin aynı "anlam[1]"ı olması şeklinde değil; her iki terimin aynı "anlam[2]"si olması şeklinde tanımlanır. Başka bir deyimle, 'Anldş$_D$(a,b)' ifadesi (3) gereği değil, (7) gereği tanımlanır. O zaman da (5)'ten (6)'nın çıkarılması imkânsız olur. Böylece söz konusu çelişme önlenmiş olur.

(B) İki *genel-terimin* "anlamdaş" olması, bu iki terimin aynı nesnelere "uygulanması", yani her iki terimin aynı "anlam[1]"i olması şeklinde değil; her iki terimin aynı "anlam[2]"si olması şeklinde tanımlanır. Böylece söz konusu çelişmenin ortaya çıkması önlenir.

Görüldüğü gibi, *"anlam-teorisi"* mânasına gelen "Semantik" iki kola ayrılmaktadır. Bunlardan biri "gösterme-bağlantısı" ile "uygulanma-bağlantısı"nı, başka bir deyimle, "anlam[1]"i inceler; ötekisi ise "semantik-anlamlılığı" ve "semantik-anlamdaşlığı", yani "anlam[2]"yi inceler. Buna göre, birinci kola *"anlam[1]-teorisi"* (veya *"Semantik[1]"*), ikinci kola da *"anlam[2]-teorisi"* (veya *"Semantik[2]"*) diyebiliriz. "Anlam[2]-teorisi" sözü geçen "semantik-anlamlılık teorisi"nden başka bir şey değildir. "Anlam[1]-teorisi"ne ise *"belirtme-teorisi"*[18] diyebiliriz. Böylece *"Semantik"*in bir yandan "belirtme-teorisi", öbür yandan da *"semantik anlamlılık teorisi"* olmak üzere iki dalı olduğunu söyleyebiliriz.[19] Ancak ikisi aynı derecede önemli değildir. Nitekim, daha önce de belirttiğimiz gibi, "semantik-anlamlılık teorisi"nin yerini (onunla bağdaşmayan) *"sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi"* tutabildiği halde, *"belirtme-teorisi"*nden vazgeçilmesi imkânsızdır. Başka bir deyimle, *"anlam[2]"nin "sinkategorematik" bir şekilde yorumlanması mümkün (hattâ elverişli) olduğu halde; "anlam[1]"in bu şekilde yorumlanması ilkece imkânsızdır.*[20]

"Anlam[1]" ile "anlam[2]" arasında yaptığımız ayrım, *genel-terimler* halinde geleneksel olan *"kaplam"* [*extension, Umfang*] ile *"içlem"* [*intension, comprehension, Inhalt*] arasındaki ayrımın karşılığıdır. Ancak 'kaplam' ile 'içlem' sözcükleri pek çeşitli mânalarda kullanıldığından, "anlam[1]" yerine "kaplam", "anlam[2]" yerine de "içlem" demekten kaçınmak isterdik. Bununla birlikte, modern mantıkçıların *'içlem'* [*intension*] terimini "anlam[2]" mânasında kullandıklarını göz önünde tutarak, biz de bundan

böyle (yanlış anlamaya yol açmayan bağlamlarda) *'anlam²' yerine 'içlem'* deyimini de kullanacağız. Buna karşılık, 'kaplam' sözcüğünü 'anlam¹' sözcüğünün yerine kullanmayacağız. Çünkü modern mantıkçılar bir genel-terimin "kaplam"ını, bu terimin uygulandığı tek tek nesneler şeklinde değil de, bu nesnelerin meydana getirdiği (soyut) "küme" olarak tanımlamaktadırlar. Bu bakımdan, bir genel-terimin "kaplam"ı bu terimin ne "anlam¹"i ne de "anlam²"si sayılabilir. Bununla birlikte, bir genel-terimle bu terimin kaplamı arasındaki bağlantı bir dilsel-ifade ile dil-dışı bir nesne arasındaki bir bağlantı olduğundan, "kaplam"ı da bir "anlam" çeşidi saymak zorundayız. Böylece yeni bir "anlam" çeşidi ile daha karşılaşıyoruz. Bir genel-terim ile bu terimin "kaplam"ı arasındaki bağlantıya *"kaplam-bağlantısı"* diyeceğiz. 'a ifadesinin D-dilinde kaplamı X dir' ifdesini '$kpl_D(a,X)$' şeklinde kısaltıyoruz. "Çoğa-bir" bir bağlantı olan kaplam-bağlantısından *"kaplam-funktoru"*nu türetiriz. Bu funktoru 'kpl_D' ile dile getiriyoruz. Buna göre, '$kpl_D(a)$' ifadesi 'a ifadesinin D-dilinde kaplamı' ifadesinin kısaltması olur. 'kpl_D' funktoru 'kpl_D' bağlantısı türünden şöyle tanımlanır:

$$kpl_D(a) = X =_{Dk} Kpl_D(a,X)^{21}$$

Örneğin: 'insan' genel-teriminin "anlam¹"i tek tek insanlardan ibaret olduğu halde, aynı terimin "kaplam"ı bir tek soyut nesne sayılan "insanlar-kümesi"dir.

"Kaplam-bağlantısı" genel-terimlerden başka "funktorlar"a da uygulanabilir. Böylece bir *"funktorun kaplamı"* bu funktorun karşılığı olan "kaplam-olarak-fonksiyon" şeklinde tanımlanır. Bazı modern mantıkçılar (özellikle Carnap)[22] "önermeler"in ve "tekil-terimler"in (hattâ "bireysel-terimler"in) de "kaplam"ından söz ederler. Bunlara göre, bir önermenin kaplamı bu önermenin "doğruluk-değeri", bir tekil-terimin kaplamı da bu terimin "gösterdiği" nesne demektir. Biz ise hem "doğruluk-değerleri"ni birer (soyut) nesne saymaktan kaçındığımız, hem de "kaplam" ile "anlam¹"i birbirinden kesin olarak ayırmak istediğimiz için, bu mantıkçıları izlemeyeceğiz. Buna göre, sadece "genel-terimler" ile (tekil-terim durumunda olmayan) "funktor-

lar"ın "kaplam"ından söz edeceğiz. Bu amaçla *'funktor'* deyimini bundan böyle yalnız *tekil-terim durumunda olmayan funktorlar* için kullanarak, ötekilerine *"fonksiyon-adları"* diyeceğiz. Buna göre, (I) görüşü ("bireyciliği-aşkın görüş) halinde hiçbir ifade ne bir "genel-terim" ne de bir "funktor" olduğundan, böyle bir görüş çerçevesinde 'kaplam' teriminin kullanılmasına yer kalmayacaktır. Böylece terimlerin "kaplam"ından ancak (II) görüşü ("bireyci görüş) halinde söz edilebileceğini, dolayısıyla "kaplam"ın bu son görüşe özgü olduğunu söyleyebiliriz.

İmdi gerek "içlemler" gerek "kaplamlar" verilen bir dil çerçevesi içinde kabul edilen "soyut" nesnelerin sayısını (biraz sonra göstereceğimiz gibi) inanılmaz bir derecede çoğaltmaktadır. Gerçi "kaplamlar"ın "içlemler"e geri götürülmesi, dolayısıyla *"kaplam-terimleri"nin "sinkategorematik" olarak yorumlanması mümkündür.* Başka bir deyimle, içinde bir "küme-adı" geçen her önerme içinde hiçbir "küme-adı" geçmeyen (bunun yerine bir "özelik" veya "içlem-olarak-bağıntı" adı geçen) başka bir önermeye çevrilebilir.[23] Yalnız *"içlem-adları"*nın da bu şekilde elenmesi "semantik-anlamlılık teorisi" çerçevesinde imkânsızdır. Nitekim bu teoriye göre "anlamlılık-faktörü" bir "nesne" olarak yorumlandığından, bu türlü nesneleri gösteren "içlem-adları"nın halis "tekil-terim" durumunda olması gerekecektir.

İmdi "semantik-anlamlılık teorisi" gereği her kategorematik "değişmez" ifadenin bir "anlam²"si, yani bir *"içlem"*i olması gerekir. *Frege*'yi izleyerek herhangi bir *"tekil-terim"*in içlemine bu terimin *"mâna"*sı [*Sinn, sense*] diyeceğiz. Öte yandan, bir "genel-terim"in içleminin, bu terimin ifade-ettiği" özelik veya "içlem-olarak-bağlantı"dan başka bir şey olmadığını kabul edebiliriz. Buna göre, 'P' gibi bir genel-terimin "içlem"i 'P-lik' tekil-terimi ile; '$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(...x_1...x_2...x_n...)$' gibi bir lambda-ifadenin içlemi de '$x_1 x_2 ... x_n$ [$...x_1...x_2...x_n...$]' tekil-terimi ile gösterilebilecektir. 'Anlam²' deyimi yerine 'içlem' söz-sözcüğünü kullandığımıza göre; '$Anl^2_D(a,X)$' yerine '$İçl_D(a,X)$', '$anl^2_D(a)$' yerine de '$içl_D(a)$' yazalım. O zaman:

(15) $İçl_D(\text{'}(\lambda x_1 x_2 ... x_n)\ (...x_1...x_2...x_n...)\text{'}) =$
$gst_D(\text{'}x_1 x_2 ... x_n\ [\ ...x_1...x_2...x_n...]\text{'})$

Bir "önerme"nin içlemi de bu önermenin karşılığı olan "yargı" olduğundan, '...' gibi herhangi bir önermenin içlemini '[....]' biçiminde gösterebileceğiz. Yani:

(16) $\text{içl}_D(\text{'....'}) = \text{gst}_D(\text{'[....]'})$

Şimdi *tekil-terimlerin içlemini*, yani *"mâna"*sını daha yakından inceleyelim. Bu amaçla tekil-terimlerin "mâna"sını sırasıyla (§17'de sözünü ettiğimiz) (I-1), (I-2), (II-a) ve (II-b) görüşleri açısından gözden geçirmemiz gerekecektir.

(I-1) görüşü.

Bu görüş bakımından tekil-terimleri *"bireysel-terimler"*, *"yüklemler"* ve *"fonksiyon-adları"* (funktorlar) olmak üzere üç öbeğe ayırıyoruz. "Bireysel-terimler" yerine *"birey-adları"* da diyebiliriz.

(a) *Birey-adları.*

Bu terimlerin ifade ettiği "mâna"[25] ne bir "özelik", ne bir "(içlem-olarak-) bağlantı", ne de bir "yargı" olmadığına göre, böyle bir "mâna"nın yeni bir içlemsel soyut-nesne türüne ait olması gerekecektir. İşte bu türlü nesnelere Carnap tarafından *"birey-kavramları" [individual concepts]* denilmiştir.[26] Böylece herhangi *bir "birey-adı"nın "mâna"sının belli bir "birey-kavramı"ndan* ibaret olduğunu söyleyeceğiz. Aynı bir "birey"e karşılık birçok "birey-kavramı" olduğundan, aynı bireyi *göstermekle* birlikte "anlamdaş" olmayan birey-adlarının bulunması mümkündür. Örneğin 'Sabah yıldızı' ile 'Akşam yıldızı' birey-adları aynı bir nesneyi (*Venüs* gezegenini) gösterirler. Ama birinin karşılığı olan "birey-kavramı" ötekisinin karşılığı olan "birey-kavramı"ndan farklı olduğundan, bu iki terimin "mâna"sı farklı olur; dolayısıyla sözü geçen terimler "anlamdaş" değildir.

İmdi bir "birey-kavramı" (bir ifadenin "mâna"sı olduğundan) "semantik-anlamlılık teorisi" gereği bir "nesne" sayılmalıdır. Böyle bir nesneyi gösteren bir ifade ise bir "tekil-terim" durumundadır. İmdi 's' herhangi bir birey-adı, 's_1' de bu birey-adının mânası olan birey-kavramını gösteren bir tekil-terim olsun. Yani:

$$içl_D('s'=gst_D('s_1')$$

O zaman 's_1' teriminin "operatör" durumunda olmayan bir (anlamlı) ifade, dolayısıyla bir *"temel-ifade"* olduğu görülür. Şu halde 's_1' ifadesi bir "birey-adı" sayılmalı, dolayısıyla 's_1'in mânası olan bir "birey-kavramı" bulunmalıdır. Bu birey-kavramının adı 's_2' olsun. 's_2' de bir "temel ifade", dolayısıyla bir "birey-adı" olduğundan, onun mânası olan bir birey-kavramı bulunacak, bu kavramın adı olan 's_3' gibi bir ifade olacak.... Bu işlemi durmadan tekrarlayabileceğimizden, her birey-adına karşılık sonsuz sayıda "birey-kavramları"" bulunduğunu görüyoruz. Örneğin: 'Sokrates' birey-adını göz önüne alalım. Bu terimin *mânası* belli bir "birey-kavramı" olan "Sokrates-kavramı"ndan ibarettir. 'Sokrates-kavramı' ifadesi de bir "birey-adı" oldğundan, onun mânası sayılan başka bir birey-kavramı, yani *"Sokrates-kavramının kavramı"* bulunacaktır. 'Sokrates-kavramının kavramı' ifadesi de bir "birey-adı"dır. O halde onun mânası olan *"Sokrates-kavramının kavramının kavramı"* diye bir birey-kavramı bulunacak.... Böylece 'Sokrates' gibi herhangi bir birey-adının "mâna"sının anlaşılması, sonsuz sayıda kavramın ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu ise ortak kullanımlara pek aykırı olsa gerek.

(b) *Yüklemler.*

Örneğin: *'mavi'* gibi ("ö/i" sentaktik kategorisine ait) bir yüklemi göz önüne alalım. (I) görüşü açısından 'mavi' sözcüğü bir soyut-nesne adıdır. Ortak kullanımlar gereği 'mavi' bir "özelik-adı" ("mavilik-özeliği"nin adı) sayılabilir. Yalnız 'mavi' sözcüğünün bir "özelik-adı" şeklinde yorumlanması halinde, "mavilik" özeliğinin bu sözcüğün "anlam^2"si değil de, "anlam^1"i sayılması gerekecektir. Oysa "anlam^1" ile "anlam^2" nin biribirinden ayırdedilmesi gerektiğini göstermiştik. Şu halde, "mavilik-özeliği" söz konusu 'mavi' sözcüğünün hem "gösterdiği-nesne" hem de "mâna"sı olmayacağından; böyle bir durumda 'mavi'nin "mâna"sının *mavilik-özelği kavramı"* diye mavilik-özeliğinden farklı bir soyut-nesne olduğunu kabul etmek zorundayız. Bu ise ortak kullanımlara son derece aykırı olur. Nitekim 'mavi' sözcüğünün içlemi olsa olsa "mavilik-özeliği"nin kendisi olabilir. İmdi (*Frege* ve

Church gibi) bazı modern mantıkçılar 'mavi' gibi bir yüklemin *"mavilik-özeliği"nin adı değil, "mavi-nesneler kümesi"nin bir adı* olduğunu kabul etmişlerdir. Böyle bir yorum halinde 'mavi' sözcüğünün "mâna"sının "mavilik-özeliği" olduğunu kabul edebileceğiz.

Böylece "semantik-anlamlılık teorisi" gereği (I) görüşü çerçevesinde "1-li yüklemler'i "özelik-adları' değil, *"küme-adları"* sayacağız. Aynı şekilde, "n-li yüklemler"i (n>1 halinde) "içlem-olarak-bağlantı adları" olarak değil, *"kaplam-olarak-bağlantı adları"* şeklinde yorumlayacağız. Örneğin: *'baba'* bağlantı-terimini "kaplam-olarak baba-bağlantısı"nın, yani bütün "baba-evlât çiftleri"nin kümesinin bir adı sayacağız. Böyle bir yorumun ise ortak kullanımlara ne kadar aykırı olduğu meydandadır.

Öte yandan yüklemler halinde de (birey-adları halinde olduğu gibi) sonsuz kavram aşamaları ile karşılaşmaktayız. Nitekim 'P' gibi herhangi bir (anlamlı) yüklemi göz önüne alalım. 'P' bir "küme-adı", 'P'nin "mâna"sı ise 'P'nin gösterdği kümenin bir "kavram"ı sayılabilir. Başka bir deyimle, bir yüklemin mânası bir *"küme-kavramı"*ndan ibarerettir. İmdi böyle bir "küme-kavramı" (semantik-anlamlılık teorisi gereği) bir "nesne" olduğundan, bunu gösteren ifade ('P-lik' ifadesi) halis bir "tekil-terim" durumundadır. Bu tekil-terimin ise gene bir "mâna"sı olacak, bu mânayı gösteren tekil terimin de bir mânası olacak... Örneğin: *'mavi'* sözcüğü *"mavi-nesneler küme"*sinin bir adıdır. Bu sözcüğün "mâna"sı gösterdiği kümenin bir kavramı, yani *"mavi-nesneler kümesinin kavramı"*dır. 'Mavi-nesneler kümesinin kavramı' ifadesi ise gene bir tekil-terim olup, "mâna"sı *"mavi-nesneler kümesinin kavramının kavramı"* olur. Bu işlem durmadan tekrarlanabildiğinden, 'mavi' gibi bir yüklemin "mâna"sının anlaşılması sonsuz sayıda kavrama yol açacaktır.

(c) *Fonksiyon-adları.*

Herhangi bir fonksiyonun "mâna"sının karşılığı olan "içlem-olarak-fonksiyon" olabilmesi için, fonksiyon-adını "kaplam-olarak-fonksiyon"un adı saymalıyız. Herhangi bir fonksiyon-adının mânası, bu fonksiyonun gösterdiği "kaplam-olarak-fonksiyon"un bir kavramı (*"fonksiyon-kavramı"*) sayılabilir. Bu kavram ise (semantik-anlamlılık teorisi gereği) bir "nesne" olduğun-

dan, onu da gösteren bir tekil-terim bulunabilecektir. Bu tekil-terimin "mâna"sı ise bir "fonksiyon-kavramının kavramı" olur... Böylece "birey-adları" ve "yüklemler" halinde karşılaştığımız sonsuz kavram aşamalarının "fonksiyon-adları" halinde de ortaya çıktığını görüyoruz.

(d) Yargı-adları.

(I-1) görüşü açısından önermeler "tekil-terim" sayılmamakla birlikte, bunların "içlem"i olan "yargılar"ı gösteren ifadelerin ('[....]' biçimindeki ifadeler) "tekil-terim" olarak yorumlanması gerekecektir. Oysa bir "yargı-adı" bir tekil-terim olduğundan bir "mâna"sı olmalıdır. Bu "mâna" ise söz konusu yargının bir kavramı (bir "yargı-kavramı") sayılabilir. Bir "yargı-kavramı" da bir "nesne" olduğundan, onu gösteren bir tekil-terim bulunmalıdır. Böyle bir tekil-terimin "mâna"sı ise bir "yargı-kavramının kavramı" olacak.... Şu halde "yargı-adları" halinde de sonsuz kavram aşamaları ortaya çıkmaktadır. Örneğin: *'Sokrates ölümlüdür'* gibi bir önermenin "mâna"sı *'[Sokrates ölümlüdür]'* yargı-adının gösterdiği yargıdan ibarettir. Bu yargı-adının "mâna"sı ise *"[Sokrates ölümlüdür] yargısının kavramı"*dır. Böyle bir kavramı gösteren tekil-terimin "mâna"sı da

"[Sokrates ölümlüdür] yargısının kavramının kavramı"

olur... Böylece herhangi bir önermenin "mâna"sını anlamak bir "yargı"dan başka sonsuz sayıda kavrama yol açar. Bütün bunların ise ortak kullanımlara ne kadar aykırı olduğu meydandadır.

(I-2) görüşü.

Bu görüşün (I-1)'den farkı *"önermeler"*in de *"tekil-terim"* sayılmasıdır. İmdi (I-2) görüşü açısından herhangi bir önerme kendi *"doğruluk-değeri"nin bir "ad"ı* sayılır. Başka bir deyimle, *"doğru"* ile *"yanlış"* yeni iki soyut-nesne sayılır. Buna göre, bir önermenin "mâna"sı olan "yargı" bu önermenin gösterdiği nesnenin, yani "doğru" veya "yanlış"ın bir kavramı olarak yorumlanır. Başka bir deyimle, *"doğru" bir önermenin "mâna"sı* olan yargı *"doğru"nun bir kavramı;* böyle bir yargıyı gösteren

tekil-terimin "mâna"sı *"doğru"nun bir kavramının kavramı* sayılır... Aynı şekilde, "yanlış" bir önermenin "mâna"sı olan yargı *"yanlış"ın bir kavramı;* böyle bir yargıyı gösteren tekil-terimin "mâna"sı *"yanlış"ın bir kavramının kavramı"* sayılır...[27]

(II-a) görüşü.

Bu görüş açısından "tekil-terimler"i şöyle sınıflandırabiliriz:

(a) *Somut tekil-terimlerden türetilebilen soyut tekil-terimler.*

Her somut tekil-terime karşılık bu terimin "mâna"sı olan belli bir *"somut-nesne kavramı"*ı olmalı. Bu kavram da bir "nesne" olduğundan, onu gösteren bir "soyut tekil-terim" bulunur. Böyle bir tekil-terim ise bir *"somut-nesne kavramı adı"*dır. Bu tekil-terimin de "mâna"sı olan bir "somut-nesne kavramının kavramı" olmalıdır....

(b) *Somut genel-terimlerden türetilebilen soyut tekil-terimler.*

'P' herhangi bir "somut" genel-terim, yani sadece "somut-nesneler"e uygulanan bir genel-terim olsun. Örneğin 'P' olarak 'mavi' sözcüğünü seçebiliriz. İmdi 'P'ye karşılık iki "soyut-nesne" vardır. Bunlardan biri 'P' genel-teriminin *"kaplam"*ı olan "küme" veya "kaplam-olarak-bağlantı", ötekisi de 'P' genel-teriminin *"içlem"*i olan "özelik" veya "içlem-olarak-bağlantı"dır. Buna göre, 'P'den iki ayrı soyut tekil-terimin türetilmesi mümkün olur. Birincisi *'P-ler kümesi'* terimi, ikincisi de *'P-lik'* terimidir. Genel olarak '$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(....x_1 ... x_2 ... x_n)$' biçimindeki bir genel-terimden (bir "lambda-ifadesi"nden) bir yandan

$$\hat{x}_1 \hat{x}_2 ... \hat{x}_n (...x_1 ... x_2 ... x_n ...)$$

"kaplam-adı", öbür yandan da

$$x_1 x_2 ... x_n [...x_1 ... x_2 ... x_n ...]$$

"içlem-adı" türetilir.

Ayrıca her "kaplam-adı" bir tekil-terim olduğundan, böyle bir terimin "mâna"sı olan bir *"kaplam-kavramı"* bulunmalıdır.

Böyle bir kavram ise (semantik-anlamlılık teorisi gereği) bir "nesne" olduğundan, onu gösteren bir tekil-terim bulunacaktır. Bu tekil-terimin "mâna"sı ise bir *"kaplam-kavramının kavramı"* olur...

Aynı şekilde her "içlem-adı" bir tekil-terim olduğundan, böyle bir terimin "mâna"sı olan bir *"içlem-kavramı"*; bu içlem-kavramını gösteren tekil-terimin "mâna"sı olan bir *"içlem-kavramının kavramı"*,... bulunmalıdır.

(c) *Somut funktorlardan türetilebilen soyut tekil-terimler.*

Her "funktor"a karşılık bir kaplam-olarak-fonksiyon", bir de "içlem-olarak-fonksiyon" olduğundan, her funktordan da bir *"kaplam-adı"* ile bir *"içlem-adı"* türetilebilir. Dolayısıyla herhangi bir "funktor"dan da bir yandan bir *"kaplam-kavramı adı"*, bir *"kaplam-kavramının kavramı adı"*,...; öbür yandan bir *"içlem-kavramı adı"*, bir *"içlem-kavramının kavramı adı"*,... türetilebilir.

(d) *Önermelerden türetilebilen soyut tekil-terimler.*

Her önermeye karşılık, (I-a) görüşü halinde olduğu gibi, bu önermenin "içlem"i olan bir "yargı" vardır. Bu "yargı" ise bir "nesne" olduğundan, onu gösteren bir soyut tekil-terim bulunur. Böylece her tekil-terimden bir *"yargı-adı"*, bir *"yargı-kavramı adı"*, bir *"yargı-kavramının kavramı adı"*,... türetilebilir.

Görüldüğü gibi (I) görüşünde ortaya çıkan sonsuz kavram aşamaları (II-a) görüşü halinde de karşımıza çıkmaktadır. Aslında (II-a) görüşünü yansıtan bir dilin (I-a) görüşüne uygun bir dile çevrilmesi mümkündür. Bu bakımdan (II-a) görüşünün (I)'in karşılaştığı bütün güçlüklere yol açması beklenmelidir.

(II-b) görüşü ("Uygulanma" teorisi).

Bu görüş açısından *"içlemsel-nesneler"* ("birey-kavramları", "özelikler", "içlem-olarak-bağlantılar", "içlem-olarak-fonksiyonlar", "yargılar"...) *yoktur.* Dolayısıyla "semantik-anlamlılık teorisi" böyle bir görüş çerçevesinde geçerli değildir. Başka bir deyimle, *"semantik-anlamlılık teorisi"* ile *"uygulanma-teorisi"* birbiriyle *bağdaşmayan* görüşlerdir.

İmdi, § 17'de belirttiğimiz gibi, (II-b) görüşü çerçevesinde "kaplamlar"ın kabul edilmesi imkânsız değildir. Ancak biz

(*Quine*'ın tutumunun tersine) "içlemler"e kıyasla "kaplamları" kabul edilmesi çok daha güç olan nesneler sayıyoruz. Nitekim (*Whitehead, Russell, Carnap ve Fitch*'i izleyerek)[28] *"kaplamlar"ın ancak "içlemler" türünden tanımlanabileceği* kanısındayız. Başka bir deyimle, (*Principia Mathematica*da olduğu gibi) "İçlem-Platonculuğu"nun "kaplam-nominalizmi" ile bağdaşabileceğini kabul ettiğimiz halde, *"içlem-nominalizmi"nin "kaplam-nominalizmi"ni gerektirdiği* kanısındayız. Dolayısıyla "içlem-nominalizmi"ne dayanan (II-b) görüşü çerçevesinde yalnız "içlemsel soyut-nesnelere" değil, "kaplamsal soyut-nesnelere" de yer verilmemesi gerektiğini savunuyoruz. Bu son görüşe (II-c) veya "nominalist görüş" diyeceğiz.

(II-c) görüşü ("nominalist görüş").

Bu görüş açısından her (halis) tekil-terim bir "somut tekil-terim"dir. "Somut" olmayan her tekil-terim "sinkategorematik" bir şekilde yorumlanmalı, yani içinde böyle bir terimin geçtiği her önerme hiçbir soyut tekil-terimi içine almayan başka bir önermeye çevrilebilmelidir. Aynı şekilde, her "genel-terim"in bir "somut genel-terim", her "funktor"un da bir "somut-funktor" olması gerekecektir. Soyut genel-terimlerle soyut funktorlar "sinkategorematik" olarak yorumlanmalıdır.

Bu görüşü şöyle savunuyoruz:

(i) "Kaplam-adları" ancak "içlem-adları"na geri götürülebiliyorsa mânalıdır.

(ii) "İçlemler"in kabul edilmesinin gerekçesi "semantik anlamlılık-teorisi"ne dayanır.

(iii) "Semantik-anlamlılık teorisi" (I-1), (I-2) ve (II-a) görüşleri halinde ortak kullanımlara inanılmaz derecede aykırı sonuçlara yol açıyor. Bir deyiş şekli olarak, bu teorinin bir *"ontoloji"*den çok bir *"mitoloji"*ye yol açtığını söyleyebiliriz.

(iv) "Semantik-anlamlılık teorisi" anlamlılık ve anlamdaşlık paradokslarını çözmekle birlikte, "anlamlılık" ile "anlamdaşlığın" gerçekten aydınlatılmasını sağlamaktan uzaktır. Bu teorinin bütün "açıklamaları" söz-

de-açıklamalar olup bu bakımdan *Moliere*'in *"uyutucu niteliği" [vertu dormitive]* ni andırmaktadır.

(v) "Semantik-anlamlılık teorisi"nin sağladığı bütün faydalar "sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi" tarafından da sağlanabilir, dolayısıyla bu sonuncu teori daha "üstün"dür.

(vi) "Sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi" "semantik-anlamlılık teorisi" ile bağdaşamaz.

(vii) Şu halde "semantik-anlamlılık teorisi"ni "çürütülmüş" sayıyoruz.

(viii) "Semantik-anlamlılık teorisi" çürütülürse, (ii) uyarınca "içlemler"in kabul edilmesine lüzum kalmaz.

(ix) Şu halde (i) gereği "kaplamlar"ın kabul edilmesine de lüzum kalmadığını söyleyebiliriz.

§19. Sonuçların Özeti

Bu bölümde varılan bazı sonuçları özetliyoruz:

(1) Amacımız 'a n l a m' *sözcüğünün* anlamını aydınlatmaktır. (Bu bakımdan araştırmamız *"dilsel"* olacak, dolayısıyla *"semiotik"* –yani genel "işaretler-bilimi"– çerçevesine girecektir).

(2) 'Anlam' sözcüğü *"kategorematik"* ve *"sinkategorematik"* olmak üzere kökçe ayrı iki şekilde yorumlanabilir:

(a) Verilen (anlamlı) bir *ifadenin anlamı* belli bir *"dil-dışı nesne"* sayılıyorsa, 'anlam' sözcüğünün böyle bir bağlamda *"kategorematik"* olarak yorumlandığını söylüyoruz.

(b) Verilen (anlamlı) bir *ifadenin anlamı* bir *"nesne" sayılmıyorsa*, 'anlam' sözcüğünün böyle bir bağlamda *"sinkategorematik"* olarak yorumlandığını söylüyoruz.

'Anlam' sözcüğünü "kategorematik" olarak yorumladığımız zaman (bu şekilde yorumlandığını belirtmek üzere), bu sözcüğü "çift-tırnak" içinde

"anlam"

biçiminde yazıyoruz. Buna göre, bir ifadenin "anlam"ı belli bir

nesne olduğu halde, bu ifadenin anlamı ('anlam' sözcüğü sinkategorematik olarak yorumlandığından) bir *nesne değildir.*

(3) Dilsel-ifadeler ile bu ifadeler ile bu ifadelerin karşılığı olan "anlamlar" arasındaki bağlantıları ("kullanan" faktörünü hiç hesaba katmadan) inceleyen semiotik dalına *"semantik"* denir. Buna göre, semantiğin

"anlam" teorisi

(yani "kategorematik anlam-teorisi") mânasına geldiğini görüyoruz. Öte yandan

anlam teorisi

yani "sinkategorematik anlam-teorisi") "semantik"in dışında kalır. *"Anlam teorisi"* bir yandan *"sentaks"*a (yani dilsel-ifadeleri gerek "kullanan" aktöründen gerek "anlam" faktöründen bağımsız olarak inceleyen semiotik dalına) öbür yandan da *"pragmatik"*e (yani dilsel-ifadeleri "kullanan" faktörünü hesaba katmak suretiyle inceleyen semiotik dalına) girer.

(4) "Anlam"ın başlıca iki şekli vardır; "anlam[1]" ve "anlam[2]":

(a) *"Anlam[1]"*.

Bir ifadenin "anlam[1]"i bu ifadenin "belirttiği" nesne veya nesnelerden [*denotation*] ibarettir.

(i) Bir *"tekil-terim"*in "anlam[1]"i, bu terimin *"gösterdiği"* nesne demektir. Bu halde 'anlam' sözcüğü bir *"bağlantı-terimi"* (yani bir "genel-terim") veya bir *"funktor"* durumundadır. Söz konusu bağlantıya *"gösterme-bağlantısı"* ('Gst'); funktora da *"gösterme-funktoru"* ('gst') diyoruz.

(ii) Bir *"genel-terim"*in "anlam[1]"i, bu terimin *"uygulandığı"* nesnelerden ibarettir. 'Anlam' sözcüğü bu halde bir *"bağlantı-terimi"* durumundadır. (Hiçbir zaman bir "funktor" değildir). Bu bağlantıya *"uygulanma-bağlantısı"* ('Uyg') diyoruz.

(b) *"Anlam[2]"*.

Anlamlı bir ifadenin "anlamlılık-faktörü" (yani bu ifadenin *anlamlı* olmasını sağlayan faktör) "anlam[1]" *olamaz*. ("Anlam[1]"in anlamlılık-faktörü sayılması birçok güçlüklere, hattâ çelişmelere yol açmaktadır). İşte (an-

lamlı) bir ifadenin "anlam^2" si, bu ifadenin anlamlı olmasını sağlayan (belli bir "dil-dışı nesne" şeklinde de yorumlanan) "anlamlılık-faktörü" demektir. Herhangi bir ifadenin "anlam^1"i ile "anlam^2"si birbirinden farklı nesnelerdir. "Anlam^1"i olan her ifadenin bir "anlam^2"si olduğu halde, "anlam^2"si olmakla birlikte "anlam^1"i olmayan ifadeler vardır. "Anlam^2" yerine *"içlem"* [*intension*] de diyoruz. 'Anlam' sözcüğü bu mânada bir "bağlantı-terimi" veya bir "funktor" durumundadır. Bu bağlantıya "içlem-bağlantısı" ('İçl'), funktora da *"içlem-funktoru"* ('içl') diyoruz.

Dilsel-ifadelerle bunların "anlam^1"i arasındaki bağlantıları inceleyen semantik dalına *"belirtme teorisi"* [*theory of reference*] dilsel-ifadelerle bunların "anlam^2"si (içlem"i) arasındaki bağlantıları inceleyen semantik dalına da *"semantik-anlamlılık teorisi"* diyoruz.

(5) *"Belirtme teorisi"*nin her türlü dilsel araştırmaların onsuzolunamaz şartı olduğu durumda; *"semantik-anlamlılık teorisi"*nin büsbütün ortadan kaldırılması, böylece semantiğin sadece "belirtme teorisi"ne indirgenmesi mümkün, hattâ elverişlidir. Nitekim "semantik-anlamlılık teorisi"nin yerine, 'anlam' sözcüğünü ("anlamlılık-faktörü" olarak) "sinkategorematik" bir şekilde yorumlayan *"sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi"*ne başvurulması mümkündür. "Semantik-anlamlılık teorisi" ortak kullanımlara son derece aykırı bir *ontolojiye* (böyle bir ontolojiye bir *"mitoloji"* demek daha doğru olurdu!) yol açtığından, bu teorinin yerini tutan, ama bu türlü sakıncaları olmayan başka bir teoriye başvurmamız tabii karşılanmalıdır.

(6) "Anlam"ın üçüncü bir şekli daha vardır. Bu son mânada, bir genel terimin "anlam"ı bu terimin *uygulandığı nesnelerin kümesi* demektir. Bu kümeye söz konusu genel-teriminin *"kaplam"*ı *[extension]* denir. 'Anlam' sözcüğü bu mânada bir "bağlantı-terimi" ("kaplam-bağlantısı": 'Kpl') veya bir "funktor" ("kaplam-funktoru": 'kpl') durumundadır. "Kaplam"ın gerek "anlam^1"den gerek "anlam^2"den farklı olan üçüncü bir "anlam" şekli (*"anlam^3"*) sayılması mümkündür.

O zaman semantiğin *"belirtme teorisi", "semantik anlamlılık teorisi"* ("içlemler-teorisi") ve *"kaplamlar-teorisi"* olmak üzere üç kola ayrıldığını kabul etmeliyiz. Ancak "kümeler"in gerçekten "içlemler"den bağımsız olduklarını sanmıyoruz. Tam tersine, "küme-adları"nın "özelik-adları" (yani "içlemsel-terimler") türünden tanımlanması gerektiği kanısındayız. Bu bakımdan semantiğin, (başlangıçta üç kola ayrıldıktan sonra) "kaplamlar-teorisi"nin "içlemler-teorisi"ne (yani "semantik-anlamlılık teorisi"ne) geri götürülmek suretiyle yalnız iki kola("belirtme teorisi" ve "semantik-anlamlılık teorisi" ayrılacağını; en sonda da "semantik-anlamlılık teorisi"nin büsbütün elenmesiyle sadece *"belirtme teorisi"ne indirgenmesi gerektiğini* düşünüyoruz.

(7) Tek başına anlamı olabilen ifadelere *"kategorematik"* ifadeler, ancak başka ifadelerle birlikte geçmek suretiyle anlamı olan ifadelere de *"sinkategorematik"* ifadeler denir. İmdi semantik hakkındaki alternatif görüşleri, hangi ifadelerin kategorematik, hangilerinin de sinkategorematik sayıldığına bakarak sınıflandırmamız mümkündür:

(A) *Semantik-anlamlılık teorisi.*

1.– Bir *"değişmez" [constant]* ifadenin *"kategorematik"* olması, bu ifadenin *"anlam²"si (içlem"i) olması* demektir.

2.– Bir *"değişken" [variable]* ifadenin *"kategorematik"* olması, bu ifadenin içinde geçen değişkenlerin veya şematik-harflerin yerine birer değişmez'in konulmasıyla elde edilen değişmez *ifadenin "kategorematik" olması* demektir.

3.– Bir ifadenin *"sinkategorematik"* olması, bu ifadenin *kategorematik olmamakla birlikte kategorematik bir ifadenin içinde geçen bir "bileşen" [component] olması* demektir.

4.– Bir ifadenin *"anlamlı"* olması, bu ifadenin *ya "kategorematik"* olması, *ya* da kategorematik bir ifadenin içinde geçen bir bileşeni (yani *"sinkategorematik"*) olması demektir.

İmdi bu teorinin çerçevesinde üç türlü görüş ayırdedilebilir:

(a) Kategorematik (değişmez) ifadeler *"önermeler"* ile *"tekil-terimler"*den ibarettir. (§17 ve §18'deki *(I-1) görüşü!*)

(b) Kategorematik (değişmez) ifadeler yalnız *"tekil-terimler"*den ibarettir. *((I-2) görüşü!)*

(c) Kategorematik ifadeler *"önermeler"*, *"tekil-terimler"* *"genel-terimler"* ve *"funktorlar"*dan ibarettir. *((II-a) görüşü!)*

(B) *Sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi ((II-b) ve (II-c) görüşleri!)*
Böyle bir teori açısından "anlam[2]" (yani "içlem") diye bir şey olmadığından, "kategorematik" ile "sinkategorematik" ifadelerin (A) halinde yaptığımız şekilde tanımlanması imkânsızdır. "Kategorematik" ifadeler "tek başına anlamı olan ifadeler" olduğundan, ancak gerçek "anlam-birimleri" durumunda olan *"önermeler"*in *tam mânasıyla "kategorematik"* olduğunu söyleyebileceğiz. Bununla birlikte, önermelerin dışında kalan bütün ifadeleri *aynı derecede* sinkategorematik saymamız da doğru değildir. Böylece (B) halinde "kategorematik" ile "sinkategorematik" ifadeler arasında kesin bir "ikili" ayrım yapacak yerde, ifadeleri *"kategorematiklik* derecelerine" göre sınıflandırmamız daha doğru olur. "Doğru" veya "yanlış" olabilen ifadelerin (yani "önermeler"in) kategorematiklik derecesinin en yüksek olduğunu; ondan sonra bir nesneyi *"gösterebilen"* ifadelerin (yani *"tekil-terimler"*in); onların ardından bir veya birçok nesneye *"uygulanabilen"*ifadelerin (yani *"genel-terimler"*in); en sonda da (genel-terimler türünden kolayca tanımlanabilen ifadeler olan) *"funktorlar"*ın geldiğini kabul edebiliriz. Geri kalan bütün *anlamlı* ifadeleri "sinkategorematik" sayıyoruz. Bir ifadenin *"anlamlı"* olmasını ise ya *"sentaks"* bakımından bir *"düzgün-ifade"* olması (yani ait olduğu dilin sentaktik "kurma-kuralları" gereği kurulmuş olması veya öyle kurulmuş bir ifadenin bir "bileşen"i olması); ya da *"pragmatik"* olarak "kullanılabilen" (veya "anlaşılabilen") bir ifade olması şeklinde tanımlanabilir.

(8) *Anlamlı ifadelerin sınıflandırılması.* Böyle bir sınıflama üç ayrı açıdan yapılabilir:

(i) *"Ontolojik" sınıflama* ("tekil-terimler"in gösterdikleri nesnelerin türlerine bakarak sınıflandırılması).

(a) *Somut tekil-terimler:* Bunlar da *"objektif* somut tekil-terimler" ile *"sübjektif* (yaşantısal) somut tekil-terimler"e ayrılır.

(b) *Soyut tekil-terimler*: Bunlar *"kaplamsal tekil-terimler"* ve *"içlemsel tekil-terimler"* olmak üzere iki öbeğe ayrılır. "Küme-adları", "kaplam-olarak-bağlantı adları", "kaplam-olarak-fonksiyon adları", "sayı-adları", "dizi-adları",... birinci öbeğe; "özelik-adları", "içlem-olarak-bağlantı-adları", "içlem-olarak-fonksiyon-adları", "yargı-adları", "birey-kavramı-adları" ve genel olarak "mâna-adları" ikinci öbeğe girerler.

(ii) *"Semantik" sınıflama* ("kategorematik ifadeler"in sınıflanması)

(a) *Önermeler*
(b) *Tekil-terimler*
(c) *Genel terimler*
(d) *Funktorlar*

(iii) *"Sentaktik" sınıflama* (bütün "anlamlı ifadeler"in "sentaktik kategoriler" halinde sınıflanması)

(A) *Kategorematik ifadeler.*
(a) *Temel-ifadeler*
1.– *Düzgün-formüller* (önermeler, önerme-kalıpları,...)
2.– *Bireysel-ifadeler* (bireysel-terimler, bireysel değişkenler,...)
(b) *Kategorematik operatörler*
1.– *Yüklemsel-ifadeler* (genel-terimler, genel-terim şemaları,...)
2.– *Funktor-ifadeleri* (funktorlar, funktor şemaları,...)

(B) *Sinkategorematik operatörler.*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Tanımlama ve Anlama

§ 20. 'Anlam' Sözcüğünün Temel Bağlamları

2. bölümdeki araştırmaların sonucu olarak, *'anlam'* sözcüğünün üç ayrı teori açısından incelenmesinin mümkün olduğunu söyleyebiliriz:

(a) *"Anlam[1]" teorisi* veya *belirtme teorisi* [*theory of reference*][1];
(b) *"anlam[2]" teorisi* veya *semantik-anlamlılık teorisi*;
(c) *anlam teorisi* [*theory of meaning*][2].

'Anlam' sözcüğü (a) ve (b) halinde *"kategorematik"* olarak yorumlandığı halde, (c) halinde *"sinkategorematik"* olarak yorumlanır. (Bu bakımdan (a) ile (b) teorilerinin bir arada *"kategorematik anlam-teorisi"*ni, (c)'nin ise *"sinkategorematik anlam-teorisi"* ni meydana getirdiğini söyleyebiliriz). (a) ve (b) teorileri *"semantik"*e girer; (c) teorisi ise semantiğin dışında kalıp *"sentaks"* ile *"pragmatik"*e girer. Bu teori § 18 ve 19'da sözünü ettiğimiz *"sentaktik ve pragmatik anlamlılık-teorisi"* ni içine almakla birlikte ondan ibaret değildir. Nitekim *anlam teorisi* yalnız "anlamlılığı" değil, 'anlam' sözcüğünün bütün öteki bağlamlarını da incelemelidir.

§ 12'de belirttiğimiz gibi, *"sinkategorematik"* olarak yorumlandıkta *'anlam'* sözcüğünün 'anlamlı', 'anlamdaş', 'anlamını-aydınlatmak', 'anlamını-bilmek', 'anlamını-bildirmek', 'anlamını-belirlemek', 'anlamını-öğrenmek', 'anlamını-öğretmek', 'an-

lamını sezmek', 'anlamını-kavramak',... gibi pek *çeşitli bağlamları* vardır. Bütün bu bağlamlar içinde 'anlam' sözcüğü bir "köken" [*radical*][3] durumundadır. Böyle bir "köken"in tek başına hiçbir mânası olmadığı, ancak kurulmasına yardım ettiği "tamifadeler"in anlamı olabileceği meydandadır. İşte *'anlam'* sözcüğünün (anlam teorisi çerçevesinde) *"sinkategorematik"* olması bu mânaya gelmektedir.

İmdi 'anlam' sözcüğünün bütün bu çeşitli bağlamlarının *"temel bağlamlar"* diyeceğimizi sınırlı sayıda birkaç bağlama geri götürebileceğini düşünüyoruz. Bu *temel-bağlamların* ise ilk çözümlemede

(i) 'anlamlı'
(ii) 'anlamdaş'
(iii) 'anlamını-aydınlatmak'
(iv) 'anlamını-bilmek'

ifadelerinden ibaret olabileceğini sanıyoruz. Nitekim sözü edilen öteki bağlamları şu dört bağlama geri götürebiliriz:

Bir ifadenin *anlamını sezmem*, bu ifadenin *anlamını bilmekle* birlikte aydınlatamamam demektir. Bir ifadenin *anlamını öğrenmem*, bu ifadenin *anlamını bilmem* için gerekinin yapılması demektir. Bir ifadenin *anlamını öğretmem* veya *bildirmem*, başka bir kimsenin bu ifadenin *anlamını bilmesi* için gerekeni yapmam demektir. Bir ifadenin *anlamını belirlemem*, bu ifadenin anlamının *bilinmesi* için gereken belirlemeleri yapmam demektir. Bir ifadenin *anlamını kavramam* ise, bu ifadenin *anlamını bilmem* demektir.

Görüldüğü gibi, bütün bu indirgemelerde yalnız (iii) ve (iv) temel-bağlamlarına başvurduk. imdi (i) ve (ii)'nin de gerçekte birer "temel-bağlam" olmadığı, bunların da (iii) ve (iv)'e geri götürülebileceğini sanıyoruz. Nitekim bir ifadenin *"anlamlı"* olmasını, bu ifadenin *anlamının bilinebilmesi* şeklinde; iki ifadenin *"anlamdaş"* olmasını da bu iki ifadenin anlamının bilinmesi sonucunda birbirine geri götürebilmesi (birbirinin yerine konabilmesi, birbiriyle değiş-tokuş edilebilmesi) şeklinde tanımlayabiliriz. Başka bir deyimle, bir ifadenin anlamının bilinebilmesi için, bu ifadenin *daha önce* "anlamlı" olması gerektiğini

söyleyecek yerde; ifadenin anlamlı olmasını böyle bir "bilme" imkânından ibaret sayıyoruz. Aynı şekilde, iki ifadenin "anlamdaş" olması, yani biribirinin yerine geçebilmesi için, bu iki ifadenin *aynı anlamı taşıması* gerektiğini söyleyecek yerde; söz konusu iki ifadenin *aynı anlamı taşımasının*, bunların *birbirinin yerine geçebilmesinden* başka bir şey olmadığını öne sürüyoruz.

Buna göre, 'anlam' sözcüğünün ("köken"inin) bütün bağlamlarının yalnız iki *"temel-bağlam"*a, yani

'anlamını-aydınlatmak'

ve

'anlamını-bilmek'

ifadelerine geri götürebileceğini görüyoruz. Bundan böyle *'anlamını-aydınlatmak'* ifadesinin bir kısaltması olarak

'tanımlamak'

sözcüğünü; *'anlamını-bilmek'* ifadesinin bir kısaltması olarak da

'anlamak'

sözcüğünü kullanacağız. Böylece *anlam teorisi*'nin (yani "sinkategorematik anlam-teorisi"nin) ağırlık merkezinin *"tanımlama"* ile *"anlama"*nın incelenmesinden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. (§ 22'de *"tanımlama"*yı *"tam olarak anlama"* şeklinde yorumlayacağız. Böylece *bir tek "temel-bağlam"*ın *'anlama'* bağlamının) geri kaldığını göreceğiz).

§ 21. "Sözcük-tanımları" ve "Nesne-tanımları"

*"Tanımlama teorisi"*ni ilk önce *"semantik anlamlılık teorisi"* açısından inceleyelim. Böyle bir açıdan, herhangi bir (değişmez) *kategorematik ifadenin tanımlanması*, bu ifadenin *"anlam*[2]*"*sinin, yani *"içlem"*inin *belirtilmesi* demektir. Buna göre, D gibi belli bir dile ait a gibi bir kategorematik ifadenin tanımı

(1) $\text{İçl}_D(a,X)$

veya

(2) $\text{İçl}_D(a) = X$

biçiminde olur.[1] Örneğin 'insan' genel-terimi ((II-a) görüşünde)

'İnsan' sözcüğü, "anlam²"si ("içlem"i) insanlık olan bir sözcüktür veya

'insan' sözcüğü insan-olma özeliğini ifade-eden bir sözcüktür şeklinde tanımlanabilir. Aynı şekilde, İngilizce 'man' genel-terimini

" 'Man' sözcüğü İngilizcede insan-olma özelliğini ifade-eden bir sözcüktür"

biçiminde tanımlayabiliriz.

(1) veya (2) biçimindeki önermelere *"semantik içlem-kuralları"* veya *"semantik anlamlılık-kuralları"* diyebiliriz.[2]

İmdi D herhangi bir "yapma" (sembolik) dil olsun. O zaman D'nin ilkel kategorematik (değişmez) sembollerinin "anlam²"sini bu türlü "semantik içlem-kuralları" yardımıyla belirleyebiliriz. D tabii bir dil olmadığından, söz konusu sembollerin ancak bu kurallar gereği anlam kazandıklarını, bu kurallar dışında hiçbir anlamları olmadığını söyleyebiliriz. Buna göre, $\text{'içl}_D(a) = X$ ifadesini 'a sembolünün D-de içlemi X *dir*' şeklinde değil de

(3) a sembolünün D-dilinde içlemi X *olsun*

şeklinde yorumlamamız gerekecektir.

Oysa (3) bir "önerme" değil, bir "önerge" (yani bir "teklif") dir. ("Not a proposition but a proposal!") İşte bu durumu göz önünde tutarak (3) ifadesini (2) biçiminde değil de

(4) $\text{içl}_D(a) =_{Dk} X$

biçiminde dile getireceğiz. Aynı şekilde, 'İ = J' gibi bir ifade dili

kullanan kimsenin istediğinden bağımsız somut veya soyut bir olguyu dile getiren bir "önerme" anlamına geldiği halde, 'İ = $_{Dk}$ J' gibi bir ifade dili kullanan kimsenin bir *dileğini* veya *teklifini* belirtir. Yani 'İ = J' salt *sentaktik* bir ifade biçimi olduğu halde, 'İ = $_{Dk}$ J' *pragmatik* bir ifade biçimidir.

İmdi böyle (yapma) bir D dilinde, "salt içinden geçen terimlerin anlamı gereği doğru olan" herhangi bir önermenin "analitik" değil, "*sentetik a priori*" olduğunu göstereceğiz.

Örneğin 'İ' ve 'J' D-diline ait iki tekil-terim, 'İ = J' önermesi de 'İ', 'J' ve '=' terimlerinin anlamı gereği doğru olan ("*a priori* doğru") bir önerme olsun. Böyle bir önerme

(5) $\text{içl}_D(\text{'İ'}) = \text{içl}_D(\text{'J'})$

ten elde edilir; çünkü

$$\text{içl}_D(\text{'İ = J'}) = [\text{içl}_D(\text{'İ'}) = \text{içl}_D(\text{'J'})]$$

Şu halde 'İ = J' önermesinin "sentetik" veya "analitik" olması (5) önermesinin "sentetik" veya "analitik" olmasına bağlıdır. Oysa (5)'in "*sentetik*" olduğunu göstereceğiz. İki şık ayırdedebiliriz:

1. *şık.*

(a) $\text{içl}_D(\text{'İ'}) = _{Dk}\ \text{içl}_D(\text{'J'})$

o zaman

(6) $\text{içl}_D(\text{'J'}) = \text{içl}_D(\text{'J'})$

önermesinde 'J'nin birinci geçişini 'İ' ile değiş-tokuş etmekle elde edilen (5) önermesinin (a) tanımı gereği "doğru" olması gerekecektir. Buna göre, (6) önermesi "analitik" olsaydı, (5)'te analitik olurdu. Ancak ("aynılık-ilkesini" dile getiren) (6) önermesini, bir uzlaşım gereği değil, içinde geçen '=' genel teriminin "içlem"i gereği doğru olduğundan, "sentetik" saymalıyız. Ama (6) sente-

tik ise, 'İ = J' de sentetik, dolayısıyla *"sentetik a priori"* olmalıdır. (İ.K.)

2. *şık.*

(5) önermesi hiçbir (uzlaşımsal) tanıma bağlı olmadan doğrudur. O zaman (5) 'X = Y' biçiminde bir önerme olur. Örneğin:

$içl_D('İ') =_{Dk}$ insan-olma özeliği
$içl_D('J') =_{Dk}$ akıllı-hayvan olma özeliği

olsun. O zaman (5) önermesi

(7) insan-olma özelliği = akıllı-hayvan olma özeliği

biçimini alır. oysa 'insan-olma özeliği' ifadesi 'akıllı-hayvan olma özeliği' ifadesinin salt uzlaşımsal bir kısaltması değildir. Şu halde (7) analitik değil, sentetik sayılmalıdır. Bu halde (7)'den elde edilen

(8) insan ≡ akıllı hayvan

önermesi *"sentetik a priori"* olur. (İ.K.)

Genel olarak

(9) $F(\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n)$

içinde $'\dot{I}_1','\dot{I}_2',...,'\dot{I}_n'$ gibi n tane kategorematik değişmez ifadenin geçtiği herhangi bir *"a priori"* doğru önerme olsun. O zaman

(10) $içl_D('F('\dot{I}_1','\dot{I}_2',...,'\dot{I}_n')') = [F^*(içl_D('\dot{I}_1'),içl_D('\dot{I}_2'),...,içl_D('\dot{I}_n'))]$

gibi bir özdeşlik bağlantısı kurabiliriz. Buna göre, (D nesnel-diline ait) (9) önermesinin "analitik" veya "sentetik" olması, (semantik üst-dile ait)

(11) $F^*(içl_D('İ_1'),içl_D('İ_2'),...,içl_D('İ_n'))$

önermesinin "analitik" veya "sentetik" olmasına bağlıdır. Oysa (11) önermesi dil-dışı nesneler sayılan bir takım "kavramlar" arasında belli bir bağlantının bulunduğunu dile getiriyor. Böyle bir bağlantının bulunması ise, somut nesneler arasında belli bağlantıların bulunması olgusu kadar "objektif" olan bir *"olgu" ("soyut olgu")* sayılmaktadır. Nasıl *somut* nesneler arasındaki bağlantıları dile getiren önermeler *"sentetik a posteriori"* sayılıyorsa, aynı şekilde *soyut* nesneler *(kavramlar)* arasındaki bağlantıları dile getiren önermeler de *"sentetik a priori"* sayılıyor. Şu halde (11) önermesi "sentetik" olmalıdır. Dolayısıyla da *a priori* doğru olduğunu kabul ettiğimiz (9) önermesinin "analitik" değil, *"sentetik a priori"* olduğu sonucuna varıyoruz. (İ.K.)

Görüldüğü gibi, *"semantik-anlamlılık teorisi"* çerçevesinde *"sentetik a priori" önermeleri kabul* etmek zorunda kalıyoruz; üstelik ortak kullanımlar gereği *"analitik"* sayılan önermeler bile bu görüş açısından *"sentetik a priori"* oluyor.[3]

İmdi (9) önermesinin özel bir hali olarak

(12) $İ_n = f(İ_1,İ_2,...,İ_{n-1})$

veya

(13) $İ_n = f(İ_1,İ_2,...,İ_{n-1})$

biçimindeki bir önermeyi göz önüne alalım. '$İ_n$' ifadesi ((12) halinde bir "tekil-terim", (13) halinde ise bir "genel-terim" olmalıdır). O zaman (12) önermesinin "içlem"inin

(14) $içl_D('İ_n') = f^*(içl_D('İ_1'),içl_D('İ_2'),...,içl_D('İ_{n-1}'))$

biçiminde; (13)'ün içleminin ise

(15) $içl_D('İ_n') = f^*(içl_D('İ_1'),içl_D('İ_2'),...,içl_D('İ_{n-1}'))$

biçiminde dile getirilebilen bir "yargı" olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin (8) önermesinin (yani *'insan ≡ akıllı hayvan'*) içlemi üst-dile ait (7) önermesinin, veya kısaca

(16) İnsan kavramı = Akıllı-Hayvan kavramı

önermesinin ifade ettiği yargıdır. (Bu örnekte n = 3 olup '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$' ve '$\dot{I}_3$' yerine sırasıyla 'insan', 'akıllı' ve 'hayvan' sözcükleri alınmıştır).

(12) veya (13) biçimindeki *"sentetik a priori"* önermelere *"nesne-tanımları"* [*real definitions, définitions de choses*] veya *"kavram-analizleri"* [*Begriffsanalysen*][4] denilmektedir. Bu türlü tanımları (3) veya (4) biçimindeki tanımlardan sıkı bir şekilde ayırdetmememiz gerekir. Nitekim (3) veya (4) biçimindeki bir tanım, bir "nesne"nin (bir kavramın) tanımı değil, bir "sözcüğün" tanımı durumundadır. Bu bakımdan bu son çeşit tanımlara *"sözcük-tanımları"* [*nominal definitions, définitions de mots*] denilmiştir. "Nesne-tanımları" ile "sözcük-tanımları" arasındaki kökel ayrımı şöyle bir örnekle aydınlatabiliriz:

Bir yandan (8) "nesne-tanımını", öbür yandan da (3)'ün bir örneği olan

(17) 'İ' sembolünün D-dilinde içlemi İnsan kavramı olsun

"sözcük-tanımı"nı göz önüne alalım. Gerek (17)'yi, gerek (8)'i başka bir dile, örneğin İngilizceye çevirmeye çalışalım. Tek-tırnak içindeki ifadelerin çevirme işleminde olduğu gibi kalması gerektiğinden, (17) önermesinin İngilizce çevirisi

(17') Let the intension-in-D of the symbol 'İ' be the concept Man

biçiminde olur. (8)'in çevirisi ise

(8') Man ≡ Rational Animal

önermesidir.

Dikkat edilirse, (17)'nin tanımladığı ifade *D-diline ait 'İ' sembolü* olduğu halde; (8) önermesinin (görünüşte) tanımladığı ifade *Türkçe 'insan' sözcüğünden* ibarettir. Oysa (17') tanımında "tanımlanan" ifade (söz konusu D-diline ait) aynı 'İ' sembolü olduğu halde; (8') tanımında Türkçe 'insan' sözcüğünün hiç geçmediğini görüyoruz. Şu halde (17) tanımının gerçekten 'İ' sembolünü (yani "dilsel-ifade"sini) tanımladığını kabul edebildiğimiz halde, (8) tanımının 'insan' *sözcüğünün* bir tanımı sayılması imkânsızdır. Aynı gerekçe ile (8') tanımının da *İngilizce 'Man' sözcüğünün* bir tanımı şeklinde yorumlanamayacağı meydandadır. Şu halde gerek (8)'i, gerek (8')'nü 'insan' ile 'Man' sözcüklerine (ve bu sözcüklerin herhangi başka bir dildeki çevirilerine) ortak olan bir özeliğin tanımı saymamamız gerekecektir. Bu ortak özelik ise olsa olsa bütün bu sözcüklerin *"anlam*[2]*"*si, yani *"içlem"*i olabilir. Şu halde (8) gibi bir önermeyi (ve genel olarak (12) veya (13) biçimindeki herhangi bir önermeyi) bir *"sözcük-tanımı" değil*, bir *"nesne-tanımı"*, yani bir "kavram-tanımı" (veya, başka bir deyimle, bir *"kavram-analizi"*) saymamız gerekecektir.

İmdi (12) veya (13) biçimindeki herhangi bir "kavram-analizi"ni ("nesne-tanımı"nı) göz önüne alarak, K_1 ve K_2 gibi iki kimse ("kullanan") arasında bu kavram-analizi konusunda bir anlaşmazlık bulunduğunu kabul edelim. (Felsefe tarihi bu türlü anlaşmazlıklarla örülmüştür!) Söz konusu kavram-analizinin D gibi belli bir dildeki ifadesini şematik olarak

(18) $\ldots\dot{I}_1\ldots\dot{I}_2\ldots\dot{I}_{n-1}\ldots\dot{I}_n\ldots$

önermesiyle gösterelim. Buna göre, K_1'in (18) önermesinin *"doğruluğunu"*, K_2'nin de aynı önermenin *"yanlışlığını"* öne sürdüğünü kabul edip K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlığın ne şekilde çözülebileceğini araştıralım. Burada da iki şık ayırdetmeliyiz:

1. *şık.* K_1 ve K_2 (18) önermesinde geçen bütün terimleri aynı anlamda kullanıyorlar:

"Pragmatik" içlem-funktorunu[5] kullanarak, bu durumu şöyle dile getirebiliriz:

(19) $içl_D(K_1,'\dot{I}_1') = içl_D(K_2,'\dot{I}_1')$
$içl_D(K_1,'\dot{I}_2') = içl_D(K_2,'\dot{I}_2')$
.....
.....
$içl_D(K_1,'\dot{I}_{n-1}') = içl_D(K_2,'\dot{I}_{n-1}')$
$içl_D(K_1,'\dot{I}_n') = içl_D(K_2,'\dot{I}_n')$

Böyle bir durumda, "çelişmeme ilkesi" gereği, K_1 ile K_2'den birisi "haksız" olmalı; "üçüncü-halin olmazlığı ilkesi" gereği de, bu iki kimseden biri "haklı" olmalıdır. Şu halde bu iki kimseden birinin "haklı", ötekisinin "haksız" olması gerekecektir. Haksız olan taraf sözü edilen $'\dot{I}_1',\ '\dot{I}_2',\ldots,\ '\dot{I}_{n-1}',\ '\dot{I}_n'$ terimlerinin ifade ettiği kavramlar arasındaki *objektif* bağlantıyı "yanlış" kavrıyor. Bu ise bir *"olgusal yanılma"* demektir.

2. *şık*. K_1 ile K_2 (18) önermesinde geçen bütün terimleri aynı anlamda kullanmıyorlar:

Bu halde (19) önermelerinden hiç olmazsa birinin *yanlış* olması gerekecektir. O zaman da ("semantik" bir açıdan) K_1 ile K_2'nin ancak *görünüşte aynı dili* kullandıklarını; *gerçekte* ise K_1'in evetlediği (18) önermesi ile K_2'nin hayırladığı (18) önermesinin iki *ayrı dile* ait olduğunu söyleyebiliriz. K_1'in kullandığı "dil"i D_1 ile, K_2'nin kullandığı "dil"i de D_2 ile gösterelim. (19) önermelerinin sonuncusunun da "yanlış" olduğunu kabul edelim. O zaman bunu

$$içl_D(K_1,'\dot{I}_n') \neq içl_D(K_2,'\dot{I}_n')$$

biçimindeki "pragmatik" önerme ile dile getirecek yerde,

$$içl_{D_1}('\dot{I}_n') \neq içl_{D_2}('\dot{I}_n')$$

"semantik" önerme ile dile getirebiliriz.

Aynı şekilde, K_1'in iddiasını "semantik üst-dil"de

(20) (18) önermesi D_1-dilinde doğrudur

biçimindeki; K_2'nin iddiasını ise (aynı semantik üst-dilde)

(21) (18) önermesi D_2-dilinde yanlıştır

biçiminde dile getirebiliriz. oysa (20) ve (21) önermeleri *birbirinin "çelişiği"* olmadığından, K_1 ile K_2'nin her *ikisinin birden haklı olması* (yani hem (20) hem (21)'in doğru olması) çelişmeme-ilkesine aykırı değildir. Öte yandan, (20) ve (21) önermelerinin hiçbirinin doğru olmaması, dolayısıyla *ne K_1'in, ne de K_2'nin haklı olmaması* üçüncü-halin olmazlığı ilkesine aykırı değildir.

Söz konusu ikinci şıkta her iki taraf da haklı olabileceğinden, aralarındaki anlaşmazlığın *olgusal değil, "dilsel"* olduğu söylenebilir. Örneğin, K_1 için '$\dot{I}_n$' teriminin içlemi X olduğu halde, K_2 için aynı '$\dot{I}_n$' teriminin içlemi X'ten farkı olan Y gibi bir kavram olabilir:

(22) $içl_D(K_1,'\dot{I}_n') =_{Dk} X$
$içl_D(K_2,'\dot{I}_n') =_{Dk} Y$
$X \neq Y$

İmdi "dilsel anlaşmazlık" halinde de iki şık vardır:

Anlaşmazlık salt dilseldir. Bu durumda söz konusu dilsel anlaşmazlık giderildikten sonra, yani taraflar kullandıkları terimlerin anlamını ("sözcük-tanımları"yardımıyla) karşılıklı olarak aydınlattıktan sonra ortada hiçbir olgusal anlaşmazlık kalmaz.

Anlaşmazlık hem dilsel hem olgusaldır. Bu durumda ise dilsel anlaşmazlık gerekli sözcük-tanımları yardımıyla giderildikten sonra da, arada gene bir anlaşmazlık ("olgusal" anlaşmazlık) kalıyor.

Böylece *üç* şıkkın ayıredilmesi gerektiğini görüyoruz:

(A) *Salt olgusal anlaşmazlık hali*: K_1 ve K_2 (18) önermesinde geçen bütün terimleri *aynı anlamda* kullanıyorlar. Ama K_1 (18)'in *"doğru"* (hattâ *"a priori doğru"*) olduğunu öne sürdüğü halde, K_2 aynı (18) önermesinin *"yanlış"* olduğunu öne sürüyor.

(B) *Salt dilsel anlaşmazlık hali*: K_1 (18) önermesinin "doğru" olduğunu, K_2 ise bu önermenin "yanlış" olduğunu öne sürüyorlar. Ancak iki taraf (18) önermesinde geçen bütün terimleri *aynı anlamda kullanmıyorlar*. Tarafların bu terimleri hangi anlamda kullandıklarını birbirlerine bildirmesi, söz konusu anlaşmazlığın giderilmesi için *yetiyor*.

(C) *Hem dilsel hem olgusal anlaşmazlık hali*: K_1 (18) önermesinin "doğru" olduğunu, K_2 ise aynı önermenin "yanlış" olduğunu öne sürüyor. İki taraf (18) önermesinde geçen bütün terimleri *aynı anlamda kullanmıyorlar*. Ancak iki tarafın kullandıkları terimlerin anlamını birbirlerine bildirmesi gene de anlaşmazlığın giderilmesi için *yetmiyor*.

İmdi (18) önermesi bir "kavram-analizi"ni dile getirdiğinden *"a priori"*dir. Dolayısıyla K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlığın "empirik" araştırmalara başvurarak giderilmesi beklenemez. Öte yandan, bu anlaşmazlığın sadece "dilsel" aydınlatmalar ("sözcük-tanımları") yardımıyla ortadan kalkması (B) şıkkıyla karşılaştığımızı gösterir. İmdi söz konusu anlaşmazlık ya salt dilsel aydınlatmalarla giderilebilir *(B şıkkı)*, ya da bu şekilde giderilemez *(A veya C şıkkı)*. Birinci halde K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlığın "sözcükler hakkında bir tartışma"dan [*querelle de mots, idola fori*] ibaret olduğu söylenebilir. İkinci hal ise doğrudan doğruya *kavramlar hakkındaki bilgimizle* ilgilidir. Dolayısıyla, böyle bir bilginin imkânı söz konusu anlaşmazlığın böyle bir halde de çözülebilmesine bağlıdır.

Oysa bu halde anlaşmazlığı gidermenin imkânsız olduğunu gösterebiliriz. Nitekim belli bir terimin K_1 ve K_2 gibi iki kimse tarafından aynı anlamda kullanıldığını tespit etmek için tek yol, bu iki kimsenin söz konusu terimin içinde geçtiği önermeleri birlikte "doğru" veya "yanlış" sayıp saymadıklarını araştırmaktan ibarettir. İmdi belli bir terimin "anlam[1]"ini bu terimin içinde geçtiği empirik önermeler yardımıyla tespit etmek mümkün olduğu halde, hiçbir terimin ("somut" bir terimin bile) "anlam[2]"sini, içinde geçtiği *"a priori"* önermelere başvurmadan

belirlemek mümkün değildir. Hele "soyut" terimlerin "anlam[2]"sinin (yani "içlem"inin) *yalnız "a priori"* önermelerle tespit edilebileceğini söyleyebiliriz. Oysa kavram-analizlerine genel olarak "soyut-terimler" için başvurulur. Buna göre, söz konusu (18) önermesinde geçen '$\dot{I}_n$' teriminin de böyle bir "soyut-terim" olduğu; dolayısıyla K_1 ile K_2'nin bu terimi aynı "anlam[2]"de kullanıp kullanmamasının sadece bu iki kimsenin '$\dot{I}_n$'in içinde geçtiği *"a priori"* önermeleri aynı zamanda "doğru" veya "yanlış" saymalarına bağlı olduğunu kabul edebiliriz.

İmdi '$\dot{I}_n$'in içinde geçtiği *"a priori"* önermeler "kavram-analizleri"ni dile getiren önermelerden başka bir şey değildir. Buna göre, K_1 ile K_2'nin '$\dot{I}_n$' terimini aynı anlamda kullanıp kullanmadıklarının biricik ayracı, '$\dot{I}_n$'nin içinde geçtiği (18) önermesini birlikte "doğru" veya "yanlış" saymalarından ibarettir. Oysa varsayımımız gereği (18) önermesi K_1 tarafından "doğru", K_2 tarafından ise "yanlış" sayılıyor. Yalnız böyle bir ayraç (hiç olmazsa "kavramcı" bir açıdan) "sonuçlandırıcı" olmadığından, (A) şıkkı ile değil de (C) şıkkı ile karşılaştığımıza kesin bir şekilde karar veremeyiz. Ancak söz konusu ayraç "sonuçlandırıcı" sayılmasa bile, gene de ondan başka "objektif" (yani çeşitli kimseler tarafından denetlenebilen) bir ayracın olmadığı kabul edilmelidir. Buna göre, ya bu ayraca dayanarak, (C) şıkkı ile karşılaştığımızı, yani K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlığın salt olgusal olmayıp "dilsel" bir yanı da olduğunu kabul etmeliyiz; ya da (A) ile (C) şıklarının "objektif" ("işlemsel" [*operational*]) bir şekilde ayırdedilemeyeceğini kabul etmeliyiz.

Birinci halde ((C) şıkkı) K_1 ile K_2'den hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunu tespit edebilmek için, ilkin aralarındaki "dilsel" anlaşmazlığı gidermemiz gerekecektir. Oysa bu dilsel anlaşmazlık –dilsel aydınlatmalar yardımıyla– ya giderilebilir, ya giderilemez. Giderilebilirse, yukarda sözü edilen (B) şıkkı ile karşılaşırız. Şu halde bu durumda dilsel anlaşmazlığın hiçbir zaman giderilemeyeceğini kabul etmeliyiz. Yalnız o zaman olgusal anlaşmazlık da hiçbir zaman çözülemeyecektir. Bu durumda böyle bir "olgusal" anlaşmazlığın varoluşundan bile şüphe edilebilir. Başka bir deyimle, (C) şıkkında ya olgusal yanılmanın hiçbir zaman objektif bir yolla denetlenemeyeceğini,

ya da söz konusu anlaşmazlığın gerçekte hiçbir "olgusal" yanı olmadığını (yani (C) şıkkının (B)'ye geri götürüldüğünü) kabul etmek zorundayız.

İkinci halde de, aynı şekilde, ya söz konusu anlaşmanın *olgusal* olduğunu, ama gene de kimin "haklı" kimin "haksız" olduğunun objektif bir şekilde tespit edilemeyeceğini, ya da anlaşmazlığın gerçekte "olgusal" değil, salt "dilsel" olduğunu ((B) şıkkı) kabul etmek zorundayız.

SONUÇ:

(18) *sentetik a priori* önermesiyle dile getirilen "kavram-analizi" konusunda K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlık ya *salt "dilsel"* sayılmalıdır, ya da bunlardan hangisinin haklı, hangisinin haksız olduğunun hiçbir zaman *objektif bir şekilde denetlenemeyeceği* kabul edilmelidir.

İmdi objektif bir şekilde denetlenemeyen bir anlaşmazlığın "objektif" bir olguya (kavramlar arasında objektif bir bağlantının bulunup bulunmaması olgusuna) ilişkin sayılması mânasızdır. Nitekim sözünü ettiğimiz "denetlenememezlik" pratik bir imkânsızlık değil, lojik bir imkânsızlık durumundadır. Buna göre, bu türlü anlaşmazlıkların gerçekte hiç de "olgusal" olmayıp salt "dilsel" olduğunu kabul etmeliyiz. Yalnız o zaman şu sonuçların da kabul edimesi gerekecektir:

(i) *"Sentetik a priori"* sayılan kavram-analizleri gerçekte "analitik"tir.

(ii) "Kavram-analizleri" dil-dışı nesneler sayılan "kavramlar" arasındaki objektif bağlantıları dile getirmiyor. Dolayısıyla bu türlü *a priori* önermelere *"kavram-analizleri"* veya *"nesne-tanımları" denilmesi mânasızdır.*

(iii) *A priori* önermeleri *"sentetik a priori* kavram-analizleri" saymamıza yol açan *"semantik-anlamlılık teorisi"*ne "tanımlama-teorisi" açısından da *çürütülmüş* gözüyle bakılmalıdır.

Bu durumu göz önünde tutarak tanımlama işlemlerini bundan böyle yalnız *anlam teorisi* (yani "sinkategorematik anlam-teorisi) açısından inceleyeceğiz.

İmdi *anlam teorisi* çerçevesinde de (asıl tanımlar olan) "sözcük-tanımları" yanında bir de *"nesne-tanımları"*ndan söz edilip edilemeyeceğini araştıralım.

"Nesne-tanımları" genel olarak tekil-terimler için değil, *"genel-terimler"* ve *"funktorlar"* söz konusu olduğunda kullanılmaktadır. Oysa anlam teorisi açısından bir genel-terim veya bir funktor hiçbir nesneyi "göstermediği" gibi hiçbir nesneyi "ifade-etmemektedir". Örneğin:

(8) İnsan = akıllı hayvan

(yani "herhangi bir nesnenin *insan* olması için gerekli ve yeterli şart *akıllı hayvan* olmasıdır")

önermesini göz önüne alalım. 'İnsan' sözcüğünün anlamını bu önermeden bağımsız olarak (söz gelişi "gösterici yolla") öğrendiğimizden dolayı, bu önermeyi bir *"sözcük-tanımı" saymamız mümkün değildir.* Yalnız önermemiz 'insan' *sözcüğünün* bir tanımı değilse, ne gibi bir nesneyi tanımladığı sorusuyla karşılaşırız. Bu soru ise şu dört ayrı şekilde cevaplanabilir:

(i) (8) önermesi 'insan' tekil-teriminin *"gösterdiği"* nesneyi (*İnsanlar-kümesi*'ni) veya *"mâna"*sı olan nesneyi (*İnsan-kavramı*'nı) tanımlar.
(ii) (8) önermesi 'insan' genel-teriminin *"ifade-ettiği"* özeliği (*İnsan-olma özeliği* veya *İnsan-kavramı*'nı) tanımlar.
(iii) (8) önermesi 'insan' genel-teriminin *"kaplamı"*ı olan nesneyi (*İnsanlar-kümesi*'ni) tanımlar.
(iv) (8) önermesi, tanımlayabileceği herhangi bir "dil-dışı nesne"nin bulunmaması gerekçesiyle bir *"nesne-tanımı" değildir.*

(i) cevabı (2. bölümde sözü geçen) (I) görüşünün, (ii) cevabı (II-a) görüşünün, (iii) cevabı (II-b) görüşünün (iv) cevabı da (II-c)

görüşünün karşılığıdır. *Anlam teorisi* açısından ise yalnız sonuncu görüş geçerli olduğundan, bu teori çerçevesinde (8) gibi bir önermenin gerçekte hiç de bir *"nesne-tanımı" olmadığı* kabul edilmelidir.

Böylece "genel-terimler" (veya "funktorlar") halinde "nesne-tanımları"ndan söz edilemeyeceğini görüyoruz. *"Sinkategorematik ifadeler"* halinde ise (bu ifadelerin hiçbir görüş açısından bir nesneyi göstermemeleri veya ifade etmemelerinden dolayı) (I), (II-a) ve (II-b) görüşleri açısından bile durum aynıdır.

Buna göre, "nesne-tanımları"ndan ancak "tekil-terimler" halinde söz edilebileceği sonucuna varıyoruz. Bu ise paradoksal bir sonuçtur. Nitekim bu türlü terimler halinde 'tanımlama' değil, 'tasvir' deyimi kullanılır. Öte yandan, formel bir açıdan tekil-terimler halindeki "nesne-tanımları" ile öteki ifadeler halindeki "nesne-tanımları" arasında bir fark olmadığını göz önünde tutarak, (bu ifadeler halinde uygulayamadığımız) 'nesne-tanımı' deyiminin tekil-terimler halinde de uygulanmaması gerektiğini düşünebiliriz. Bu son düşünceye katılarak *'nesne-tanımı'* deyiminin hiçbir tanımlama şekline uygulanamayacağını, başka bir deyimle, *her tanımın bir "sözcük-tanımı" olduğunu* kabul edeceğiz. Buna göre, *'tanım'* sözcüğünü bundan böyle (başka türlü belirtilmediği hallerde) yalnız *"sözcük-tanımı"* mânasında kullanacağız.

§ 22. Tanım Çeşitleri

Günlük dile ait ifadeleri mânalı bir şekilde kullanan (konuşan veya dinleyen, yazan veya okuyan) bir kimsenin kullandığı dilsel ifadeleri *"anladığı"* kabul edilir. İmdi herhangi bir ifadeyi "tanımlayabilmemiz" bu ifadeyi "anlamamıza" yol açtığı halde, anladığımız her ifadeyi tanımlayabilmemiz hiç de gerekmiyor. Tam tersine, günlük dile ait ifadelerin çoğunu (kültürümüzün genişliği oranında) *"anladığımız" halde*, bu ifadelerin hemen hemen hiç birini *"tanımlayamıyoruz"*.

Buna göre, *"tanımlama"*yı "anlama"nın özel (hem de çok özel) bir şekli olarak yorumlayacağız. Bir ifadenin tanımlanması herhangi bir "formülün ezberlenmesinden" ibaret değildir.

Örneğin: 'İ $=_{Dk}$ J' biçimindeki bir tanımın yapılması, sadece bu "formül'ün yazılması değil, 'İ' ile 'J' yi birbirinin yerine *"kullanma yeteneğinin"*[1] kazanılması demektir. 'İ $=_{Dk}$ J' ifadesi böyle bir davranışı *onaylayan*, başka bir deyimle, bu türlü kullanışları "yasaya-uygun" sayan, dolayısıyla onlara *izin* veren bir "kural"dan başka bir şey değildir.

Öte yandan, 'tanımlama' terimini o şekilde kullanacağız ki, *"tanımlanmış"* olan herhangi bir *ifadenin anlamı* bu ifadenin *"tanım"ı gereği "tüketici" olarak belirlenmiş* olsun. Buna göre, anladığımız ifadeler arasında ancak tanımlanmış olanların anlamının *tam* olarak (yani "tüketici" bir şekilde) bilinebileceğini söyleyebiliriz. Başka bir deyimle, anladığımız halde *tanımlayamadığımız bir ifadenin anlamını "tam olarak" bilmemiz imkânsızdır.* Şu halde, *"tanımlama" "anlama"nın en yetkin şekli* sayılmalıdır. Herhangi bir *dilsel-ifadeyi eksiksiz bir şekilde "anlıyorsam" "tanım"ını biliyorum; bir ifadenin "tanım"ını biliyorsam bu ifadeyi tam olarak "anlıyorum".* Buna göre, verilen *bir ifadenin tam olarak anlaşılmasını sağlayan herhangi bir yöntem (işlem veya kural) bu ifadenin bir "tanım"ı sayılmalıdır.*

İmdi aynı bir ifadenin ayrı ayrı "diller"de kullanıldığını görüyoruz. Böyle bir ifadenin anlamı ise içinde kullanıldığı dile göre değiştiğinden; *'anlam'*, *'anlama'* ve *'tanımlama'* deyimlerini hep belli bir *"dil" açısından* kullanmamız gerekecektir. Başka bir deyimle, 'anlam', 'anlama' ve 'tanımlama' yerine *'D-dilinde anlam'*, *'D-dilinde anlama'* ve *'D-dilinde tanımlama'*dan söz etmeliyiz. Ancak ilgili "dil"in örtük bir şekilde belirtilmiş olduğu hallerde, 'D-dilinde' deyiminin kaldırılması mümkün olur.

Buna göre, D gibi belli bir dile ait bir ifadenin anlamından söz edildiği zaman, bu ifadenin ancak ilgili D-dilindeki anlamı göz önünde tutulmalı; ifadenin D' gibi başka bir dilde de geçmesi halinde D'-dilindeki anlamı hiç hesaba katılmamalı. Ancak birçok bilimsel ve teknik dillerde, kullanılan sözcüklerin çoğu günlük dilden aktarılmış olup bunların anlamı günlük dildeki anlamından bağımsız bir şekilde belirlenmemiştir. Başka bir deyimle, bu türlü bilimsel ve teknik dillerde, ancak günlük dildeki anlamını göz önünde tutmak suretiyle anlayabildiğimiz ifadeler geçmektedir. Bu halde ise 'anlam', 'anlama' ve

'tanımlama' deyimlerinin yalnız ilgili D-diline değil, bir de günlük dile ilişkin olacağı meydandadır.

Buna karşılık, sembolik mantıkta kurulan *"formalize"* diller halinde, her ifade (günlük dilde de geçse, veya günlük dile ait başka bir ifadenin çevirisi olsa bile) ancak ait olduğu "dil"in kuralları gereği kazandığı anlamı taşır; yani böyle bir ifade günlük dildeki anlamından büsbütün sıyrılmış olmalıdır. Görüldüğü gibi, bir dilin "formalize" olması, günlük dile ait sözcüklerden değil de, salt uzlaşımsal "semboller"den kurulu olmasını gerektirmez. Dolayısıyla hiçbir sembol kullanmadan, salt günlük dilin sözcüklerinden kurulu "formalize" bir dilin meydana getirilmesi ilkece imkânsız değildir. Bunun için günlük dilden alınan sözcüklerin *eski anlamlarından büsbütün sıyrılmış* olarak, ancak ilgili formalize dil içinde kazandıkları *yeni anlam* gereği kullanılması yeter. Şu halde, formalize dillerde sözcükler yerine "semboller"in kullanılmasını, "teorik" bir gerekim değil, (ifadelerin kısalığının sağlanması gibi) salt pratik bir gerekim saymalıyız. Bu bakımdan, *"formalize" dillerin "yapma" olması*, kullandıkları ifadelerin "yapma" olmasından çok, bu *ifadelerin anlamının "yapma" olmasına bağlıdır.*

Bu aydınlatmaların sonucunda "tanımlama-teorisi"nin günlük dil, hattâ olağan bilimsel ve teknik diller çerçevesinde değil ancak "formalize" diller çerçevesinde yer aldığını söyleyebiliriz. Zaten bir "tanım"ı bir ifadenin tam olarak anlaşılmasını, yani anlamının tüketici bir şekilde belirlenmesini sağlayan bir yöntem olarak yorumladığımıza göre, ancak "formalize" dillerde *halis* tanımların mümkün olduğunu kabul etmek zorundayız. Günlük dile, dolayısıyla olağan bilimsel ve teknik dillere ait hiçbir ifadenin anlamı "tam" olarak belirlenemediğinden; böyle bir ifadeyi, *ait olduğu dil çerçevesinde "tanımlanamayan"* bir ifade saymalıyız. Buna göre, bu türlü *ifadelerin "tanımlanması", ilgili dillerin "formalize" edilmesine*, dolayısıyla söz konusu ifadelerin eski anlamlarından sıyrılıp yeni bir anlam kazanmasına *bağlıdır*. Bu da 1. bölümde sözünü ettiğimiz *"öndayanaksız-olarak yeniden-kurma"* işleminin yapılması demektir. Böylece halis tanımlamanın ancak *"felsefe"* ("öndayanaksız-felsefe" anlamında) çerçevesinde mümkün olduğunu söyleyebili-

riz. Şimdi bunu göz önünde tutarak, bir yandan tanım türlerini bilgi-sistemlerinin öndayanaksız-olarak yeniden kurulması ile birlikte inceleyecek, öbür yandan bunları sınıflandırmaya çalışacağız.

Bu amaçla (S) gibi herhangi bir (öndayanaklı) bilgi-sistemini göz önüne alalım. (S) sistemini ifade eden nesnel-dil D_1 olsun. D_1 ya günlük dilin belli bir kesiminden ibarettir, ya da terimlerinin anlamı önünde sonunda günlük dile dayanan bilimsel veya teknik bir dilden. D_1 dilinin ilkel terimleri 'T_1', 'T_2',...,'T_n'; ilkel önermeleri de (sözü geçen ilkel terimlerden kurulu)

(1) $F_1(T_1,T_2,...,T_n)$
$F_2(T_1,T_2,...,T_n)$
.....
.....

önermeleri olsun (1) önermeleri (S) bilgi-sisteminin "*öndayanaklar*"ıdır. Örneğin: 'T_1','T_2' ve 'T_3' olarak sırasıyla *'önce'*, *'sonra'* ve *'zamandaş'* sözcüklerini' (1) önermeleri yerine de:

(a) x olayı y olayından önce gelirse, y olayı x olayından sonra gelir;
(b) x olayı y olayından sonra gelirse, y olayı x olayından önce gelir:
(c) x ve y olayları zamandaş ise, ne x y'den önce gelir, ne de y x'ten önce;
(d) x ve y herhangi iki olay oldukta, ya x y'den önce gelir, ya y x'ten önce, ya da x ile y zamandaştır.[2]
.....
.....

önermelerini seçebiliriz. (a), (b), (c), (d),... önermeleri "*zaman*" hakkındaki bir bilgi-sisteminin öndayanaklarını meydana getirir.

İmdi söz konusu 'T_1','T_2',...,'T_n' terimleri (örneğin: 'önce', 'sonra', 'zamandaş') anladığımız, fakat tanımlayamadığımız ifadeler durumundadır. (S) bilgi-sistemini "öndayanaksız-ola-

rak yeniden-kurmak" için bütün bu terimleri tanımlamak gerekecektir. Bu amaçla D_1 dilini D_2 gibi "formalize" bir dile dönüştürmeye çalışmalıyız. Bunun için de, ilkin D_1-dilinin "öndayanaklar"ını, yani (1) önermelerini ortaya koymalıyız; ondan sonra da bu önermelerin kanıtlanmasını sağlayabilen *"tutarlı"*, *"bağımsız"* ve *"tüketici"* bir "aksiyom-sistemi" kurmamız gerekir.[3] Örneğin: sözü geçen (a), (b), (c) ve (d) önermelerini formalize bir dilin aksiyomları olarak seçebiliriz.[4] Genel olarak D_2 dilinin aksiyomlarının

(2) $G_1(T_1,T_2,...,T_n)$
$G_2(T_1,T_2,...,T_n)$
.....
.....

önermelerinden ibaret olduğunu kabul edelim. O zaman (1) önermelerinden her birinin (2) aksiyomlarından salt mantık yolu ile çıkarılabilmesi gerekecektir. Öte yandan, (2) aksiyomlarının "lojik-sonuçları" [*logical consequences*] genel olarak sadece (1) önermelerinden ibaret değildir. Özellikle, m sayısı n'den küçük bir sayı oldukta,

(3) $T_{m+1} = f_1(T_1,T_2,...,T_m)$
$T_{m+2} = f_2(T_1,T_2,...,T_m)$
.....
.....
$T_n = f_{n-m}(T_1,T_2,...,T_m)$[5]

biçimindeki önermelerin (2) aksiyomlarından çıkarılması mümkün olabilir. Örneğin: (a), (b), (c) ve (d) önermelerinden (aksiyomlarından):

(4) *x ve y zamandaştır = x y'den ne önce gelir, ne de sonra*

sonucu çıkarılabilir.[6]

İmdi § 21'de belirttiğimiz gibi:

(5) $T = f(T_1, T_2, ..., T_m)$

biçimindeki bir önerme, 'T' teriminin karşılığı olan nesnesinin 'T_1','T_2'...,'T_m' terimlerinin karşılığı olan nesneler türünden bir tanımı (*"nesne-tanımı"*) sayılmıştır. Oysa 'T' teriminin karşılığı olan bir nesne her zaman bulunmadığından (özellikle 'T'nin bir "genel-terim" veya bir "funktor", ya da biriciklik-şartını yerine getirmiyen bir "tekil-tasvir" olması halinde), böyle bir önermenin bir *"nesne"yi* tanımladığının kabul edilemeyeceğini belirtmiştik. Örneğin: bir "genel-terim" olarak 'zamandaş' sözcüğünün gösterdiği veya ifade-ettiği herhangi bir nesne bulunmadığından, (4) önermesinin 'zamandaş' teriminin karşılığı olan bir *nesnenin* tanımı sayılması mânasızdır.

Öte yandan, (5) biçimindeki bir önermenin 'T' *teriminin* (yani belli bir *"dilsel ifade"*nin) tanımı da sayılmaması gerektiği kanısındayız. Nitekim (5)'in (anlamlı) bir *önerme* olması için 'T' teriminin *anlamı* bu önermeden *bağımsız* olarak *önceden belirlenmiş* olmalıdır. Buna göre, (5) önermesinin 'T' teriminin *anlamını belirlediğini* söylemek mümkün değildir. Örneğin: 'zamandaş' sözcüğünün anlamı (5) önermesinden bağımsız olarak tespit edilmiştir. (Yoksa (5) önermesinin "doğru" veya "yanlış" sayılması, dolayısıyla da "kanıtlanması" imkânsız olurdu). Böylece (5) bir yandan T nesnesinin, öbür yandan da 'T' sözcüğünün tanımı olmadığına göre, *ne bir "nesne-tanımı"dır, ne de bir "sözcük-tanımı"*. Şu halde (5)'in hiçbir şekilde bir "tanım" olarak yorumlanmaması gerektiği sonucuna varıyoruz. Buna göre, (5) biçimindeki bir önermeyi 'T' teriminin 'T_1','T_2',...,'T_n' terimleri türünden *tanımlaması*[7] şeklinde *değil*, *'T' teriminin 'T_1','T_2',...,'T_n' terimlerinden "türetilmesi"* şeklinde yorumlayacağız. Başka bir deyimle, (5)'i bir "tanım" değil, bir *"türetme"* sayacağız.

İmdi bir terimin verilen başka terimlerden türetilip türetilemeyeceği kullanılan "aksiyomlar"a bağlıdır. 'T' gibi bir terim 'T','T_2',...,'T_m' gibi terimlerden belli bazı aksiyomlar gereği türetilebildiği halde, başka bir takım aksiyomlar gereği türetilemeyebilir. Böyle bir "türetme"nin mümkün olması için gerekli ve yeterli şart (5) yani '$T = f(T_1, T_2, ..., T_m)$' biçimindeki bir önermenin söz konusu aksiyomlardan salt mantık yolu ile çıkarıla-

bilmesidir.[8] Formalize diller aksiyomlarıyla belirlendiğine göre, bir *"türetme"*nin (bir "tanım" gibi) ancak belli bir "dil" çerçevesi içinde mâna kazandığını; dolayısıyla " 'T' terimi 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerinden türetilebilir" ifadesi yerine, " 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerinden *D-dilinde türetilebilir*" denilmesi gerektiğini görüyoruz.

Buna göre, sözü geçen (3) önermeleri 'T_{m+1}','T_{m+2}',...,'T_n' terimlerinin 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerinden *D_2-dilinde türetilebildiğini* ifade eder. İmdi (3) önermelerinin "doğru" olması halinde, D_2-dilini, ilkel-terimleri yalnız 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerinden ibaret D_3 gibi bir dile çevirebiliriz. Nitekim (3) "türetmeler"ine dayanarak, (2) aksiyomlarını, yalnız 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerini içine alan ve (2) aksiyomlarına mantıkça eşdeğer olan:

(6)
$$H_1(T_1,T_2,...,T_m)$$
$$H_2(T_1,T_2,...,T_m)$$
.....

gibi önermelere dönüştürebiliriz. D_3-dili, ilkel terimleri 'T_1','T_2',...,'T_m' terimlerinden, aksiyomları da (6) önermelerinden ibaret olan formalize bir dil olsun. Bu dile ait '$f_1(T_1,T_2,...,T_m)$', '$f_2(T_1,T_2,...,T_m)$',.....,'$f_{n-m}(T_1,T_2,...,T_m)$ bileşik-ifadelerinin yerine (söz konusu D_3-dili açısından *salt uzlaşımsal* sayılması gereken bir şekilde) sırasıyla 'T_{m+1}','T_{m+2}',...,'T_n' *"kısaltmaları"*nı kullanalım. Bu durumu

(7)
$$T_{m+1} =_{Dk} f_1(T_1,T_2,...,T_m)$$
$$T_{m+2} =_{Dk} f_2(T_1,T_2,...,T_m)$$
.....
.....
$$T_n =_{Dk} f_{n-m}(T_1,T_2,...,T_m)$$

ifadeleriyle dile getiriyoruz. (7) önermeleri:

(8) 'T_{m+1}' ifadesi '$f_1(T_1,T_2,...,T_m)$' ifadesinin bir kısaltmasıdır:

'T_{m+2}' ifadesi '$f_2(T_1,T_2,...,T_m)$' ifadesinin bir kısaltmasıdır;

.....

.....

'T_n' ifadesi '$f_{n-m}(T_1,T_2,...,T_m)$' ifadesinin bir kısaltmasıdır

anlamına gelmektedir.[9]

(7) ifadelerinden her biri

(9) $\dot{I} =_{Dk} J$ ·

biçimindedir. (9) formülü

(10) *'İ' ifadesi 'J' ifadesinin bir kısaltmasıdır*

deyiminin sembolik bir şeklinden başka bir şey değildir. İşte (9) biçimindeki bir ifadeye *"tanım"* ("kısaltıcı tanım", [*abbreviative definition*][10] veya *"kısaltma"* [*abbreviation*] denir. (9) tanımında geçen 'İ' ifadesine *"tanımlanan"* [*definiendum*] 'J' ifadesine de *"tanımlayan"* [*definiens*] diyeceğiz.

İmdi "tanımlayan" ilgili formalize dile ait bir ifade olduğu halde, *Church* ve *Quine*'ı izleyerek, *"tanımlanan"ın gerçekte sözü geçen dile ait olmadığını*, salt pratik bir amacın (ifadelerin kısalığının) sağlanması gerekçesiyle kullanıldığını, teorik açıdan ise bu türlü kısaltmalara başvurmanın gereksiz olduğunu kabul edeceğiz.[11] Buna göre, (7) kısaltmalarında ("tanımlayan"lar hep D_3-diline ait olduğu halde) *"tanımlanan"lar*, yani 'T_{m+1}', 'T_{m+2}',...,'T_n' terimleri *D_3-diline ait değildir*. Şu halde 'T_{m+1}',' T_{m+2}',...,'T_n' terimleri D_2-diline ait olmakla birlikte D_3-diline ait olmadığından, D_2 ile D_3'ün iki *ayrı* dil sayılması gerektiğini görüyoruz. Ancak D_2 ile D_3 dillerinin "mantıkça-eşdeğer diller" olduğunu, yani birinin çerçevesinde mantıkça-doğru olan herhangi bir önermeye karşılık ötekisinin çerçevesinde mantıkça-doğru olan bir önerme bulunduğunu kanıtlayabiliriz:

(11) ...T_1...T_2...T_m...T_{m+1}...T_n...

D_2-diline ait mantıkça-doğru herhangi bir önerme olsun. (3) "türetmeleri"ne dayanarak, (11)'i, içinde 'T_{m+1}',' T_{m+2}',...,'T_n' terimlerinin geçmediği

(12) $...T_1...T_2...T_m...$

biçimindeki bir önermeye dönüştürebiliriz; öyle ki (11) D_2-dilinde mantıkça doğru olduğundan (12)'de aynı D_2-dilinde mantıkça-doğru olsun. İmdi (12) önermesi aynı zamanda D_3-diline aittir. (12) D_2-dilinde mantıkça-doğru olduğundan, bu dilin aksiyomları olan (2) önermelerinin lojik bir sonucu olmalıdır. Oysa (2) ile (6) mantıkça eşdeğerdir. Şu halde (12) önermesi (6) önermelerinin de "lojik-sonucu"dur. (6) önermeleri ise D_3-dilinin aksiyomları olduğundan, (12)'nin D_3-dilinde de mantıkça-doğru olduğu anlaşılır. (İ.K.)

Öte yandan, (12) önermesinin D_3-diline ait herhangi bir "mantıkça-doğru" önerme olduğunu kabul edelim. O zaman (12)'nin D_3-dilinin aksiyomları olan (6) önermelerinin lojik-sonucu olması gerekecektir. İmdi (12) önermesi D_2-diline de aittir. (6) ile (2) mantıkça-eşdeğer olduğundan, (6)'nın lojik-sonucu olan (12) önermesi (2)'nin de lojik-sonucu olmalıdır. (2) önermeleri ise D_2-dilinin aksiyomları olduğundan, (12)'nin D_2-dilinde de mantıkça-doğru olduğu sonucuna varırız. (İ.K.)

Görüldüğü gibi, D_2-dili D_3-dilinden daha geniş olup onu kuşatmaktadır. D_2'ye ait (11) gibi bir önermenin D_3-dilindeki karşılığı olan (12) önermesini, (11)'in D_3-dilindeki *"çeviri"*si [*translation*] şeklinde yorumlayabiliriz. Öte yandan, D_3'e ait herhangi bir önermenin D_2-dilindeki çevirisinin *kendisi* olduğunu kabul edeceğiz. Başka bir deyimle, D_3'e ait (12) gibi bir önermenin D_2-diline çevirisi gene (12) önermesidir. Buna göre, *"tanımlar"*ı ("kısaltıcı tanımlar" mânasında) D_2 ve D_3 gibi iki ayrı "dil" arasındaki *"çeviri kuralları"* [*rules of translation*][12] şeklinde yorumlayabiliriz. D_2-dilinin bir *kısmından* ibaret olan D_3-dili (sözü geçen D_2-dilinin) *"ilkel-işaretleme"* [*primitive notation*] biçimindeki çevirisi durumundadır. D_2'ye ait (11) gibi bir önermenin D_2-dilinde çevirisi olan (12) önermesine, (11)'in *"ilkel-işaretleme biçimindeki açınımı"* diyoruz.[13] D_2-diline ait herhangi iki

önermenin birbirine *"çevrilebilmesi"*, bu iki önermenin D_3-dilinde aynı bir çevirisi, yani aynı bir açınımı olması demektir. Buna göre, D_2-diline ait olan herhangi iki önermenin birbirine çevrilip çevrilemeyeceğini, bu önermelerden herbirinin D_3-dilindeki çevirisini kurmakla anlayabiliriz. Bunun için sadece (7) "kısaltmalar"ına (yani "tanımlar"ına) başvurulması yetmektedir. Başka bir deyimle, formalize bir dilin herhangi iki önermesinin birbirine çevrilip çevrilemeyeceği, salt "tanımlar"a ("kısaltıcı-tanımlar" mânasında) başvurmak suretiyle (hiçbir "kanıtlama" veya "çıkarım" işlemi yapmaksızın) tespit edilebilir. Gerçi başlangıçta verilen D_2-dili olması halinde, D_3-dilinin kurulabilmesi için (3) "türetmeler"inin "çıkarım" yolu ile (2) aksiyomlarından elde edilmesi gerekir. Ama tersine, ilk önce D_3-dilinin verilmesi halinde, (7) tanımları salt uzlaşımsal kısatlamalar durumunda olup bunlar aracıyla D_2'ye ait herhangi iki önermenin birbirine çevrilip çevrilemeyeceğini tespit edebiliriz. İşte salt *sentaktik* bir açıdan iki önermenin *"anlamdaş"* olmasını, bu önermelerin *birbirine çevrilebilmesi* şeklinde tanımlayacağız. İlgili D_2-diline ait bütün *"tanımlar"*ın (başka bir deyimle, D_2 ile D_3 dilleri arasındaki "çeviri-kuralları"nın) bilinmesi halinde, D_2'ye ait herhangi iki önermenin "anlamdaş" olup olmadığını salt bu tanımlar gereği, hiçbir kanıtlama veya çıkarıma başvurmadan tespit edebiliriz. Böylece formalize diller halinde *"anlamdaşlığın"* uygun bir *açıklamasını* yapabildiğimizi sanıyoruz.[14]

İmdi D_3-dilinin D_2-dilinden temel ayrımı, D_2'nin bazı ilkel terimlerinin ((3) şeklinde) türetilebildiği halde, D_3-diline ait hiçbir ilkel terimin ötekilerden türetilememesinden ibarettir. İmdi 'T_1','T_2',...,'T_m' gibi ilkel terimlerden hiçbirisinin ötekilerden *türetilmemesi* halinde, bu m tane terimin *"bağımsız"* [*independent*][15] olduğunu söyleyeceğiz. Bu durumda, her iki dil de "formalize" olduğu halde, *ilkel-terimlerinin "bağımsız"* olması bakımından D_3 dili D_2 dilinden *"üstün"*dür. Dolayısıyla D_3-dilinin *"en küçük söz-dağarcığı"* [*minimum vocabulary*][16] idealini gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Böylece "öndayanaksız" bilgi-sistemlerinin önünde sonunda D_2 türünden değil, D_3 türünden formalize bir dil yardımıyla ifade etmeye çalışmalıyız. ("Occamlı'nın usturası"nın dilsel ifadelere uygulanması!)

Örnek olarak gene 'önce', 'sonra', ve 'zamandaş' terimlerini göz önüne alalım. Sözü geçen (a), (b), (c) ve (d) aksiyomları gereği bu üç terim *"bağımsız" değildir.* Nitekim *'zamandaş'* terimini (4) gereği 'önce' ve 'sonra' terimlerinden türetebiliriz. Öte yandan, *'sonra'* terimi de (a) ve (b) yardımıyle 'önce' teriminden türetilebilir:

(13) *x y'den sonra gelir ≡y x'ten önce gelir.*[17]

(13) e dayanarak 'zamandaş' terimini de yalnız 'önce' teriminden türetebiliriz:

(14) *x ile y zamandaştır ≡ ne x y'den önce gelir, ne de y x'ten önce.*[18]

(13) ve (14) "türetmeleri"ne dayanarak:

(15) x y'den sonra gelir $=_{Dk}$ y x'ten önce gelir;

ve

(16) x ile zamandaştır $=_{Dk}$ ne x y'den önce gelir, ne de y x'ten önce *"tanımlar"*ını yapabiliriz. Bu tanımlara dayanarak, 'önce', 'sonra', ve 'zamandaş' terimlerini içine alan herhangi bir önermeyi, içinde sadece 'önce' teriminin geçtiği bir önermeye çevirebileceğiz. (Her üç terimi içine alan önerme ilgili D_2 diline ve sadece bu dile ait olduğu halde, yalnız 'önce' terimini içine alan son önerme hem D_2-diline hem de D_3-diline aittir). Buna dayanarak örneğin 'Şubat ayı Ocak ayından *sonra* gelir' önermesini, (15) gereği, 'Ocak ayı Şubat ayından *önce* gelir' önermesine çevirebiliriz.

İmdi, daha önce belirttiğimiz gibi, 'anlam', 'anlama', 'tanımlama' gibi sözcükleri hep *belli bir "dil"* çerçevesi içinde yorumlamalıyız. Buna göre, 'T_{m+1}' (örneğin: *'sonra'* veya *'zamandaş'*) gibi bir terimin D_1-dilinde "anladığımız", ama *"tanımlayamadığımız"* bir sözcük; D_2-dilinde bir *"ilkel terim"*; D_3-dilinde ise *salt uzlaşımsal bir "kısaltma"* sayılmasına şaşmamak gerek. Aynı şekilde:

(17) *x'in y'den sonra gelmesi, y'nin x'ten önce gelmesi demektir*

biçimindeki bir ifadenin D_1-dilinde bir *"öndayanak"*; D_2-dilinde bir *"aksiyom"*; (yani ileride göstereceğimiz gibi bir *"örtük-tanım"*); D_3-dilinde de salt uzlaşımsal bir (*belirtik*) *"tanım"* veya *"kısaltma"* olmasını da tabii karşılamalıyız. (17)'nin üstelik (13) gereği D_2-dilinde bir *"türetme"* şeklinde yorumlanabileceğini de hatırdan çıkarmamak gerek. Böylece *aynı* ifadenin, içinde geçtiği dile göre, bir *"öndayanak"*, bir *"aksiyom"*, bir *"türetme"* veya bir *"kısaltma"* mânasına gelebildiğini görüyoruz. (Üstelik, ileride göstereceğimiz gibi, böyle bir ifade bir açıdan bir *"bildiri-tanımı"*, başka bir açıdan bir *"açıklama"* da sayılabilir).

Şimdi söz konusu 'T_1','T_2',...,'T_m','T_{m+1}'...,'T_n' terimlerinin *anlamının* D_1, D_2 ve D_3 dilleri çerçevesinde ne şekilde *belirtildiğini* veya *aydınlatıldığını* daha yakından inceleyelim.

İlk önce D_1-dilini (her terimi tanımlanmış olmayan bir dili) göz önüne alalım. 'T_1','T_2',...,'T_n' terimleri D_1-dilinin *"tanımlanmamış"* terimleridir. Başka bir deyimle, bu terimlerin anlamı D_1-dili çerçevesinde tam olarak aydınlatılmamıştır. Bu terimleri "anlıyoruz", ama "tanımlayamıyoruz". İmdi söz konusu terimleri anladığımıza göre, bunlardan kurulu bazı önermeleri, *deneye başvurmadan* (salt içinde geçen terimlerin anlamının "sezilmesi"ne dayanarak) *a priori doğru* sayıyoruz. Örneğin: (a), (b), (c), (d) önermeleri böyledir. Aynı şekilde:

ak = beyaz;
kara = kara;
amca = babanın erkek kardeşi;
hiçbir nesnenin bütün yüzeyi aynı zamanda hem kırmızı hem yeşil olamaz;
Ahmet yarın Ankara'ya gidecek veya gitmeyecektir;
x y'den ağır, y de z'den ağır ise, x z'den ağırdır;
bütün kargalar karadır;
.....
.....

gibi önermeleri de *"a priori doğru"* sayabiliriz.

Gerçekten de bu önermelerin *doğruluğunu*, deneye başvurmaksızın, bunların içinde geçen terimleri anlamak suretiyle biliyoruz. Ancak hepsini *aynı derecede a priori* olmadığını belirtmek gerek. Hiçbir deneyim *'ak = beyaz'* önermesinin doğruluğuna olan inancımızı (bu iki sözcüğün anlamı değişmediği sürece) sarsmayacağını biliyoruz. Buna karşılık, *'bütün kargalar karadır'* gibi bir önermenin doğruluğuna olan inancımızın hiçbir deney tarafından sarsılamayacağını kesin bir şekilde söyleyemeyiz. Örneğin: beyaz olmakla birlikte kargalara özgü bütün öteki nitelikleri taşıyan bir kuşu "karga" sayıp saymayacağımızı önceden kestiremiyoruz. Kara olmayan hiçbir kuşu "karga" saymamaya *kararlı* olan bir kimse, (kararını değiştirmediği sürece) beyaz renkli bir kuşu (bir kargaya ne kadar benzese de) "karga" saymayacağından; böyle bir kimse için 'bütün kargalar karadır' önermesinin *"a priori* doğru" olacağı meydandadır. Öte yandan, böyle bir "karar" almamış olan bir kimse açısından (pratikte hepimiz bu durumdayız!) 'bütün kargalar karadır' önermesinin *"a priori"*mi, yoksa *"a posteriori"*mi olduğunu önceden söylemek imkânsızdır.

Gördüğümüz gibi, 'bütün kargalar karadır' gibi bir önerme, "a *priori önermeler"* ile *"empirik önermeler"* arasında yer almaktadır. Başka bir deyimle, bu türlü önermeler *"a priori'lik derecesi" en düşük olan önermeler* durumundadır. 'Ak = beyaz', 'kara = kara' gibi önermeler ise *"a priori'lik derecesi" en yüksek olan önermelere* örnektir.

İmdi D_1 gibi bütün terimleri tanımlanmış olmayan bir dilde, *dereceli* olması şartıyla, *"a priori" ile "a posteriori" ayrımını* kabul ettiğimiz halde, böyle bir dilde *"analitik"* ile *"sentetik"* ayrımından söz edilemeyeceği kanısındayız. Bu iddiamızı belgelemek amacıyla ilkin sözü geçen dört deyimi tanımlayalım:

(18) Bir önermenin *"a priori"* olması, bu önermenin doğruluk-değerinin deneye başvurmadan tespit edilebilmesi, *a posteriori* olması da deneye başvurarak tespit edilmesi demektir.

(20) Bir önermenin *"analitik"* olması, bu önermeyi tam olarak anlayan (yani bu önermenin içinde geçen bütün sözcük veya sembolleri tanımlayabilen) bir kimsenin,

başka hiçbir bilgiye başvurmadan önermenin doğruluk-değerini tespit edebilmesi demektir.[19]

(21) Bir önermenin *"sentetik"* olması, bu önermeyi tam olarak anlayan bir kimsenin bile, başka bir bilgiye başvurmadan önermenin doğruluk-değerini tespit edememesi demektir.

İmdi (20) ve (21) tanımları gereği (her terimi tanımlanmış olmayan) D_1 dilinde "analitik" - "sentetik" ayrımının yapılamayacağı meydandadır. Bununla birlikte, yaptığımız bu tanımlara itiraz edilerek, (20) ve (21) yerine:

(22) Bir önermenin "analitik" olması, bu önermeyi anlayan bir kimsenin, başka hiçbir bilgiye başvurmadan önermenin doğruluk-değerini tespit edebilmesi demektir;

(23) Bir önermenin "sentetik" olması, (22) mânasında "analitik" olmaması, yani bu önermeyi anlayan bir kimsenin, başka bir bilgiye başvurmadan önermenin doğruluk-değerini tespit edememesi demektir

tanımlarının yapılması teklif edilebilir. (22) ve (23) tanımları gereği ise, D_1- dilinde "analitik" - "sentetik" ayrımı yapılabilir. Ancak (22) ile (23) tanımlarının, D_1- diline ait herhangi bir önermenin "analitik"mi, yoksa "sentetik"mi olduğunun tespit edilmesini sağlayamayacağını, dolayısıyla "geçerli" olmadığını gösterebiliriz. Örneğin: sözü geçen

(24) *Bütün kargalar karadır*

önermesinin "analitik" mi, "sentetik" mi olduğu (22) ve (23) aracıyla tespit edilemez. Nitekim belli bir kimsenin beyaz renkli olmaktan başka her bakımdan kargaya benzeyen bir kuşla karşılaşıp bundan böyle (24) önermesini *"yanlış"* saydığını kabul edelim. Bu durumu iki ayrı şekilde yorumlayabiliriz.

(i) *'Karga' sözcüğünün anlamı değişmiyor*: Bu halde (24) önermesinin doğruluk-değeri salt anlamı gereği tespit

edilemediğinden, (gerek (21) gerek (23)'e dayanarak) bu önermenin *"sentetik"* olduğunu kabul etmeliyiz.

(ii) *'Karga' sözcüğün anlamı değişiyor*: Bu halde, 'karga' sözcüğünün söz konusu "beyaz karga"ya rastlanmadan önceki anlamını *'karga$_2$'* terimi ile dile getirelim. O zaman da (24) önermesinin "çok-anlamlı" olup:

(25) Bütün karga$_1$'ler karadır

ile;

(26) Bütün karga$_2$'ler karadır

gibi iki (tek-anlamlı) önerme ile dile getirebileceğimiz iki ayrı anlamı olduğunu görüyoruz. "Beyaz karga"ya rastlanmadan *önce, doğruluğu* öne sürülen önerme (25); bu rastlamadan sonra *yanlışlığı* öne sürülen önerme ise (26) mânasına gelir. (25) ile (26) önermeleri *anlamdaş olmadığından* (veya "Platoncu" bir dille, *iki ayrı "yargı"yı* ifade ettiğinden), birincisinin "doğru", ikincisinin "yanlış" olması bir çelişme değildir. Dolayısıyla, (26) yanlış olmakla birlikte, (25)'in "doğru" olduğu, salt içinde geçen terimlerin anlamı gereği öne sürülebileceğinden, (24) önermesinin ((25) mânasında) *"analitik"* olduğunu kabul edebiliriz.

Bilindiği gibi, *'karga'* sözcüğü D_1-dilinde (yani günlük dilde) mânasını anladığımız, ama "tanımlayamadığımız" bir terim durumundadır. Bu bakımdan, "beyaz karga"ya rastladıktan sonra 'karga' sözcüğünün anlamının değişip değişmediğinin tespit edilmesi çok güç, hattâ "mânasız" bir uğraşı olur. Dolayısıyla böyle bir önermenin (22) ve (23) tanımları gereği *"analitik" veya "sentetik" olması gerektiği halde* ("üçüncü şıkkın olmazlığı ilkesi"!), *bunun tespiti imkânsız, hattâ mânasızdır*. Buna karşılık, (20) ve (21) tanımları gereği ('karga' sözcüğü tanımlanmamış olduğundan) 'bütün kargalar karadır' önermesi *ne "analitik", ne de "sentetik"tir*. (İ.K.)

İmdi sözü geçen *"a priori"* önermeler D_1-dilinin ifade ettiği bilgi-sisteminin *"öndayanaklar"*ını meydana getirir. Genel olarak bu türlü önermeler üç ayrı öbekte toplanmaktadır:

(A) *Salt anlamdaşlık-önermeleri.* Örneğin:
Ak ≡ beyaz;
Kara ≡ siyah;
Amca ≡ babanın erkek kardeşi;
.....
.....

(B) *"Lojik-doğrular" [logical truths].* Örneğin:
Kara ≡ kara;
A A dır;
Ahmet yarın Ankara'ya gidecek veya gitmeyecektir;
.....
.....

(C) *"Sentetik a priori" önermeler.* Örneğin:
x y'den önce gelirse y x'ten sonra gelir;
Hiçbir nesnenin bütün yüzeyi aynı zamanda hem kırmızı hem yeşil olamaz;
x y'den ağır, y de z'den ağır ise, x z'den ağırdır;
.....
.....

Biz ise hepsini aynı türden sayıyoruz. Gerek (A), gerek (B), gerekse (C) önermelerinden her birinin içinde geçen terimlerin *"kullanılışını"* dile getirdiğini, dolayısıyla (B) ve (C) öbeğine giren önermelerin (A) öbeğine ait önermelerin örneğine göre yorumlanması gerektiğini düşünüyoruz. (A) önermelerinin ise "salt-dilsel" olduğu, *"dil-dışı" hiçbir* ("somut" veya "soyut") *olguyu ifade etmediği* meydandadır. İşte biz bütün *"a priori"* önermeleri aynı şekilde yorumlayacağız.

İmdi (A) öbeğine ait herhangi bir önerme (örneğin: 'ak ≡ beyaz') ait olduğu dili kullanan kimselerin açısından *"a priori"* doğru olduğu halde; böyle bir önermenin doğruluğu, söz konusu dili ("nesnel-dil") "dışardan" empirik yollarla inceleyen dil-bilgini açısından ancak *"a posteriori"* tespit edilebilir. Örneğin: 'ak ≡ beyaz' gibi bir önermenin doğruluğunun Türkçe bilmeyen yabancı bir dil-bilgini tarafından tespit edilmesi, bu bil-

ginin Türkçe konuşma-toplumunun dilsel davranışlarını araştırarak, 'ak' ile 'beyaz' sözcüklerinin bu toplum tarafından birbirinin yerine kullanıldığının gözlem ve deney yolu ile ortaya konulmasına bağlıdır. Buna göre,

(27) ak ≡ beyaz

önermesi Türkçede *"a priori"* doğru olduğu halde, (üst-dile ait)

(28) 'ak ≡ beyaz' önermesi Türkçede doğrudur

önermesi *"a priori"* değil, *"a posteriori"* doğrudur. (28) önermesinin kendisi de Türkçe olduğundan (yani gerek üst-dil gerek nesnel-dil Türkçe olduğundan) (28)'in *"a posteriori"* olmasına itiraz edilebilir. Ama o zaman da (28)'i başka bir dile (örneğin İngilizceye) çevirerek:

(29) The sentence 'ak ≡ beyaz' is true-in-Turkish

önermesinin (hiç olmazsa Türkçe bilmeyen bir İngilizin açısından) *"a priori"* değil, *"a posteriori"* doğru olduğunu belirtmemiz yeter.

İşte biz yalnız (A) öbeğine ait önermelerin değil, bütün (B) ve (C) önermelerinin de ait olduğu nesnel-dil çerçevesinde *"a priori"* doğru olmakla birlikte, *pragmatik bir üst-dil açısından "a posteriori"* sayılması gerektiği kanısındayız. Örneğin:

(30) Kara kara demektir

önermesi Türkçede *"a priori"* doğru olmakla birlikte:

(31) 'Kara kara demektir' önermesi Türkçede doğrudur

önermesi, veya daha iyisi (Türkçe bilmeyen bir İngiliz dil-bilginin ortaya koyduğunu kabul ettiğimiz)

(32) The sentence 'kara kara demektir' is true-in-Turkish

önermesi *"a priori"* değil, *"a posteriori" doğrudur.*

İmdi *a priori* önermelerin *doğruluğu* (pragmatik bir üst-dil açısından) ancak empirik bir şekilde tespit edildiği gibi, bu türlü önermelerin *"a priori"* olması da gene ancak empirik metotlarla tespit edilebilir.[20]

Örneğin:

(33) 'Ak ≡ beyaz' önermesi Türkçe *a priori* doğrudur

veya

(34) The sentence 'ak ≡ beyaz' is true-in-Turkish *a priori* önermesi ile

(35) 'Kara kara demektir' önermesi Türkçede *a priori* doğrudur

veya

(36) The sentence 'kara kara demektir' is true-in-Turkish *a priori* önermesi *"a priori"* değil, *"a posteriori"* doğrudur.

İmdi (28) gibi bir önerme Türkçe dil bilgisine ait bir önerme olup belli bir "anlamdaşlığı" ('ak' ile 'beyaz' sözcüklerinin Türkçe konuşma toplumu için anlamdaş olduğunu) dile getirmektedir. Böyle bir önerme:

(37) $\text{Anldş}_{D}(K,a,b)$

biçimindedir. Burada 'D' Türkçe dilini, 'K' Türkçe konuşmatoplumunu, 'a' 'ak' sözcüğünü, 'b' de 'beyaz' sözcüğünü gösterir.

Öte yandan a gibi herhangi bir önermenin D-dilinde K "kullanan"ı için *"a priori"* doğru olduğunu

(38) $Ap_{D}(K,a)$

biçiminde dile getirelim. O zaman (37)'nin (38)'in özel bir halinden başka bir şey olmadığını gösterebiliriz. Nitekim 'P = Q' gibi bir önermenin D-dilinde (K "kullanan"ı için) *a priori* doğru olduğunu kabul edelim. Bu durumu

$$Anld\S_{D}(K,'P','Q')$$

veya

$$Ap_{D}(K, 'P = Q')$$

biçimindeki bir önerme ile dile getirebiliriz. Böylece "anlamdaşlığın" "*a priori*'liğin" özel bir halinden ibaret olduğunu görüyoruz. Başka bir deyimle, "*a priori*'liği" "anlamdaşlığın" bir genelleşmesi şeklinde yorumluyoruz. Örneğin: 'ak' ile 'beyaz' sözcüklerinin anlamdaş olmasını

$$Anld\S_{D}(K,'ak', 'beyaz')$$

şeklinde dile getirecek yerde,

$$Ap_{D}(K,'ak = beyaz')$$

biçiminde dile getirebiliriz.

İmdi (37) biçimindeki önermelere genel olarak *"sözlük tanımları"* [*lexical definitions*][21] veya *"bildiri-tanımları"* [*reportive definitions*] denilmektedir. Görüldüğü gibi, bu türlü "tanımlar" nesnel-dile ait olan bazı *"a priori"* doğru önermelerin *"a priori"* doğru olduğunu dile getiren pragmatik üst-dile ait *"empirik-önermeler"* ("empirik-genellemeler") durumundadır. Bu önermeler belli bir konuşma-toplumunun *dilsel davranışları hakkındaki bir bilgiyi aktardığından*, bunlara "bildiri" denilmesi tabiidir. Ancak salt uzlaşımsal "tanımlar"ın (kısaltmaların) da "bildirici" bir nitelik taşıdığını burada belitmemiz gerekir. Nitekim, D gibi bir "formalize" dilde, 'İ' gibi "yeni" bir sembolün salt uzlaşımsal olarak '$İ =_{Dk}$ J' biçiminde tanımlandığını düşünelim. O

zaman, içinde 'İ' sembolünün geçtiği herhangi bir ifadeyi D-dilinde kullanabilmek için, 'İ'nin tanımının "bilinmesi" gerekir. 'İ'nin tanımı "salt uzlaşımsal" bir şekilde *"yapılmakla"* birlikte, bu tanım yapıldıktan sonra *"kullanılması"* hiç de "uzlaşımsal" veya "keyfe-bağlı" değildir. Nasıl "tabii" bir dili yeni öğrenen bir kimse bu dilin anlamdaşlık bağlantılarını öğrenmek zorunda ise, aynı şekilde "yapma" bir dili yeni öğrenen bir kimse de bu dilin ("kısaltıcı") tanımlarını "dışardan" gelen bir *"veri"* [*datum*] olarak öğrenmek, dolayısıyla bunları birer *"bildiri"* saymak zorundadır.

Günlük dilin anlamdaşlık-bağlantıları ile *formalize dillerin tanımları* arasındaki fark, birincilerin *çok eskiden* yapılmış uzlaşımlara dayanması, başka bir deyimle bu dili *şimdi* "kullananlar" tarafından yapılmamış olup onlar tarafından değiştirelememesi; ikincilerin ise doğrudan doğruya şimdiki "kullananlar"ın uzlaşımlarına dayanması, dolayısıyla onlar tarafından keyfe-bağlı olarak değiştirilebilmesinden ibarettir. Öte yandan, gerek günlük dilin anlamdaşlıkları, gerek formalize dillerin tanımları "salt uzlaşımsal" bir şekilde meydana gelirler. Başka bir deyimle, her ikisi de *"teklifsel"* [*stipulative*] sayılabilir.

Görüldüğü gibi, gerek günlük dildeki anlamdaşlıkların, gerek formalize dillerdeki tanımların hem *"bildirsel"* hem de *"teklifsel"* bir yanı vardır. Başka bir deyimle her ikisinin "kaynağı" [*origine*] *"teklifsel"*, her ikisinin "kullanılışı" ise *"bildirsel"*dir.

Buna göre, tanımların (çokluk yapıldığı gibi) *"teklifsel-tanımlar"* [*stipulative definitions*][22] ve *"bildiri-tanımları"* (veya "bildirsel-tanımlar") olmak üzere iki ayrı öbeğe ayrılmasını yersiz buluyoruz. Ancak "teklifsel-tanımlar" denilen tanımların *halis* tanımlar olduğu; "bildiri-tanımları" denilen önermelerin ise *tanımlanmamış ifadeler arasındaki anlamdaşlık bağlantılarını dile getiren "empirik genellemeler"*den başka bir şey olmadığı kanısındayız. Böylece *"nesne-tanımları"* [*real definitions*] ile *"sözcük-tanımları"* [*nominal definitions*] arasında yapılan ayrımı kabul etmediğimiz gibi, *"bildiri-tanımları"* ile *"teklifsel-tanımlar"* arasındaki ayrımı da kabul etmiyoruz. Daha doğrusu, *bütün tanımların "sözcük-tanımları" olduğunu; bütün sözcük-tanımlarının da "teklifsel-tanımlar" olduğunu öne sürüyoruz.*

Öte yandan, 'bildiri-tanımı' deyiminin kullanılmasında direnilecek olursa, bu deyimin yalnız sözü geçen anlamdaşlık bağlantılarını dile getiren önermelere (yani (37) biçimindeki önermelere) değil; her türlü *"a priori"* doğru sayılan önermeleri belirten (38) biçimindeki önermelere de uygulanmasını teklif ediyoruz. (Nitekim D_1 gibi belli bir nesnel-dilin sözcüklerin anlamı, yalnız (37) biçimindeki önermelerle değil, genel olarak (38) biçimindeki önermeler yardımıyla "bildirilebilir").

D_1-dilini böylece yorumladıktan sonra, D_2 ve D_3 "formalize" dillerinin incelenmesine geçelim. İmdi formalize dillerin iki ayrı şeklini ayırdetmeliyiz:

(I) *"Yorumlanmamış" [uninterpreted] "formalize" diller*: Bunlara *"sentaktik dil-sistemleri"*, *"kalküller"* veya *"lojistik-sistemler"*de denir. Bu türlü dillere ait ifadeleri "yorumlanmamış" olmakla birlikte "anlamsız" saymıyoruz. Nitekim bu ifadelerin *"sentaktik"* anlamı vardır. ("Düzgün-ifadeler".) Salt *matematiğin* tümünü bir takım "yorumlanmamış" formalize dillerden ibaret sayabiliriz. Gerçi bazı basit matematiksel teorilerin *empirik* olgularla yorumlanması mümkündür. (Örneğin: aritmetiği "sayma" teorisi olarak, geometriyi de "fiziksel geometri" şeklinde yorumlayabiliriz.) Yalnız matematiksel teorilerin ezici çoğunluğunun bu şekilde yorumlanması imkânsız olduğundan, bu teorileri dile getiren "yorumlanmamış" formalize dillerin anlamını, bunların çeşitli şekilllerde "yorumlanabilme" imkânına dayatmak mânasız olur. Buna göre, matematiğin en büyük kısmını anlamsız saymaya yanaşmıyorsak, "yorumlanmamış" (hattâ "yorumlanması mümkün olmayan") formalize dillere ait "düzgün-ifadeler"i *"anlamlı"* saymak zorundayız.

(II) *"Yorumlanmış" [interpreted] formalize diller*: Bunlar empirik olgularla yorumlanmış olan dillerdir. Bu türlü dillerin ifadelerinin *anlamı* salt "sentaktik" olmayıp karşılığı olan *dil-dışı* (empirik) olgulara da bağlıdır. İmdi yorumlanmış formalize dillerin de iki şekli vardır:

(II-a) *"Tam-yorumlanmış" formalize diller ("semantik dil-sistemleri")*:

Verilen formalize bir dilde:

a) her değişkenin değerler-alanını meydana getiren nesnelerin;
b) her tekil-terimin gösterdiği nesnenin;
c) her genel-terimin uygulandığı nesnelerin

bir takım ("semantik") kurallar yardımıyla belirlenmesi halinde, söz konusu dilin *"tam-yorumlanmış"* olduğunu söyleyeceğiz. ("Soyut" nesne diye bir şey kabul etmediğimizden, bu gibi nesnelerin hepsinin "somut" olması, dolayısıyla böyle bir yorumun "empirik" olması gerekecektir).

(II-b) *"Yarı-yorumlanmış" formalize diller*: Birçok matematiksel teoriler somut nesneler yardımıyla yorumlanamadığı gibi, tabiat hakkındaki bazı teorileri de genel olarak "gözlenebilen" [*observable*] nesneler yardımıyla (II-a) mânasında "tam" olarak yorumlayamıyoruz. ("Teorik-terimler"in gözlem-terimlerinden türetilememesi!) Bununla birlikte tabiat hakkındaki teorilerin (salt matematiksel teorilerin tersine) büsbütün "yorumlanmamış" diller olmadığı meydandadır. Bu teorilerin empirik olgular ve gözlenebilen nesnelerle, dolaylı veya dolambaçlı da olsa, gene bir takım bağlantıları olduğu şüphe götürmez. İşte dildışı nesnelerle ancak "dolaylı" bir şekilde "yorumlanmış" olan formalize dillere, *"yarı-yorumlanmış"* diller diyeceğiz. "Yarı-yorumlanmış" formalize bir dilin söz konusu olduğu yerde, ne değişkenlerin değerler-alanını meydana getiren nesneler; ne tekil-terimlerin gösterdiği nesneler; ne de genel-terimlerin uygulandığı nesneler hiçbir şekilde belirtilmemiştir. Hattâ bu gibi nesnelerin varoluşundan bile şüphe edilebilir. ("Teorik-nesneler"in varoluşu problemi!)

"Yarı-yorumlanmış" bir dille empirik olgular arasındaki bağlantıları, bu dilin (*"teorik-dil"*) bazı önermeleriyle (empirik olguları doğrudan doğruya dile getiren) "tam-yorumlanmış" *gözlem-dilinin* önermeleri arasındaki *"tekabül-kuralları"* [*rules of correspondence*][23] sağlar. Buna göre, "yarı-yorumlanmış" bir dili, *"yorumlanmamış"* formalize bir dile bu türlü "tekabül-kural-

ları"nın eklenmesiyle elde edebiliriz. Böylece *"yorumlanmamış-diller"*in (yani *"sentaktik dil-sistemleri"*nin) "matematik felsefesi" için olduğu kadar (empirik) "bilim felsefesi" için de önemli olduğunu görüyoruz.

İmdi belli bir terimin tanımlanılış biçimi, ait olduğu (formalize) dilin (I), (II-a) veya (II-b) türünden olmasına göre değişebilir. Buna göre, "tanımlama-teorisi"ni bu üç dil türü için ayrı ayrı incelememiz gerekecektir.

(I) *"Yorumlanmamış-diller" ("sentaktik dil-sistemleri")*:

Sözü geçen D_2 ve D_3 dillerinin (I) türünden olduğunu kabul edelim.

O zaman D_2-diline ait 'T_1','T_2',...,'T_m','T_{m+1}',...,'T_n' (ilkel) terimlerinin bu dil çerçevesinde ne şekilde tanımlandığını araştıralım. Bütün bu terimler D_2-dili açısından "ilkel" olduğundan, yani başka ifadelerin kısaltılması durumunda olmadığından, bunların tanımının "kısaltıcı" bir tanımdan ibaret olmadığı meydandadır. Öte yandan, D_3-dili açısından, 'T_1','T_2',...,'T_m' terimleri gene de "ilkel" olmakla birlikte; 'T_{m+1}','T_{m+2}',...,'T_n' terimleri ilkel terimler türünden ("kısaltıcı" tanım yoluyla) tanımlanabilir. Ancak herhangi bir dilin *bütün* terimlerinin bu şekilde tanımlanması imkânsızdır.[24] Her formalize dilin, bu dile ait hiçbir başka ifadenin kısaltması olmayan *"ilkel terimler"*i olmasından kaçınılamaz.

Öte yandan, "yorumlanmamış" bir dilde ilkel terimlerin anlamını "gösterme" veya "uygulanma" kurallarıyla, ya da "tekabül-kuralları" yardımıyla belirtmek mümkün değildir. Oysa biraz önce de işaret ettiğimiz gibi, "yorumlanmamış" formalize dillerin düzgün-ifadelerini *"anlamlı"* saymalıyız. Bu türlü dillerde ise bir terimin anlamının "sezgisel anlama"ya dayanmadığı meydandadır. Şu halde böyle bir terimin anlamı, olsa olsa ait olduğu formalize dilin "sentaktik kuralları" yardımıyla belirlenebilir. Terimin bu kurallar gereği taşıdığı anlamın dışında hiçbir anlamı olmadığana göre ("formalize dil"!), ilgili dilin sentaktik kurallarını tam olarak bilen bir kimsenin bu terimi "tam" olarak anlaması gerekecektir. Dolayısıyla da böyle bir terimi *"tanımlanmış"* olarak kabul etmek zorundayız.

Buna göre, "kısaltıcı" tanımlar ile "semantik" tanımların dışında başka türlü tanımların olması gerektiğini görüyoruz. Oysa formalize bir dilde, herhangi bir ifadenin anlamı bu dilin sentaktik kuralları (ve yalnız bu kurallar) yardımıyla belirtildiğine göre, söz konusu tanımlar bazı sentaktik kurallardan başka bir şey olamaz. İmdi iki türlü sentaktik kural vardır: *"Kurma-kuralları"* [*formation-rules*] ve *"dönüştürme-kuralları"* [*transformation-rules*]. Kurma-kuralları bileşik-ifadelerin ilkel terimlerden (ve genel olarak "ilkel-semboller"den) ne şekilde meydana geldiğini belirlediğinden, ilkel terimlerin değil, olsa olsa bileşik-ifadelerin anlamını belirler. Şu halde ilkel-terimlerin tanımlanmasının, *"dönüştürme-kuralları"* yardımıyla yapıldığı sonucuna varıyoruz. İmdi "dönüştürme-kuralları"da iki öbeğe ayrılır: (i) *"İlkel-önermeler"*i, yani *"aksiyomlar"*ı belirleyen kurallar; (ii) *"dedüktif çıkarım-kuralları"*, (yani verilen "öncüller"den geçerli "sonuçlar"ın elde edilmesini sağlayan kurallar). (ii) daha çok *"lojik-değişmezler"*in *"işlemsel"* [*operational*] anlamını, başka bir deyimle, bunların kullanılış şeklini belirler. İmdi "yorumlanmamış" formalize bir dilin "doğru" sayılan her önermesi (i) ve (ii) kuralları yardımıyla belirlenebilir. (Nitekim böyle bir dilde bir önermenin *"doğru"* olması, sözü geçen (i) ve (ii) kuralları gereği *"kanıtlanabilmesi"*nden başka bir şey değildir). Öte yandan, (*Tarski*'nin söylediği gibi) yorumlanmamış formalize bir dil çerçevesinde önceden tanımlanmamış olan bir terimin anlamının belirlenmesi, ancak bu terimin içinde geçtiği doğru önermeleri belirtmek suretiyle mümkündür. [25] Şu halde *(i) ile (ii) kurallarını "ilkel terimler"in (ve "ilkel lojik-değişmezler"in) tanımı saymak gerektiği* sonucuna varıyoruz. Böyle bir tanım ise ("kısaltıcı" tanımların tersine) tek başına bir terimi değil, birçok terimi birden (ilgili dilin ilkel terimlerinin tümünü) tanımlar.[26] İşte bu türlü tanımlara *"örtük-tanımlar"* [*implicit definitions*][27] diyeceğiz.

İmdi çağdaş mantıkçıların çoğu "örtük-tanımlar"ı halis birer tanım saymamaktadır. Ancak:

(a) Yorumlanmamış formalize dillere ait terimlerin *anlamlı* olduğunu;

(b) Tarski'nin belirttiği gibi, bu türlü dillerin ilkel terimlerinin anlamının ancak aksiyomlar yardımıyla belirlenebildiğini;

(c) Bir terimin tanımlanmasının, bu terimin anlamının (tüketici bir şekilde) belirlenmesi (veya aydınlatılması) mânasına geldiğini

kabul edersek; (i) ile (ii) kurallarını halis birer tanın saymak gerektiğini kabul etmek zorundayız. Oysa (a) öncülünü matematiksel teorileri örnek göstererek belgelemiştik. (b) ise genel bir şekilde kabul edilmektedir. Şu halde örtük-tanımların halis birer tanım sayılmamasının sadece (c)'nin kabul edilmemesinden ileri gelebileceğini söyleyebiliriz. Oysa (c)'nin ortak kullanımlara hiç de aykırı olmadığı kanısındayız. Buna göre, (i) ve (ii) kurallarını halis tanım ("örtük-tanım") saymakta kendimizi haklı görüyoruz.

Böylece 'kısaltıcı-tanımların" yanısıra bir de "örtük-tanımlar" diye ikinci bir tanım şekli ile karşılaşıyoruz. "Kısa]tıcı-tanımlar"a ("örtük-tanımlar"dan ayırdetmek için) *"belirtik-tanımlar"* [*explicit definitions*] diyeceğiz. Gerek "örtük-tanımlar", gerek ("kısaltıcı-tanımlar" mânasında) "belirtik-tanımlar" *"sentaktik-tanımlar"* sayılabilir.

(II-a) *"Tam-yorumlanmış formalize diller" (semantik dil-sistemleri)*: Bu türlü dillerde, ilkece örtük-tanımlara başvurulması gerekmiyor. Nitekim a gibi bir terimin anlamını, bir tekil-terim olması halinde:

(39) $gst_D(a) = x$

biçiminde; bir genel-terim olması halinde de

(40) a'nın x nesnesine uygulanmasının gerekli ve yeterli şartı ...x... dir[28]

biçiminde bir "semantik-kural" yardımıyla belirleyebiliriz. Ancak (39) veya (40) gibi bir "semantik-kural"ın, sözü geçen a teri-

minin bir "tanım"ı (*"semantik-tanım"ı*) sayılabimesi için, bu kuralın a'nın anlamını tüketici bir şekilde belirlemesi gerekecektir. Oysa, görüldüğü gibi, böyle bir kuralın yapabildiği, nesneldile ("semantik dil-sistemi"ne) ait a teriminin anlamını üst-dile ("semantik üst-dil"e) ait 'x' veya '...x...' gibi bir ifadenin anlamına geri götürmekten ibarettir. O zaman da şu iki şıkla karşılaşırız:

(a) *Semantik kurallarda geçen her ifade "tanımlanmış" değildir.*

Bu halde, (39) veya (40) kuralının, a teriminin anlamını tam olarak belirleyemediğinden, a'nın bir "tanım"ı sayılması imkânsızdır.

(b) *Semantik kurallarda geçen her ifade "tanımlanmış"tır.*

Bu halde (39) veya (40) kuralını a teriminin bir "tanım"ı saymamız mümkündür. İşte (39) ile (40) biçimindeki tanımlara *"semantik-tanımlar"* diyeceğiz. Örneğin: belli bir "semantik dil-sistemi"nde 'M' sembolünü 'mavi' sözcüğünün karşılığı olarak; 's' sembolünü de "gösterici yolla" belirtilen bir nesneyi göstermek için kullandığımızı kabul edelim. O zaman:

(41) 'M'nin x'e uygulanmasının gerekli ve yeterli şartı x'in mavi olmasıdır

kuralı 'M' teriminin;

(42) 's' bu nesneyi gösterir

kuralı da 's' teriminin bir *"semantik-tanım"*ı sayılabilir.

(II-b) *"Yarı-yorumlanmış formalize diller":*

Bu türlü dillerin kökçe "yorumlanmamış" formalize diller durumunda olduğunu; ancak bunlara ait terimlerin "yorumlanmamış" bir terim olarak taşıdığı *"sentaktik anlam"*ından baş-

ka, bir de "tekabül-kuralları" gereği "empirik" bir anlamı olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu gibi terimlerin ve bunlardan kurulu önermelerin taşıdığı "empirik anlam"ın aydınlatılması problemi *"empirist anlam ayracı"* [*empiricist criterion of meaning*] adı altında uzun tartışmalara yol açmış bulunmaktadır.[29] Her halde, "yarı yorumlanmış" formalize dillerin kökçe "yorumlanmamış" diller durumunda olmasından dolayı, bunların ilkel terimlerinin ancak *"örtük-tanımlar"* yardımıyla tanımlanabileceği şüphe götürmez. Öte yandan bu terimlerin *"empirik anlam"*ını (başka bir deyimle *"empirik içerik"*ini) belirleyen *"tekabül-kuralları"nı da "örtük-tanımlar" sayabiliriz.* Nitekim, nasıl yorumlanmamış formalize dillerde "aksiyomlar" bütün ilkel terimlerin "sentaktik anlam"ını hep birlikte belirliyorsa, yarı-yorumlanmış formalize dillerde de *"tekabül-turalları" bütün ilkel terimlerin "empirik anlam"ını birlikte belirlemektedir.*

İmdi sözü edilen bu "tekabül kuralları"nı *"indüktif çıkarım kuralları"* veya *"pekiştirme* [*confirmation*] *kuralları"* şeklinde yorumlayabiliriz. Böylece üç türlü "örtük tanım" ile karşılaşmaktayız:

(i) Yorumlanmamış veya yarı-yorumlanmış formalize dillerin *"aksiyomlar"*ını belirleyen kurallar.

(ii) Yorumlanmamış veya yarı-yorumlanmış formalize dillerin *"dedüktif çıkarım-kuralları"*.

(iii) Yarı-yorumlanmış formalize dillerin *"tekabül-kuralları"* veya *"indüktif çıkarım-kuralları"*.

(i), (ii) ve (iii) kuralları ilgili dilin *"anlam-postülatları"*nı [*meaning postulates*][30] dile getirir. Buna göre, *"örtük-tanımlar"*ı, *anlam-postülatları yardımıyla yapılan tanımlar* şeklinde tanımlayabiliriz. Formalize bir dilin "anlam-postülatları", bu dile ait ilkel terimlerin (ve ilkel lojik-değişmezlerin) anlamını tek tek değil de, tümünün anlamını birden belirlediğinden, dilin *bütün anlam-postülatlarının bir tek "örtük-tanım"ı meydana getirdiğini* kabul etmeliyiz. Böylece herhangi bir formalize dilde birçok "belirtik-tanım" olabildiği halde, ancak *bir tek "örtük-tanım"* bulunabilir.

§ 23. "Belirtik" ve "Örtük" Tanımlar

Herhangi bir dilsel ifadenin *"tanımlanması"*, bu ifadenin anlamının "tüketici" bir şekilde belirlenmesi; bu da söz konusu ifadenin "tam" olarak *"anlaşılması"*nın sağlanması demektir. İmdi herhangi bir ifadeyi "anlamamız", bu ifadenin bir "önerme" olması halinde, (gereken *"olgusal"* bilgiyi elde etmek şartıyla) *"doğruluk-değeri"ni tespit edebilmemiz*; ifadenin bir "terim" veya "sembol" olması halinde ise, bu ifadenin içinde geçtiği önermeleri "anlamamız" demektir.

Buna göre, D gibi belli bir dile ait 'T' gibi bir terim veya lojik-değişmezin *"D-dilinde tanımlanmış"* olması, *'T'nin içinde geçtiği D-diline ait "bütün" önermelerin* (gereken *"olgusal" bilginin* sağlanmış olması, ve sözü geçen önermelerin içinde geçen *bütün öteki sözcük veya sembollerin tanımlanmış* olması şartıyla) *doğruluk-değerinin belirlenebilmesi* demektir.

İmdi D-diline ait 'T' gibi bir terimi (veya "lojik-değişmez"i) göz önüne alalım. O zaman şu iki şıkla karşılaşabiliriz:

(a) 'T' teriminin içinde geçtiği (D-diline ait) her önerme, bu terimin içinde geçmediği "eşdeğer" (yani "doğruluk-değeri" aynı olan) başka bir önermeye çevrilebilir. Bu halde 'T'nin *"elenebilir"* [*eliminable*] bir terim olduğunu söyleyeceğiz. Böyle bir elemeyi sağlayan kurala da 'T' teriminin *"eleme-kuralı"* [*elimination rule*] diyeceğiz.

(b) *'T' terimi "elenemez"*; yani 'T' teriminin içinde geçtiği *her* önermeyi bu terimin içinde geçmediği eşdeğer başka bir önermeye çevirmeyi sağlayan bir *"eleme-kuralı" yoktur*.

(a) halinde, 'T'nin içinde geçtiği

(1) ...T...

gibi herhangi bir önerme, 'T'nin içinde geçmediği (1)'e eşdeğer

(2)

gibi bir önermeye çevrilebilir. İmdi (2) önermesinin içinde geçen bütün sözcük veya sembollerin tanımlanmış olması halinde, bu önermenin doğruluk-değerinin gerekli "olgusal" bilginin elde edilmesiyle ('tanımlanmış' sözcüğünün sözü geçen tanımı gereği) tespit edilebilmesi gerekecektir. Şu halde (a) şıkkında 'T' teriminin "tanımlanmış" olduğunu görüyoruz. (1) biçimindeki herhangi bir önermenin (2) gibi eşdeğer bir önermeye çevrilmesini sağlayan kural 'T' teriminin bir "eleme-kuralı" olduğuna göre, böyle bir *"eleme-kuralı"*nı 'T' teriminin bir *"tanım"*ı sayabiliriz. Böylece *her "eleme-kuralı"nın bir tanım olduğunu* kabul etmeliyiz. İşte bu türlü tanımlar § 22'de sözünü ettiğimiz *"belirtik-tanımlar"* veya *"kısaltıcı-tanımlar"*dan başka bir şey değildir.

Şimdi iki türlü "eleme-kuralı" mümkündür:

(i) $T =_{Dk} J$

Burada 'J', içinde 'T'nin geçmediği herhangi bir düzgün-ifadedir. (i) kuralını şöyle yorumluyoruz:

> İçinde 'T' ifadesinin geçtiği '...T...' gibi herhangi bir önermede 'T'nin yerine 'J' ifadesinin konulmasıyla elde edilen '...J...' ifadesi bu önerme ile eşdeğer olan bir önerme olur.

Buna göre, (i) kuralının 'T' teriminin "elenmesi"ni sağladığını, dolayısıyla 'T'nin bir "eleme-kuralı" olduğunu görüyoruz. Böyle bir kural "sentaktik üst-dil"e ait olduğundan, (i) ifadesinin içinde geçen terimlerin, özellikle '$=_{Dk}$' sembolünün nesnel-dile (D-diline) değil, üst-dile ait olması gerekecektir. Dolayısıyla bu kuralı '$T =_{Dk} J$' biçiminde değil,

(3) $'T' =_{Dk} 'J'$

biçiminde dile getirmeliyiz. Başka bir deyimle, bu türlü tanımların ('a' ve 'b' herhangi iki "ifade-adı" olduğunda)

(4) $a =_{Dk} b$

biçimindeki üst-dile ait bir ifade durumunda olduğunu söyleyebiliriz.[1]

Bununla birlikte, ortak kullanımlara uygun olarak (3) veya (4) ü değil, gene (i) biçimini kullanacağız. Ancak (i)'in gerçekte (3) mânasına geldiğini, başka bir deyimle (3)'ün bir kısaltması olduğunu hatırdan çıkarmamak gerek. Buna göre:

(5) $'T =_{Dk} J'=_{Dk} '('T'=_{Dk} 'J')'$

yazabiliriz. ((5) ifadesi ikinci-dereceden üst-dile aittir).

İmdi, (i) ifadesinin $'İ=_{Dk} J'$ biçiminde bir *"kısaltma"* ("kısaltıcı-tanım") olduğu meydandadır. Böylece "eleme kuralları"nın birinci şeklinin "kısaltıcı-tanımlar" durumunda olduğunu görüyoruz. İşte bu türlü eleme-kurallarına *"dolaysız-tanımlar"* diyeceğiz. Dolaysız bir tanımda, *"tanımlanan"* [*definiendum*] böyle bir tanımın tanımladığı ifadeden ibarettir. Aşağıda sözünü ettiğimiz "dolaylı-tanımlar"da ise "tanımlanan" asıl tanımlanması istenen ifadeyi içine almakla birlikte daha başka ifadeleri de içine alır.

(ii) $...T...x_1...x_2...x_n... =_{Dk} ...x_1...x_2...x_n...$

şeklinde eleme-kurallarına gelince: burada 'T' elenmesi istenen ifade; $'x_1','x_2',...,'x_n'$ n tane ayrı değişken veya şematik-harf; $'...x_1...x_2...x_n...'$ içinde söz konusu n tane değişken veya şematik-harfin geçtiği herhangi bir düzgün-ifadedir. Bu kuralı da şöyle yorumluyoruz:

> $'...T...x_1...x_2...x_n...'$ ifadesinde geçen $'x_1','x_2',...,'x_n'$ harflerinin yerine sırasıyla aynı sentaktik-kategoriye ait $'İ_1','İ_2',...,'İ_n'$ gibi ifadeler koymak suretiyle elde edilen

(6) $...T...\dot{I}_1...\dot{I}_2...\dot{I}_n...$

biçimindeki ifadelerle; bunların karşılığı olarak '$...x_1...x_2...x_n...$' ifadesinde 'x_1','x_2',...,'x_n' harflerinin yerine sırasıyla sözü geçen '$\dot{I}_1$','$\dot{I}_2$',...,'$\dot{I}_n$' ifadelerinin konulmasıyla elde edilen

(7) $...\dot{I}_1...\dot{I}_2...\dot{I}_n...$

ifadesini göz önüne alalım. O zaman içinde (6) biçimindeki bir ifadenin geçtiği herhangi bir önermede (6)'nın yerine karşılığı olan (7) ifadesinin konulmasıyla elde edilen ifade bu önerme ile eşdeğer olan bir önerme olur.

Buna göre, (ii) kuralı 'T' teriminin, içinde geçtiği "birçok" önermeden elenmesini sağlar. İmdi 'T' teriminin "yeni" bir sembol olup ancak (ii) biçimindeki bir kural gereği anlam taşıdığını kabul edersek, 'T'nin ancak (ii) kuralı yardımıyla "elenebildiği" önermelerde geçmesi gerekecektir. Yoksa (ii) kuralının "yetersiz" olduğunu, ya da 'T'nin içinde geçmekle birlikte elenmesi mümkün olmayan "önermeler"in gerçekte ilgili dile ait (anlamlı) önermeler olmadığını kabul etmeliyiz. "Eleme-kuralları" formalize dillerde yalnız "yeni" semboller için kullanıldığından, her "eleme-kuralı"nın yeterli olduğunu, yani söz konusu 'T' sembolünün içinde geçtiği *bütün anlamlı önermelerden bu sembolün elenmesini* sağladığını kabul edeceğiz.

Şu halde (ii) şeklinde eleme-kurallarının da ilgili 'T' sembolünü *"tanımladığını"* kabul edebiliriz. Böyle bir tanım gereği ise (6) ifadesinin (7) ifadesinin bir *kısaltması* olduğunu söyleyebiliriz. Şu halde (ii) biçimindeki tanımlar da "kısaltıcı-tanımlar" sayılmalıdır. Böylece her iki eleme-kuralı şeklinin de "kısaltıcı-tanımlar" (yani "belirtik-tanımlar") olduğunu görüyoruz.

(ii) biçimindeki tanımlara *"dolaylı-tanımlar"* diyeceğiz. Genel olarak bu türlü tanımlara *"bağlamsal-tanımlar"* [*contextual definitions*] veya *"kullanılış-tanımları"* [*definitions in use*] denilmektedir. '$=_{Dk}$' sembolünün solundaki ifadeye gene *"tanımla-*

nan" [*definiendum*]; sağındaki ifadeye de *"tanımlayan"* [*definiens*] denir. Gerçekten de herhangi bir *"dolaylı-tanımı"* (bu mânadaki) *"tanımlanan"ın bir "dolaysız-tanımı"* şeklinde de yorumlayabiliriz. Buna karşılık, böyle bir tanım gereği *"dolaylı" olarak tanımlanan* ifade, "tanımlanan"ın kendisi olmayıp sadece bu "tanımlanan"ın içinde geçen belli bir sembolden ibarettir.[2]

"Dolaylı-tanımlar" özellikle matematikte ve sembolik mantıkta son derece önemli bir rol oynamaktadır. Bu bilgi-sistemlerinin terimlerinin birçoğu ancak "dolaylı-tanımlar" yardımıyla tanımlanabilir. Örneğin *'karekök'* terimini tanımlamaya çalışalım. 'x' ve 'y', değerleri belli bir çeşit sayıdan ibaret iki değişken oldukta,

(8) $\sqrt{x} = y$

ifadesi

(9) $(\sqrt{x} = y) =_{Dk} y.y=x$

biçiminde tanımlanabilir. Oysa (9) ifadesi '$\sqrt{\ }$' ("kare-kök") işaretinin *"dolaylı-tanımı"*ndan başka bir şey değildir.[3] (9) ifadesi aynı zamanda "tanımlanan"ı olan) (8) ifadesinin *"dolaysız-tanımı"*ı olarak da yorumlanabilir.

Mantıkta kullanılan "dolaylı-tanımlar"a örnek olarak *'ise'* sözcüğünün tanımını gösterebiliriz. 'p' ve 'q' herhangi iki "şematik önerme-harfi" oldukta, *'ise'* sözcüğü *'veya'* ve *'değil'* sözcükleri türünden:

(10) p ise q $=_{Dk}$ p-değil veya q

biçimindeki bir "dolaylı-tanım" yardımıyla tanımlanabilir. (10) gereği, 'ise' sözcüğünün içinde geçtiği bütün (anlamlı) önermelerden "elenmesi" mümkündür. Örneğin: 'Ahmet Ankara'ya giderse annesi onu istasyonda karşılayacak' önermesini 'Ahmet Ankara'ya gitmeyecek veya annesi onu istasyonda karşılayacak' önermesine çevirmek suretiyle 'ise' sözcüğünü eleyebiliriz. (Tabii 'ise' sözcüğünün günlük dilde bu şekilde

elenmesi, sembolik mantıktaki '⊃' sembolü anlamında geçmesine bağlıdır).

Şimdi (b) halini inceleyelim. 'T' sembolünün içinde geçtiği her önermeden elenmesini sağlayacak bir *"eleme-kuralı"nın bulunmaması*, bu sembolün "belirtik" olarak tanımlanamayacağı anlamına gelir. Bu halde 'T' (ait olduğu D-dilinin anlamlı bir ifadesi olmak şartıyla) bir *"ilkel-sembol"* ("ilkel-terim" veya "ilkel lojik-değişmez") olmalıdır. D-dili "tam-yorumlanmış" bir dil ise, 'T'nin bir "semantik-tanım" aracıyla tanımlanması mümkündür. İmdi D-dilinin tam-yorumlanmış olmayan formalize bir dil olduğunu kabul edelim. O zaman 'T' sembolü "tanımlanmış" olmakla birlikte, tanımı ne bir "belirtik-tanım", ne de bir "semantik-tanım" olacaktır.

'T' sembolünün *"tanımlanmış"* olması, daha önce belirttiğimiz gibi, 'T'nin içinde geçtiği bütün önermelerin (gereken "olgusal" bilginin sağlanması, ve bu önermelerin içinde geçen bütün öteki sembollerin tanımlanmış olması şartıyla) doğruluk-değerinin belirlenmiş olması anlamına gelir. İmdi 'T'nin içinde geçtiği her önermeden bütün "belirtik-olarak tanımlanmış" sembolleri eleyebiliriz. Böylece § 22'de sözü geçen D_2-diline ait her önermeyi D_3-diline ait bir önermeye (yani "ilkel-işaretleme" biçiminde dile getirilmiş bir önermeye) çevirebiliriz. Buna göre, 'T'nin tanımlanmış olması için, içinde bu terimin geçtiği ilkel-işaretleme biçiminde dile getirilmiş bütün önermelerin (gereken "olgusal" bilginin sağlanması şartıyla) doğruluk-değerinin belirlenebilmesi yetmektedir. Bu tür önermelerde geçen hiçbir sembolün artık *tek başına* tanımlanması mümkün değildir. Nitekim böyle bir sembol ötekilerden türetilebilseydi, bu sembolü D_3-dilinde türetildiği ifadenin bir kısaltması sayacaktık. Başka bir deyimle, bu sembolü "belirtik-olarak" tanımlayabilecektik.

Görüldüğü gibi, (bütün sembolleri *"bağımsız"* olan) D_3-dilinde hiçbir sembol tek başına tanımlanamadığından, bütün sembollerin bir arada *"örtük-olarak"* (bir takım *"anlam-postülatları"* yardımıyla) tanımlanması gerekecektir. Buna göre, *"örtük-olarak" tanımlanan sembollerin elenmesinin imkânsız olduğunu* söyleyebiliriz. Başka bir deyimle, "belirtik-tanımlar" "eleme-kural-

ları" olduğu halde, *"örtük-tanımlar" eleme-kuralları değildir.* "Örtük-tanımlar"ı gene de yasaya uygun bir "tanımlama" şekli saymamızın gerekçesi ise, belirtik-tanımlar gibi örtük-tanımların da tanımlanması istenen sembollerin içinde geçtiği bütün önermelerin (gereken "olgusal" bilginin sağlanması şartıyla) doğruluk-değerini belirleyebilmesidir. Hatta bu açıdan *asıl tanımların* "belirtik-tanımlar" değil, *"örtük-tanımlar" olduğunu* öne sürebiliriz.

Nitekim "belirtik-tanımlar", tanımlanması istenen sembollerin içinden geçtiği önermelerin doğruluk-değerini hiç de belirlememektedir. Bu tanımlarla yapılan tek şey, doğruluk-değerinin belirlenmesi gereken önermelerin, *doğruluk-değeri önceden belirlenmiş olan* başka önermelere çevrilmesinden ibarettir. *Quine*'ın deyimiyle, *belirtik-tanımlar* sadece *"doğruluğu aktarır"*, *"örtük-tanımlar"* ise *"doğruluğu yaratır"*.[4] Bu bakımdan, "belirtik-tanımlar"la tanımlanan sembollerin anlamı önünde sonunda ilkel-sembollerin anlamına geri götürüldüğünden, bu sembollerin gerçekten "tanımlanmış" olması, ilkel-sembollerin "örtük-olarak" tanımlanmasına bağlıdır. Böylece *ilkel terimleri tanımlanmış olmayan bir dilde "belirtik-olarak" tanımlanmış sözcük veya sembollerin gerçekte "tanımlanmamış" olduğunu* kabul etmeliyiz. Böylece *"öndayanaklı"* bir bilgi-sistemini dile getiren bir dil çerçevesinde belirtik-olarak tanımlanmış sözcüklerin gerçekte *"tanımlanmamış"* sayılması gerekir.

Buna göre, bir sembolün "tanımlanmış" olmasının tanımını şu şekilde değiştirmemiz gerekecektir:

(11) İçinde belirtik-olarak tanımlanmış hiçbir sözcük veya sembolün geçmediği bir dilde; 'T' gibi herhangi bir sembol veya sözcüğün *"D-dilinde tanımlanmış"* olması, 'T'nin içinde geçtiği (D'ye ait) her önermenin (gereken "olgusal" bilginin verilmesi şartıyla) doğruluk-değerinin belirlenebilmesi demektir.

§ 24. Dile-getirilmemiş Tanımlar

Çeşitli tanım şekillerini inceledikten sonra, şimdi de içinde geçen *bütün sözcük veya sembolleri "tanımlanmış"* olan dillerin mümkün olup olmadığını araştıralım. *"Öndayanaksız" felsefenin* kurulup kurulamayacağı da ancak böyle bir araştırma sonucunda anlaşılabilecektir. Dolayısıyla bütün sözcük ve sembolleri tanımlanmış dillerin imkânsız olduğu ortaya çıkarsa, "öndayanaksız" felsefenin boş bir düş olduğunu kabul etmemiz gerekecektir.

İmdi, daha önce belirttiğimiz gibi, (salt "temel-önermeler"den kurulu dillerden başka) "formalize" olmayan hiçbir dilin bütün sözcüklerinin "tanımlanmış" olması beklenemez. Şu halde, ilk önce "formalize" dilleri göz önüne almamız faydalı olacaktır. Üç türlü formalize dil ayırdettiğimize göre de, bunları sırasıyla gözden geçirmemiz gerekecektir.

(I) *"Yorumlanmamış formalize diller" (sentaktik dil-sistemleri)*:

Bu türlü dillerde iki tanım çeşidi ayırdetmiştik: *"belirtik-tanımlar"* ("kısaltıcı-tanımlar", "eleme-kuralları") ve *"örtük-tanımlar"*. İmdi herhangi bir "yorumlanmamış formalize dili", hiçbir sembolü belirtik-olarak tanımlanamayan ("ilkel-işaretleme" biçiminde dile getirilmiş) bir dile çevirebiliriz. Bu bakımdan sadece bu sonuncu türden dilleri göz önüne almamız yetecektir. Böyle bir dil de D olsun.

İmdi D-dili "yorumlanmamış" olduğundan, (dolayısıyla "dil-dışı" olgularla hiçbir bağlantısı bulunmadığından), bu dile ait önermelerin doğruluk-değerinin belirlenebilmesi için herhangi bir "olgusal" bilgiye başvurulması gerekli değildir. Buna göre § 23'te sözü edilen (11) tanımını şöyle değiştirebiliriz:

(1) D gibi "ilkel-işaretleme" biçiminde dile getirilmiş *yorumlanmamış formalize bir dile* ait 'T' gibi herhangi bir sembolün *"D-dilinde tanımlanmış"* olması, 'T'nin içinde geçtiği (D'ye ait) her önermenin doğruluk-değerinin hiçbir "olgusal" bilgiye başvurmaksızın belirlenebilmesi demektir.

Böyle bir dile ait önermelerin doğruluk-değerinin belirlenmesi "dildışı" olgulara dayanmadığına göre, böyle bir belirleme işlemi olsa olsa ilgili dilin "sentaktik kuralları", özellikle "dönüştürme-kuralları" aracıyla yapılabilecektir. Bu da D-diline ait terimlerin (§ 23'te sözünü ettiğimiz) (i) ve (ii) *"anlam-postülatları" yardımıyla "örtük-olarak" tanımlanması* demektir. Burada böyle bir *"tanımlama"*nın gerçekten de *mümkün olup olmadığını*, mümkün ise *"nasıl mümkün olduğunu"* araştıracağız.

İmdi, D-dilinin *bütün sembollerinin tanımlanmış* olması, bu *dile ait bütün önermelerinin doğruluk-değerinin belirlenebilmesi* mânasına gelir. Buna göre, (i) ve (ii) anlam-postülatlarına dayanarak D-dilinin bütün önermelerinin doğruluk-değerinin ne şekilde tespit edilebileceğini incelemeliyiz. Burada iki şıkla karşılaşabiliriz:

(a) (i) kuralları D-dilinin *bütün "doğru" önermelerini* bir *çizelge* halinde belirtiyor. Başka bir deyimle, böyle bir dilde "aksiyomlar"dan (yani "ilkel-önermeler"den) başka hiçbir "doğru" önerme yoktur. Üstelik bütün aksiyomların bir "çizelge"de gösterilebilmesi için bu *aksiyomların "sonlu" sayıda* olması gerekir. Bu halde (ii) kurallarına bile başvurmaya lüzum kalmaksızın, söz konusu D-dilinin her önermesinin doğruluk-değerinin belirlenmiş olduğunu, dolayısıyla bu dile ait her sembolün gerçekten de "tanımlanmış" olduğunu söyleyebiliriz. (İki-değerli bir mantık çerçevesinde kaldığımızdan, *"doğru"-olmayan* bütün önermelerin *"yanlış"* olduğunu kabul ediyoruz. Buna karşılık çok-değerli bir mantık söz konusu olduğunda D-diline ait bütün önermelerin bir çizelgede sıralanmış olduğunu ve bunlardan her birinin karşısında belli bir doğruluk-değerinin yazıldığını kabul edebiliriz).

(b) D-dilinin *"doğru" önermeleri* ((i) kuralları tarafından belirtilen) *"aksiyomlar"dan ibaret değildir*, veya bunlardan ibaret olsa bile, *aksiyomların sayısı sonsuzdur*. Bu durumda bütün aksiyomların bir çizelge halinde belirtilmesine imkân olmadığı meydandadır.

Kullandığımız dillerin (gerek tabii dillerin gerek yapma dillerin) hemen hiçbiri (a) türünden değildir. Nitekim asıl ilgimizi çeken dillerden her birinin *sonsuz* sayıda önermesi vardır.

(Gerçekte kullandığımız önermelerin sayısı hep sonludur. Ama dilin söz dizimi kuralları uyarınca "kurulması mümkün" önermelerin sayısı "sonsuz"dur). Şu halde (a) şıkkı bizi hiç ilgilendirmez.

(b) şıkkında ise iki hal ayırt ediyoruz:

1.- *Aksiyomların sayısı sonludur*, ama bunların dışında sonsuz sayıda başka önermeler vardır.
2.- *Aksiyomların sayısı sonsuzdur.*

İlk önce 1. hali, yani aksiyom sayısının *sonlu* olması halini göz önüne alacağız. Bu halde ise D-diline ait öteki önermelerin (i) ve (ii) kuralları, yani sözü geçen sonlu sayıda aksiyom ile "dedüktif çıkarım-kuralları" gereği ne şekilde belirlenebileceğini araştırmamız gerekiyor.

A ifadesinin D-diline ait herhangi bir önerme olduğunu düşünelim. (A'nın bir "önerme" olup olmadığı D-dilinin sentaktik *kurma-kuralları* gereği belirlenir). Aksiyom sayısının sonlu olduğunu kabul ettiğimize göre, (i) kurallarını bütün bu (sonlu sayıda) aksiyomları altalta sıralayan bir çizelge şeklinde yorumlayabiliriz. Buna göre, A'nın bir aksiyom olup olmadığı söz konusu çizelgeye bakmak suretiyle tespit edilebilir. A önermesi (daha doğrusu A önermesinin bir "örneği") bu çizelgede yazılı ise A bir aksiyomdur, yoksa bir aksiyom değildir. Birinci halde A doğru olup doğruluk-değeri belirlenmiş olur. Öte yandan, A bir aksiyom değilse, doğruluk-değerinin salt (i) kuralları (yani sözü geçen "çizelge") aracıyla belirlenemeyeceği meydandadır. O zaman da (ii) kurallarına başvurulması gerekecektir. (ii) kuralları ise, belli bir biçimdeki bazı önermelerin ("öncüller"in) doğru olması halinde, belli biçimdeki bazı başka önermelerin de ("sonuçlar"ın) doğru olacağını belirtirler. Aksiyomlar ise "doğru" olduğuna göre, onları "öncül" alarak (ii) kuralları gereği elde edilen "sonuçlar"ın doğruluğunu tespit edebiliriz. Bu "doğru" sonuçları da "öncül" olarak kullanmak suretiyle (ii) kuralları gereği yeni "doğru" sonuçlar elde edebiliriz. Böylece adım adım D-diline ait bütün "doğru" önermelerin doğruluğunu tespit edebiliriz. Böyle bir işleme *"kanıtlama"*

[*proof, demonstration*] denir. Her *kanıtlama* işlemi *sonlu* sayıda *"adımlar"*dan meydana gelir. Her *"adım"* ise, önceden doğruluğu kanıtlanmış olan sonlu sayıda "öncüller"den (ii) kuralları gereği belli bir "sonuç"un elde edilmesinden ibarettir. (Bir *"aksiyom"*u (ii) kurallarına başvurmadan, salt (i) kuralları gereği "kanıtlanabilen" bir önerme sayacağız). Böylece adım adım D-dilinin bütün doğru önermelerinin "kanıtlanabileceği"ni, dolayısıyla her birinin doğruluk-değerinin (yani "doğru" olduğunun) tespit edilebileceğini görüyoruz. Örneğin, sözü geçen A önermesi "doğru" ise, doğruluk-değerini onu *kanıtlamak* suretiyle tespit edebileceğiz.

Öte yandan, A'nın "yanlış" olması halinde, bu önermenin kanıtlanması imkânsızdır. Ancak belli sayıda adımdan sonra kanıtlanamayan bir önermenin *hiçbir zaman* kanıtlanamayacağını öne sürmeye hakkımız yoktur. Bu bakımdan bir önermenin "doğru" olduğunu sonlu sayıda adımlarla (bu önermeyi "kanıtlamak" suretiyle) tespit edebildiğimiz halde, bir önermenin "yanlış" olduğunu bu şekilde tespit etmemiz mümkün değildir. Böylece "yanlış" önermelerin doğruluk-değerinin tespit edilebilmesi için, sözü geçen *"kanıtlama-yöntemi"* [*proof procedure*] yanısıra bir *"çürütme* [*refutation*] *yöntemi"*nin de bulunması gerekecektir. İçinde *"hayırlama"* işareti (veya *"değil"* sözcüğü) geçen bir dil için böyle bir yöntem kolayca elde edilebilir. Nitekim *A gibi bir önermenin "çürütülmesi", A-değil önermesinin "kanıtlanması" demektir. Böylece A gibi herhangi bir önermenin doğruluk-değerinin tespit edilmesi, sonlu sayıda adımlarla ya "A"nın, ya da "A-değil"in kanıtlanması ile mümkün olur.*

İmdi, D-diline ait A gibi herhangi bir önermenin ya kendisinin, yada hayırlanmasının (yani "A-değil" önermesinin) D-dilinin dönüştürme-kuralları (yani (i) ve (ii) kuralları) gereği kanıtlanabilmesi halinde söz konusu D-dilinin *"tam-belirli"*[1] olduğunu söyleyeceğiz. Şu halde, *D-dilinin bütün sembollerinin "tanımlanmış" olmasının gerekli ve yeterli şartı bu dilin "tam-belirli" olmasıdır.*

Bununla birlikte problemimizi henüz büsbütün çözmediğimizi de belirtmeliyiz. Nitekim D-diline ait 'T' gibi herhangi bir sembolün *gerçekten tanımlanmış* olması, *bu sembolün "tanım"ında*

"tanımlanmamış" hiçbir ifadenin geçmemesini gerektirir. Tanımlayan ifadede "tanımlanmamış", yani tam olarak anlamadığımız bir sözcük veya sembolün geçmesi, tanımlanması istenilen sembolü tam olarak anlamamıza imkân bırakmaz. Oysa 'T' sembolünün tanımlanmış olması, bu sembolün içinde geçtiği A gibi önermelerin "kanıtlanabilmesi" demektir. Böyle bir önermenin kanıtlanması ise (i) ve (ii) kuralları gereği yapılır. Şu halde (i) ve (ii) kuralları 'T' sembolünü tanımlayan ifadenin ayrılmaz bir parçası sayılmalıdır.

İmdi, aksiyomların sonlu sayıda olup bir çizelge halinde sıralanmış olması halinde (i) kurallarında "tanımlanamamış" hiçbir ifadenin geçmediği meydandadır. Nitekim böyle bir çizelgede geçen semboller, aksiyomları dile getiren (D nesnel-diline ait) sembollerden, dolayısıyla "tanımlanması istenilen" sembollerden başka bir şey değildir. Öte yandan (ii) kuralları genel olarak "sentaktik üst-dil"de ifade edilmektedir. Örneğin:

(2) . A ile ⌜A ⊃ B⌝ ifadeleri D-diline ait "doğru" iki önerme ise, B ifadesi de D-diline ait "doğru" bir önerme olur.[2]

(2) kuralını ("deduktif çıkarım-kuralı"nı) D-dilinin sembollerini, özellikle '⊃' sembolünü tanımlamak için kullanmalıyız. Oysa '⊃' sembolü günlük dilde (sözü geçen kuralın ait olduğu üst-dilde) *'ise'* sözcüğünün karşılığıdır. Şu halde (2) kuralının '⊃' sembolünün tanımlanmasında kullanılmasının bir değil, iki ayrı sakıncası olduğunu görüyoruz.

1. D nesnel-diline ait '⊃' sembolünün "tanımlanması" için üst-dile ait *"tanımlanmamış"* bir ifade durumunda olan *'ise'* sözcüğü kullanılmaktadır.
2. '⊃' sembolü bir yandan 'ise' sözcüğünün karşılığı olarak kullanılırken, öbür yandan, içinde 'ise' sözcüğünün geçtiği bir ifade yardımıyla tanımlanmaktadır. (*"Diallelon"*!)

2. sakınca D-dilinin "yorumlanmamış" olmasından dolayı

ortadan kalkar. Ama 1. sakınca gene de geriye kalmaktadır. (D gibi "formalize" bir dili günlük dile ait *'ise'* türünden "lojik-değişmezler"in anlamını daha iyi belirlemek için kullandığımızı da hatırdan çıkarmamak gerek).[3] Buna göre, (2) türünden bir kuralın kullanılması suretiyle "tanımlanmış" olan hiçbir sembolü (özellikle '⊃' sembolünü) gerçekten de "tanımlanmış" saymamız mümkün değildir. Oysa bu türlü çıkarım-kurallarını kullanmaksızın D-dilinin önermelerini kanıtlamamız imkânsız olduğundan, tam bir çıkmaza girdiğimiz söylenebilir.

Gerçi (2) kuralını ve genel (i) ve (ii) kurallarının tümünü de "formalize" bir üst-dilde dile getirmemiz imkânsız değildir, ama bu bizi "durmadan gerileme"ye sürükler. Nitekim D nesnel-dilinin sentaktik-kuralları için kullanılan formalize üst-dilin D' olduğunu kabul edelim. O zaman D'ne ait sembollerin tanımlanması için D'' gibi ikinci-dereceden formalize bir üst-dile; D'' ne ait sembollerin tanımlanması için de D''' gibi üçüncü-dereceden formalize bir üst-dile başvurulması gerekecek... (Durmadan gerileme!) Şu halde (2) gibi bir kuralın içinde geçen *'ise'* türünden sözcükleri formalize bir üst-dile başvurmak suretiyle tanımlamaya kalkışmanın mânasız bir uğraşı olacağını görüyoruz. Böylece sözü geçen çıkmazdan kurtulamıyoruz.

Bu çıkmazın sadece '⊃' gibi bazı "lojik-değişmezler"e ilişkin olduğunu, öteki sembollerin, özellikle ("deskriptif" terimlerin "yorumlanmamış" formalize diller çerçevesinde gene de tanımlanabileceğini sanmak yanlıştır. Nitekim bu türlü dillerde bütün ilkel terimler ancak bir arada tanımlanabildiğinden, herhangi birisinin tanımlanamaması hepsinin de tanımlanmamış kalmasını gerektirir. Buna karşılık, "Belirtik-olarak" tanımlanmış terimlerin gerçekten tanımlanmış olması ilkel terimlerin tanımlanmasına bağlı olduğundan, söz konusu güçlüğü yenmeden yorumlanmamış formalize dillerde hiçbir sembolün tanımlanmış olduğunu öne süremeyeceğiz. Dolayısıyla bu türlü dillerin ifade ettiği bilgi-sistemlerini bile *"öndayanaksız" saymamız imkânsız olacaktır.* Bunu doğrudan doğruya da gösterebiliriz.

Nitekim sözü geçen D-diline ait A gibi herhangi bir "kanıt-

lanmış" (veya hiç olmazsa "kanıtlanabilen") önermeyi gözönüne alalım. Böyle bir önermenin gerçekten de *"belgelenmiş"* olması, böyle bir kanıtlamanın önermenin doğruluğu için bir *teminat* sayılabilmesine bağlıdır. Oysa herhangi bir kanıtlamanın geçerliği, (i) ve (ii) kurallarının geçerli olmasına bağlıdır. (i) kurallarını, (sonlu sayıda aksiyomlar halinde) geçerli sayabiliriz. Nitekim bu kurallar tek tek belirtilen bir takım önermelerin salt uzlaşımsal olarak "doğru" olduğunu belirlemekten ileri gitmemektedir. Aksiyomların içinde geçen sembollerin, bu aksiyomların doğruluğu gereği kazandıkları anlamın dışında hiçbir anlamı olmadığından, bu aksiyomların doğruluğundan "şüphe" edilmesi mânasız olur.

Öte yandan, (ii) kuralları (örneğin (2) kuralı) içinde hem günlük dile ait sözcükler (örneğin: *'ise'* sözcüğü), hem de D nesnel-diline ait "yorumlanmamış" semboller (örneğin: '⊃' sembolü) geçmektedir. Bu türlü kuralları da D diline ait sembollerin "örtük-tanımı"nın ayrılmaz bir parçası olarak yorumladığımızdan, bunların doğru veya yanlış olmasından söz edilmesi mânasızdır. (ii) kuralları üst-dile (günlük dile) ait olmakla birlikte, bu dilin önermeleri arasında geçmezler. Onun için bunları *salt uzlaşımsal tekliﬁler* saymak gerekir. Örneğin: (2) kuralını şöyle yorumlayabiliriz:

(3) '⊃' sembolünü D-dilinde o şekilde kullanalım ki, A ile ⌜A ⊃ B⌝ nin D-diline ait herhangi doğru iki önerme olması halinde, B ifadesi de D-dilinde doğru bir önerme olsun.

(3) gibi bir kural yardımıyla "doğru" olduğu "kanıtlanan" bir önermenin "doğruluğundan" şüphe edilemez. Böylece gerek (i) gerek (ii) kurallarını "geçerli", dolayısıyla *"belgelenmiş" ("dolaysız-olarak belgelenmiş")* kurallar sayabiliriz. Ancak (i) kurallarının (sonlu sayıda aksiyomlar halinde) uygulanması hiçbir güçlüğe yol açmadığı halde, (ii) kuralları için durumun çok farklı olduğunu görüyoruz.

Nitekim A ile ⌜A ⊃ B⌝ ifadelerinin önceden kanıtlanmış iki önerme olduğunu kabul edelim. O zaman (2) kuralı-

nı uygulayarak B önermesini bu iki öncül yardımıyla ne şekilde kanıtlayabileceğimizi inceleyelim. Böyle bir kanıtlamayı üst-dilde (yani günlük dilde) şu şekilde yapmayı düşünebiliriz:

(4) *Öncül:* A doğrudur
(5) *Öncül:* ⌜A ⊃ B⌝ doğrudur
(6) *Öncül:* A doğru ve ⌜A ⊃ B⌝ doğru ise, B doğrudur
(7) *Sonuç:* B doğrudur

(4) ve (5) i varsayım olarak kabul ediyoruz. (6) ise (2) (veya (3)) gereği doğrudur.

İmdi (6) öncülü:

(8) ((4) ve (5)) ise, (7)

biçimindedir. (8) öncülünden (7) sonucunun çıkarılması için, bir de

(9) (4) ve (5)

öncülüne başvurulması gerekecektir. Buna göre, yukardaki kanıtlamayı (D' gibi bir üst-dilde) şöyle gösterebiliriz:

(9) *Öncül:* (4) ve (5)
(10) *Öncül:* (9) ise, (7)
Sonuç: (7)

(9) ve (10) öncüllerinin belgelenmiş olduğunu kabul ediyoruz. Ama bu iki belgelenmiş öncülden (D' üst-dili çerçevesinde) (7) sonucunu çıkarmaya haklı olup olmadığımızı, başka bir deyimle, böyle bir çıkarımın geçerli olup olmadığını da sormamız gerek. Geçerli olmaması halinde (7) önermesinin doğruluğunun "belgelenmemiş" olduğunu, dolayısıyla *B önermesinin* gerçekte A ve ⌜A ⊃ B⌝ öncülleri yardımıyla hiç de *kanıtlanmadığını* kabul etmek zorunda kalırız.

İmdi sözü geçen çıkarımın geçerli olduğunu kanıtlamak

için D'' gibi ikinci-dereceden bir üst-dile ait çıkarım-kuralları-na başvurmamız gerekecektir. Böylece (2) kuralının D''-dilin-deki karşılığından faydalanabiliriz. Kanıtlamak istediğimiz sonuç:

(11) (7) doğrudur

önermesi olduğuna göre, kanıtlamayı şu biçimde dile getirebiliriz:

(12) *Öncül*: (9) doğru ve (10) doğrudur
(13) *Öncül*: (12) ise, (11)
Sonuç: (11)

Oysa (11)'in (12) ve (13) öncüllerinden çıkarılış şekli, (7)'nin (9) ve (10) öncüllerinden çıkarılış şeklinden farklı değildir. Buna göre, bu çıkarımlardan ikincisinin geçerliğinden şüphe ediyorsak, birincisinin geçerliğinden de şüphe etmemiz gerekecektir. Öte yandan, (12) ile (13) öncüllerinden (11) sonucunun çıkarılmasının geçerliğini D''' gibi üçüncü-dereceden bir üst-dile başvurmak suretiyle kanıtlamaya kalkışabiliriz. Ama bu son kanıtlamanın kendisi de sözü geçen çıkarımdan daha güvenilir olmayan bir çıkarıma dayanacak, bu çıkarımın geçerliğini kanıtlamak için D'''' gibi dördüncü-dereceden bir üst-dile başvurulması gerekecek... Böylece "durmadan-gerileme"[4] hali ile karşılaştığımızı, dolayısıyla sözü geçen çıkarımların geçerliğini hiçbir zaman kanıtlayamayacağımızı görüyoruz. Bu durumda bu çıkarımların *"belgelenmemiş"* olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Görüldüğü gibi, sözü geçen A ile $\ulcorner A \supset B \urcorner$ gibi önceden kanıtlanmış iki öncüle dayanarak (2) kuralı gereğince B önermesinin kanıtlanması gerçekte "belgelenmemiş" bir çıkarıma dayanmaktadır.

İmdi aynı durumun yalnız (2) kuralı halinde değil, her türlü deduktif çıkarım-kuralları halinde de ortaya çıktığı gösterilebilir. Böyle olunca (sonlu sayıda) aksiyomlar bir yana D-diline ait hiçbir önermenin ne doğruluğunun ne de yanlışlığının belgelenemeyeceği, dolayısıyla sözü geçen D-dilinin, ilkel terimle-

ri *"tanımlanmamış"* olan, *"öndayanaklı"* bir bilgi-sistemini ifade ettiği sonucuna varıyoruz.

Bu durumda "öndayanaksız" bilgi-sistemlerinin, dolayısıyla "öndayanaksız" bir felsefenin kurulması imkânsız gibi görünüyor. Ancak, gördüğümüz gibi, böyle bir imkânsızlık, "kanıtlama"nın (yani "dedüktif" metodun) "güvenilmezliğine" bağlıdır. Oysa böyle bir metodun gerçekten de "güvenilmez" olduğunu kabul etmek pek güç. Şu halde belirttiğimiz güçlüğe bir çözüm bulup çıkmazdan kurtulmaya çalışmalıyız.

İmdi, bütün güçlüğün (ii) kurallarının, yani (2) veya (3) gi bi "dedüktif çıkarım-kuralları"nın *dile getirilmesinden* doğduğunu, başka bir deyimle, bu türlü *kuralları çıkarımlarımızda "dile-getirilmiş önciller"* şeklinde kullanmamızdan ileri geldiğini gösterebiliriz.

Örneğin: D gibi (yorumlanmamış formalize) bir nesnel-dilde A ile ⌜A ⊃ B⌝ biçimindeki iki öncülden B sonucunu gerçekten nasıl çıkardığımızı araştırırsak; hiç de D' gibi bir *üst-dile* başvurarak (4), (5) ve (6) öncüllerinden (7) sonucunu çıkarmaya kalkışmadığımız görülür. Nitekim, yaptığımız *bütün çıkarım işlemleri* gerçekte (gerek öncüllerin gerek sonucun ait olduğu) *nesnel-dil seviyesinde* kalmaktadır. Başka bir deyimle, çıkarım işlemlerini çıkarım-kurallarının ait olduğu üst-dil seviyesine çıkaracak yerde, *çıkarım-kurallarını* (öncüllerle sonucun ait olduğu) *nesnel-dil* seviyesine indiririz. Daha doğrusu, çıkarım kurallarının gerçekte hiçbir dil çerçevesinde *ifade edilmediğini* ancak belli bir dile (nesnel-dile) ilişkin olduğunu kabul etmeliyiz. Başka bir deyimle, D gibi belli bir nesnel-dile ilişkin *"çıkarım-kuralları"*nın sözü geçen *D-dilini kullanan kimselerin* belli bir takım *"dilsel davranış yatkınlıkları"*ndan[5] başka bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Örneğin: (2) kuralını;

(14) D-dilini *anlayan* bir kimse, D-diline ait A ve ⌜A ⊃ B⌝ biçimindeki herhangi iki öncülden B sonucunu çıkarmaya *yatkındır*;

veya başka bir deyimle,

(15) D-dilini *anlayan* bir kimse, bu dile ait A ve ⌜A ⊃ B⌝ biçimindeki herhangi iki önermeyi öncül olarak kabul *etseydi*, B önermesini de sonuç olarak kabul *edecekti*

şeklinde "tasvir" edebiliriz.

(14) bir *"yatkınlık-önermesi"* [*disposition statement*], (15) ise bir *"dilek-şart önermesi"* [*subjunctive conditional statement*]dir.[6] (14) ve (15) anlamdaştır.

İmdi (2) veya (3) sözü geçen D nesnel-dilin "sentaktik" üst-diline ait olduğu halde, gerek (14) gerek (15) D-dilinin *"pragmatik"* üst-diline aittir. Öte yandan (2) cümlesi belli bir "çıkarım-kuralı"nın (*"modus ponens"* veya "ayırma-kuralı" denilen kuralın) (üst-dildeki) bir "ifadesi" olduğu halde, (14) veya (15)) sözü geçen kuralın ancak bir "tasviridir". Başka bir deyimle, (2) "bildirsel" değil, *"normatif"* bir cümledir. (14) ise (bazı kimselerin belli bir "norm"u kabul ettiklerini tasvir eden halis *"bildirsel"* bir cümle, yani bir *"önerme"*dir. İmdi belli bir çıkarım-kuralının (pargmatik üst-dilde) (14) veya (15) biçiminde "tasvir" edilebilmesi, böyle bir kuralın ("sentaktik" üst-dilde) dile getirilmesini gerektirmez. (Belli bir toplumda belli bazı ahlâk kurallarının uygulandığının etnolog veya sosyologlar tarafından tasvir edilmesi, sözü geçen kuralların ilgili toplum tarafından dile getirilmesini hiç de gerektirmez!)

Öte yandan, belli bir çıkarım-kuralının dile-getirilmemiş olması, böyle bir kuralın uygulanabilmesini önlemez. (Dile getirilmemiş ahlâk kurallarının uygulanması!) İşte (14) (veya 15)) şeklinde tasvir edebildiğimiz *"modus ponens"* gibi bir çıkarım kuralını (2) veya (3) biçiminde dile getirmekten vazgeçmemiz halinde, A ile ⌜A ⊃ B⌝ gibi iki öncülden B sonucunun çıkarılması, hiçte (4), (5) ve (6) öncüllerinden (7) sonucunun çıkarılabilmesine bağlı değildir. Böylece sözünü ettiğimiz "durmadan gerileme"den kurtulmuş oluyoruz.

Ancak teklif ettiğimiz yolun yasaya uygun bir çözüm sayılabilmesi için şu iki güçlülüğü de ortadan kaldırmamız gerekecektir.

1. Dedüktif çıkarım-kurallarının geçerliliğinin belgelenmesi.
2. Dedüktif çıkarım-kurallarının öğrenilmesi ve öğretilmesi.

1. güçlüğü, sözü geçen çıkarım-kurallarının salt uzlaşımsal olup D gibi yorumlanmamış formalize bir dilin sembollerinin (özellikle '⊃' gibi "lojik-değişmezler"inin) anlamını belirlemekten ileri gitmediklerini belirtmek suretiyle giderebiliriz. Örneğin: (14) ile tasvir ettiğimiz *"modus ponens"* çıkarım-kuralının geçerliğinden şüphe edilmesi imkânsızdır. Nitekim, D-dilini "anlamamız" bu kuralı uygulamamıza bağlıdır. D-dilini *"modus ponens"* kuralına aykırı bir şekilde kullanan bir kimsenin, bu dile ait sembolleri, özellikle '⊃' sembolünü *"D-dilinde (tam olarak) anlamadığını"* söylemeliyiz. Böylece "modus ponens" gibi *"dedüktif çıkarım-kuralları"*nın, *"dile getirilmemekle"* birlikte, *"dolaysız-olarak belgelenebileceğini"* görüyoruz. Böyle bir "belgeleme" için hiçbir *"sizgisel apaçıklığa"* başvurulmadığı da meydandadır. Örneğin: *"modus ponens"* türünden bir çıkarımın geçerliği, hiç de bu kuralın "apaçık" olmasına dayanamaz. Geçerliği ancak '⊃' gibi bir sembol veya *'ise'* gibi bir sözcüğü *bu türlü bir kural gereği kullanmaya karar vermemize* bağlıdır.

2. güçlüğe gelince: bu güçlüğü de dedüktif çıkarım-kurallarının gerçek öğretim şeklinin *"örnek gösterme yolu"* olduğunu belirtmek suretiyle gideriyoruz. Başka bir deyimle, *dedüktif çıkarım-kurallarının tek tek örneklerden "empirik genelleme" suretiyle öğrenildiğini* öne sürüyoruz. Bu konuda sıradan adam ile mantıkçı arasındaki tek ayrım şudur ki, birincisi *"modus ponens"* gibi bir çıkarım kuralını ancak birçok "somut" örneği dayanarak (hem de yarım yamalak bir şekilde) öğrenebildiği halde, ikincisi

$$(16) \qquad \frac{A \quad \ulcorner A \supset B \urcorner^{7}}{B}$$

gibi *"soyut"* bir örnekten sözü geçen kuralı bir hamlede "tam" olarak öğrenebilir. Mantıkçı ("ilkece") bir tek örnekle öğrendiği

bu kuralı en karmaşık çıkarımlarda bile kullanabildiği halde, sıradan adam (ancak birçok örnekler yardımıyla öğrendiği) kuralı günlük yaşayışın dışında uygulayamamaktadır. (Yoksa hepimiz "matematikçi" olurduk. Nitekim matematiğin tümü de, *"modus ponens"* gibi sınırlı sayıda son derece basit dedüktif çıkarım-kurallarının uygulanmasından ibaret işlemler yardımıyla kurulmaktadır).

İmdi *"modus ponens"* gibi bir çıkarım-kuralının (16) biçimindeki bir *"şema"* (yani "soyut" bir örnek) yardımıyla öğrenilmesi *"sezgisel"* [*intuitive*] bir öğrenme şekli sayılabilir. Ancak böyle bir öğrenmede söz konusu olan *"sezgi"* veya, daha iyisi, *"görü"* [*Anschauung*] soyut kavramlara değil, somut algılara ilişkindir. Başka bir deyimle, "modus ponens" türünden bir çıkarım kuralının öğrenilmesi, verilen empirik örneklerden Platonumsu bir "anımsama" [*reminiscence*] ile İdeler arasında geçerli *"sentetik a priori"* bir doğruluğun kavranması mânasına hiç de gelmiyor. Tam tersine, böyle bir öğrenme salt *"algılama (perception) teorisi"* (*"Gestalt psikolojisi"* veya *"davranış psikolojisi"*) çerçevesinde *empirik* yollarla aydınlatılması gereken bir "sezgi" veya "görü"ye dayanmaktadır. Şu halde, *dedüktif çıkarım-kurallarını "sezgisel" bir şekilde öğrenmemiz, bunların "sezgisel-olarak apaçık" olmasına hiç de yol açmıyor.* Yukarda belirttiğimiz gibi, bu türlü kuralların geçerliği *"salt uzlaşımsal"* olmalarından ileri gelmektedir.

İşte günlük dilde anladığımız halde tanımlayamadığımız sözcüklerin tümünü "sezgisel" bir şekilde öğreniriz. Bu bakımdan *günlük dile ait sözcükleri "sezgisel" olarak anladığımızı* söyleyebiliriz. Ancak sözü geçen *"sezgi"*nin kavramsal değil, *"algısal"* olduğunu, başka bir deyimle, *"kavramlar"la hiçbir ilgisi olmadığını* hatırdan çıkarmamak gerek.

Buna göre, *"sezgisel-anlama" teorisinin* mantık ve felsefeden çok empirik bilimler ("davranış-bilimleri [*behavioral sciences*] çerçevesine girdiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, "dedüktif çıkarım-kuralları" halinde olduğu gibi, (salt mantık açısından değilse bile) felsefe bakımından son derece önemli olan bazı problemlerin aydınlatılması için, "sezgisel-anlama teorisi"ne (empirik bir bilim olmasına rağmen) başvurulması gerekmektedir.

İmdi günlük dilde sezgisel-olarak anladığımız sözcükler ile formalize dillerin (sezgisel-olarak anladığımız çıkarım kuralları yardımıyla) anladığımız sembolleri arasında ne gibi bir ayrım olduğunu belirtmek gerek. Bir yandan, her türlü sözcük veya sembolü önünde sonunda ancak "sezgisel" bir şekilde anlayabileceğimizi görüyoruz. Öbür yandan ise, günlük dilin sözcüklerini hiçbir zaman "tam" olarak anlamadığımız halde, formalize dillerin sembollerini "tam" olarak anlayabildiğimizi öne sürüyoruz. Nitekim, herhangi bir ifadeyi "tam" olarak anlamamız (başka bir deyimle, "tanımlayabilmemiz") bu ifadenin ait olduğu "dil"in *"tam-belirli"* olması mânasına geldiğinden; *"belirsiz"*, *"çok-anlamlı"* ve *"kaypak"*[8] olan günlük dil sözcüklerini (günlük dil çerçevesinde kalarak) "tam" olarak anlamamız imkânsızdır.

Bütün bu incelemelerin sonucunda, D gibi yorumlanmamış formalize bir dilin, "aksiyomlar"ının sayısının "sonlu" olması halinde, bütün önermelerinin doğruluk-değerinin hiçbir öndayanağa başvurmadan *"dile-getirilmemiş"* dedüktif çıkarım-kuralları ((ii) kuralları) yardımıyla kanıtlanmasının (dolayısıyla da "belgelenmesi"nin) mümkün olduğunu görüyoruz. Böylece sözünü ettiğimiz çıkmazdan kurtulup *"öndayanaksız" bilgi-sistemlerinin kurulmasının imkânsız olmadığı* sonucuna varıyoruz.

"Sonsuz" sayıda aksiyom olması haline gelince: bu türlü aksiyomların bir çizelgede "tüketici" bir şekilde gösterilmesi imkânsız olduğundan, (i) kurallarının ((ii) kuralları gibi) doğrudan doğruya belirtilmemiş belirsiz sayıda önermelerin doğruluğunu tespit etmeye yarayan bir yöntem durumunda olması gerekecektir. Gerçekten de (i) kuralları *belli bir biçimde olan* (D nesnel-diline ait) *bütün önermelerin "doğru" olduğunu* belirtirler. (Sentaktik üst-dilde ifade edilen *"aksiyom-şemaları"*!) Örneğin:

(17) A, B ve C D-diline ait herhangi üç önerme ise:

$(A \supset B) \supset ((B \supset C) \supset (A \supset C))$ önermesi D-dilinin bir aksiyomu olur.[9]

Bu şekilde (17) gibi bir kural yardımıyla sonsuz sayıda "doğru" önermenin (aksiyomun) belirtilmesi mümkündür. Böyle bir kurala dayanarak, (D-diline ait) verilen herhangi bir önermenin "doğru" olup olmadığının tespiti ise besbelli ki hiçbir çıkarıma dayanmadan yapılması gerekir. Nitekim *verilen bir önermenin* (17) *kuralının belirttiği biçimde olup olmadığını*, ancak *"sezgisel" bir şekilde*, yani *verilen önerme ile* (17)*'de geçen örneğe "bakmak" suretiyle tespit edebiliriz.* Böyle bir işlemde ise söz konusu olan "sezgi" veya "görü"nün kavramsal değil, *"algısal"* olduğu meydandadır. Buna göre, sonsuz sayıda aksiyom halinde (i) kurallarının da (ii) kuralları gibi "dile-getirilmemiş" kurallar sayılması gerekecektir. Yoksa (i) kurallarından geçerli hiçbir sonucun çıkarılması mümkün olmayacaktır.[10] Böylece, gerek "sonlu" gerek "sonsuz" sayıda aksiyomu olan yorumlanmamış formalize bir dilin bütün önermelerinin ilkece *"belgelenebileceği"*, bütün sembollerinin de *"tanımlanabileceğini"* görüyoruz. Böyle bir dilin ilkel terimlerinin "örtük-olarak" tanımlanması "dile-getirilmemiş kurallar"a başvurulmasını gerektirdiğinden, bu türlü "örtük-tanımlar"ın (hiç olmazsa *kısmen*) *"dile-getirilmemiş tanımlar"* olduğunu söyleyebiliriz.

(II) *Yorumlanmış diller*

Yorumlanmış formalize dillerin *"tam-yorumlanmış"* ve *"yarı-yorumlanmış"* olmak üzere iki çeşidi olduğunu daha önce belirtmiştik. *Yarı-yorumlanmış* bir dili, biri "yorumlanmamış", ötekisi "tam-yorumlanmış" olan iki ayrı dilden kurulu bir sistem sayabiliriz. Birincisi *"teorik-dil"*, ikincisi de *"gözlem-dili"dir*). Böyle bir sistemin ikinci üyesinin yarı-yorumlanmış bir dilden ibaret olması da mümkündür. Ancak, böyle bir halde sözü geçen ikinci üyenin kendisi de gene iki ayrı dilden ibaret bir sistem olacak; bu sistemin ikinci üyesinin de "yarı-yorumlanmış" olması halinde de durum aynı olacak... Böylece, durmadan gerilemeyi önlemek için, her "yarı-yorumlanmış dil"in ikinci üyesinin önünde sonunda "tam-yorumlanmış" bir dile dayanması gerekecektir.

Öte yandan, "tam-yorumlanmış" formalize bir dilin (*"semantik dil-sistemi"*nin) semantik-kurallarının ifade edilmesi için, tam-yorumlanmış başka bir dile (*"semantik üst-dil"*e) başvurulması gerekeceğini düşünebiliriz. Ancak, "tam-yorumlanmış" her formalize dilin semantik üst-dilinin gene "tam-yorumlanmış" formalize bir dil olmasının durmadan-gerilemeye yol açacağı meydandadır. İmdi iki şıkla karşılaşmaktayız:

(a) Tam-yorumlanmış formalize her dile karşılık, gene tam-yorumlanmış formalize bir dil olan bir "semantik üst-dil" bulunmalı.

(b) Tam-yorumlanmış formalize bir "semantik üst-dil"i olmayan tam yorumlanmış formalize dillerin kurulması mümkündür.

(a) şıkkı durmadan-gerilemeye yol açtığından, bu şıkta "tam-yorumlanmış formalize diller"in kurulmasının imkânsız olduğunu kabul etmeliyiz. Şu halde, tam-yorumlanmış formalize dillerin mümkün olması (b) şıkkının doğruluğuna bağlıdır. İmdi formalize olmayan "tam yorumlanmış" dillerin bulunduğu şüphe götürmez. Nitekim *günlük dilin* kendisi öyledir. Ancak, formalize olmayan bir dilin sözcüklerini "tam" olarak anlamanın, dolayısıyla bu sözcükleri *"tanımlamanın"* imkânsız olduğunu daha önce belirtmiştik. Oysa "yarı-yorumlanmış" dillere ait sembollerin "empirik" anlamının önünde sonunda ("gözlem-dili" olarak kullanılan) "tam-yorumlanmış" dillere dayandığını görmüştük. Öte yandan (b) şıkkında *"yarı-yorumlanmış formalize-olmayan diller"* ile *"tam-yorumlanmış formalize-olmayan diller"* olmak üzere yalnız iki türlü "yorumlanmış" (yani "empirik olgular"a ilişkin) dil mümkündür. Birincilerin terimlerinin tanımlanması ikincilere ait sözcüklerin tanımlanmasına dayandığından, bu sözcüklerin tanımlanması ise imkânsız olduğundan *(a) şıkkında "yorumlanmış" hiçbir terimin "tanımlanamayacağını" kabul etmek zorundayız.*

İşte biz (a) şıkkının yanlış olup (b) şıkkının doğru olduğunu, böylece (a) şıkkının *"empirik bilgi"* açısından bizi sürüklediği çıkmazdan kurtulabileceğimizi göstereceğiz.

Bu amaçla, ilkin *formalize-olmayan* "tam-yorumlanmış" bir dilde (yani *"günlük dil"*de) kullandığımız sözcükleri ne şekilde *öğrenip* ne şekilde *anladığımızı* araştıralım. İmdi böyle bir dilin *"empirik olgular"*la olan bağlantısı, ('mavi', 'tatlı', 'sert', 'yuvarlak', 'uzun', 'ağır', 'sıcak', ... gibi) *"duygusal-nitelik terimleri"* aracıyla sağlanır. Bu türlü sözcüklerin anlamını ise *"gösterici yolla"* [*ostensively*], yani *"örnek"* gösterilmek suretiyle öğreniriz; üstelik bunları başka bir şekilde öğrenmemiz de imkânsızdır.

İmdi, bu türlü bir öğrenme şeklinde ilkece *hiçbir dilsel ifadenin kullanılması* gerekmez. (Yoksa hiçbir zaman konuşmayı öğrenemeyecektik). Şu halde, günlük dile ait duyusal-nitelik terimleriyle duyusal-bağlantı terimlerine ait "semantik-kuralları"nın *"dile-getirilmemiş kurallar"* olduğunu görüyoruz. Bu türlü terimlere *"gözlem-terimleri"* [*observation terms*]; salt bu terimlerle "lojik-değişmezler"den kurulu bir dile de *"gözlem-dili"* [*observation language*][11] diyeceğiz.

İmdi D gibi bir gözlem-diline ait 'T' gibi belli bir "gözlem-terimi"ni (örneğin: *'mavi'* sözcüğünü) göz önüne alalım. 'T' teriminin anlamını "gösterici yolla" öğrenmem (T'nin bir *"l-li genel-terim"* olması halinde), $x_1, x_2, \ldots, x_n$ gibi *doğrudan doğruya gözlediğim* n tane ayrı nesne karşısında 'T' teriminin "uygulandığını" işitmemle olur. Bu şekilde T teriminin anlamını öğrenmişsem, bundan böyle karşılaşacağım x gibi herhangi bir nesneye 'T'nin uygulanıp uygulanmadığını bilirim. 'T'nin *anlamını bilmem*, yani 'T'yi *"anlamam"* da bundan ibarettir. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi, herhangi bir terimin anlaşılması, bu terimin içinde geçtiği önermelerin *-gereken "olgusal" bilginin verilmesi şartıyla-* doğruluk-değerinin tespit edilebilmesi demektir. İmdi 'T' gibi bir ("l-li") gözlem-terimi ya *'s T'dir'* biçimindeki "atomsal önermeler"de geçer; ya da bu türlü atomsal önermelerden lojik-değişmeler yardımıyla kurulu bileşik önermelerde.[12] Bileşik önermelerin doğruluk-değerinin belirlenmesi için, ("lojik-değişmezler"in anlamının bilinmesi şartıyla) sadece bunların içinde geçen atomsal önermelerin doğruluk-değerinin tespit edilmesi yeter. Şu halde, T terimini "anlamam", bu terimin x gibi herhangi bir nesneye (gereken "olgusal" bilgiyi sağlamam şartıyla) uygulanıp uygulanmadığını bilmem demektir.

Öte yandan, 'T' bir gözlem-terimi olduğundan, yalnız doğrudan doğruya gözlediğim, yani "algıladığım" nesnelere uygulanabilir. Başka bir deyimle, sözü geçen 'x' değişkeninin değerler-alanı salt bu türlü nesnelerden ibarettir. İmdi 'T' teriminin x gibi bir nesneye uygulanıp uygulanmadığını bilmem için gereken *"olgusal" bilgi*, sözü geçen x nesnesini *"gözlemem"*den (yani *"algılamam"*dan) başka bir şey değildir. Buna göre, şöyle bir sonuca varıyoruz:

(18) 'T' gibi herhangi bir ("l-li") *gözlem-terimini "anlamam"* için gerekli ve yeterli şart; x gibi herhangi bir nesneyi doğrudan doğruya "gözlediğim" (yani "algıladığım") zaman 'T' teriminin bu nesneye uygulanıp uygulanmadığını bilmemdir.

Öte yandan, sözü geçen 'T' teriminin x gibi bir nesneye *"uygulandığını" bilmem*, bu terimi x'e uygulamaya *"yatkın"* olmam, başka bir deyimle, *'T' yi x'e uyguladıkta özel bir "uygunluk-duygusu" duymam demektir.* Aynı şekilde, T teriminin x gibi bir nesneye *"uygulanmadığını" bilmem, bu terimi x'e uyguladıkta özel bir "aykırılık-duygusu" duymam demektir.*[13] Nitekim, *'s T dir'* biçimindeki herhangi bir önerme bir *"temel-önerme"*dir. "Temel-önermeler" ise salt "sübjektif" olup çeşitli kimseler tarafından [*intersubjectively*] denetlenemezler. Bu türlü önermelerin doğru olup olmadığı ancak ilgili x nesnesini doğrudan doğruya algılayan tarafından tespit edilebilir. Bundan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz:

(19) 'T' gibi herhangi bir ("l-li") gözlem-terimini "anlamam"ın gerekli ve yeterli şartı; x gibi herhangi bir nesneyi doğrudan doğruya gözlediğim (yani "algıladığım") zaman 'T' terimini x'e *"uygulamaya"* veya *"uygulamamaya"* yatkın olmamdan ibarettir.[14]

(T terimini anlamıyorsam, 'T' yi x nesnesine ne "uygulamaya" yatkın olurum, ne de "uygulamamaya").

(19)'a dayanarak, 'T' gibi bir "gözlem-terimi"ni "anlıyorsam" bu terimi *"tam" olarak "anladığını"*da söyleyebiliriz. Nitekim, 'T'yi anlamam halinde; bu terimin içinde geçtiği bütün "atomsal önermeler"in, dolayısıyla ("lojik-değişmezler"i tam olarak anlamam şartıyla) *bu terimin içinde geçtiği* (D gözlem-diline ait) *bütün önermelerin* doğruluk-değerini belirleyebilirim. Öte yandan, 'T' teriminin anlamını öğrenmem ilkece hiçbir dilsel ifadenin, dolayısıyla hiçbir "tanımlanmamış" ifadenin kullanılmasını da gerektirmediğinden, böyle bir terimin gerçekte *"tanımlanmış"* olduğunu görüyoruz. 'T'nin böylece "tanımlanmış" olması, 'T'nin içinde geçtiği bileşik önermelerde kullanılan "lojik-değişmezler"in de "tanımlanmış" olmasına bağlıdır. "Lojik-değişmezler"i tanımlamanın mümkün olduğunu daha önce göstermiştik. Böyle bir tanımlama yalnız "yorumlanmamış" formalize diller için değil, "tam-yorumlanmış formalize diller" için de yapılabilir. Bu amaçla söz konusu "tam-yorumlanmış formalize dil"in yalnız "ilkel gözlem-terimleri"nin anlamını dile-getirilmemiş semantik kurallar yardımıyla (yani "gösterici yolla") belirleyerek, "lojik-değişmezler"in anlamını ("yorumlanmamış" formalize diller halinde olduğu gibi) (i) ile (ii) *sentaktik-kuralları* yardımıyla belirleriz. Başka bir deyimle, sadece "gözlem-terimleri"ni yorumlayıp "lojik-değişmezler"i "yorumlanmamış" semboller sayarız.

İşte bu şekilde kurulacak bir *"gözlem-dili"*, bütün sözcük ve sembolleri "tanımlanmış" olan, bütün önermeleri de "belgelenebilen" "tam-yorumlanmış" formalize bir dil durumundadır. Ancak böyle bir dilin kurulması için bir üst-dile başvurulması hiç de gerekli değildir. Nitekim, bir yandan "gözlem-terimleri"nin tanımlanması için gerekli "semantik uygulama-kuralları", öbür yandan da "lojik-değişmezler"in tanımlanması için gerekli "sentaktik çıkarım-kuralları" hep *"dile-getirilmemiş" kurallardır. "Formalize gözlem-dilleri"* diyeceğimiz bu türlü dillerin ayırdedici niteliği de bundan ibarettir.

Başka bir deyimle, *formalize gözlem-dillerinin bütün sözcük ve sembolleri salt "dile-getirilmemiş tanımlar" yardımıyla tanımlanır.*

Formalize gözlem-dillerini yorumlanmamış formalize dillerle "yarı-yorumlanmış formalize diller" halinde birleştirdiği-

mizde, elde edilen sistemlerin de bütün terimlerinin *"tanımlanmış"* olacağını, dolayısıyla bütün önermelerin *"belgelenebileceğini"* söyleyebiliriz. Böylece bir yandan (matematiksel teoriler gibi) *salt formel bilgi-sistemlerini "yorumlanmamış formalize diller"* şeklinde, öbür yandan *"empirik bilgi-sistemleri"*ni ("formalize gözlem-dilleri"ne dayanan) *"yarı-yorumlanmış formalize diller"* şeklinde ifade etmek suretiyle *bütün bilgi-sistemlerini "öndayanaksız-olarak yeniden kurabileceğimizi"* görüyoruz. Bu şekilde *"öndayanaksız" felsefenin mümkün olduğunu* da kanıtlamış oluyoruz. Bundan sonra yapılacak iş *"öndayanaksız" felsefenin gerçekleştirilmesinden*, yani bütün bilgi-sistemlerinin "öndayanaksız-olarak yeniden kurulması"ndan ibarettir...

§ 25. Sonuçların Özeti

Bu Bölümde varılan bazı sonuçları özetliyoruz:

(1) *Anlam teorisi* ("sinkategorematik anlam-teorisi") açısından, *"anlam"* sözcüğü bir "köken" [*radical*] durumundadır. Böyle bir köken ancak *'anlamlı'*, *'anlamdaş'*, *'anlamını-aydınlatmak'*, *'anlamını-bilmek'* gibi (tek başına mânalı olan) bağlamlarda geçmek suretiyle belli bir mâna kazanır.

(2) Bir ifadenin anlamının bilinmesi bu ifadenin önceden "anlamlı" olmasını gerektirmek şöyle dursun, *ifadenin anlamlı olması anlamının-bilinebilmesinden başka bir şey değildir.*

(3) Her tanım bir *"sözcük-tanımı"* [*nominal definition*] olup "nesne-tanımları" [*real definitions*] halis tanımlar değildir.

(4) Dilsel bir ifadenin *"tanımlanmış"* olması, bu ifadenin anlamının *"tüketici"* bir şekilde belirlenmiş olması veya *"tam" olarak anlaşılması* demektir.

(5) 'Anlam', 'anlama' ve 'tanımlama' deyimlerinin hep belli bir dil açısından kullanılması gerekir. (*'D-dilinde anlam'*, *'D-dilinde anlama'*, *'D-dilinde tanımlama'*).

(6) "Formalize" olmayan dillerde hiçbir sözcük tanımlanmış değildir. *"Tanımlama"* ancak *formalize dillerin sembolleri* için mümkündür.

(7) Her tanımın hem *"bildirsel"* bir yanı vardır, hem *"teklifsel"* bir yanı. "Kaynağı" teklifsel, "kullanılışı" ise bildirseldir. Bu bakımdan tanımların *"teklifsel-tanımlar"* [*stipulative definitions*] ve *"bildiri-tanımları"* [*report definitions*] olmak üzere iki öbeğe ayrılmasını kabul ediyoruz.

(8) "Bildiri-tanımı" (report definition) deyimi çokluk *"sözlük-tanımı"* (lexical definition) mânasında kullanılır. Oysa "sözlük-tanımları"nın *tanımlanmamış* ifadeler arasındaki *"anlamdaşlık"* bağlantılarını dile getiren empirik genellemeler olduğunu göz önünde tutarak, *"bildiri-tanımları"nın halis tanımlar olmadığını* öne sürüyoruz. Böylece, *her tanımın bir "sözcük-tanımı"* [*nominal definition*], *her sözcük-tanımının da bir "teklifsel-tanım"* [*stipulative definition*] *olduğunu kabul ediyoruz.*

(9) Halis tanımların (yani "teklifsel sözcük-tanımları"nın) sınıflanması:

(A) *Belirtik-tanımlar* [*explicit definitions*] veya "kısaltıcı-tanımlar":
(a) Dolaysız-tanımlar;
(b) Dolaylı-tanımlar ("bağlamsal-tanımlar" veya "kullanılış-tanımları").

(B) *Örtük-tanımlar* [*implicit definitions*]:
(a) Dile-getirilmiş anlam-postülatları;
(b) Dile-getirilmemiş çıkarım-kuralları.

(C) *Semantik-tanımlar*
(a) Dile-getirilmiş "gösterme" ve "uygulanma" kuralları;
(b) Dile-getirilmemiş "gösterme" ve "uygulanma" kuralları.

(10) Formalize dillerin sınıflanması:
(A) *Yorumlanmamış formalize diller* ("sentaktik dil-sistemleri")
(B) *Yarı-yorumlanmış formalize diller*
(C) *Tam-yorumlanmış formalize diller* ("semantik dil-sistemleri").

Ancak "somut" nesneler veya "empirik" olgular yardımıyla yorumlanmış olan dillerin gerçekten "yorumlanmış" olduğunu kabul ediyoruz. (Böylece modern mantık literatüründe "semantik" sayılan birçok dil-sisteminin "sentaktik" sayılması gerektiğini düşünüyoruz).

Salt matematiksel teoriler gibi bütün formel bilgi-sistemlerinin (A) türünden diller; empirik olgulara ilişkin teorilerin ise (B) türünden diller yardımıyla "öndayanaksız-olarak yeniden kurulabileceğini" öne sürüyoruz. (C) türünden diller ise salt *"temel-önermeler"* ile temel-önermelerden "lojik-değişmezler"in yardımıyla meydana getirilebilen bileşik-önermelerden kuruludur. *"Gözlem-dilleri"* dediğimiz bu dillerin semantik-kuralları *"dile-getirilmemiş"* kurallar durumundadır. *Dile-getirilmemiş semantik (uygulanma ve gösterme) kuralları* ise *"gösterici yolla"* [*ostensively*] öğrenilir.

(B) türünden bir dil, (A) türünden bir dille (C) türünden bir dilden ("tekabül-kuralları" yardımıyla) kurulu bir "sistem"dir. Böyle bir dile ait sembollerin "sentaktik" anlamı yorumlanmamış ("teorik") dilin "sentaktik-kuralları" aracıyla; "empirik" anlamı (veya empirik "içeriği") ise "tekabül-kuralları" aracıyla belirlenir. "Tekabül-kuralları", "indüktif çıkarım-kuralları" durumundadır.

(11) Herhangi bir sembolün (veya sözcüğün) "tanımlanmış" olması, bir yandan bu sembolün içinde geçtiği (ilgili dile ait) bütün önermelerin "belgelenebilmesi", yani bunların doğruluk-değerinin –gerekli "olgusal" bilginin elde edilmesi şartıyla– belirlenebilmesi; öbür yandan da sembolün tanımlanmasında (yani içinde geçtiği önermelerin belgelenmesinde) başvurulan sem-

bol veya sözcüklerin tümünün tanımlanmış olması demektir.

İmdi D gibi belli bir formalize-dile ait sembollerin tanımlanması için başvurulan sembol veya sözcükler bir yandan D-dilinin sembollerinin (yani "tanımlanan" sembollerin) kendilerinden, öbür yandan da D-dilinin sentaktik veya semantik kurallarında geçen sembol veya sözcüklerden ibarettir. Bu kuralların "dile getirilmemiş" olması halinde ise, D nesnel-diline ait olmayan hiçbir sembol veya sözcüğü içine almayacağı meydandadır. Böylece, sözü geçen kuralların D-diline ait bütün önermelerin belgelenebilmesini sağlaması halinde D-dilinin bütün sembollerinin "tanımlanmış" olacağını görüyoruz. Ancak sözü geçen "dile-getirilmemiş" sentaktik ve semantik kuralların da belgelenebilmesi gerekecektir. Oysa bu kurallar, D gibi formalize bir dile ait sembollerin anlamını belirlediklerinden, salt uzlaşımsal teklifler durumundadırlar. Şu halde söz konusu kuralların tümünün *"dolaysız-olarak belgelenmiş"* olduğunu kabul edebiliriz.

(12) Herhangi bir bilgi-sisteminin bütün terimlerinin tanımlanmasının gerekli ve yeterli şartı, bu sistemin bütün önermelerinin ve kurallarının belgelenebilmesidir. (1. bölümde faydalandığımız bu sav (11)'in dolaysız bir sonucudur).

(13) Bütün sembolleri "tanımlanmış" olan, bütün önerme ve kuralları da "belgelenebilen" formalize dillerin kurulması mümkündür.

(14) Bütün bilgi-sistemlerinin "öndayanaksız-olarak yeniden kurulması" ilkece mümkündür.

(15) "Öndayanaksız" felsefe mümkündür.

Notlar ve Aydınlatmalar

§1

1 "Bilgisel-anlam" [*cognitive meaning*] deyimi Carnap (Bkz. *Testability and Meaning* s. 420) ve Hempel (Bkz. *Problems and Changes in the Empiricist Criterion of Meaning*) tarafından kullanılmıştır.

2. "İfade" (*Expression, Ausdruck*) terimini, tek tek sözcükler (veya dilsel-semboller) ile bu sözcüklerden (veya sembollerden) kurulu dilsel-dizileri göstermek için kullanıyoruz. Örneğin "masa" sözcüğü, "C" (Karbon) sembolü, "bu masa beyazdır" sözcükler-dizisi ve "$C + O_2 \rightarrow CO_2$" semboller dizisi birer ifade sayılmaktadır. Bunların ilk ikisi basit, son ikisi ise bileşik ifadelerdir.

Her bir ifadenin kullanılışı (yani söylenmesi, işitilmesi, yazılması veya okunması) isteğe-bağlı olarak *tekrarlanabildiğinden* dolayı, ifadenin kendisi zaman-dışı ideal bir varlık, bir *tümel (universal)* sayılmaktadır. (Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", *Felsefe Arkivi*, 13, s. 43). Bir ifadenin her tekrarlanışı tekil ve somut bir olay veya fiziksel nesne olup, buna bir "*ifade-olayı*" (*expression-event*) ve *ifade-örneği* (*expression-token*) denilmektedir. İfadenin kendisine de bir tümel olarak "*ifade-tipi*" veya "ifade-kalıbı" (*expression-type, expression-design*) denilir. Örneğin biz yukarda "masa" *sözcük-tipinin* ve "bu masa beyazdır" *cümle-tipinin* birer örneğini (bir *sözcük-örneği* ve bir *cümle-örneği*) kullanmıştık.

3 Belli bir ifadenin bir (dilsel) bağlamı (*context*), bu ifadeyi içine alan herhangi başka bir ifade demektir. Örneğin "Bu masa beyazdır ve bu dolap mavidir" cümlesi hem "bu dolap mavidir" cümlesinin, hem de "dolap" sözcüğünün bir bağlamı sayılır.

4 "*Önerme*" (İngilizce "statement", Almanca "Aussage" ve Fransızca "proposition") terimi dört ayrı şekilde tanımlanabilir:

a) *Gramer* (sözdizimi) bakımından, bir *önerme* bir "bildirsel-cümle" (*declarative sentence*) demektir. (Bkz. Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 14). Bir bildirsel-cümle ise *bildirme* (*indikatif*) kipinden herhangi bir

cümle (*indicative sentence*) veya dilek kipinden bir *dilek şart* cümlesi (*subjunctive conditional*) demektir.

b) *Modern mantık* bakımından, bir *önerme* belli bir *doğruluk-değeri* olabilen herhangi bir ifade demektir. *"Doğruluk-değeri"* (*Wahrheitswert, truth-value*) terimi Frege tarafından ortaya konulmuştu. (Bkz. Frege, "On Sense and Nominatum", s. 91) Frege yalnız iki doğruluk-değeri "doğru" ve "yanlış"ı kabul ediyordu. (İki-değerli mantık.) Çok-değerli mantıklar kurulduktan sonra "doğru" ve "yanlış"tan başka doğruluk-değerleri kabul edilmiş, böylece (bu gibi mantıklar çerçevesinde) ne doğru ne de yanlış olmayan önermeler mümkün olmuştur. Ancak çok-değerli mantıklarda, iki-değerli mantıkta olduğu gibi, *her* önermenin bir *doğruluk-değeri* olabilmelidir.

c) *Anlam-teorisi* bakımından, bir *önerme*, bilgisel-anlam bağlamlarından bağımsız olarak belirlenebilen herhangi bir ifade demektir. Nitekim (ilerde göstereceğimiz gibi) bir *terimin* bilgisel-anlamı ancak bağlamları olan önermeler aracıyla belirlenebildiği halde, bir *önermenin* bilgisel-anlamı ilkece bu önermeyi içine alan (daha geniş ifadelere (bağlamlara) başvurmadan belirlenebilir. (Bir "T" teriminin anlamı önünde sonunda ancak "T"yi içine alan "...T..." gibi önermeler aracıyla belirlenebildiğinden, bir "C" *önermesinin bilgisel-anlamını* belirlemek için "...C..." gibi bağlamlara başvurulması ilkece gereksizdir. Ancak "C" önermesinin bilgisel-olmayan anlamını belirlemek için "C" nin bağlamlarına başvurulmalıdır).

d) *Klâsik mantık* bakımından, bir *önerme*, bir *yargıyı* dile-getiren herhangi bir ifade demektir. (Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 46, 153). *"Yargı"* (*judgment, Urteil, jugement*) terimi ya somut psikolojik bir olay olan bir *yargılama akt'ı* mânasında, ya da böyle bir zihin akt'ının ifade ettiği soyut, zaman-dışı, ideal *içerik* veya *anlam* (Husserl'in deyimiyle akt'ın *noema*'sı) mânasında kullanılabilir. (Bkz. Stegmüller, *Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik*, s. 16).

Çokluk "yargı" terimi birinci mânada tanımlandığı halde, gene de sık sık (özellikle *mantıkta*) ikinci mânada kullanılmıştır. Nitekim bir *yargılama-akt'ı biricik* (*unique*) ve *tekrarlanamaz* bir yaşantıdır, oysa bir *yargının* (bir önerme gibi) isteğe-bağlı olarak tekrarlanabileceği herkesce kabul edilmektedir. Örneğin "Sokrates insandır" önermesini her evetlediğimde *ayrı* bir yargılama akt'ı-yapmış olurum; oysa bütün bu *ayrı akt'ların* bir ve *aynı yargıyı* ("Sokrates insandır" önermesinin ifade ettiği yargıyı) ifade etmesi "yargı" sözcüğünün ortak kullanımlarına uygundur. Dolayısıyla bu kullanımlarla çelişmeye düşmemek için "yargı" sözcüğünün (çokluk yapıldığı gibi birinci mânada değil) ikinci mânada tanımlanması gerekiyor. Buna göre, bir *yargı*, herhangi bir yar-

gılama akt'ı ile eş-içerikli (anlamdaş) olan bütün yargılama akt'larına ortak olan ideal içerik (anlam) demektir. (Goblot'nun *"virtüel-yargıları"* "yargı"nın bu son mânasını andırıyor. Bkz. Goblot, A.E., s. 84-5).

İmdi modern mantıkçıların çoğu, her bir (mânalı) önermenin, ideal (soyut, zamandışı, "özneden bağımsız" anlamında objektif) bir varlık olarak tasavvur edilen bir içeriği (anlamı) olduğunu kabul etmişlerdi; öyle ki, onlara göre, birbirleriyle *anlamdaş* olan bütün önermelerin *içerikleri aynı* olup, *içerikleri aynı* olan bütün önermeler birbirleriyle *anlamdaştır*. Bu ideal içeriğe, Frege *"Gedanke"* (düşünce) ve Anglosakson mantıkçılar da *"proposition"* demişlerdi. (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 118 n, Frege, A.E., s. 89 ve Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 235-6). Bu ideal önerme-içeriklerinin ise (yukardaki tanım anlamında) "yargı"lardan başka bir şey olmadıkları gösterilebilir. Nitekim her önermenin evetlenmesi (*assertion*) bir yargılama akt'ı olup, bir yandan birbirleriyle *anlamdaş* olan bütün *önermelerin* evetlenmesi *aynı yargıyı* ifade etmekte, öbür yandan evetlenmeleri *aynı yargıyı* ifade eden *bütün önermeler birbirleriyle anlamdaş* olmaktadır. Bu eşdeğerliğe dayanarak, *"yargı"* sözcüğünü, ideal önerme-içeriği mânasındaki İngilizce *"proposition"* teriminin karşılığı olarak kullanacağız.

5 *"Terim"* sözcüğü ya bir takım *dil-dışı* nesneler için (yargı'nın kısımları olan özne ve yüklem için), ya da dil-dış nesnelerin *dilsel-ifadeleri* (adları) için kullanılmıştır. (Bkz. Goblot, *Le Vocabulaire Philosophique*, s. 471). Biz "terim" sözcüğünü *yalnız* ikinci mânada (bir takım dilsel-ifadeler için) kullanacağız. Bir *özelik* (*property*) veya bir *bağlantıyı* (*relation*) ifade eden terimlere modern mantıkçılar yüklem (*predicate*) demektedirler. "Yüklem" sözcüğü de "terim" gibi iki ayrı mânada; (dil-dışı) kavramlar ve bu kavramların (dilsel) ifadeleri için kullanılmıştır. Biz ise "yüklem" sözcüğünü yalnız ikinci mânada, özelik veya bağlantı-terimleri için kullanacağız. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 90-124).

6 Goblot'ya göre, *kavramların* (genel-terimlerin bilgisel-anlamlarının) dil-dışı gerçekliği, bunları yüklem olarak kapsayan (virtüel) yargıların tümünden başka bir şey değildir. (Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 87-90, 131-2).

§2

1 Felsefe bir *dil-analizi* olarak, dil-dışı nesneler hakkındaki bilgileri (*birinci-elden bilgiler*) ifade eden *nesnel-dilleri* (*object-languages*) inceleyen bir *üst-dil* (*metalanguage*) olup, *ikinci-elden bilgi* sağlar. Felsefenin ikinci-elden bilgileri sağlamakla, dolambaçlı bir yolla da olsa, önünde sonunda dil-dışı nesneler hakkında birinci-elden bilgilerin (ontolojik-bilgiler) elde edilmesini sağlayabileceği kanısındayız. (Felsefeyi dilbilgisinden ayıran en kökel ayrım bu olsa gerek).

Yukarıda yaptığımız *nesnel-dil* ve *üst-dil* ayrımına paralel olarak bir dilsel-ifadenin *kullanılması* (*use*) ile *anılması* (*mention*) arasındaki ayrım vardır: Dil-dışı nesnelerden (nesnel-dilde) söz ettiğimizde bu nesneleri dile-getiren ifadeleri *kullanırız*; buna karşılık bir dil-bilgini veya filozof olarak, sıradan adamın veya bilim-adamının kullandığı nesnel-dil ifadelerini incelediğimiz zaman bu ifadeleri kullanmaz, sadece *anarız*. Örneğin: "Bu masa beyazdır" önermesini evetlediğimizde ("masa" sözcüğü *dil-dışı bir nesne olan bir masa* hakkında söz etmeye yaradığından) "masa" sözcüğü dil-dışı bir nesne olan bir masa hakkında değil de, dilsel bir ifade olan *"masa" sözcüğü* hakkında bir bilgi vermeye yaradığından) "masa" sözcüğünü *anıyoruz*.

2 Bütün dil-sistemleri (büsbütün sembolleşmiş formel-sistemler bir yana) geniş ölçüde günlük-dile ait sözcüklerden kuruludur. Ancak bu sözcüklerin birçoğu günlük-dildeki mânalarından az veya çok değişik mânalarda kullanılırlar; öyle ki günlük-dildeki mânalarından değişik mânada kullanılan bu sözcükler yeni mânalarında günlük-dile ait olmayıp söz-konusu dil-sistemine özgü birer "teknik" terim sayılabilirler.

3 *"Kavram-çerçevesi"* deyimini, Quine'ın (Bkz. *From a Logical Point of View*, s. 17) *"Kavramsal-şema"* (*conceptual scheme*) ve Carnap'ın (Bkz. *Empiricism, Semantics and Ontology*, s. 206) ***"dilsel-çerçeve"*** (***lingiuistic framework***) deyimleriyle eş-anlamda kullanıyoruz.

§3

1 Her felsefe sistemi ayrı bir felsefe anlayışını birlikte getirdiğinden "felsefe" sözcüğünün *bütün* bu sistemlere uygulanabilecek şekilde tanımlanması imkânsızdır. (Bkz. Goblot, *Le Vocabulaire Philosophique*, s. 393). Bu bakımdan *felsefenin anlamını aydınlatmakla* (yani *felsefe terimini tanımlamakla*) ister istemez kendi *felsefe* anlayışımızı yansıtacağımız meydandadır. Ancak yapacağımız tanımın, en önemli sayılan felsefe anlayışlarına hiç olmazsa bazı temel yönler bakımından (özellikle *felsefenin amacının güvenilir-bilgi sağlamak* olduğunu öne sürmekle) uygun olduğuna inanmaktayız.

2 Özel bilimler belli dil-sistemleri (nesnel-dil) ile ifade edilebilirler. Buna karşılık, gerek *ortak-duyu bilgisi*, gerek *felsefe*, yalnız aynı türden bir tek varlık-alanına değil, düşünülebilen her türlü dil-dışı ve dilsel nesnelere ilişkin olduğundan, ancak *ayrı* seviyelerden, belirsiz sayıda birçok dil-sistemlerinin karmasından kurulu diller (*günlük-dil* ile hem günlük-dili hem çeşitli bilimsel-dilleri içine alıp bunların toplamını bile aşan felsefe-dilinde) aracıyla ifade edilebilirler.

Örneğin, 'T' herhangi bir nesnel-dil terimi (örneğin: bir fiziksel terim) olsun. Şimdi aşağıdaki önermeleri göz önüne alalım:

1) 'T' nin anlamı..... dır.

2) 'Anlam' teriminin anlamı.....dır.

3) Felsefenin ilk ele alacağı problem 'anlam'ın anlamını aydınlatmak; yani: "anlam'ın anlamı X dir" ifadesini doğru bir önerme haline getirecek şekilde 'X' için bir değer (yani belli bir ifade) bulmaktır.

4) 'Felsefe' teriminin anlamı.... dır.

İmdi "T" terimi (örneğin "atom") nesnel-dile (yani fiziksel nesneler alanını dile getiren tek-türden homojen dil-sistemine) ait bir terimdir. Nesnel-dile 0 seviyeden dil diyelim; o zaman "T" 0. seviyeden bir terim olur. Buna göre, (1) önermesinde "'T'" sözcüğü kullanılmayıp anıldığından 1. seviyeden (üst) dile ait bir terim, yani 1. seviyeden bir terim olacaktır. Şu halde (1) önermesinin tümü de 1. seviyeden üst-dile ait olup kapsadığı "anlam" terimi de 1. seviyeden bir terim olacaktır. (2) önermesi ise 1. seviyeden bir terimi ("anlam" terimini) *andığından* 2. seviyeden üst-dile ait olup kapsadığı ikinci "anlam" terimi de 2. seviyeden bir terim olacaktır.

(3) önermesine gelince; bu önerme 2. seviyeden bir ifade olan "'anlam'ın anlamı X dir"i *anmakta* olduğundan kendisi 3. seviyeden üst-dile ait olmalıdır. Şu halde (3)'ün kapsadığı "felsefe" terimi de 3. seviyeden bir terim olacaktır.

(4) önermesi de 3. seviyeden "felsefe" terimini *andığından* 4. seviyeden üst-dile ait olup, kapsadığı "anlam" terimi 4. seviyeden bir terim olacaktır.

Görülüyor ki, felsefe-dilinde (günlük-dilde de olabileceği gibi) aynı bir terim, bağlamına göre, ayrı ayrı seviyeden olabilmektedir. Bu seviye ayrımlarını bir alt-indis (*subscript*) ile gösterebiliriz. Örneğin: "anlam$_1$", "anlam$_2$", "anlam$_3$", "anlam$_4$",....

Buna göre, Giriş'teki bir iddiamızı paradokslara yol açmaması için şöyle ifade etmemiz gerekirdi:

"Sistematik bir felsefe$_3$'ün ilk ele alacağı problem 'anlam$_1$'in anlam$_2$'sinin aydınlatılmasıdır".

Bu seviye ayrımlarını göz önünde tutmasaydık, şöyle bir tutarsızlıkla karşılaşacaktık: Bir yandan felsefenin *ilk* ele alacağı problemin 'anlam'ın anlamının aydınlatılması olduğunu öne sürerken, öbür yandan 'anlam'ın anlamını aydınlatmadan *önce* 'felsefenin' anlamını aydınlatmaya kalkışıyoruz. Oysa 'felsefe'nin anlamının aydınlatılması da bir felsefe problemi olduğundan, ancak "anlam"ın anlamının aydınlatılması problemi çözüldükten *sonra* ele alınabileceği düşünülebilirdi.

Ama dil-seviyeleri göz önüne alındığında bir *tek felsefe* değil, birçok *felsefe-seviyeleri* karşımıza çıkmaktadır. Yalnız nesnel-dil terimlerinin (0. seviyeden terimler) anlamlarını aydınlatan *felsefe*$_2$' en alt felsefe-seviyesi olup, ondan sonra sırasıyla *felsefe*$_2$ yi dile-getiren dil-sisteminin (1. seviyeden dil) terimlerinin (örneğin 'anlamı') anlam$_2$'sini aydınlatan felsefe$_3$' bunun terimlerinin anlam$_3$'ünü aydınlatan felsefe$_4$' v.ö. gelir. Felsefe$_3$'ün *ilk* çözeceği problemin "anlam$_1$"in anlam$_2$'sinin aydınlatılması olması, felsefe$_3$'e ait olan bu problemin çözümünden *önce*, felsefe$_4$'e ait olan "felsefe$_3$" teriminin anlam$_1$'inin anlam$_2$'sinin aydınlatılması probleminin çözülmesini engellemez.

Bu incelemelerin *sonucu* olarak, ancak belli bir felsefe-seviyesinin *ilk* ele alacağı problemden sözedilebileceğinden, mutlak olarak felsefenin (yani mümkün olan *bütün* felsefe seviyelerinin) *ilk* ele alacağı problemi önceden belirmenin mânasız olacağını görüyoruz.

§4

1 *Dil-dışı nesneler hakkındaki* herhangi bir önermeyi (nesnel-dil önermesi), nesnel-dilin bazı terimlerini *anmakta* olan bir üst-dil önermesine, veya bir *dilsel-önermeye* (yani dil hakkındaki bir önermeye) çevirebiliriz. Örneğin, *"Bu kitap mavidir"* nesnel-önermesini *"'mavi' sözcüğü bu kitaba uygulanıyor"* türünden 1. seviyeden üst-dile ait bir dilsel-önermeye çevirebilriz. Carnap, dil-dışı nesnelerden nesnel-önermeler aracıyla söz edilmesine *içerikli konuşma-tarzı* (*Inhaltliche Sprechweise, material mode of speech*): bu nesnel-önermeleri üst-dil önermelerine çevirerek dil-dışı nesnelerden ancak dolaylı bir şekilde bu üst-dil önermeleri aracıyla söz edilmesine ise *formel konuşma-tarzı* (*Formale Sprechweise, formal mode of speech*) demişti. (Bkz. Carnap *Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft* ve *Logical Syntax of Language*, s. 237 v.ö. 287-333.) Quine ise (Bkz. *Word and Object*. s. 270-276) içerikli konuşma-tarzından formel konuşma-tarzına geçişe *semantik yükseliş* (*semantic ascent*) demiştir.

§5

1 Bu tutumun en güzel örneği Descartes'ın *metodik şüphesi*'dir.

2 Bir iddianın *güvenilmezliği* hiç de *yanlış* sayılması anlamına gelmeyip, sadece iddianın doğruluğu veya yanlışlığı hakkında verilecek kararın *askıda tutulması* demektir. Buna göre, felsefe tarafından bütün öbür bilgilerin *güvenilmez* sayılması, Husserl'in *epoche*'sinin yapılmasından başka bir şey değildir.

3 Genel olarak *bilimsel teoriler* hiç olmazsa bir dereceye kadar *pekiştirilmiş* (yani doğrulukları belgelenmiş) olan birer *varsayım* sayılmaktadır. Buna karşılık bazı modern düşünürlere göre (Örneğin K.R. Popper), bilimsel varsayımlar deneyle hiçbir zaman pekiştirilemeyip sadece çürütülebilirler. Yani bu görüş bakımından *bilimsel teoriler, o ana kadar yanlışlıkları belgelenmemiş varsayımlar durumundadır.*

4 Özel bilgi dallarının (ve ortak duyu bilgisinin) bu tutumu Husserl'in *naif tavır* dediği tutumdur. Buna karşılık felsefenin belgeleme metodu Husserl'in *fenomenolojik tavrına* uygundur.

5 A) *"Hiçbir şey bilmiyorum"* şeklinde ifade edilen *mutlak şüphecilik* türü salt mantık yolu ile çürütülebilir. Buna karşılık *"Bir tek şey biliyorum, o da hiçbir şey bilmediğimdir"*formülü, mantık bakımından kusursuz bir kılığa sokulabilir.

"Hiçbir şey bilmiyorum"un içeriği ("p", değerleri birer önerme içeriği olan bir değişken olduğuna göre) şöyle dile etirilebilir:

(1) (p) (p'yi bilmiyorum)

(yani: "p ne olursa olsun, p'yi biliyorum")

İmdi iki hal vardır: Ya (1)'in kendisi "p"nin bir değeridir, ya değildir.

a) (1) *"p"nin bir değeridir (yani "hiçbir şey" deyimi (1)'i de kastediyor).* O zaman "q" (1))'den başka "p"nin bütün değerlerini alan bir değişken olduğunda, (1)'i şöyle de dile getirebiliriz:

(1) (1)'i bilmiyorum ve (q) (q'yü bilmiyorum)

Bu birlikte-evetleme (*conjunction*) nin ikinci bileşenini (2) ile gösterelim:

2) (q) (q'yü bilmiyorum)

O zaman (1) şöyle olur:

(1) (1)'i bilmiyorum ve (2)

İki şık vardır: (2) ya doğrudur ya yanlış.

1. *şık: (2) doğrudur.* O zaman (1) yanlış ise, "(1)'i bilmiyorum yanlış veya (2) yanlıştır. Oysa (2) doğrudur, yani (2) yanlış değildir. Şu halde "(1)'i bilmiyorum" yanlıştır, yani "(1)'i biliyorum" doğrudur. "(1)'i biliyorum" doğru ise (semantik-doğruluk teorisi gereği) (1)'i biliyorum. Ama (1)'i *biliyorsam,* (1) *yanlış olamaz;* öyle ki (1)'i bildiğime göre, (1) yanlış değildir.

Şu halde, *(1) yanlış ise, (1) yanlış değildir.* (*Çelişme!*) Demek ki, (1) yanlış olamaz, dolayısıyla üçüncü-şıkkın olmazlığı ilkesi gereğince (1) *doğru olmalı;* öyle ki (2) doğru ise (1)'in doğruluğunu kanıtlıyor, dolayısıyla (1)'in doğruluğunu biliyorum, yani (1)'i biliyorum. Ama (1)'i biliyorsam (1) yanlış olur, yani (1) *doğru değildir.*

SONUÇ: *(2) doğru ise*: bir yandan (1) yanlış ise, (1) yanlış değildir; öbür yandan da (1) doğrudur ve (1) doğru değildir.

Şu halde, (2) doğru ise, (1) içinden çıkılmaz bir paradoksa (antinomi'ye) yol açıyor: öyle ki *(2) doğru ise, (1) mânasızdır.*

2. şık: (2) yanlıştır. O zaman (1) de *yanlış* olur.

GENEL SONUÇ: (2) doğru ise, (1) mânasız; ve (2) yanlış ise, (1) yanlıştır. (2) ya doğru, ya yanlış olduğundan, (1) *ya mânasız, ya yanlıştır*. Hiçbir zaman (1) *doğru olamaz.*

b) *(1) "p"nin değeri değildir,* (yani *"hiçbir şey deyimi" (1)'i dışarda bırakıyor*). O zaman (1)'i şöyle dile getirebiliriz:

(1) (q) (q'yü bilmiyorum)

Bu ise yukardaki (2)'nin aynıdır. Oysa (2) önermesi paradoksa yol açmayan, mantık bakımından kusursuz olan bir olgusal önermedir.

İmdi hiçbir şey bilmediğini öne süren bir filozofu düşünelim. Bu filozofun iddiası ya (a), ya (b) şeklinde yorumlanabilir; (b) şeklinde yorumlanırsa, bu filozof hiç olmazsa hiçbir şey bilmediğini *bilebileceğini* kabul etmek zorundadır. Buna karşılık, (a) şeklinde yorumlanırsa, iddia ya doğru, ya yanlış, ya da mânasız olabilir. Oysa hiçbir zaman doğru olamıyacağını göstermiştik. Şu halde filozof iddiasının ya yanlış, ya da mânasız olduğunu kabul etmeli. Oysa iddianın, yanlış olması filozofun bazı şeyleri bilmesini gerektirir. Şu halde filozofumuz mânasız sözler kullandığını kabul etmiyorsa, ya iddiasının yanlış olduğunu, ya da hiç olmazsa hiçbir şey bilmediği hakkında (güvenilir) bir bilgisi olabileceğini kabul etmek zorunda olduğu gibi; iddiasının ne mânasız, ne de yanlış olduğunu kabul etmiyorsa, sadece *hiçbir bilgisi olmadığı hakkında (güvenilir) bilgisi olabileceğini kabul etmelidir.*

B) *"Hiçbir şey bilemem"* şeklinde ifade edilen mutlak şüphecilik türü (*mutlak bilinemezcilik*) de salt mantık yolu ile çürütülebilir. Bu iddia şöyle dile getirilebilir:

(1) (p) (p'yi bilemem)

(1) gene iki şekilde yorumlanabilir:

(a) *(1) "p"nin bir değeridir*

O zaman (1) şöyle dile getirilebilir:

(1) (1)'i bilemem ve (q) (q'yü bilemem)

O zaman "hiçbir şey bilmiyorum" iddiasını çürütmek için kullandığımız metodu burada da uygulayabiliriz, öyle ki

(2) (q) (q'yü bilemem)

olduğuna göre, (2) doğru ise, (1) mânasız; (2) yanlış ise, (1) yanlış olur; öyle ki hiçbir zaman (1) *doğru olamaz.*

b) (1) "p" nin değeri değildir. O zaman iddia şöyle dile getirilebilir:

(3) (2)'yi biliyorum.

İmdi (2) "asertorik" değil, "apodiktik" bir önerme olduğunadn deneye dayanarak dolaysız olarak belgelenemez. Trivial bir totoloji de olmadığı meydandadır. Şu halde ancak dolaylı-belgeleme, (kanıtlama) yolu ile bilinebilir. O halde (3) doğru ise, (2)'yi kanıtlayabilmeliyim. Oysa böyle bir kanıtlama ancak başka *bilgilere* (öncüller ve çıkarım kuralları) başvurarak yapılabilir. Şu halde böyle bir kanıtlamayı yapıyorsam, (2)'den farklı bilgilerim var demektir.

İmdi "q" değişkeninin (1)'den başka bütün değerleri aldığını söylemiştik. Şu halde (2)'nin doğru olması (3)'ün doğru olmasına engel olmamakla birlikte, (2)'den farklı herhangi bir şeyi bilmemi imkânsızlaştırır. Oysa (3) ya doğru, ya yanlıştır:

1. şık: (3) doğrudur. O zaman (2) doğrudur; (2) doğru ise, (2) kanıtlanmıştır. (2) kanıtlanmışsa, (2)'den farklı olan bazı şeyleri (öncüller ve çıkarım kuralları) bilmiyorum. (2)'den farklı olan bir şey biliyorsam, (2) yanlıştır. (2) yanlış ise, (3) yanlıştır. O halde *(3) doğru ise, (3) yanlıştır.* (Çelişme!)

2. şık: (3) yanlıştır. 1. şık bir çelişmeye yol açtığından ((3) doğru ise, (3) yanlıştır), *"reductio ad absurdum"* yolu ile 2. şık kanıtlanmış olur.

SONUÇ: *"Bir tek şey biliyorum, o da hiç bir şey bilmediğimdir"*, şeklindeki iddia mânalı hattâ doğru olabilen bir tez olduğu halde, *"bir tek şey biliyorum, o da hiç bir şey bilemiyeceğimdir"* şeklindeki iddia hiçbir zaman doğru olamaz. Öbür yandan "hiçbir şey bilmiyorum", "hiçbir şey bilemem" iddiaları ya mânasız, ya yanlış olup hiçbir zaman doğru olamazlar.

6 *"Olduğunu bilmek" (knowing that something is the case)* ile *"yapmasını bilmek" (knowing how to do something)* arasındaki ayrım Ryle (Bkz. *The Concept of Mind*) ve Ayer (Bkz., *Thinking and Meaning*, s. 18) tarafından yapılmıştır. Ancak, bilmenin 2. şekli 1. şeklini gerektirmediği halde, 1. şekli her zaman 2. şeklini de gerektirir; yani "bir şeyin olduğunu bilmek" önünde sonunda bir takım şeyleri *yapabilmek* anlamına gelmektedir. (Bkz. Ayer, A.E. s. 14, 18-19) Şu halde bilginin temeli "olduğunu bilmek" değil, "yapmasını bilmektir."

7 Bir önermenin, aralarında kendisinin de bulunduğu öncüller aracıyla kanıtlanması paralojizmine *"diallelus"*; ve bir terimin, aralarında kendisinin de bulunduğu tanımlıyan terimler aracıyla tanımlanması paralojizmine *"diallelon"* denir. (Bkz. Runes, *Dictionary of Philosophy*, s. 80) Her ikisi de "çıkılmaz-döngü" (*vicious circle*) denilen paralojizmin özel birer şeklidir.

8 *Öncüller* ile *metodolojik-kurallar* arasındaki ayrım mutlak değildir. Her-

hangi bir bilgi-sisteminde bazı öncülleri metodolojik-kural haline dönüştürmekle veya bazı kuralları öncül haline dönüştürmekle ilk sisteme eşdeğer bir sistem elde edilebilir. Örneğin sembolik mantıkta (nesnel-dile ait) aksiyomlar (ilkel öncüller) yerine, Gentzen'in tabiî-dedüksiyon teorisinde olduğu gibi çıkarım-kuralları kullanılabilir. Empirik bilimlerde ise genel olarak (nesnel-dile ait) ilkel-öncül sayılan tabiat kanunları bazı modern düşünürler tarafından (Ramsey, Schlick, Ryle) üst-dile ait birer çıkarım kuralı (*"inference licence"*) olarak yorumlanmıştır.

9 *İlkel-önermeleri* sezgisel-olarak apaçık sayacak yerde, onların sadece birer *çalışma-hipotezi* olduğu düşünülebilir. Ama böyle bir düşünce yanlıştır. Nitekim bir çalışma-hipotezi tekil-sonuçlarının doğrulanması ile pekiştirilebilen (veya hiç olmazsa bu sonuçların yanlışlanması ile çürütülebilen) bir tümel önerme olduğundan, hiçbir zaman bir ilkel-önerme olamaz. (Çalışma-hipotezlerinin yanlışlığı başka önermeler aracıyla belgelenebilir. Bir ilkel-önermenin ise ne doğruluğu, ne de yanlışlığı başka önermeler aracıyla belgelenemez).

10 *"Kesinlik-derecesi"* anlamında çeşitli terimler kullanılmıştır: *"Pekiştirme-derecesi"* (*"degree of confirmation"*: Carnap), "ağırlık" (*"weight"*: Reichenbach), "rasyonel inanabilme-derecesi" (*"degree of corroboration"*: Popper).

11 Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", *Felsefe Arkivi* 13, s. 30-56).

12 Bu örnek Russell (Bkz. *Human Knowledge*, s. 393) tarafından verilmiştir. Russell'a göre, hiçbir bilgi, hattâ temel-önermelerin ifade ettiği bilgiler (*veriler: data*) bile kesin değildir. Her birinin ancak belli bir rasyonel inanabilme-derecesi (kesinlik-derecesi) vardır. Austin de bunların kesin olmıyabileceğini öne sürmüştü. (Bkz. Austin, *Other Minds*, s. 135 v.ö., özellikle s. 137!)

§6

1 *Bilgi-Sistemlerinin Kavram-Çerçeveleri:* Her (önemli) *bilgi-sistemi* sonsuz sayıda tek tek bilgileri içine alabildiğinden, böyle bir sistemin *tüketici* bir şekilde tasvir edilmesi imkansızdır. Buna karşılık, bilgi-sistemleri, ilkece tüketici şekilde tasvir edilebilen sonlu kavram çerçeveleri ile belirlenebilirler. Buna göre, bir bilgi sistemini *kurmak*, bu sistemin tek tek bilgilerinin ortaya konulması değil, sadece bu sistemin kavram-çerçevesinin meydana getirilmesi anlamına gelmelidir. Bilgi-sisteminin tek tek bilgilerinin elde edilmesi çabasına, bu bilgi-sisteminin veya bu sistemin kavram-çerçevesinin *işlenmesi* denilebilir.

Bilgi-üretme (sağlama) çabasında, bir yandan *buluş-bağlamı* (*context of discovery*), öbür yandan da *belgeleme-bağlamı* (*"haklı-gösterme bağla-*

mı": context of justification) vardır. (Bkz. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, s. 2). Yarı-bilinçli, bilinç-altı veya bilinçsiz faktörleri içine alabilen buluş-bağlamında bilgi ifade ettikleri (yani doğru oldukları) *sanılan* bir takım önermeler (varsayımlar) *bulunur*. Belgeleme-bağlamı ise sadece tam-bilinçli, rasyonel faktörlerden kurulu olup, bu bağlamda daha önce buluş-bağlamında öne sürülen varsayımları *belgelemeye* (yani doğru olup olmadıklarını tespit etmeye) çalışılır. Buluş-bağlamının incelenmesi büsbütün felsefenin konusu dışında olup bilgi-psikolojisi ve bilgi-sosyolojisinin görevidir. Buna karşılık, belgeleme-bağlamının incelenmesi empirik bilimlerin konusu dışında olup felsefenin (ve onun bir dalı olan mantığın) görevidir.

İmdi, bir önermenin (varsayımın) *belgelenmesi* ise ancak belli bir *kavram-çerçevesi* içinde mümkündür. Belli bir kavram-çerçevesi içinde yapılan belgeleme-işlemleri ise bir *belgeleme-yöntemine* dayanırlar. Dedüktif bilgi-sistemlerindeki belgeleme şekline "kanıtlama" denildiğinden, bunların belgeleme-yöntemleri birer *kanıtlama-yöntemi* (*proof-procedure, Beweisverfahren*) olur. İmdi bir belgeleme-yöntemi, genel olarak, herhangi bir önermenin doğru olup olmadığının sistematik bir şekilde tespit edilmesini, yani doğrudan doğruya belgeleminin yapılmasını sağlayamaz. Nitekim bir belgelemenin yapılması belli bir takım öncüllerin bulunması veya (empirik bir belgeleme halinde) belli bir takım gözlem ve deneylerin yapılması ile olur. Bunların da sayısı sonsuz olduğundan ve belgeleme-yöntemi genel olarak bunları önceden belirmeye yetmediğinden, böyle bir işlem olsa olsa ancak buluş-bağlamında yapılabilir. Üstelik gereken bütün gözlem ve deneyler yapılıp bunların sonuçları olan tekil empirik önermeler tespit edildiği halde bile, bir varsayımın doğruluğunun bunlar aracıyla belgelenip belgelenmediği genel olarak mekanik bir şekilde tespit edilemeyebilir. Nitekim salt deduktif bir bilgi-sisteminde bile, herhangi bir önermenin bu sistemin ilkel önermelerinin sonucu olup olmadığının (yani kanıtlanıp kanıtlanamayacağının) genel olarak tespit edilemeyeceği Gödel (1930) ve Church (1936) tarafından kanıtlanmıştır. Şu halde, kanıtlama işlemleri bile genel olarak salt belgeleme-bağlamında yapılmamakta, ancak buluş-bağlamında (yani bir yol sezgi ile, bir de deneme-ve-yanılma) (*trial and error* ile) mümkün olmaktadır.

Bazı basit dedüktif-sistemlerde (örneğin sembolik mantıktaki önermeler-kalkülü ve tek-değişkenli niceleme-kalkülü) herhangi bir önermenin kanıtlanıp kanıtlamayacağını (sistematik) mekanik bir şekilde (yani sonlu sayıda işlemlerle) karar verilmesine yarayan ve *karar-verme yöntemi* (*Decision-procedure, Entscheidungsverfahren*) denilen özel

bir yöntem vardır. Belli bir bilgi-sisteminde (ister dedüktif, ister empirik olsun) herhangi bir önermenin belgelenip belgelenemeyeceğinin sistematik veya mekanik bir şekilde sonlu sayıda empirik veya lojik işlemle tespit edilmesini sağlayan bir yönteme *'denetleme-yöntemi" [test procedure, method of testing]* (Bkz. Carnap, *Testability and Meaning*, s. 458) diyeceğiz. (Buna göre, karar-verme yöntemleri birer özel denetleme-yöntemi olmaktadır). Dolayısıyla deduktif bilgi-sistemlerinin bir çoğunda bir karar-verme yöntemi olmadığı gibi, genel olarak bilgi-sisteminde çoğunda bir denetleme-yöntemi olmadığı söylenebilir.

Buna karşılık, bir belgeleme-işleminde kullanılan *bütün öncüllerden* (gerekli gözlem ve deneylerin sonuçları olan tekil empirik öncüller dahil) kurulu olan belgeleme-zincirinin geçerli bir belgeleme olup olmadığı (mekanik bir yolla) tespit edilebilir. Başka bir deyimle, bilgi-sitmenide herhangi bir belgeleme-zincirinin *geçerli* bir belgeleme olup olmadığını tespit edecek bir *denetleme-yöntemi* vardır. İşte belgeleme-yöntemi bu özel denetleme-yönteminden başka bir şey değildir. Yani bir *bilgi-sisteminin "belgeleme-yöntemi", bu bilgi-sistemi çerçevesi içinde meydana getirilebilecek her bir belgeleme-zincirinin geçerli olup olmadığını tespit edecek bir denetleme-yöntemi demektir.*

Şu halde, belli bir bilgi-sistemi çerçevesi içinde bilgi-sanılan *varsayımların* ortaya konulması ancak *buluş-bağlamında* yer aldığı gibi, genel olarak, bir varsayımın belgelenmesi için gerekli olan *belgeleme-zincirinin* meydana getirilmesi gene ancak buluş-bağlamında mümkündür. Buna karşılık, meydana getirilmiş bir belgeleme-zincirinin gerçekten bir belgeleme olup olmadığının tespiti özneler-arası denetlenebilen *(intersubjectively testable)*, objektif, mekanik bir işlem olduğundan, *belgeleme-bağlamında* yer almaktadır. (Buluş-bağlamı kökce sübjektif ve kişiseldir. Her bilgi önünde sonunda belgeleme-bağlamında yer almak zorunda olmasaydı, bilgilerimizin objektif olması imkânsız olurdu).

Böylece şimdiye kadar sezgisel olarak kullandığımız "kavram-çerçevesi" deyimini tanımlamak imkânını kazanmış bulunuyoruz:

TANIM: "Bir bilgi-sisteminin *kavram-çerçevesi*", aşağıdaki yöntemlerden kurulu bir alt sistemdir:
(a) Bilgi-sistemine ait herhangi bir önermenin bir *ilkel-önerme* olup olmadığını tespit etmeye yarayan bir denetleme-yöntemi.
(b) Bilgi-sistemine ait herhangi bir önermenin belgelenebilmesini sağlayan (ama genel olarak belgelemenin gerçekleşmesi için yetmeyen) bir *belgeleme-yöntemi*, (yani bu bilgi-sistemi çerçevesi içinde herhangi

bir belgeleme-zincirinin geçerli bir belgeleme olup olmadığını tespit etmeye yarayan bir denetleme-yöntemi).

(a) yönteminin kuralları bilgi-sisteminin nesnel-diline ait ilkel-önermeleri, (b)'nin kuralları da üst-dile ait veya dile-getirilmemiş olan metodolojik-kuralları (ilkel-kurallar) belirler. (Gerek (a) gerek (b)'deki kurallardan bazıları dile-getirilmemiş kurallardır).

Genel olarak bir bilgi-sitmeninin (nesnel-diline ait) *ilkel-önermelerinin* sayısı sonsuzdur. Bundan dolayı ilkel-önermelerinin belirlenmesi bunların çizelgesini yapmakla mümkün olmayıp (a) kuralları gibi dolambaçlı bir yola başvurulması gerekmektedir.

İlkel-önermelerin sayısının genel olarak sonsuz olduğu kolayca gösterilebilir: Nitekim bir yandan dedüktif-sistemlerde her bir ilkel önermenin (aksiyom veya postülatın) bütün sübstitisyon örnekleri de birer ilkel-önerme olur. Oysa her ilkel-önermenin sonsuz sayıda sübstitüsyon-örneği olabilir. (Örneğin: "x=x" ilkel-önermesinin "a=a", "b=b", ...gibi sübstitüsyon-örnekleri vardır). Öbür yandan, empirik bilgi-sistemlerinde dolaylı-olarak belgelenemeyen bütün *tekil empirik-önermeler* (atomsal gözlem-önermeleri: örneğin "bu masa yuvarlaktır") birer ilkel-önerme olup, bunların sayısı da sonsuzdur. (Bu önermeleri belirleyen (a) kuralları ancak dile-getirilmemiş kurallar, yani belli bazı yatkınlıklar olabilir).

Öndayanaksız bilgi-sistemleri için (a) kuralları ilkel-önermeleri belirlemekle kalmayıp, bir de bu önermeler için bir *dolaysız-belgeleme yöntemi* görevini yapmaktadır. Bu belgeleme yöntemi aynı zamanda bir *denetleme-yöntemi*'dir. (b) kuralları ise ancak dolaylı-belgeleme için bir yöntem olduklarından, (b)'ye *dolaylı-belgeleme yöntemi* diyebiliriz. Dolaylı-belgeleme yöntemi ise genel-olarak bir denetleme-yöntemi değildir. Gördüğümüz gibi, *öndayanaksız bir bilgi-sisteminin "kavram-çerçevesi", bu sistemin (a) dolaysız-belgeme yöntemiyle (b) dolaylı-belgeleme yönteminden kurulu bir alt-sistemi demektir.*

Öndayanaklı bilgi-sistemlerinde ise (a) bir dolaysız-belgeme yöntemi değildir. Bu sistemlerde (a)'nın görevi dili kullanan kişilerin karşılaştıkları herhangi bir önermenin (o andaki durumda) bir öndayanak (yani apaçık) olup olmadığını tespit etmektir. Buna göre (a), bu kişilerde *apaçık* önermeleri tanıma yeteneği (yani belli bir yatkınlık) şeklinde belirir. *"Sezgi"* denilen yetenek bundan başka bir şey değildir: dili kullanan kişiler *sezgisel* olarak bir önermenin apaçık olup olmadığını tespit etmek yeteneğini taşırlar. Buna göre, öndayanaklı bilgi-sistemlerinin (a) kuralları salt *sezgisel kurallardır*. (Dile-getirilmemiş bütün kurallar sezgiseldir. Ancak sezgisel kuralların bazıları belgelenmiş,

bazıları belgelenmemiştir. Belgelenmiş sezgisel kuralların sağladığı ilkel-önermeler dolaysız-olarak belgelenmiş birer önerme olup belgelenmemiş sezgisel kuralların sağladığı ilkel-önermeler birer öndayanakdır).

2 "*Mantık*" terimi iki ayrı mânada kullanılmaktadır:

(a) "*Mantık*" terimi çeşitli nesnel dil-sistemlerinin "değil", "ve", "veya", "ise", "bütün", "bazı", "dır" gibi mantıksal ifadelerden kurulu lojik-iskeletlerini gösterir. Buna göre her bir dil-sisteminin kendine özgü bir mantığı vardır. Yani bu mânada "mantık"tan değil, "mantıklar"dan söz etmek yerinde olur. Her mantık, iskeleti olduğu dil-sistemini kullanan kişilerin *çıkarım (inference, raisonnement)* çabalarının dilsel belirtisidir.

(b) "*Mantık*" (a) mânasındaki mantıkların yapılarını inceleyen, dolayısıyla ancak üst-dilde ifade edilebilen bir bilgi-sistemi demektir. (b) mânasını (a) mânasından ayırt etmek için (b) manasındaki mantığa "*üst-mantık*" (*metalogic*) de denilmektedir. (Bkz. Leblanc, *Deductive Logic*, s. 6). "Mantıklar" nesnel-dilde ifade edildikleri halde, "üst-mantık" ancak üst-dilde ifade edilebilmektedir. Çeşitli mantıklar olduğu gibi, çeşitli üst-mantıklar da vardır. İlkece, her mantığa karşılık bu mantığı inceleyen bir üst-mantık olabilir.

Bu yazıda ise "mantık" sözcüğünü, başka şekilde belirtilmediği halde, yalnız (b) mânasında, yâni üst-mantık anlamında kullanacağız. Nitekim böyle bir kullanış ortak kullanımlara daha uygundur. (Bkz. Goblot, *Traité de Logique* s. 12. Bu düşünüre göre "mantık" çıkarımların kendileri değil, çıkarımların teorisidir).

İmdi (a) mânasındaki mantıklar, sembolleşmiş ve formellemiş bilgi-sistemleri (formel-sistemler) şeklinde ifade edilebilirler. Salt matematiğin bütün bölümleri bu türlü formel sistemler şeklinde ifade edilebildiğinden, matematiğin (a) mânasındaki mantığın bir dalından ibaret olduğu söylenebilir. Oysa (a) mânasındaki mantık bir felsefe dalı sayılsaydı, salt matematiğin tüm olarak felsefeye ait olduğunu kabul etmemiz gerekecekti. Böyle bir durum "felsefe" ile "matematik" sözcüklerinin ortak kullanımlarına aykırı olduğundan, (a) mânasındaki mantığı felsefe-dışı bir bilim dalı saymak daha uygun olur. Buna karşılık, (b) mânasındaki *mantık (üst-mantık)*, amacı (a) mânasındaki mantıkları inceleyip, bunları birer öndayanaksız bilgi-sistemi biçimine dönüştürmek olan özel bir felsefe dalı sayılabilir. Aynı şekilde, "üst-matematik" (metamatematik), amacı matematiksel sistemleri öndayanaksız bir hale getirmek olan (ve üst-mantığın bir alt-öbeği olan) bir felsefe dalıdır. Üst-mantık ve üst-matematik, deduktif *bilimler* olan (a) mânasındaki

mantık ile salt matematiğin (bilim) felsefeleridir. Tabiat bilimlerini birer öndayanaksız bilgi-sistemi haline dönüştürmek amacını güden felsefe dalı ise empirik-bilimlerin felsefesi olmaktadır.

3 Evrensel bilgi-sisteminde (Bkz. §5) öbür önermeleri belgelemeye yarayan, fakat kendileri dolaylı-olarak belgelenmemiş olan dile-getirilmemiş her kurala "ilkel-kural" diyeceğiz. İlkel-kuralların *kullanılışlarının* dilsel olmaması, bunların *dilsel olarak tasvir edilebilmelerini* (örneğin birer "sezgi" veya "yatkınlık" olarak ifade edilmelerini) önlemez. Yani bu kurallar hiç de "anlatılamaz" (*ineffable*) değildir.

4 "Bir bilgi-sisteminin *ilkel-terimleri* (*primitive terms*), bu bilgi-sisteminin öbür terimlerini tanımlamak için gerekli olan, ama kendileri bu bilgi-sisteminin çerçevesi içinde tanımlanamayan terimler demektir".

Burada "tanımlama" sözcüğü dar mânada "belirtik-tanımlama" (*explicit definition*) anlamında kullanılmaktadır. "Tanımlama" sözcüğünün (3. bölümde belirteceğimiz) bir de *geniş mânada* bir kullanılışı vardır. Belirtik-olarak tanımlanamayan bir terim *örtük-olarak* (*implicitely*) tanımlanabilir. "Örtük-tanımlama" (*implicit definition*) deyiminde "tanımlama" sözcüğü geniş mânada kullanılıyor!

5 "(İ.K.)" işaretini, "İşte Kanıtlandı" (Q.E.D.: "*Quod erat demonstrandum*") deyiminin kısaltması olarak kullanıyoruz.

6 Bir *önermenin* (dolaysız-olarak) belgelenmesi, doğruluğunun veya yanlışlığının dolaysız olarak belgelenmesi demektir. (Bir *kuralın* belgelenmesi ise geçerliğinin veya geçersizliğinin belgelenmesi demektir). Oysa bir önermenin yanlışlığının dolaysız-olarak belgelenmesi, bu önermenin hayırlanması (*negation*) olan başka bir önermenin doğruluğunun dolaysız olarak belgelenmesine yol açar. O zaman da asıl ilkel-önerme, *doğruluğu* belgelenmiş olan bu son önerme olur.

§7

1 Bir bilgi-sisteminin "yaratılması" genel olarak eldeki bir bilgi-sisteminin kökten değiştirilmesi sonucunda meydana getirilmesi demektir. Örneğin, Einstein fiziği Newton fiziğinden türemiştir. Mutlak bir başlangıcın ("bilginin kaynağı") aranaması faydasızdır.

2 "*Varlık-iddiaları*" deyimini Feigl'in "varlıksal-varsayımlar"ı (*existential hypotheses*) karşılığı olarak kullanıyoruz. Ancak bunlara "varsayım" değil, "iddia" denilmesi gerekir kanısındayız.

3 Örneğin ortak-duyu bilgisinin kavram-çerçevesinin ifade ettiği ontolojiyi (*naif realizm'i*) göz önüne alalım. Bu kavram-çerçevesi fenomenalist bir açıdan öndayanaksız bir biçime çevrilebilir. Bu şekilde elde edilen yeni kavram-çerçevesinin ifade ettiği ontoloji naif realistin onto-

lojisi değil, bilinç-verilerinden başka varlık kabul etmeyen salt fenomenalist bir ontolojidir. Bu derece aşırı bir örneğe başvurmak şart değil tabii. Ortak-duyu bilgisini (hiç olmazsa bir dereceye kadar) daha öndayanaksız olan bir sisteme dönüştüren moden fiziğin kavram çerçevesinin ifade ettiği ontoloji ilkece fenomenalist olmamakla birlikte, naif-realizm'den pek farklıdır.

4 En ünlü filizof-bilginlerin bile "öndayanaklı" bilgi-sistemleri kurmalarına şaşmamalı. Nitekim en büyük yaratıcılar olan bu filozof-bilginlerin çabalarının daha çok *buluş-bağlamında* yer alacağı kolaylıkla anlaşılabilir. Bilgi-uzmanları filozof-bilginlerin yarattığı kavram-çerçevelerini hazır bulup bunlara dayanarak belgeleme işlemlerini yapmaktadırlar. Buna karşılık, kavram-çerçevelerinin kendilerini belgelemek için hazır bir araç yoktur, böyle bir araç *yeni* bir kavram-çerçevesi olup bunu ayrıca yaratmak gerekir. Şu halde, bir filozof-bilgin yarattığı kavram-çerçevesini öndayanaksız bir biçime sokabilmek için, bir yandan kendi eserini *eleştirebilmeli*, öbür yandan bu yeni çaba için araç görevinde olacak yeni bir metodolojik-kavram-çerçevesi (yani matematikçi ise bir metamatematik, mantıkçı ise bir üstmantık, fizikçi ise bir fizik-felsefesi) *yaratabilmelidir*. Birtek insandan (ne kadar büyük bir dâhi olursa olsun) bu kadar şey birden beklenemez.

·Şu halde, filozof-bilginlerin yarattığı kavram-çerçevelerinin öndayanaksız hale getirilmesi, bilimsel uğraşı dışında kalan bir çaba olup (dar mânada) filozof'ların (*uzman-filozoflar*'ın görevini teşkil edecektir).

§8

1 Yepyeni öndayanaksız bilgi-sistemlerinin kurulmasına engel olan güçlükleri §7 n.4'te (yani 4. No.lu notta) göstermiştik.

2 Carnap ve Reichenbach gibi mantıkçı-empiristler, herhangi bir bilgi-sisteminin kendisinden daha rasyonel olan bir biçime dönüştürülmesi işlemine *"akılla yeniden-kurma"* (*rational reconstruction*) demişlerdi. (Bkz. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, s. 2). *"Öndayanaksız-olarak yeniden-kurma"* deyimini, "akılla yeniden-kurma" ya benzerliğine dayanarak kullanmaktayız.

3 Descartes'ın *metodik-şüphe*'si bu aşamanın ilk önemli belirtisi sayılabilir. İngiliz empiristlerinin (özellikle Berkeley ve Hume) kurdukları fenomenalizm, Husserl'in *"(transcendental) fenomenolojik-indirgeme"si*, (*reduction*), Gergonne'un *"örtük-tanımlama"sı*, H. Poincarénin *"uzlaşımı"sı*, salt matematiğin XIX. yüzyılda Weierstrass, Cantor gibi matematikçiler tarafından daha sağlam temeller üzerine yeniden-kurulması, Hilbert'in öncüsü olduğu *aksiyomatik metod*, ve en sonda da (*last but*

not least) *sembolik mantık* ve *analitik-felsefe* bilgi-üretme çabasının bu üçüncü aşamasının en önemli adımları sayılabilir.

4 *Dile-getirilmemiş öndayanaklar* çeşitli şekillerde yorumlanabilir. (a) özel bir *sezgi*-yeteneği olarak, (klâsik yorum); (b) Freud'un "bilinç-altı"nı veya bilinçsiz duygularını andıracak şekilde bilinç-altı veya *bilinçsiz düşünceler* olarak; (c) Vaihinger'in *"sanki... imiş" ("als ob", "as if")*'i olarak; (d) özel bir davranış-*yatkınlığı (yapmasını-bilme: knowing how)* olarak (a), (b) ve (c)'nin (d)'ye geri-götürülebileceğini sandığımızdan (d) yorumuna katılıyoruz.

5 *"Çeviri" (translation, Übersetzung, traduction)* terimini şu "teknik" anlamda kullanıyoruz: (S) ve (S') herhangi iki bilgi-sistemi, "p" (S)'nin bir önermesi ve "p'" de (S') nün bir önermesi olsun. O zaman:

TANIM: "p'" önermesi (S) ye ait "p" önermesinin (S') deki bir *çevrisidir*= Dk "p" nin (S)deki (bilgisel) anlamı "p'" nün (S') deki (bilgisel) anlamının aynıdır, yani "p" ile "p'" *anlamdaştır*.

6 Ancak bu zarurilik bir *totolojiden* ibarettir. Nitekim "p_1" ile "r_1" önermelerinin *anlamdaş* olmaları, bu önermelerin *mümkün olan bütün durumlarda eşdeğer* olmaları, yani birinin doğruluk-değerinin ötekinin aynı olması demektir. Buna göre "r_1" önermesi "p_1"in çevirisi ise, *anlamdaş* olacaklarından, aynı doğruluk-değerini taşırlar. Öbür yandan (S_2) sisteminde "p_1"in çevirisi olan bir önermenin bulunması gerekmez, öyle ki "p_1" önermesini (S_2) diline çevirmek imkânsız olabilir.

§9

1 Bir felsefe-probleminin, (bütün bir bilgi-sistemini öndayanaksız-olarak yeniden kurmaksızın) salt bir takım basit tanımlamalar aracıyla çözülmesi imkânsız değildir. Örneğin §8 de "fiziksel nesneler algılanmadan varolabilirler" metafizik-önermesinde dile gelen felsefe problemini bir tek basit tanımlama işlemi (ya (1), ya (2), aracıyla "çözmüştük." Ama bu örnek böyle bir "çözüm" şeklinin ne kadar *yapma* (sun'i) ve *"ad hoc"* olduğunu göstermeye yeter. Belli özel bir felsefe-problemine verilen çözümün "kandırıcı" olabilmesi, ancak bu çözümün bir *sistem* içinde yer almasına bağlıdır. Nitekim, bir sistem çerçevesi içinde yapılan tanımlar, birbirleriyle tutarlı olmaları gerektiğinden birbirinden bağımsız olarak ele alınan tek tek problemlerin çözümü için yapılacak tanımlar kadar *ad hoc* ve keyfe bağlı olamazlar.

2 Felsefe-problemlerinin *asıl* konuları *dolaysız* konuları olan "dilsel-ifadeler" (önermeler) değil, ancak *dolaylı* konuları olan (yani dolaysız konula-

n olan önermelerin sözünü ettikleri) *dil-dışı nesnelerdir*. Şu halde, felsefe-problemlerinin dolaysız konuları sadece *görünüşteki* konularıdır.

3 "=Dk" işaretini *tanımlama-sembolü* olarak kullanacağız. ("Dk" "demek" sözcüğünün kısaltmasıdır).

4 Burada pek tabii olarak "çözüm" terimini keyfe-bağlı tanımlar gereği elde edilebilen çeşitli, hattâ birbirlerine aykırı olabilen çözümler anlamında değil, *biricik "doğru" çözüm* anlamında kullanıyoruz!

§10

1 Quine, her bilgi-sisteminin belli bir *ontolojik-bağlılığı* (*ontological commitment*) olduğunu söyler. (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 1 v.ö., 44, 130 v.ö; ayrıca *Word and Object*, s. 119, 241 v.ö.) Biz ise ontolojileri iki öbeğe, "öndayanaksız-ontolojiler" ve "öndayanaklı-ontolojiler" ("metafizikler")e ayırdığımızdan, öndayanaksız-olarak yeniden kurulmamış her bilgi-sisteminin (özellikle *her bilimin*) sadece bir *"ontolojik-bağlılığı"* değil, üstelik bir *"metafizik-bağlılığı"* olduğunu söyleyebiliriz.

§11

1 Hiç bir dil kullanmadan düşünmek imkânsız olsaydı (yani "düşünmek" kendi kendimizle sessizce konuşmadan başka bir şey olmasaydı), bu iddiamız *istisnasız* doğru olacaktı. Oysa, hiç olmazsa bazı çok basit düşünme tarzlarının dilden büsbütün bağımsız olarak mümkün olduğunu kabul etmemek güçtür. (Bkz. Russell, *Human Knowledge*, s. 71; Lewis, *The Modes of Meaning*, s. 236). Ama dilden bağımsız bir düşünme bile, birer *işaret* görevinde olan bir takım algı ve *imge*'lere dayanmaktadır. Hattâ algı ve imgelerin düşünme için yeterli olmadıklarını öne sürenler bile, birer *tekil* ve *somut* yaşantı olan *düşünme-akt*'larını, her türlü düşünmenin onsuz-olunamaz şartı saymak zorundadırlar. Bu düşünme-akt'ları, Husserl'in deyimi ile, "reel" veya "immanent" birer *"noesis"* olup, karşılıkları olan "ideal" veya "transcendentel" birer *"noema"*yı ifade ederler.

Böylece düşünme-akt'ları, anlamları birer ideal varlık sayılan noemalar olan bir ifade-sistemini (yani bir işaret veya sembol sistemini) meydana getirmektedir. "Dil" sözcüğünü en *"geniş mânada herhangi bir ifade-sistemi anlamında"* kullandığımızdan, algı, imge ve düşünme-akt'larını özel bir psikolojik veya *fenomenolojik dilin ifadeleri* olarak yorumlıyabiliriz. Böylece yukardaki iddiamız *istisnasız* doğru olur. Ancak böyle bir "fenomenolojik-dil"in hâlis dillerden kökten bir ayrımı olduğunu belirtmeliyiz: *Fenomenolojik-dilin ifadeleri ancak öznenin-bilinci içinde* varolabildiklerinden, *özneler-arası bildirişmeye* el-

verişli olmayıp, *salt sübjektif* kalmaktadır. Hâlis bir dilin ifadeleri ise, özneden bağımsız varolan fiziksel olay veya nesnelerden meydana geldiğinden, özneden özneye aktarılabilen *objektif* bir dili meydana getirmektedir. *Sübjektif* fenomenolojik dil salt *düşünme* için yetse bile; düşünmemizin ürünlerini (yani düşüncelerimizi, kavramlarımızı, yargılarımızı v.ö.) *başkalarına bildirmek* için bu dilin ifadelerinin hiç olmazsa bazılarını (özellikle söz konusu düşünme ürünlerini ifade edenlerini) *objektif* bir dile çevirmemiz kaçınılmaz bir gerekimdir. Bu bakımdan, "dil" terimini yalnız "objektif dil" mânasında kullanmak daha uygun olsa gerek. Buna göre, bir *"dil", istenildiği kadar (istekbağlı olarak) tekrarlanabilen fiziksel olay veya nesnelerden kurulu bir ifade-sistemi (işaret-sistemi, sembol-sistemi) demektir.*

2 *"Kavram"* sözcüğü çeşitli mânalarda kullanılmaktadır. Carnap (Bkz. *Introduction to Semantics*, s. 230) bu sözcüğün başlıca şu üç mânada kullanıldığını söylemişti:

I. *Psikolojik-mâna:* Belli bazı zihin-akt'larının belli bazı ürün veya özellikleri.
II. *Lojik-mâna:* Özelik (*property*), bağlantı (*relation*) veya fonksiyon (matematiksel veya mantıksal anlamda).
III. *Dilsel-ifade:* "Terim" mânasında.

"Kavram" sözcüğünün hiçbir zaman (III) mânasında kullanılmaması gerektiği kanısındayız. Nitekim bu mânada bir kavramın 'anlamından' söz edildiğinde, söz konusu *kavramın* anlamını gene de bir *kavram* olduğu halde, "kavram" terimi bu cümlede başta (III) mânasında, sonda ise (II) mânasında kullanıldığından bir çok-anlamlılığa (*ambiguity*) yol açmaktadır.

(I) mânası ise hiç olmazsa bir bakıma, Platoncu-*realistler* ile *nominalistler* arasındaki tartışmaya bir orta-yol bulmaya çalışan *konseptüalistlerin* kullanışına uymaktadır. Ama burada da bir çok-anlamlılık görmekteyiz. Nitekim psikolojik mânada bir kavramdan sadece bir düşünme-akt'ı kastediliyorsa, o zaman böyle bir kavram tekil ve somut bir yaşantıdan başka bir şey olamaz. Bu halde ise kavramın anlamı gene bir kavram olmak gerekir. Ama "kavram" sözcüğü bu cümle içinde ayrı mânada kullanılmaktadır. Böyle bir çok anlamlılığı önlemek için "kavram" sözcüğünü hiç bir zaman düşünme akt'ları için kullanmamalıyız. Böyle bir bağlamda "kavram" yerine, *"kavrama-akt"ı* deyiminin kullanılmasının daha uygun olacağı kanısındayız. "Kavrama-akt'ı" ile "kavram" terimleri arasındaki ayrım "yar-

gılama-akt'ı" ile "yargı" arasında yaptığımız ayrımın karşılığıdır. (Bkz. §1 n. 2) Öbür yandan, psikolojik mânada bir kavramdan böyle bir kavrama-akt'ının anlamı (*noema*'sı) kastediliyorsa, o zaman "psikolojik" sıfatının büsbütün yersiz olduğunu kabul etmek zorundayız. Şu halde, "kavram" sözcüğünün hiç bir zaman (I) mânasında da kullanılmaması gerekecektir.

"Kavram" teriminin (II) mânasına, yani *lojik-mânasına* gelince; bunun uygun olduğunu, ama gene de "kavram" teriminin mânasını tek-anlamlı olarak belirlemediğini göreceğiz. Nitekim lojik-mânada "kavram" teriminin çeşitli mânaları olup bunları iki ayrı yönden sınıflandırabiliriz:

a) "Yatay" (*horizontal*) *sınıflama*. Lojik-mânada kavramlar birer "tümel" (*universalia; universals, universalien, universaux*) dir. *"Tümel"* terimi *(isim olarak) "soyut nesne"* deyimiyle anlamdaştır. İmdi bütün kavramlar birer soyut nesne, yani birer tümel oldukları halde, bütün tümellere "kavram" denilmesi bu sözcüğün kullanımlarına pek uygun değildir. Ancak hangi türden tümellere "kavram" denilmesinin uygun olacağı bu kullanımlarla kesin olarak belirlenmemiştir. Yatay-sınıflamada kavram sayılabilen çeşitli tümel türlerini belirteceğiz.

(1) En geniş mânada. "kavram", *"tümel"* (yani *"soyut-nesne"*) ile anlamdaş olup, her tümel bir kavram sayılır.

(2) Modern mantıkçılar tümelleri kaplamlar (*extensions*) ve içlemler (*intensions*) olmak üzere iki büyük öbeğe ayırmaktadır. Kaplamlar birer küme (*set, Menge, ensemble*) veya sınıf (*classe*) tan ibaret olup, içlemler de nitelik, özelik, bağlantı, fonksiyon, yargı gibi birer soyut nesnedir. (Bkz. §14) İşte "kavram" sözcüğü bütün tümellere değil, yalnız içlemsel-tümellere, yani *içlemlere* uygulanmaktadır. Buna göre, "kavram" terimi (2) mânasında *"içlem"* demektir. Ancak genel olarak bütün içlemlere "kavram" denilmeyip hangi içlem türlerine "kavram" denileceği de ortak kullanımlarla kesin olarak belirlenmemiştir.

(3) Bütün içlemleri "doğru" veya "yanlış" olabilenler ile "doğru" veya "yanlış" olmalarından söz edilmesi mânasız olanlar olmak üzere iki öbeğe ayırabiliriz. Birinci öbek sadece *yargılardan* kurulu olup, yargılardan başka bütün içlemler ikinci öbeğe girerler; yani yargı olmayan bir içlemin (örneğin mavilik niteliğinin) doğruluk veya yanlışlığından söz edilmesi manasızdır. "Kavram" terimi (3) mânasında bu ikinci öbekten (yani yargılardan başka) *bütün içlemler* için kullanılır. (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity* s. 21). Buna göre, tümeller, kaplamlar

ve içlemler olmak üzere iki öbeğe ayrılıp, içlemler de kavramlar ve yargılar olmak üzere gene iki öbeğe ayrılmaktadır.

(4) Mânasında kavramlar sadece *yüklemlerin* (predicates) *ifade ettikleri içlemler* (*yani nitelikler, özelikler ve bağlantılar*)dan ibarettir. Buna göre, fonksiyonlar (3) mânasında kavram oldukları halde, (4) mânasında kavram sayılmazlar.

(5) Mânasında (en dar mâna) kavramlar yalnız özelikler (ve onların bir türü sayılan *nitelikler*) den ibarettir.

"Dikey"-sınıflamaya geçmeden önce, dilin asıl yapı-taşları olan ifade-tiplerini (ifade-kalıplarının Bkz. §1, n.2) yatay-sınıflamadaki yerini belirlemek faydalı olur. Nitekim *her ifade-kalıbı bir tümel olduğundan*, ya bir kaplam ya da bir içlem olmak gerekir. İfade-kalıpları, yazı-şekilleri (*shapes*) veya ses-şekilleri (*yani belli bir takım fiziksel* özellikler) olarak yorumlandığında, birer *içlem* sayılmalıdır. O zaman ise ifade-kalıpları en dar mânada (5) mânasında) birer *kavram* olacaktır. Bununla birlikte, Quine'ın (Bkz. *Word and Object*, s. 195) gösterdiği bir metot yardımıyla bütün ifade-kalıplarını birer *kaplam* olarak yorumlamak ta mümkündür. Bu halde ise ifade-kalıpları ancak en geniş mânada (3) mânasında) birer kavram olup, öbür mânalarda kavram sayılmamalıdır. Carnap'a (Bkz. A.E. s. 21) uyarak, "kavram" terimini bundan böyle (başka şekilde belirtilmediği hallerde) yalnız (3) mânasında kullanacağız.

b) *"Dikey" sınıflama:* Kavramlar en geniş mânada birer tümel olduklarından, "kavram" sözcüğünün mânalarını bir de *tümellerin* çeşitli yorumlanma biçimlerine göre sınıflandırabiliriz. ("Yatay" sınıflamanın beş üyesinin her birine bu ikinci sınıflama uygulanabilecektir). (Bkz. Bochenski, *"The Problem of Universals"*, s. 118 v.ö.).

(i) *"Realist" (Platoncu) görüş*: Tümeller varolan nesneler olup varolmaları zihinden bağımsızdır. Zihin tümelleri bulabilir, (keşfedebilir) ama onları yaratamaz. Bu görüşün temsilcileri, biryol Platon ile Ortaçağ "realist"leri, bir de *"mantıkçı" (logicist)* adı altında (Bkz. *Quine, From a Logical Point of View*, s. 14, 127)

(ii) *"Konseptüalist" görüş*: Tümeller varolan nesneler olmakla birlikte, zihin tarafından yaratılırlar. Biryol Husserl'in *'noema'*ları bir de *"Sezgicilik" (intuitionism)* adı altında tanınan ve H. Poincaré, Brouwer, Weyl, Heyting gibi matematikçi filozolar tarafından temsil edilen akım, Ortaçağ konseptüalizm'inin modern bir biçimi sayılabilir. Realist (Platoncu) görüş açısından tümellerin bulundukları (keşfedildikleri), konseptüalist görüş açısından ise bunların *icat* edildikleri söylenebilir. (Bkz. Quine, A.E.s. 14, 126)

(iii) *"Nominalist" görüş*: Hiçbir soyut nesne (yani hiçbir tümel) yoktur. Böyle bir görüş açısından "kavram" sözcüğünün hiçbir mânası olmayıp, bu sözcüğün kullanılmasından kaçınılması gerekir. Ancak "kavram" sözcüğünü kullanmakta gene de direnilirse, kavramları varolan birer *nesne* saymaktan vazgeçip, "kavram" terimini hiçbir şey "göstermeyen" bir *"eksik-sembol" (incomplete symbol)* veya bir *"sinkategorematik* ifade" olarak yorumlamak gerekecektir. (Bkz. §12). Nominalizm'in çağımızdaki en önemli temsilcisi Hilbert'in kurduğu *formalist* okuldur).

3 Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 135 ve *Le Vocabulaire philosophique, "Essence,"* s. 217.

4 Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 87. (Goblot, "kavram" sözcüğünü "sinkategorematik" olarak kullanan bir "nominalist" sayılabilir).

5 *"Kavramcı"* terimini "konseptüalist" teriminin karşılığı olarak değil, *konseptüalistler* ile *(Platoncu) realistleri* gösteren ortak bir ad olarak kullanacağız. Buna göre, *tutarlı* bir şekilde düşünen her *filozofun* (bilinçli olarak bunu kabul etmek istemediği hallerde bile) ya *kavramcı*, ya *nominalist* olduğunu (yani üçüncü bir şıkkın olmadığını) söyliyebiliriz.

§12

1 Bkz. § 3, n. 2.

2 *"Bütün dilsel-ifadeler anlamsızdır"* önermesi

(1) (X) (X anlamsızdır)

(yani X hangi dilsel-ifade olursa olsun, X anlamsızdır)

biçiminde dile getirilebilir. Burada iki şık vardır:

1. *şık*. "(1)" ifadesinin kendisi de (yani "(X) (X anlamsızdır)" önermesi) "X" değişkeninin bir değeridir.

O zaman (1) doğru ise, "(X) (X anlamsızdır)" ifadesi, yani "(1)" önermesi anlamsız olur. Ama "(1)" anlamsız ise, (1) doğru değildir. Şu halde, (1) doğru ise, (1) doğru değildir. Bundan dolayı (1) doğru olamaz, yani "(1)" önermesi ya anlamsız, ya yanlıştır. Anlamsız ise, hiçbir şey iddia etmez; yanlış ise, bazı anlamlı ifadelerin varolduğu doğrudur.

2. *şık*. "(1)" ifadesi "X" değişkeninin bir değeri değildir. İmdi "(1)" ifadesi ya anlamlıdır, ya anlamsız. Anlamsız ise, hiçbir şey iddia etmez, ama anlamlı ise, o zaman "bazı anlamlı ifadeler vardır" önermesi doğru olur; netikim "(1)" ifadesinin kendisi anlamlıdır.

SONUÇ: "Bütün dilsel-ifadeler anlamsızdır" önermesi ile dile getirilen iddia ya anlamsızdır, yani gerçekten hiçbir şey iddia etmiyor; ya da yanlıştır, yani *"bazı anlamlı dilsel-ifadeler vardır"* önermesi doğrudur.

3 *"Kategorematik"* ile *"sinkategorematik"* ifadeler arasındaki ayrım skolastikler tarafından yapılmıştı. Husserl de bu ayrıma önem vermişti. Russell'ın *"eksik-sembol (incomplete symbol)* dediği ifadeler birer sinkategorematik ifadeden başka bir şey değildir. (Bkz. Whitehead ve Russell, *Principia Mathematica*, s. 66-87; Runes, *Dictionary of Philosophy*, s. 143). Church (Bkz. *Introduction to Mathematical Logic*, s. 30) aynı anlamda "improper symbol" deyimini kullanıyor. Quine (Bkz. *Word and Object*, s. 103, 126, 132 ff, 175) ise, eski "sinkategorematik" sözcüğünü kullanıyor. Bkz. aşağıda n. 5.

4 Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 48.

5 "Anlam" sözcüğünü kategorematik mânada yorumlayanlar bile çokluk *her* anlamlı ifadenin bir "anlam"ı olduğunu öne sürmezler; ancak bu gibi ifadelerinn anlamlı olmalarını, "anlam" taşıyan başka ifadelerin içinde geçmelerine geri götürmekle açıklarlar. Örneğin "ve", "veya" gibi bağlaçların anlamlı birer sözcük olması, bunların tek başlarına "anlam" taşımasıyla değil, sadece tek başına "anlam" taşıyan "p ve q", "p veya q" biçimindeki bileşik ifadelerin yapı-taşları olmalarıyla açıklanır. İşte tek başlarına "anlam" taşıyan ifadelere *kategorematik*-ifadeler, tek başlarına hiçbir "anlam" taşımamakla birlikte, "anlam" taşıyan bazı ifadelerin yapı-taşı durumunda olan ifadelere de *sinkategorematik* ifadeler denilmektedir. Buna göre "anlam" sözcüğünün kategorematik yorumu halinde asıl *kategorematik* olan, "anlam" sözcüğünün kendisi değil, *"'İ'nin anlamı"* biçimindeki ifadelerdir.

6 Bundan böyle, kolaylık sağlamak amacıyla, (başka bir şekilde belirtilmediği hallerde) şöyle bir tekdüzenli sembolik ifade tarzı kullanacağız:

D_0 inceleme konusu olan herhangi belli bir nesnel-dil (*anılan-dil*), D_1 de D_0'dan söz etmek için *kullandığımız dil* (1. seviyeden üst-dil) olsun. D_1 dilinde D_0'a ait tek tek ifadelerden söz etmek için (dil-dışı nesnelerden söz etmek için yapıldığı gibi) herbirinin D_1'deki *özel-adı* (*proper name*) kullanılmalıdır. İmdi "İ" D_0'a ait belli bir ifade (veya böyle bir ifadenin bir sembolik-kısaltması) olsun. "İ" nin D_1'deki özel-adını meydana getirmek için bu ifadeyi *tırnak-işaretleri* içine alır, veya *uzlaşımsal* olarak D_1'e ait belli bir sembolle gösteririz. Biz bu amaçla alfabenin ilk harflerini uygun alt-indislerle (*subscripts*) birlikte ("a_1", "a_2", .. "b_1",

"b_2",..) kullanacağız. Böylece D_0 nesnel-diline ait "İ" ifadesi bir yol "'İ'" özel-adı ile, bir de "a_1" gibi uzlaşımsal bir özel-ad yardımıyla D_1 üst-dilinde gösterilebilecektir.

D_1 dilinde D_0'a ait ifadelerden *genel* bir şekilde söz etmek için özel-adlar (yani *değişmezler* -constants-) değil, değer-alanları D_0'a ait ifadelerden kurulu olan *değişkenler* (*variables*) kullanılmalıdır. Oysa D_0'a ait bir ifadenin tırnak-işaretleri içine alınmasıyla böyle bir değişkenin elde edilmesi imkânsızdır. Nitekim "İ" D_0'a ait bir değişken olsun; o zaman "'İ'" D_1 dilinde bir *değişken değil*, (D_0 diline ait "İ" değişkeninin D_1 dilindeki özel-adı olduğundan) bir *değişmez*'dir. Buna göre, değer-alanı D_0 nesnel-diline ait ifadelerden kurulu olan D_1 üst-diline ait bir değişkenin meydana getirilmesi için tek yol, uzlaşımsal olarak bir sembolün seçilmesi olabilir. Biz bu amaçla alfabenin ilk harflerini indissiz olarak ("a", "b",..) kullanacağız.

D_1 üst-dilinde *dil-dışı nesnelerden* söz etmek için de, alfabenin son harflerini ("x", "y", "z", "x_1", "y_1", "z_1") kullanacağız. Gene indissiz harfler birer *değişken*, (yani değerler-alanı bir takım dil-dışı nesnelerden ibaret olan D_0'a ait bir sembol), indisli harfler de ($x_1,x_2,..y_1,y_2,..$) birer *değişmez* (yani dil-dışı bir nesnenin D_1'deki özel-adı) sayılacaktır.

Buna göre, §12'de vardığımız sonuçları özet olarak şöyle dile getirebiliriz:

"$İ_0$" D_0 nesnel-diline ait *belirtilmemiş* (herhangi) bir ifade (veya ifade-kısaltması) olduğunda, "$İ_0$"ın D_1 üst-dilinde bir özel-ad yardımıyla değil, bir *değişken* yardımıyla gösterilmesi gerekir. Bu bakımdan, "$İ_0$" yerine, kısaca, "a'nın anlam$_1$'i" yazabiliriz.

İmdi "*a'nın anlamı X tir*" önermesi (D_1 üst-diline ait bir önerme; doğrusu "önerme-kalıbı") iki şekilde yorumlanabilir.

(i) Önermemiz a ile X arasında belli bir bağlantının (anlam-bağlantısının) bulunduğunu dile getirir. O zaman "anlam" sözcüğü bu bağlamda bir bağlantı-terimi ("2-li yüklem", Bkz. §13) durumundadır. Bu terimin sembolik-kısaltması olarak "Anl" ifadesini kullanalım. O zaman "a'nın anlamı X tir" ifadesi "*Anl(a,X)*" biçiminde yazılabilir. (Sembolik-mantıkta bağlantısal-önermeler "B(x,y)" şeklinde dile getirilir!. Örneğin: "B" baba-oğul bağlantısı, "x" Ahmet'i, "y" Ali'yi göstersin. O zaman "Ahmet Ali'nin babasıdır" "B(x,y)" biçiminde yazılabilir.)

("a'nın anlamı X dir" önermesinin bir *özne-yüklem önermesi* olarak yorumlanması da mümkündür. Ancak bu halde "anlam" sözcüğü yeni bir şekilde yorumlanmalı. Nitekim

(iii) X a'nın anlamıdır

önermesinde 'X' özne, *'a'nın anlamı'* deyimi de yüklem sayılsın. O zaman:

$$\text{a'nın anlamı} = D_k(\lambda Y)(Anl(a,Z) \equiv_Z Z=Y)$$
$$\text{X a'nın anlamıdır} = Dk(\lambda Y)(Anl(A,Z) \equiv_Z Z=Y)(X)$$

olur. (Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler Teorisi", *Felsefe Arkivi*, 14, s. 155, n. 24). İmdi a'nın bir ve yalnız bir tek "anlam"ı olması halinde, (i), (ii) ve (iii) birbiriyle *eşdeğer* olur.)

(ii) "a'nın anlamı X tir" ifadesi *"a'nın anlamı = X"* biçiminde de yorumlanabilir. Bu ifade de bir bağlantısal-önermedir, ancak içinde geçen bağlantı-terimi "anlam" sözcüğü değil "=" (özdeşlik) sembolüdür. "Anlam" sözcüğü ise bu bağlamda hiç de bir bağlantı-terimi değildir. "a'nın anlamı" ifadesinde "a" değişkeni yerine herhangi bir değişmez, örneğin "a_1" konulduğunda, belli bir değişmez (örneğin "a_1'in anlamı") elde edilir; öyle ki "a" yerine çeşitli değişmezler konulursa, "a'nın anlamı" ifadesi çeşitli değerler alır. "a'nın anlamı" ifadesinin alacağı değerler "a" değişkenine verilen değerler yardımıyla tek-anlamlı olarak belirlenmiştir. Örneğin "a" değişkenine "atom" değeri verilirse, "a'nın anlamı" ifadesi "'atom' sözcüğünün anlamı" değerini alır; "a" değişkenine "insan" değeri verilirse, *"a'nın anlamı"* ifadesi "'insan-sözcüğünün anlamı" değerini alır. Şu halde, *"a'nın anlamı"* ifadesi matematikte rastladığımız "f(x)" biçimindeki fonksiyonlara benzemektedir. Burada "x" yerinde "a", "f" yerinde de "anlamı" ifadesi vardır. Buna göre, "a'nın anlamı" ifadesini "f(x)" biçimine benzeyen "anlam (a)" biçiminde dile getirebiliriz. "Anlam" sözcüğünü bu bağlamda "anl" şeklinde kısaltırsak ((i) yorumundan ayrıt etmek amacıyla küçük "a" harfi kullanıyoruz!) , "a'nın anlamı" ifadesi kısaca "anl(a)" biçimini alacak, "a'nın anlamı = x "ifadesi de *"anl(a)= X* şekline girecektir. İmdi sembolik-mantıkta bir fonksiyonu dile getiren ifadelere (fonksiyon-terimlerine) *funktor* denir. Şu halde, "anlam" sözcüğü (i) yorumunda bir *bağlantı-terimi (2-li yüklem)* olduğu halde, (ii) yorumunda bir *fonksiyon-terimi*, yani bir *funktor* durumundadır. (Yüklemleri büyük harfle, funktorları da küçük harfle göstereceğiz. Böylece *"Anl" sembolü* "anlam" *yüklemini*, **"anl"** sembolü ise "anlam" *funktorunu* gösteriyor). (i) ve (ii) yorumları *anlamdaş* olmamakla birlikte *eşdeğerdir*, yani "Anl (a,X) ≡ anl (a) = X" zaruridir.

Burada önemle belirtmek istediğimiz bir nokta var: **"anlam"** sözcüğünün gerek bir *yüklem* (bağlantı-terimi), gerek bir *funktor* sayılma-

sı, bu sözcüğün kategorematik olarak yorumlanmasına bağlıdır. "Anlam" sözcüğünün sinkategorematik olarak yorumlandığı hallerde ne bir yüklemdir, ne de bir funktor.

Şimdi §12'de vardığımız sonuçları sembolik-dilde ifade edebilecek duruma gelmiş bulunuyoruz:

("a", "b",.."x",.."X".. sembollerinin yanısıra bir D_1 üst-diline ait "Anl" ve "anl" ifadelerini kullanacağız).

(1) *"Anl"* yükleminin veya *"anl"* funktorunun anlamı nedir?

(2) *"anl(a)"* ifadesinin anlamı nedir?

(3) "anl('Atom')" ifadesinin anlamı nedir?

(4) *"Anl(a,X)"* veya *"anl(a) = X"*

(5) "(a) (a anlamlıdır) ⊃ (EX)Anl(a,X)" doğru mudur?

veya hiç olmazsa

"(Ea) (EX) (a anlamlıdır. Anl(a,X))" doğru mudur?

(Sembolik-mantığa ait bu özel sembollerin kullanılışları için Bkz. Teo Grünberg, "B.Russell'ın Tasvirler Teorisi", Felsefe Arkivi, 14, s. 138-173).

Bu soruya verilebilecek üç farklı cevap da şöyle sembolize edilebilir:

(i) (a) (a anlamlıdır ⊃ (EX) Anl(a,X))

(ii) (Ea) (EX) (a anlamlıdır. Anl(a,X)).(Ea)–(EX)Anl(a,X)

(iii) —(Ea) (EX) (a anlamlıdır. Anl(a,X))

(6) (a)((EX)Anl(a,X) ≡ a anlamlıdır)

(7) a anlamlıdır $=D_K$ (Ex) Anl(a,x)

Tek tek *felsefe problemleri* "anl(a_1)= ?", "anl(a_2)=?",...; bunların çözümleri de "anl(a_1)=X_1", "anl(a_2)=X_2",... (veya "Anl(a_1,X_1)", "Anl(a_2,X_2)",...) biçiminde dile getirilebilir. "a_i" ile "X_i" sembollerini birer parametre, yani belirtilmemiş birer değişmez (herhangi bir değişmez) olarak kullandığımızda, tek tek felsefe problemlerinin genel olarak "anl(a_i)= ?" şeklinde oldukları söylenebilir. Bu da "anl(a_i)= X" veya buna eşdeğer "Anl(a_i,X) *denkleminin kökünün* (veya köklerinin) bulunması problemi şeklinde de ifade edilebilir.

Genel *anlam-problemi* (yani *"anlam"*ın *anlamı* problemi) ise, '"anl" funktornun veya "Anl" bağlantısının anlamı nedir?' biçiminde dile getirilebilir. Oysa *işlemsel* (*operationel*) bir açıdan "anl" (veya "Anl") sözcüğünün anlamının aydınlatılması, "anl(a_i)= X" (veya "Anl(a_i,X)") biçimindeki denklemlerin köklerinin bulunması için genel bir metodun ortaya konmasından başka bir şey değildir. Böylece *anlam-probleminin tek tek felsefe problemlerinin çözülmesi için genel bir metodun bulunması problemine eşdeğer olduğu* görülür.

§13

1 Başka şekilde belirtilmediği hallerde, "*ifade*" sözcüğünü hep "nesnel-dile ait ifade" anlamında kullanıyoruz.

2 Burada "ifade" sözcüğü, herhangi bir dilsel-ifade mânasında değil, sadece önermenin içinde geçen "söz-bölüğü" (*part of speech*) anlamında kullanılmaktadır.

3 Bkz. §12, n. 6.

4 Farklı "anlam" çeşitlerinin kabul edilmesi halinde, her bir "anlam" çeşidine karşılık ona özgü *ayrı* bir anlam-bağlantısı göz önüne alınmalıdır. *n* çeşit "anlam" halinde, "Anl_1", "Anl_2",..., "Anl_n" gibi n ayrı anlam-bağlantısı olup, bunlar her terimin bir tek 1. çeşitten anlamı, bir tek 2. çeşitten anlamı,... bir tek n. çeşitten anlamı olmasını sağlayacaktır.

5 Anlam-bağlantısının her ifadenin bir tek "anlam"ı olmasını sağlaması, bu bağlantının bir funktor'a (Bkz. §12, n. 6) çevrilebilmesi demektir. Nitekim 'Anl(a,X)' şartı a'nın her bir değerine karşılık X için bir ve yalnız bir tek değer belirliyorsa, o zaman

$$anl(a)=X=_{Dk} Anl\,(a,X)$$

biçimindeki bir tanımla "anl" gibi bir funktor'u (anlam-funktoru'nu) tanımlamak mümkün olur. Her a için *en az bir* X olduğundan, "anl(a)" ifadesi "a" nın her değeri için bir nesneyi gösterir; aynı şekilde her a için *en çok bir* X olduğundan, "anl(a)" ifadesi birkaç nesneyi birden gösteremez. (Her a için *bir ve yalnız bir tek* X'in olması, her a için *en az bir* X'in olması, bir de her a için *en çok bir* X'in olması demektir). Şu halde, "anl(a)" ifadesi "a" değişkeninin *her* değeri için bir ve yalnız bir tek nesneyi gösterir ("anl(a)" ifadesinin değeri!); bu da "anl(a)" nın "a" değişkeninin bütün değerleri için belirlenmiş bir fonksiyonu dile getirmesi, yani "anl" sembolünün hâlis bir *funktor* olması demektir. Böylece sözünü ettiğimiz iki şartın "anl" gibi bir funktorun tanımlanması için *yeterli* olduğu görülür. İmdi bu iki şarttan her ikisinin yerine gelmesinin bu tanım için *gerekli* olduğunu da gösterebiliriz: Nitekim birinci şart yerine gelmiyorsa (yani her a için *en az bir X yoksa*), "anl(a)" ifadesi "a" nın bazı değerleri için hiçbir nesneyi göstermeyecek (yani X ne olursa olsun "anl(a)" ifadesi "a"nın bazı değerleri için hiçbir nesneyi göstermeyecek (yani X ne olursa olsun "anl(a) = X" *yanlış* olacaktır); dolayısıyla mânasız olacaktır. Öbür yandan, ikinci şart yerine gelmiyorsa (yani her a için *en çok bir X yoksa*), o zaman "a" nın bazı değerleri için *iki ayrı X* olabilecektir. a_1 böyle bir değer, X_1 ve X_2 de a_1'in karşılıkları (yani "$Anl(a_1,X_1)$" ve "$Anl(a_1,X_2)$") olsun. X_1 ve X_2

nin birbirinden farklı olduğunu kabul ettiğimizden $X_1 \neq X_2$ dir. Oysa anl(a_1) = X_1 ve anl (a_1) = X_2 olduğundan $X_1 = X_2$ olmalıdır. Şu halde ikinci şartın yerine gelmemesi açık bir *çelişmeye* yol açmaktadır.

6 Bkz. §1, n.2.

7 Bkz. §1, n. 3.

8 Bununla birlikte, günlük dilde ilkece belirsiz sayıda değişik anlamı olan bir takım sözcükler de vardır. Bunlar biryol "bu", "şu", "ben", "sen", "şimdi", "burada",... gibi *"ben'e-bağlı tikeller"* (*egocentric particulars*), bir de ("Ahmet",.. gibi) *özel isimler* (*proper names*) dir. Bu terimlerin anlamı, günlük dile özgü özel bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. (Bu problemi de genel anlam-problemi çerçevesi içinde ilerde ele alacağız. Bkz. Russell, *Inquiry into Meaning and Truth*, s. 108-115 ve *Human Knowledge*, s. 84-93).

9 Bkz. Runes, A.E., *"Semiotic"; "Theory of Signs"*, s. 288-9; *"Scientific Empiricism"; "Unity of Science Movement"*, II, C, s. 186; Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 9, 238; Leblanc, *Deductive Logic*, s. 1 v.ö.
("İşaretler-Teorisi" olarak *semiotik*, ilk defa C.W. Morris (1938) tarafından *pragmatik, semantik* ve *sentaks* olmak üzere üç dala bölünmüştür).

10 *"Pragmatik"* dilsel *davranışların* (eylemlerin) *bilimi* mânasına kullanılmaktadır. Bkz. Carnap, A.E., s. 9 v.ö., 13, 28, 244-5, 250; *"Foundations of Logic and Mathematics"*, s. 4, 5-6; Reichenbach, A.E., s.15, 336-44, 353-4; Leblanc, s. 3 v.ö., 7, 42 v.ö., 104, 106, 108 v.ö.;

11 *"Semantik" anlam-bilimi* mânasında kullanılmaktadır. Bkz. Carnap, *Foundations of Logic and Mathematics*, s. 4; *Introduction to Semantics*, s.9-10, 238; Reichenbach, A.E., s. 15; Leblanc, s. 3 v.ö., 7; Church, A.E., s. 64-8.

12 *"Sentaks"* söz-dizimi (mantıksal söz-dizimi) bilimi mânasında kullanılmaktadır. Bkz. Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 9-11, 239; Reichenbach, A.E., s. 15; Leblanc, A.E., s. 3 v.ö.; Church, A.E., s. 58-63.

13 Bkz. Carnap, A.E., s. 11-3.

14 *Deskriptif-semantik* ile *salt-semantik* ayrımı Carnap taraından yapılmıştır. (Bkz. Carnap, A.E., s. 11-13). Carnap aynı şekilde *deskriptif sentaks* ile *salt sentaks* ayrımını da yapar; *deskriptif semantik, deskriptif sentaks* ve *pragmatiğin* tümünü *"linguistik"* (*linguistics*) adı altında, dil hakkındaki bütün *empirik* araştırmaları içine alan bir bilim halinde birleştirir. Buna göre, 'linguistik' dil-biliminin bütünü değil, sadece bir dalı (empirik bölümü) olur. Tüm dil-bilimi *semiotik* olup, *linguistik* sadece empirik semiotik'ten ibaret kalıyor.

15 Bkz. Carnap, A.E., s. 22 v.ö.

16 Bkz. Carnap, A.E., s. 12. Gerek salt semantik, gerek salt sentaks empirik olgulardan bağımsız *a priori* uğraşılardır. Bu bakımdan bunları *"salt semiotik"* (veya *"teorik semiotik"*) diyeceğimiz dil-biliminin *a priori* bölümünün birer dalı saymalıyız. Ancak Carnap'a göre, salt semiotik

sadece salt sentaksla salt semantik (bir de bu iki bilim dalı arasındaki bağlantıları inceleyen "sistemler teorisi": Bkz. Carnap, A.E., s. 240) ten ibarettir. Biz ise (Martin'i izleyerek, Bkz. *Martin, Toward a Systematic Pragmatics*, s. 3) *salt pragmatik* (teorik pragmatik) diyeceğimiz empirik olmayan *a priori* bir pragmatik dalının mümkün olduğunu sanıyoruz. Buna göre, pragmatiği de (semantik ve sentaks için yapıldığı gibi) *deskriptif pragmatik* (empirik pragmatik) ve *salt pragmatik* (teorik pragmatik, *a priori* pragmatik) diye iki dala ayırıyoruz. Deskriptif pragmatik "kullanan' faktörünü empirik yollarla incelediği halde, *salt pragmatik* (gerek klâsik iktisadın *"homo oeconomicus"*unu, gerek modern iktisadın çeşitli *matematiksel modelleri*'ni andıracak şekilde) kuralları *ideal* "kullananları" hesaba katan ifade edilmiş birer pragmatik dil-sistemi sayılabilir). Anlam-problemi sinkategorematik yorumunda semantik değil, geniş ölçüde *pragmatik* olduğundan, bu problemin bir *felsefe problemi* (yani empirik olmayan bir yolla çözülmesi gereken bir problem) olarak, ancak *salt pragmatiğin* konusuna girdiği kabul edilmelidir.

17 Bir n-li bağlantı-teriminin *tam formülü* (*Vollformel*), bu terimin sağına (parantezler arasında) n değişkeni (veya n tekil-terimi) yazmakla elde edilen önerme-kalıbı (veya önerme) demektir. *(Bkz.* Carnap, *Symbolische Logik*, s. 24*)*. Örneğin "Anl (D_0,a,X)" önerme-kalıbı "Anl" üçlü bağlantı-teriminin bir tam-formülüdür.

18 Bkz. Church, A.E., s.4, n.8.

19 Pragmatik anlam-kurallarında da, D_0 nesnel-dilinin belirtilmesi gerekebilir. Nitekim aynı sözcüğün ayrı iki dilde ayrı anlamda geçmesi, buna karşılık aynı kişinin her iki dili de bilmesi mümkündür. O zaman böyle bir sözcüğün anlamının belirlenmesi için, sadece bu sözcüğü kullanan kimsenin belirtilmesi yetmez, sözcüğün ait olduğu *dilin* de belirtilmesi gerekecektir. Böylece pragmatik anlam-kurallarının (yani pragmatik anlam-bağlantısının tam-formülünün) en genel biçiminin "AnlD_0(K,a,b,X)", yani

"K için a teriminin D_0'da b bağlamındaki anlamı X tir"

olduğunu görüyoruz.

20 Bkz. Carnap, A.E., s.11. Carnap, aynı şekilde, *genel pragmatik* ile *özel pragmatik*, bir de *genel sentaks* ile *özel sentaks* ayrımlarını yapmaktadır.

§14

1 *'Dil-dışı nesne'* (kısaca *'nesne'*) deyimini, inceleme konusu olan nesnel-dile veya böyle bir incelemede kullanılan üst-dile ait olmayan herhangi bir nesneyi (varlığı) göstermek için kullanıyoruz. Buna göre, belli

bir dil açısından "dil-dışı" sayılan bir nesne, bu dilin dışında kalan başka bir dilin bir ifadesi de olabilir. Şu halde, bir nesnenin "dil-dışı" olması (mutlâk mânada) *"dilsel-olmayan"* bir nesne sayılmasını gerektirmez. (İlkece *her* nesne -başka bir nesneyi ifade edebilen- bir sembol olarak kullanılabildiğinden, hiç bir nesne mutlak olarak dilsel-olmıyan bir nesne durumunda değildir).

2 Bkz. Teo Grünberg, Temel-Önermeler", s. 40-3.

3 Matematik felsefesi alınında, *nominalizmin* temsilcisi olarak *Hilbert*'in *formalist okulu* gösterilebilir. (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 15). Öte yandan, bu alandaki çalışmaları ile ün kazanmış modern matematikçi ve mantıkçıların büyük çoğunluğu (Cantor, Poincaré, Frege, Russell, Whitehead, Brouwer, Weyl, Church, Carnap, v.ö.), *kavramcı* bir görüşü savunmuştur. Nominalizmin en zorlu temsilcisi sayılan *Quine* bile matematiğin salt nominalist bir açıdan temellendirilebileceğinden umudunu keserek nominalizme yan çizmiştir.(Bkz. Quine A.E., s. 173-4, *Word and Object*, s. 243 n. 5).

4 Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 128 ("The heroicuor quixotic position is that of the nominalist...")

5 Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 43-7.

6 Kant'ın"noumenon"u (ve genel olarak fiziksel tabiatı aşkın varlıklar) istisnadır. Nitekim bu türlü varlıklar uzay ve zaman dışında kaldığı halde *"somut"* (tözler veya kişiler) olarak yorumlanmaktadır. Ancak bu yazıda tabiat-dışı nesneleri konumuzun içine almadığımızdan, bu istinayı hesaba katmamız gerekli değildir.

7 Bkz. Goodman, *The Structure of Appearance*, s. 46-7.

8 Bu kalkül ilk olarak Lesniewski tarafından (1927) *"Mereology"* adı altında ortaya konulmuş, daha sonra (Lesniewski'den bağımsız olarak) N. Goodman ve H.S. Leonard tarafından (1930) *"bireyler-kalkülü"* (*calculus of individuals*) adı altında geliştirilmiştir. (Bkz. Goodman, A.E., s. 42-51; Quine, *Word and Object*, s. 61).

Bireyler-kalkülünün temeli *"kısım-bütün"* (*part-whole*) bağlantısı (kısaca *"kısmı-bağlantısı"*)dır. Bu bağlantıyı (Goodman'ı izleyerek) '<' sembolü ile gösteriyoruz. Buna göre 'x<y' önermesi, x bireyinin y bireyinin bir *kısmı* olduğunu (veya y bireyinin x bireyini içine alan bir *bütün* olduğunu) dile getirir.

Kısım-bağlantısı herhangi bir bireyin kendi kendinin kısmı sayılacak şekilde yorumlanmaktadır. Verilen bir bireyin kendisinden farklı olan bir kısmına bu bireyin bir *hâlis-kısmı* (proper part) denir. *"Hâlis-kısmı* bağlantısı"nı '<<' sembolü ile gösteriyoruz. Buna göre, x'in y'nin bir hâlis-kısmı olması şöyle tanımlanır:

$x<<y =_{Dk} (x<y).(x \neq y)$

Kısım-bağlantısı şu üç özeliği taşır:

(i) *Refleksiflik-özeliği* (Her birey kendi kendinin kısmıdır):
(x) (x<x)
(ii) *Transitiflik-özeliği* (Her bireyin herhangi bir kısmının bir kısmı bu bireyin gene bir kısmıdır):
(x) (y)z ((x<y).(y<z) ⊃ (x<z))
(iii) *Birbirinin bir kısmı olan herhangi iki birey özdeş olur.*
(x) (y) ((x<y). (y<x) ⊃ (x=y))

Bu üç özeliği birarada taşıyan her bağlantıya bir *"sıralama-bağlantısı"* (*order-relation*); üyeleri arasında böyle bir bağlantı bulunan bir kümeye de bir *"sıralanmış-sistem"* (veya "lineer-olarak sıralanmış-sistemler"den ayırt etmek amacıyla "kısmen-sıralanmış-sistem") denir. Buna göre *somut nesneler* (kısım-bağlantısı gereği) bir sıralanmış-sistemi meydana getirirler.

Kısım-bağlantısı yardımıyla birçok başka bağlantılar tanımlanabilir. Bunların en önemlilerini aşağıda gösteriyoruz.

Ortak bir kısmı olan iki bireye "örtüşen" (*overlapping*) bireyler denir. (*Örtüşme"–bağlantısını*" 'Ört'sembolü ile gösterelim, o zaman:

$x \text{ Ört } y =_{Dk} (Ez) ((z<x).(z<y))$

Hiçbir ortak kısmı olmayan (yani örtüşmüş-olmayan) iki bireye "ayrık" (*discrete*) bireyler denir. Bu bağlantıyı da '⌊' sembolü ile gösterelim, o zaman:

$$x \lfloor y =_{Dk} — (x \text{ Ört } y)$$

Bireyleri düzlem üzerinde bir takım düzlem parçalarıyla temsil edersek, örtüşmüş bireyleri birbirini kesen iki daire ile, ayrık bireyleri kesişmeyen ve birbirine değmeyen iki daire ile gösterebiliriz.

İmdi bireylerin *"toplamı"* da kısım-bağlantısı aracıyla tanımlanabilir. Bunun için de "sıralama-teorisi"ne ait bazı kavramlardan faydalanmamız mümkündür.

K herhangi bir sıralanmış-sistem, M de K'nin herhangi bir alt-kümesi olsun. (K'nin aynı zamanda değişkenlerimizin değerler-alanını tükettiğini, yani "konuşma-dünyamızın" K olduğunu kabul edelim).

O zaman (K sisteminin bir üyesi olan) x_0 gibi bir nesnenin (birey'in) M kümesinin bir *alt-sınırı* (*lower bound, untere Schranke*) olması (bunu 'x_0<(M)' ile gösteriyoruz), bir de x_0 gibi bir nesnenin M kümesinin bir *üst-sınırı* (*upper bound, obere Schranke*) olması (bunu da 'x_0>(M)' ile gösteriyoruz) şöyle tanımlanır:

$$x_0<(M) =_{Dk} (y)\,(y\epsilon M \supset x0<y)$$
$$x_0>(M) =_{Dk} (y)\,(y\epsilon M \supset y<x0)$$

('ϵ' sembolü için Bkz. n. 19).

İmdi K'nın M gibi herhangi bir alt-kümesinin *"en-büyük-alt-sınırı"* (greatest lower bound) (bunu 'ebas' ile gösteriyoruz) veya başka bir deyimle, M'nin *"infimum"*u, *M kümesinin bir alt-sınırı* olmakla birlikte, aynı zamanda *M'nin alt-sınırları kümesinin bir üst-sınırı* olan bir nesne olarak tanımlanır. Buna göre

x_0 M'nin bir "ebas"ıdır$=_{Dk}$ (x_0<(M)). (y) (y<(M) $\supset$ y<x_0)

Aynı şekilde M'nin *"en-küçük-üst-sınırı"* (least upper bound) ("eküs" diyeceğiz) veya *"supremum"*u, *M kümesinin bir üst-sınırı* olmakla birlikte, aynı zamanda *M'nin üst-sınırları kümesinin bir alt-sınırı* olan bir nesne olarak tanımlanır. Yani:

x_0 M'nin bir "eküs"üdür$=_{Dk}$ (x_0>(M)). (y) ((y>(M) $\supset$ x_0<y)

Bu tanımlara dayanarak M kümesinin *en çok bir "ebas"*ı ile *en çok bir "eküs"*ü olabileceği kanıtlanır. Buna göre M kümesinin "bir" ebas veya eküs'ünden değil, doğrudan doğruya *M'nin "ebas"ından* veya M'nin "eküs"ünden söz edilebilir. M'nin "ebas"ını *'eb(M)'* ile, M'nin "eküs"ünü de *'ek(M)'* ile gösterelim. (Burada 'eb' ile 'ek' birer funktor'dur.)

İşte, bireyler-kalkülünde herhangi iki bireyin toplamı, bu iki bireyden meydana gelen kümenin "eküs"ü olarak tanımlanabilir. x ile y'nin "toplam"ını (Goodman'i izleyerek) 'x+y' ile gösterelim. O zaman:

$$x+y =_{Dk} ek(\{x,y\})$$

('{x,y}') ifadesi x ile y nesnelerinden meydana gelen kümeyi gösterir. Bkz. n. 21).

Buna göre, 'x+y' şöyle tanımlanır:

$$x+y =_{Dk} (\imath z)\,(x<z.y<z.(x<u.y<u \supset_u z<u))$$

('ı' harfini tasvirler-teorisindeki "iota-operatörü" (tersiota) olarak kullanıyoruz. '...x...$\supset_x$...x...' ifadesini de Principia Mathematica'yı izleyerek

'(x) (...x...⊃...x...)'ın kısaltması olarak kullanıyoruz. (Bkz. Teo Grünberg', "Bertrand Russell'ın Tasvirler-Teorisi", *Felsefe Arkivi*, sayı 14, s. 145-6, s. 151, n. 19).

Genel olarak "Px" biçimindeki herhangi bir *şartı yerine getiren bütün bireylerin toplamını*, bu şartı yerine getiren bireyler kümesinin "eküs"ü olarak tanımlıyoruz. Bu toplamı '$\sum x$' ile gösterelim, o zaman

$$\sum_{Px} x = {}_{Dk}\ ek(\hat{x}(Px))$$

('$\hat{x}(Px)$)' ifadesi "Px" şartını yerine getiren bütün nesnelerin kümesini gösterir. Principia *Mathematica*'da kullanılan bu ifade şekli Quine tarafından da benimsenmiştir).

Buna göre:

$$\sum_{Px} x = {}_{Dk}\ (\imath z)\ (z \subset \hat{x}(Px).\ (y)(y \subset \hat{x}(Px)) \supset z \subset y))$$

yani

$$\sum_{Px} x = {}_{Dk}\ (\imath z)\ (Pu \supset_u u \subset z).(y)\ ((Pu \supset_u y \subset u) \supset z \subset y))$$

Goodman bireyler-kalkülünde ilkel-terim olarak (kısım-bağlantısını kullanacak yerde) "örtüşme" (overlapping) bağlantısını kullanmıştır. (Bkz. Goodman, A.E., s. 43,). O zaman "kısım-bağlantısı" örtüşme-bağlantısı cinsinden şöyle tanımlanır:

$$x \subset y =_{Dk} (z)\ (z\ Ört\ x \supset z\ Ört\ y)$$

(Bkz. Goodman, A.E., s. 44).

İki bireyin toplamı ise Goodman tarafından (örtüşme-bağlantısı cinsinden) şöyle tanımlanmıştır:

$$x+y = {}_{Dk}\ (\imath z)\ (w\ Ört\ z \equiv {}_{w}w\ Ört\ x\ Vw\ Ört\ y)$$

(Bkz. Goodman, A.E., s. 46. '..x.. ≡ x- -x- -' ifadesini '(x) (..x..≡ - - x- -)'in kısaltması olarak kullanıyoruz).

Goodman ile (onun ardından) Quine, bireylerin "toplam"ı yerine "kaynaşma" (fusion) deyimini de kullanırlar. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 52). Öte yandan, Whitehead de aynı mânada olayların "bir-

leşme" (junction) sinden söz etmişti. (Bkz. Whitehead, *"The Concept of Nature"*, s. 76). Bu filozof iki olayın ("birey"in) *"birleşme"*sini ("toplam"ını) iki ayrı şekilde tanımlar. (Bu iki tanım birbiriyle lojik-eşdeğer olmamakla birlikte, bunların eşdeğerliği Whitehead tarafından bir aksiyom olarak kabul edilmiştir). Bu iki tanımı kendi sembolizmimize göre şöyle dile getirebiliriz:

(i) $x+y =_{Dk} (\imath z)\,(x<z.y<z.—(Eu)\,(u<z.u \sqsupset x.u \sqsupset y))$

(ii) $x+y =_{Dk} (\imath z)\,(z \text{ Ört } x.z \text{ Ört } y. — (Eu)\,(u<z.u \sqsupset x.u \sqsupset y))$

Whitehead herhangi iki olayın bir "birleşme"si olduğunu kabul etmiyor; oysa Goodman'e göre, her zaman iki bireyin bir toplamı vardır. İmdi, Goodman'in bireyler-kalkülünde herhangi iki bireyin *toplamı* ("eküs"ü) olduğu gibi, bunların bir de "ebas"ı vardır. Goodman x ve y gibi iki bireyin "ebas"ına bu iki bireyin *"çarpımı"* (product) demekte, bu çarpımı da 'xy' şeklinde göstermektedir. (Bkz. Goodman, A.E., s. 45). Buna göre:

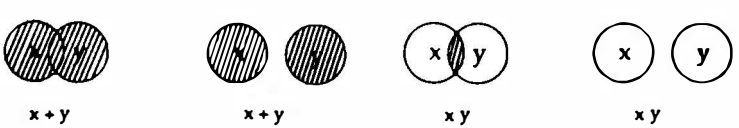
$$xy =_{Dk} \text{eb}\,(|x,y|)$$

yani

$$xy =_{Dk} (\imath z)\,(z< x.z <y.\,(u< x.u <y \supset_u u< z))$$

İmdi modern matematikte, herhangi iki üyesinin hem bir "eküs"ü, hem de bir "ebas"ı olan bir sıralanmış-sisteme bir *"örgü"* (*lattice, Verband*) denir Goodman'in bireyler-kalkülünde de herhangi iki bireyin hem bir "toplam"ı, hem de bir "çarpım"ı vardır. Buna göre, bu kalkülün konusu olan her sistem (örneğin "somut nesneler kümesi") bir *"örgü"* (*lattice*) sayılabilir. Buna karşılık, Whitehead'in olaylar-sistemi (herhangi iki olayın "birleşme"si mümkün olmadığından) bir "örgü" meydana getirmezler. (Bireyler-kalkülüne konu olan her sistem bir "örgü" olmakla birlikte, "atomsal" olmaması yüzünden, bir *"Boole-örgüsü" değildir.*

Bireyler-kalkülünde her bireyi, daha önce yaptığımız gibi, bir düzlem parçası ile temsil edersek, iki birey'in "toplam"ı ile "çarpım"ını aşağıdaki diagramların çizilmiş yüzeyleri ile gösterebiliriz.

9 x_0 herhangi bir birey olduğunda, bu bireyin bütün kısımlarının toplamı x_0 ile özdeştir, yani

$$\Sigma x = x_0$$
$$x < x_0$$

dır. Bunu şöyle kanıtlıyabiliriz:

$$\Sigma x =_{Dk} (\imath z)\,(u{<}x_0 \supset_u u{<}z).(y)\,((u{<}x_0 \supset_u u{<}y) \supset z{<}y))$$
$$x{<}x_0$$

Bu toplamı x_1 ile gösterelim, yani '$x_1 = \Sigma x$' yazalım. O zaman amacımız
$x{<}x_0$

$x_1 = x_0$ olduğunu göstermekten ibaret olacaktır. '$(\imath z)\,(\ldots z \ldots) = x_0$' ifadesi '$(z)\,(\ldots z \ldots \equiv z = x_0)$' ifadesine eşdeğer olduğundan (Bkz. Teo Grünberg, A.E. s. 152):

(1) $(z)\,(((u{<}x_0 \supset_u u{<}z).(y)\,((u{<}x_0 \supset_u u{<}y) \supset z{<}y)) \equiv (z = x_1))$

elde edilir. İşte bu öncüle dayanarak '$x_0 = x_1$' sonucunu çıkaracağız. (1) önermesinde z değişkeni yerine x_1 değerini koyarsak (yani z/x_1 sübstitüsyonu yaparsak), "tümelin-özelleştirilmesi" (*universal instantiation*) çıkarımı gereği.

(2) $((u{<}x_0 \supset_u u{<}x_1).(y)\,((u{<}x_0 \supset_u u{<}y) \supset x_1{<}y_0)) \equiv (x_1 = x_1)$
elde edilir.
'$x_1 = x_1$' bir totoloji olduğundan, (2)'den şu sonuç çıkar:

(3) $(u{<}x_0 \supset_u u{<}x_1).(y)\,(u{<}x_0 \supset_u u{<}y) \supset x_1{<}y_0)$
(3) ten de
(4) $u{<}x_0 \supset_u u{<}x_1$
ve
(5) $(y)\,((u{<}x_0 \supset_u u{<}y) \supset x_1{<}y_0)$
elde edilir.
(6) $x_0{<}x_0 \supset x_0{<}x_1$ (4.ten u/x_0, tümelin-özelleştirilmesi)
(7) $x_0{<}x_0$ (sıralama-bağlantısının (i) özeliği)
(8) $x_0{<}x_1$ (6. ve 7. den *modus ponens*)
(9) $(u{<}x_0 \supset_u u{<}x_0) \supset x_1{<}x_0$ (5. ten y/x_0, tümelin-özelleştirilmesi)
(10) $u{<}x_0 \supset_u u{<}x_0$ (totoloji)

(11) $x_1<x_0$ (9 ve 10. dan modus ponens)
(12) $x_0=x_1$ (8. ve 11. den, sıralama-bağlantasının (iii) özeliği). (İ.K.)

10 Bu deyim Quine'ındır. Bkz. (Quine, *Word and Object*, s. 51-2.

11 Bkz. Goodman, A.E., s. 94.

12 "Yaşantılar" (experiences) da fiziksel olaylar gibi dört-boyutlu bir uzay-zaman çerçevesi içinde yorumlanabilir; ancak yaşantıların kapladığı uzay-zaman bölgeleri fiziğin objektif uzay-zamanı içinde değil, *sübjektif* (psikolojik, fenomenolojik) uzay ve zamanın içinde yer alır. "Sübjektif uzay" görme-alanı-visual field-, işitme-alanı-auditive ve field–, dokunma-alanı-tacitile field-,.. gibi duyusal alanlardan meydana gelir. İmdi *bütün yaşantıların* -birer *somut bilinç-verisi* olarak-(sübjektif) "zaman" içinde olduğu genel bir şekilde kabul edildiği halde, hepsinin (sübjektif) "uzay"ın da içinde bulunduğu söylenemez. Nitekim bir "düşünme", "bilme", "inanma", "şüphe-etme" veya "isteme" akt'ının, hattâ bir "sevinç" veya "üzüntü" duygusunun böyle bir "uzay"ın içinde belli bir "yer" kapladığının öne sürülmesi gülünç olsa gerek.

Bu durumu göz önünde tutarak, fiziksel olayların sübjektif alandaki karşılığı olarak bütün yaşantıları sayacak yerde, sadece bunların bir alt-öbeğini meydana getiren *"duyuverileri"* (sense data) ile yetinmeyi düşünebiliriz. O zaman "psikolojik olay" (sübjektif olay fenomenolojik olay) deyimini bütün yaşantılara uygulamaktan vazgeçip, onu sadece duyuverilerine ("lokalize duygular" dahil) sınırlamalıyız. Böyle bir yorum Ryle'in görüşüne de uyabilir. (Bkz. Ryle, *The Concept of Mind*). Nitekim Ryle, sübjektif uzay içinde yerleştiremediğimiz veya yerleştirmekte güçlük çektiğimiz yaşantıların hemen hepsini birer *"yatkınlık"* (disposition) olarak yorumlamaktadır. Bir yatkınlık ise herhalde ('somut' sözcüğünün normal kullanımları açısından) *somut* bir nesne olmasa gerek. İmdi herhangi bir nesneyi yatkınlık saymak, onu (önünde sonunda birer yatkınlıktan ibaret olmayan) başka nesnelere "indirgemek" (yani bu nesneler cinsinden "tanımlamak" -nesnel-tanımlama-) demektir. Kendileri yatkınlıktan ibaret olmayan yaşantılara ("indirgenemez" yaşantılar) da Ryle "oluntu" (*episode*) demektedir. İşte *bilinç* alanına (fenomenolojik alan) ait *asıl somut nesneler* Ryle'ın "oluntu" (*episode*)larından ibaret olsa gerek.

13 *"Eşkuşatımlı fiziksel nesnelerin aynılığı"* "ayırdedilemezlerin aynılığı" (*identitas indiscernabilium*) ilkesinin özel bir hali sayılabilir.

14 K belli bir takım nesnelerin kümesi olsun. O zaman K kümesine ait nesnelerin "somut" olduğunu formel olarak şöyle tanımlıyabiliriz:

K kümesine ait her nesnenin bir *"somut nesne"* olmasını 'Som(K)' ile, x ve y gibi herhangi iki nesnenin *"eşkuşatımlı"* olmasını da 'Ekş(x,y)' ile dile getirelim. O zaman

$Som(K)=_{Dk}(x)\,(y)\,(x \in K.y \in K.Ekş(x,y) \supset x=y)$

şeklinde bir tanım elde edilir.

15 'Yargı' sözcüğünü §1 n.4'te belirttiğimiz gibi, sübjektif birer yaşantı olan yargılama-akt'ları için değil, bu akt'ların *soyut*, ideal ve objektif "anlam" veya "içerik"lerini göstermek için kullanıyoruz. (Modern Anglosakson mantıkçılarının bu mânada *'proposition'* terimini kullandıklarını da aynı notta belirtmiştik).

16 *'Küme'* sözcüğünü teknik bir terim olarak İngilizce *'set'* (Almanca *'Menge'*, Fransızca *'ensemble'*) teriminin karşılığı olarak kullanıyoruz. Georg Cantor'dan bu yana matematikte yaygın olan bu terimin yerine (aynı mânada olmak üzere), mantık ve felsefede öteden beri 'sınıf' (*class*) terimi kullanılmaktadır. Biz ise hem 'set' hem de 'class' terimlerinin karşılığı olarak aynı sözcüğü (*'küme'* sözcüğünü) kullanacağız.

17 Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 114-5.

18 x gibi bir nesnenin belli bir K kümesine ait bir *soyut nesne* olduğunu 'Syt(x,K)' şeklinde dile getirelim. O zaman şöyle bir tanım yapılabilir:

$Syt(x,K)=_{Dk}(x \in K).(Ey)\,(y \in K.Ekş(x,y).x \neq y)$

19 *'Üye'* sözcüğünü burada kümeler-teorisi anlamındaki "element" (öğe) mânasında kullanıyoruz. Kümeler-teorisinde x gibi bir nesnenin bir K kümesinin "üye" (element)si olması 'x∈K' biçiminde dile getirilir. '∈' sembolü "üyelik-bağlantısını" gösterir. (Bu sembol kopula'yı ifade eden Grekçe 'ἐστὶ'-dır sözcüğünün ilk harfi olan "epsilon" harfinden türetilmiştir).

'...x...' belli bir şartı dile getiren bir "önerme-kalıbı" (örneğin 'x ölümlüdür') olsun. O zaman *"kaplamsal-soyutlama"* denilen bir işlem aracıyla bu *şartı yerine getiren bütün nesnelerin kümesi* (örneğin "ölümlü olan bütün nesnelerin kümesi") elde edilebilir. n. 8'da belirttiğimiz gibi, bu kümeyi '$(\hat{x})$ (...x...)' (örneğin '$(\hat{x})$ (x ölümlüdür)' biçiminde gösteriyoruz. Buna göre,

$$z \in \hat{x}(....x...) \equiv ...\,z\,...$$

eşdeğerliği geçerlidir. Bu eşdeğerliğe dayanarak '$z \in \hat{x}$(....x...)' ifadesinden '...z...' ifadesine geçişi sağlayan dönüştürmeye *Quine* tarafından *"somutlama"* (concretion) denilmiştir. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 237). Örneğin, böyle bir "somutlama" sonucunda *'Sokrates* $\in \hat{x}$ *(x ölümlüdür)'* (yani 'Sokrates ölümlüler kümesinin bir üyesidir') önermesini *'Sokrates ölümlüdür'* önermesine dönüştürebiliriz. Bu iki önerme *eşdeğer* olmakla birlikte *anlamdaş değildir*; çünkü birincisi "ölümlüler-kümesi" gibi bir "tümel"in (soyut nesnenin) varlığını içerdiği halde, ikincisi

("somutlanmış" şekil) hiç de böyle bir soyut nesnenin (kümenin) varlığını içermiyor.

20 "Rekürsif tanımlar" için Bkz. Church, "Recursion, definition by": Runes, *Dictionary of Philosophy*, s. 265-6.

21 Her "salt-kaplamsal küme"nin bir *soyut nesne* olduğunu şöyle kanıtlıyabiliriz:

X herhangi bir salt-kaplamsal küme, V de bütün salt-kaplamsal kümelerin kümesi olsun. O zaman n. 18'deki tanım gereği X'in soyut olması

$$Syt(X,V) =_{Dk} X \epsilon V.(EY)\ (Y \epsilon V.Ekş(X,Y).X \neq Y)$$

biçiminde dile getirilir. İmdi Y olarak X kümesinin bütün alt-kümelerinin kümesini alalım. (L gibi bir kümenin bir K kümesinin bir *alt-kümesi* olması 'L⊂K' biçiminde dile getirilir. Bu bağlantı da 'L $\subset$K$=_{Dk}$ (x) (x ϵL $\supset$ x ϵK)' şeklinde tanımlanır. Buna göre her küme kendi kendinin bir alt-kümesi olur. Bir kümenin kendisinden farklı olan bir alt-kümesine ise bu kümenin bir *"halis alt-kümesi"* denir. L'nin K'nin bir "halis alt-kümesi" olması 'L $\subset$ K' biçiminde dile getirilir).

Cantor'un gösterdiği gibi, hiçbir kümenin bütün alt-kümelerinin kümesi kendisiyle *'güçdeş"* (eşsayılı) olamadığına göre, X ile Y kümeleri de eşsayılı olamazlar. Dolayısiyle X ile Y özdeş değildir. X ≠Y.

Öte yandan, X ile Y kümeleri "eşkuşatımlı"dır. Ekş (X,Y). Y kümesi de X gibi bir "saltkaplamsal küme"dir, Y ϵV. (İ.K.)

Özel olarak x gibi bir tek üyesi olan kümeyi göz önüne alalım. Böyle bir küme '{x}' ile gösterilir. (Genel olarak $x_1, x_2, ..., x_n$ gibi sonlu sayıda üyelerden meydana gelen küme '{$x_1, x_2, ..., x_n$}' biçiminde dile getirilmektedir.) {$x_1, x_2, ..., x_n$}$=_{Dk}$ (ιZ) (yϵZ $\equiv_y$ (y=x_1V y=x_2 V... V_y=x_n)).) x kümesinin alt-kümelerinin kümesi (boş-küme 'Λ' ile gösterildiğinde) {{x}, Λ}, yani 2-üyeli bir kümedir. (Genel olarak n-üyeli bir kümenin alt-kümelerinin kümesi 2^n-üyeli bir kümedir. n=1 için 2^1=2, n= 0 için 2^0=1 olur. Nitekim gösterdiğimiz gibi 1-üyeli bir kümenin alt-kümelerinin kümesi 2-üyelidir. 0-üyeli kümenin (boş-küme Λ) hiçbir üyesi olmadığı halde, bu kümenin alt-kümelerin kümesi (2^0=1'e uygun olarak) 1-üyeli bir kümedir. Bu küme de {Λ} yani tek üyesi Λ (boş-küme) olan kümedir). İşte {x} kümesinin *soyutluğu* onunla eşkuşatımlı olan {{x}, Λ} kümesinden farklı olmasıyla belgelenir. ({x}'in *soyutluğu* bir de (tipler-teorisi ile Zermelo kümeler-teorisinden türeyen teorilerin çoğunda kabul edilen) "tek-üyeli olan hiçbir küme kendi üyesi ile özdeş değildir" ({x}≠x) ilkesi yardımıyla gösterilebilir. Ancak bu halde biraz değişik bir "soyutluk-ayracı"na başvurmalıyız: "Bir nesnenin soyut olması, bu nes-

nenin kendi kuşatımı ile özdeş olmaması demektir.") *Boş-kümenin* soyutluğu ise asıl soyutluk tanımımız gereğince şöyle anlaşılır: Λ ile {Λ} kümeleri her birinin kuşatımı boş olduğundan "eşkuşatımlı" olmakla birlikte birbirinden (kümeler-teorisi açısından) farklıdır. Λ ≠ {Λ}. (İ.K.)

22 Bunlar arasında ilk olarak *"sayılar"* Frege tarafından birer küme olarak açıklanmıştır. Frege'ye göre, bir "sayı" (kardinal-sayı) belli bir küme ile "güçdeş" (*gleichmaechtig*) olan bütün kümelerin kümesi demektir. (İki kümenin *"güçdeş"* olması da, bu iki küme arasında "bire-bir" bir tekabülün kurulabilmesi demektir). Buna göre, güçdeş kümelerin üye sayısı aynı olacağından, güçdeş kümelere "eşsayılı" kümeler de denilebilir). Örneğin:

$0 =_{Dk} \hat{Z}\ (\text{—}\ (Ex)\ (x \epsilon\ Z))$

$1 =_{Dk} \hat{Z}\ ((Eu)\ (x \epsilon\ Z \equiv_x x=u))$

$2 =_{Dk} \hat{Z}\ ((Eu)\ (Ev)\ (x \epsilon\ Z \equiv_x x=u\ V\ x=v)).\ (u \neq v)$

$3 =_{Dk} \hat{Z}\ ((Eu)\ (Ev)\ (Ew)\ (x \epsilon\ Z \equiv_x x=u\ V\ x=v\ V\ x=w).\ (u \neq v.v \neq w.w \neq u))$

.....

.....

.....

Daha sonra *"bağlantılar"* ("kaplam-olarak-bağlantılar" -relations-in-extension- olarak) C.S. Peirce tarafından *diziler*'den meydana gelen birer küme şeklinde yorumlanmıştır. Bir *"dizi"* (*sequence, Folge, suite*) birbiri ardından gelen bir takım nesnelerden meydana gelen bir sistem demektir. Aynı bir nesnenin belli bir dizi içinde "tekrarlanması" mümkündür. Örneğin: x;y;z;x;x;u;v dizisinde x nesnesi üç defa tekrarlanmaktadır. Belli bir nesnenin bir dizi içinde her bir "geçiş" (*occurrence*)i, bu dizinin ayrı bir *"üye"*si sayılmalıdır. Örneğin, yukarıda gösterilen dizi içinde aynı x nesnesi dizinin 1. üyesi, 4. üyesi ve 5. üyesi olarak geçmektedir.

Diziler üyelerinin sayısına göre 1-li, 2-li,...,n-li,.. diziler olmak üzere sınıflandırılabilir. İşte 2-li bağlantılar her üyesi bir 2-li dizi olan birer küme, 3-lü bağlantılar her üyesi bir 3-lü dizi olan birer küme,...,n-li bağlantılar her üyesi bir n-li dizi olan birer küme,... olarak yorumlanabilmektedir. Öyle ki B bir n-li bağlantı ise, bu bağlantı ("kaplam-olarak-bağlantı" anlamında) '$B(x_1,x_2..,x_n)$' n-li önerme-kalıbını "doyuran" (*satisfying*) bütün n-li dizilerin kümesi sayılır. (Belli bir n-li dizinin verilen bir n-li önerme-kalıbını *doyurması*, bu önerme-kalıbında 1. değişkenin yerine dizinin 1. üyesinin bir adı, 2. değişkenin yerine dizinin 2. üyesinin bir adı,... ve n. değişkenin yerine de dizinin n. üyesinin bir adının konulmasıyla elde edilen önermenin doğru olması demektir. Örneğin: Ali Ahmet'in babası ise, bu iki kişi-

den (bu sırada) meydana gelen 2-li dizi 'x y'nin babasıdır' önerme kalıbını *doyurur*).

2-li dizi" diyecek yerde çokluk "*sıralanmış-çift*" (*ordered pair*) deyimi kullanılmaktadır. Buna göre, her 2-li bağlantı, o bağlantının karşılığı olan bir *önerme-kalıbını doyuran sıralanmış-çiftlerin kümesi* olarak yorumlanır. Örneğin "baba" bağlantısı (kaplam-olarak-bağlantı mânasında), 'x y'nin babasıdır' önerme-kalıbını doyuran sıralanmış-çiftlerden başka bir şey değildir.

İmdi Peirce'ın bağlantıları dizi-kümelerine geri götürmesi, bağlantıların salt kaplamsal kümelere geri götürülmesi problemini tam olarak çözmüyor. Nitekim dizilerin kendileri birer küme olarak yorumlanmadıkça, bağlantılar da salt-kaplamsal kümeler haline sokulamıyor. İşte bu son adım da atılabilmiştir. İlk olarak N. Wiener (1914) x ve y gibi iki nesneden meydana gelen sıralanmış-çifti {{x}, {y, Λ}} kümesi şeklinde yorumlamıştır. 1. üyesi x, 2. üyesi de y olan sıralanmış-çift eskiden (Frege ve Peano'yu izleyerek) 'x;y' biçiminde dile getirildiği halde, son zamanlarda bunun yerine '<x,y>' ifade şekli kullanılmaktadır. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 257). Buna göre, Wiener'in metodu şöyle bir tanımla dile getirilebilir:

$$\langle x,y\rangle =_{Dk} \{\{x\}, \{y,\Lambda\}\}$$

Daha sonra ise Kuratowski sıralanmış-çifti şöyle tanımlamıştır:

$$\langle x,y\rangle =_{Dk} \{\{x\}, \{x,y\}\}$$

Wiener ile Kuratowski'nin tanımları birbirinden farklıdır. Ama hangisinin "doğru", hangisinin "yanlış" olduğunun sorulması mânasızdır. Sıralanmış-çiftin tanımında (daha doğrusu "açıklanma"sında) güdülen amaç (Quine'ın belirttiği gibi), <x,y> nin şu tek özelliği taşımasını sağlamaktan başka bir şey değildir:

$$(x)\,(y)\,(u)\,(v)\,(\langle x,y\rangle = \langle u,v\rangle \supset x=u.y=v)$$

Oysa gerek Wiener'in gerek Kuratowski'nin tanımı (hattâ her ikisinden farklı olan başka birçok tanımlar) bu özelliği sağlamaktadır. (Bkz. Quine, A.E., s. 257-260).

Böylece bütün 2-li bağlantılar "kaplam-olarak-bağlantılar" manasında) Peirce-Wiener veya Peirce-Kuratowski metodu aracıyla birer salt-kaplamsal küme olarak yorumlanabilmektedir. 3-lü 4-lü,...n-li,... bağlantılara gelince; onlar da şu şekilde salt-kaplamsal kümelere geri götürüle-

bilir: $x_1;x_2,...;x_n$ gibi herhangi bir n-li dizi $<x_1,1>$, $<x_2, 2>$,..,$<x_n,n>$ sıralanmış-çiftlerin kümesi olarak tanımlanır.

$$x_1;x_2;...x_n =_{Dk} \{<x_1,1>, <x_2,2>,..,<x_n,n>\}$$

1, 2, ...,n sayıları ise Frege'nin metoduyla (daha önce gösterdiğimiz gibi) birer salt-kaplamsal küme olarak tanımlanabildiğinden, n-li dizimiz de bu şekilde bir salt-kaplamsal küme haline girmiş olur. İmdi her n-li bağlantı (Peirce metoduyla) bir takım n-li dizilerin bir kümesi sayılabildiğinden, bu bağlantılar da genel bir şekilde birer salt-kaplamsal küme olarak yorumlanabilmektedir. (İ.K.)

'$...x_1,...x_2,...x_n....$' herhangi bir n–li önerme-kalıbı ise, bu önerme-kalıbını doyuran n-li dizilerin kümesi olarak yorumlanan n-li bağlantı '$\hat{x}_1\hat{x}_2...\hat{x}_n(...x_1,...x_2,...x_n...)$' ifadesi ile gösterilir Bu konuda şöyle bir teorem vardır:

$$(z_1;z_2;...z_n \in \hat{x}_1\hat{x}_2...\hat{x}_n(...x_1,...x_2,...x_n...)) \equiv (...z_1..z_2...z_n...)$$

özellikle 2-li bağlantıların halinde:

$$<u,v> \in \hat{x}\hat{y}(....x..y...) \equiv ...u..v...$$

Örneğin:

$$<\text{Ali, Ahmet}> \in \hat{x}\hat{y}(x \text{ y'nin babasıdır}) \equiv \text{Ali Ahmet'in babasıdır.}$$

Son olarak "fonksiyon"ların (kaplam-olarak-fonksiyonlar mânasında) da ne şekilde salt-kaplamsal küme sayılabileceğini gösterelim. Örnek olarak 'Ahmet'in babası' gibi bir ifadenin belirlediği *"baba" fonksiyonunu* ("baba" bağlantısını değil) göz önüne alalım. Bu fonksiyonu belirtmek üzere 'Ahmet'in babası' ifadesini (matematiksel kullanımlara uygun olarak) 'bab (Ahmet)' biçiminde sembolize edelim. Burada 'Ahmet' adı yerine 'x' gibi bir değişken koymakla 'bab (x)' ifadesini elde ederiz. İmdi 'bab(x)=y' ifadesi bir 2-li önerme kalıbıdır. Nitekim 'x' ve 'y' değişkenleri yerine birer ad (örneğin 'Ahmet' ve 'Ali' adlarını koyduğumuzda, bu ifade 'bab(Ahmet) = Ali' (yani 'Ahmet'in babası Ali'dir') gibi bir önerme haline girer. O zaman 'bab(x) = y' önerme-kalıbı yukarıda gösterdiğimiz şekilde belli bir 2-li bağlantıyı, $\hat{x}\hat{y}$(bab(x)=y) bağlantısını belirler. Bu bağlantı ise *"çoğa-bir"* (*many-one*) bir bağlantıdır.

Z gibi bir küme bir 2-li bağlantı ise, Z'nin *"çoğa-bir"*, *"bire-çok"* ve *"bire-bir"* olması sırasıyla şöyle tanımlanır:

Z *"çoğa-bir"*dir= $_{Dk}$ (x) (u) (v) (<x,u>$\in$ Z<xv>$\in$Z $\supset$ u=v)
Z *"bire-çok"*tur= $_{Dk}$ (x) (u) (v) (<u,x>$\in$Z.<vx>$\in$ Z $\supset$ u=v)
Z *"bire-bir"*dir=$_{Dk}$ Z çoğa-bir'dir. Z bire-çok'tur.

Buna göre, "baba" bağlantısının (yani "$\hat{x}\hat{y}$(bab(x)=y"nin) "çoğa-bir" olduğu şöyle anlaşılır: Herkesin ancak bir tek babası olabiliğinden, x'in babası hem u hem de v ise, u ile v'nin özdeş olması gerekecektir. Bu ise söz konusu bağlantının "çoğa-bir" olması demektir. İşte söz konusu $\hat{x}\hat{y}$(bab(x)=y) çoğa-bir 2-li bağlantısı, 'bab(x)' ifadesinin belirlediği *"fonksiyon"* (kaplam-olarak-fonksiyon) sayılmaktadır.

Genel olarak 'f(x)' biçimindeki bir ifadenin belirlediği "fonksiyon", 'f(x)=y' önerme kalıbının belirlediği $\hat{x}\hat{y}$(f(x)= y) çoğa-bir 2-li bağlantısı olarak yorumlanır. Böylece herhangi bir tek-değişkenli fonksiyon (kaplam-olarak fonksiyon mânasında) bir 2-li bağlantı, dolayısıyla bir salt-kaplamsal küme sayılabilir.

'f(x_1,x_2,...,x_n)' biçimindeki bir ifadenin belirlediği *"n-değişkenli fonksiyon"* ise, buna benzeyerek 'f(x_1x_2,..,x_n) = y' n+1 li önerme-kalıbının belirlediği n+1 li bağlantı, yani $\hat{x}_1\hat{x}_2...\hat{x}_n\hat{y}$(f($x_1$,$x_2$,...,$x_n$)=y) olarak yorumlanır. 'f(x_1,x_2,...,x_n)' ifadesi değişkenlerinin belli değerleri için bir tek değer aldıkta, söz konusu n+1 li bağlantı 2-li bağlantılara özgü olan "çoğa-bir" olma özeliğinin bir genelleşmesi olan şu özeliği taşır:

n+1 li bağlantımızı 'Z' ile gösterelim, o zaman söz konusu özelik şöyle dile getirilir.

(x_1)...(x_n) (u) (v) (x_1;..;x_n; u $\in$ Z). (x_1;..;x_n; v $\in$ Z) $\supset$ u=v)

İşte herhangi bir *n-değişkenli fonksiyon*, bu özelliği taşıyan bir n+1 li bağlantıdan başka bir şey değildir.

Son olarak "tümel" ("soyut nesne") durumunda olan dilsel *ifade-tipleri*'ni (sözcük-tipleri, terim-tipleri, önerme-tipleri, v.ö.) inceleyelim. (Bkz. §1, n.2). İmdi her ifade-tipinin, örneğin 'masa' sözcük-tipinin birçok "ifade-örnekleri" vardır. Kâğıt üzerinde mürekkep izlerinden, kara tahta üzerinde tebeşir izlerinden veya fiziksel uzay içinde ses dalgalarından ibaret olan bu ifade-örnekleri birer "somut, nesne" (birer fiziksel nesne veya olay) durumundadır.

İfade-tipleri çeşitli şekillerde yorumlanabilir:

(1) Bir *"ifade-tipi"*, herhangi bir somut nesnenin bu ifadenin bir "örneği" (ifade-örneği) sayılması için söz konusu somut nesnenin taşıması gerekli ve yeterli olan bir özellik demektir. Bu özellik somut nesnenin "biçim" (shape)inden başka bir şey değildir. Örneğin 'masa' sözcük-tipini göz önüne alalım. x gibi herhangi bir somut nesnenin (bir mürekkep izi veya bir ses) bir 'masa' sözcük-örneği sayılması için bu nesnenin belli bir "biçimi" olmalıdır. (Gerekli şart!) Üstelik bu biçimde olan her somut nesne bir 'masa' sözcük-tipi sayılıyorsa (yeterli şart!) söz konusu "biçim" (özelwik) tanımlamak istediğimiz *'masa' sözcük-tipi* olur. (Bu yorum en tabii olanıdır).

(2) Bir *"ifade-tipi"*, bu ifadenin bütün "örnekleri" (ifade-örnekleri) nin kümesi demektir. Örneğin 'masa' sözcük tipi, bütün 'masa' sözcük-örneklerinin kümesinden ibarettir. Bu yorum gereği her "ifade-tipi" salt-kaplamsal bir küme sayılmaktadır. Ancak bu yorumun kabul edilmesi mümkün değildir. Nitekim böyle bir yorumlamada hiçbir "örneği" olmayan (yani hiçbir zaman kullanılmayan) bütün ifadelerin "ifade-tipi" *boş-küme* olacağından, bunların hepsinin de *aynı "ifade-tipinden"* sayılması gerekecekti. Örneğin, hiç bir tabii dilde 100 (ve daha çok) harfli "sözcükler" (burada 'sözcük' terimini, aralıksız harf veya fonem dizileri manasında kullanıyoruz) kullanılmadığından, 100 harfli belli bir "sözcük" ile 100.000 harfli *başka* bir "sözcük" *aynı* "sözcük" ("sözcük-tipi" manasında) sayılacaktı. Bu ise saçmadır.

(3) Bir *ifade-tipi"*, bu ifadeyi meydana getiren harf veya fonemlerin ("harf-tipleri" veya "fonem-tipleri" manasında) dizisi demektir. "Harf-tipleri" (veya "fonem tipleri") ise şu iki ayrı şekilde yorumlanabilir:

(a) Bir *"harf-tipi"* (veya fonem-tipi"), herhangi bir somut nesnenin (bir "yazı-izi" (*inscription*)nin veya "ses (*noise*)in bu harfin (fonemin) bir örneği ("harf, örneği" veya "fonem-örneği") sayılması için bu somut nesnenin taşıması gerekli ve yeterli olan özellik ("biçim") demektir.
(b) Bir *"harf-tipi"* (veya "fonem-tipi"), bu harfin (fonemin) bütün "örnekleri" (harf-örnekleri veya fonem-örnekleri)nin kümesi demektir. İmdi bu son yoruma (2) yorumuna yapılan itiraz yapılamaz; çünkü her dilin harf veya fonemleri sınırlı sayıda olduğu gibi, her birinin hiç olmazsa bir kez – alfabe sayımında– kullanıldığı meydandadır.

Böylece "ifade-tipleri"nin birbirinden farklı olmakla birlikte hepsi de yasaya uygun olan üç şekilde yorumlanabileceğini görüyoruz. Bu yorumlar (1), (3a) ve (3b)'dir. (1) yorumunda her ifade-tipi bir özelik (içlem), (3a) ile (3b) yorumlarında ise bir küme (kaplam) sayılır. Ancak (3a) halinde ifade-tipleri (özelik-kümeleri olarak) salt-kaplam-

sal olmayan birer küme oldukları halde, (3b) halinde *salt-kaplamsal küme* durumundadırlar. Bu yönden pek ilgi çekici saydığımız (3b) yorumu Quine tarafından yapılmıştır. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 194-5).

23 "Modern mantıkçı ve matematikçiler *'özelik'* (property) sözcüğünü çok geniş bir mânada kullanırlar. Öte yandan *'nitelik'* (quality) sözcüğünün (bu çevrelerde) artık pek kullanılmadığı, daha doğrusu, ancak özel mânalarda (özellikle "duyusal-nitelikler" anlamında) kullanıldığı söylenebilir. Biz de bu yazıda teknik terim olarak 'nitelik' sözcüğü yerine 'özelik' sözcüğünü kullanacağız.

24 'Sokrates ölümlüdür' ile 'Sokrates ∋ ölümlülük' önermeleri birbiriyle eşdeğer olmakla birlikte, *anlamdaş değildir*. Nitekim birincisi bir özne-yüklem önermesi, ikincisi ise bir bağlantısal-önermedir.

'...x...' biçimindeki her 1-li önerme-kalıbından, *"içlemsel-soyutlama"* (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 164 v.ö.) denilen bir işlemle belli bir özelik elde edilebilir. '...x...' önerme-kalıbının belirlediği bu özelik (Quine'e göre) 'x[...x...]' ile gösterilir. Örneğin 'x ölümlüdür' önerme-kalıbından "içlemsel-soyutlama" sonucunda elde edilen özellik 'x[x ölümlüdür]' şeklinde dile getirilir. Bu özellik ise "ölümlülük" veya "ölümlü-olma özeliği"nden başka bir şey değildir. Genel olarak x[...x...], *"...x... şartını yerine getiren x gibi bir nesne olma özelliği"* olarak yorumlanır.

Genel olarak n-li bir önerme-kalıbından da "n-li içlemsel-soyutlama" diyeceğimiz bir işlemle belli bir n-li bağlantı ("içlem-olarak bağlantı" *"relation-in-intension"*) elde edilebilir. '...x_1...x_2...x_n...' herhangi bir n-li önerme-kalıbı ise, bu kalıbın belirlediği n-li bağlantı '$x_1,x_2...x_n$[...x_1..x_2...x_n...]' şeklinde gösterilir. Örneğin, 'x y'nin babasıdır' 2-li önerme kalıbından, 2-li içlemsel-soyutlama sonucunda, xy [x y'nin babasıdır] bağlantısı elde edilir. Bu ise "baba" bağlantısı ("içlem-olarak-bağlantı" mânasında)ndan başka bir şey değildir.

İçlemsel-soyutlama konusundaki en önemli teorem şudur:

$$\exists x\,[...x...] \equiv ...z...$$

Örneğin:

Sokrates ∋ x[x ölümlüdür] ≡ Sokrates ölümlüdür.

Bu işleme "1-li içlemsel-soyutlama" diyebiliriz. Söz konusu teoremin "n-li içlemsel soyutlama" halleri için genelleştirilmesi mümkündür. Ancak bunu yapabilmek için, "içlem-olarak-bağlantıları" ("kaplam-olarak

bağlantılar"ın onları "doyuran" nesne-dizilerinin birer kümesi saydığımız gibi) bunları doyuran nesne-dizilerinin birer özeliği olarak yorumlamamız gerekecektir. Örneğin, xy [x y'nin babasıdır] bağlantısı <x,y> dizisinin bir özelliği olur. Buna göre, yukarıdaki teoremin n-li içlemsel-soyutlama halindeki genelleştirilmiş şekli şöyle olur.:

$$z_1;z_2;...;z_n \ni x_1x_2...x_n[...x_1..x_2...x_n...] \equiv ...z_1..z_2...z_n...$$

Örneğin:

<Ahmet, Ali> ∋ xy [x y'nin babasıdır] ≡ Ahmet Ali'nin babasıdır.

Quine n-li içlemsel-soyutlama işlemini n= 0 hali için de genelleştirmiştir. (Bkz. Quine, A.E., s. 165). Bir n-li önerme-kalıbı n sayıda farklı serbest değişkeni olan (ve bu değişkenlerin tümel veya varlıksal-operatörlerle bağlanmasıyla birer önerme haline giren) bir ifade olduğuna göre, bir 0-lı önerme-kalıbı hiçbir değişkeni olmayan bu türden bir ifade, yani bir önerme olur. Buna göre, 0-lı içlemsel-soyutlama, '....' gibi bir önermeden '[....]' ile gösterilen bir soyut nesnenin elde edilmesinden ibarettir. İşte bir önermenin 0-lı içlemsel-soyutlama ile belirlediği bu soyut nesne, önermenin "anlam"ı ("içeriği") durumunda olan "yargı" olarak yorumlanır. (Bkz. n. 30).

Böylece 'içlem' (*intension*) terimini en genel şekilde, *"n-li içlemsel-soyutlama işleminin n-li önerme-kalıplarına (n= 0, 1, 2, 3,...) uygulanmasıyla elde edilen soyut nesneler"* şeklinde tanımlayabiliriz. Buna göre, *"özelikler"* 1-li içlemler, *"bağlantılar"* (içlem-olarak-bağlantılar) 2-li, 3-lü,... içlemler, *"yargılar"* da 0-lı içlemler olarak tanımlanabilir.

25 Y gibi bir özeliğin kaplamını 'kp(Y)' ile gösterelim. O zaman

$$kp(Y)=_{Dk} \hat{x}\,(x \ni Y)$$

26 Y gibi bir kümenin kuşatımını 'kş(Y)' ile gösterelim. O zaman

$$kş(Y)= \Sigma_{x \ni Y} kş(x)$$

27 Bkz. n. 21.

28 Genel olarak 'F' ve 'G' birbiriyle *eşdeğer* olmakla birlikte, *L-eşdeğer* (lojik-eşdeğer) olmayan iki yüklem olduğunda, x [Fx] ile x[Gx] özelikleri "kaplamdaş" (ve dolayısıyla "eşkuşatımlı"), ama birbirinden farklı olan iki özelik durumundadır.

'F' ile 'G' gibi iki (1-li) yüklemin "eşdeğer" olması, 'Fx $\equiv_x$ Gx'in doğru olması demektir. 'F' ile 'G' nin "L-eşdeğer" olması ise, Fx $\equiv_x$ Gx'in L-doğru (lojik, doğru, analitik-doğru) olması demektir.

29 "İçlem-olarak-fonksiyoniar" çoğa-bir içlem-olarak-bağlantılar şeklinde yorumlanır.

30 '...' gibi herhangi bir önermenin dile getirdiği "*yargı*"yı (Quine'ı izleyerek) '[....]' şeklinde göstereceğimizi n. 24'ün sonunda söylemiştik. Örneğin, 'Sokrates ölümlüdür' önermesinin dile getirdiği "yargı" '[Sokrates ölümlüdür]' ifadesi ile gösterilir.

'....' (örneğin: 'Sokrates ölümlüdür') ile '[....]' ('[Sokrates ölümlüdür]') ifadelerinin karıştırılmaması, birbirinden kesin olarak ayırt edilmesi gerekir. Nitekim birincisi (gramer bakımından) bir "önerme", ikincisi ise bir "isim" (*noun*) görevindedir. Biri bir *iddiayı* dile getiriyor, ötekisi ise bir nesneyi (bir soyut nesne olan bir "yargı"yı) *adlandırıyor*. Birinci ifade (nesnel-dile ait) hiçbir önermenin "özne"si olamaz; ikincisi ise bazı önermelerin öznesi olabilir. Örneğin, '[Sokrates ölümlüdür]' ifadesi 'Ahmet Sokrates'in ölümlü olduğuna inanıyor' önermesinin "özneler"inden biridir. Nitekim, bu önermeyi 'Ahmet [Sokrates ölümlüdür]'e inanıyor' şeklinde yorumlayabiliriz; çünkü '[Sokrates ölümlüdür]' ifadesi, "*Sokrates'in ölümlü olması*" (*"that Socrates is mortal"* veya *"Socrates's being mortal"*, Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 165) anlamına gelir. İmdi 'Ahmet [Sokrates ölümlüdür]'e inanıyor' önermesi, "özneleri 'Ahmet' ile '[Sokrates ölümlüdür]' terimleri olan bir "bağlantısal-önerme"dir. Bu önermedeki bağlantı-terimi (yüklem) 'inanıyor' sözcüğüdür. Bu bağlantı-terimini sembolik olarak 'İn' ile gösterelim. O zaman önermemiz şu biçime girer:

İn (Ahmet, [Sokrates ölümlüdür])

Genel olarak '....' herhangi bir önerme olduğunda, 'Ahmet....'ya inanıyor' önermesi

İn (Ahmet, [....])

şeklinde yorumlanmalıdır. Böylece "yargı"ların birer bağlantısal–önerme olan "inanma-önermeleri"ne konu olduklarını görüyoruz.

İmdi "yargılar" yalnız "inanma-önermeleri"nin değil, her türlü "*yargısal-tavır*" (*propositional attitude*) *önermelerinin* konusudur. Bu önermeler 'Ahmet ....'ya inanıyor', 'Ahmet ....'yı biliyor', 'Ahmet ....'yı kabul ediyor',' Ahmet .....'yı öne sürüyor', 'Ahmet ....'ı söylüyor','Ahmet....dan şüphe ediyor','Ahmet....yı soruyor',.... çeşidinden psikolojik

önermeler demektir. Bütün bu önermeler ("inanma-önermeleri" gibi) bir öznesi 'Ahmet' gibi bir kişi-adı, öbür öznesi de '[....]' gibi bir "yargı"-adı olan birer bağlantısal-önerme sayılabilir. Bu önermelerdeki bağlantı-terimi (yüklem) ise, söz konusu "yargısal-tavrı" (inanma, bilme, sanma, sorma, söyleme, şüphe etme, v.ö.) dile getirir. Bu bağlantı-terimini 'Y' ('yargısal-tavır') ile, söz konusu kişi adını da 'X' ile gösterseк, yargısal tavır önermelerinin genel biçimi 'Yt(X,[....])'olur.

İmdi yargısal-tavır önermelerini, bir *kişi* ile bir *"yargı"* arasındaki bir bağlantı olarak yorumlayacak yerde, bunları bir *kişi* ile *"önerme"* arasındaki bir bağlantı sayıp sayamıyacağımız sorulabilir. Böyle bir yorum yasaya uygun olsaydı, yargısal-tavır önermesinin genel biçimi 'Yt(X,'....')', veya 'C' herhangi bir önermeyi gösteren bir (üst-dile ait) sembol olduğunda, 'Yt(X,C)' olur. O zaman da "yargılar"dan söz edilmesine pek lüzum kalmıyacaktı. Ancak bu son yorum şöyle bir güçlükle karşılaşır:

Örneğin:

(1) Einstein maddenin enerjisinin, kütlesi ile ışık hızının karesinin çarpımına eşit olduğunu öne sürdü.

(2) Einstein 'maddenin enerjisi kütlesi ile ışık hızının karesinin çarpımına eşittir' önermesini öne sürdü.

şeklinde yorumladığımızı düşünelim. Oysa (1) *doğru*, (2) ise *yanlıştır*. Nitekim Einstein gerçekten böyle bir iddiada bulunmuş, ama (2)'de sözü geçen "Türkçe önermeyi" evetlememiştir. Şu halde böyle bir yorumun yasaya uygun olmadığını düşünebiliriz. (Yargısal-tavır önermelerinin yorumlanması konusunda analitik felsefe çevrelerinde bitmez tükenmez tartışmalar oluyor. Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 53-5; Church, "On Carnap's Anaysis of Statements of Assertion and Belief"; Carnap, "On Belief-Sentences, Reply to Alonzo Church"; Quine, *Word and Object*, s. 200-26).

§15

1 Dilsel-ifadeler üzerine söz etmeye yarayan dillerin ("üst-diller") olduğunu biliyoruz. Ama bu çeşit dilleri incelemek için kullandığımız üst-dil ("2. dereceden üst-dil") açısından, bu dillerin de "dil-dışı nesneler"den söz ettiğini söyleyebiliriz. (Bkz. §14, n. 1). Örneğin: D_0 herhangi bir dil, D_1 dili D_0'dan söz etmeye yarayan 1. dereceden bir üst-dil, D_2 dili ise D_1 dilinin "semantik" (veya "pragmatik") yapısını incelemek için "kullandı-

ğımız" 2. dereceden üst-dil olsun. O zaman D_2 dili açısından, D_1 diline ait bütün ifadeler birer "dilsel" ifade olduğu halde, bu ifadeler tarafından gösterilen D_0 diline ait ifadeler *"dil-dışı" nesne* sayılmalıdır.

2 Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler Teorisi", s. 138-9.

3 Carnap *'designator'* ve *'designatum'* deyimlerini çok geniş bir manada kullandığı halde (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 6-7, s. 166 n); 'name' ve 'nominatum' deyimlerini sadece sözünü ettiğimiz "gösterme-bağlantısı"nın ön ve ard-üyeleri manasında kullanmıştır (Bkz. Carnap, A.E., s. 96 v.ö.). Strawson ise bu son manada *'uniquely referring expression'* ve *'referent'* deyimlerini kullanmıştır. (Bkz. Strawson, "On Referring", s. 21 v.ö.). *Schwayder 'uniquely referring expression'* yerine ve büsbütün aynı manada olmak üzere *'ostensible referring expression'* (kısaca 'o.r.e.') deyimini teklif etmiştir. (Bkz. Schwayder, "Modes of Referring and the Problem of Universals", s. 7 v.ö.).

4 Bkz. §13, (2)

5 $(x)\ (y)\ (Gst_D(K,a,b,x).Gst_D(K,a,b,y) \supset x=y)$

6 Bkz. §12, n. 6 ve §13, n. 5.

7 $(Ex)\ (gst_{D,K,b}(a)=x) \supset$ a ifadesi D-dilinde bir terimdir.

8 a D-de bir tekil-terimdir$=_{Dk}(Ex)\ (EK)\ (Eb)\ (gst_{D,K,b}(a)=x)$

9 *'Ad'* ('name') sözcüğü mantıkçılar tarafından pek çeşitli mânalarda kullanılmıştır. J. S. Mill bu sözcüğü en geniş mânada almış, her türlü "terimler" için 'ad' sözcüğünü kullanmıştır. Böylece Mill 'tekil ad' (*'singular name'*, *'individual name'*) deyimini "tekil-terim" anlamında; 'genel ad' (*general name*) deyimini de "genel-terim" anlamında kullanır. (Bkz. *Mill, System of Logic*, s. 23 v.ö., s. 27 v.ö.).

Frege (Bkz. Frege, "On Sense and Nominatum", s. 86) ve Church (Bkz. *Mathematical Logic*, s. 3 v.ö.) 'ad' sözcüğünü çok geniş bir mânada kullanırlar. Carnap bu mânada (n. 3'te belirttiğimiz gibi) 'göstersel-ifade' (*'designator'*) deyimini kullanmakta, 'ad' sözcüğünü de yalnız "tekil-terim" anlamında yorumlamaktadır.

Biz ise 'ad' sözcüğünü geniş mânada (Carnap gibi) "tekil-terim" anlamında kullanmakla birlikte, bu sözcüğü bir de dar mânada yalnız "ben'e-bağlı olmayan tekil-terim" anlamında kullanacağız.

Quine 'ad' sözcüğünü daha dar bir mânada, "ilkel basit terim" anlamında kullanır. (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 12 v.ö.; *Word and Object*, s. 180 v.ö.).

Bu sözcüğü en dar mânada kullanan filozof ise Russell'dır. Russel'ın *"özel-adlar"*ını (proper names), ancak dolaysız-olarak tanınan (*known by acquaintance*), dolayısıyla varoluşu şüphe götürmeyen nesne-

leri göstermek için kullanılan "ilkel basit tekil-terimler" diye tanımlayabiliriz. (Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 143-4).

10 Bkz. §13.

11 Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 138.

12 *'Parça'* (segment) teriminin anlamını örneklerle aydınlatıyoruz:

'Atak' ifadesini göz önüne alalım. Bu ifade dört harften kurulu bir "4-lü harf-dizisi"dir. Bu ifadenin "parça"larını tüketici bir şekilde şöyle sıralayabiliriz:

(i) Tek-harfli parçalar.
'a','t','k'

(ii) İki-harfli parçalar (2-li diziler).
'at', 'ta', 'ak'

(iii) Üç-harfli parçalar (3-lü diziler).
'ata', 'tak'

(iv) Dört-harfli parçalar (4-lü diziler).
'atak'

Buna karşılık, 'ka' (harflerin sırası değiştiğinden) ve 'atk' ('t' ve 'k' harfleri 'atak' ifadesinde ardışık olmadığından) ifadeeri 'atak' ifadesinin "parça"ları değildir.

'Atak' ifadesinin kendisi de 'atak'ın bir parçası sayıldığına göre, her ifadenin kendi kendinin bir 'parça"sı olduğu görülür. Öte yandan, bir ifadenin parçası olmakla birlikte bu ifade ile özdeş olmayan bir ifadeye ilk ifadenin bir *"halis parça"*sı denir. Örneğin: (i), (ii) ve (iii) ifadeleri 'atak' ifadesinin halis parçaları, (iv) ifadesi ise (yani 'atak' ifadesinin kendisi) 'atak'ın bir parçası olmakla birlikte bir halis parçası değildir.

13 Bir terimin "ilkel" (*primitive*) ve "türetilmiş" olması, bu terimin içinde kullanıldığı dile göre değişebilir. Belli bir dil içinde "ilkel" olarak kullanılan bir terim, başka bir dildeki kullanılışında "türetilmiş" bir terim durumuna girebilir. Örneğin: Günlük dilde sayı-adları ('bir', 'iki', 'üç',..) "ilkel" oldukları halde, *Principia Mathematica* dilinde "türetilmiş" terim durmundadırlar.

14 Bkz. §14, n. 22.

15 Bkz. Lewis, "The Modes of Meaning", s. 239.

16 Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", s. 38, 41, 47.

17 Bkz. §12, n. 6.

18 Söz konusu dört koordinat r_1,r_2,r_3 ve r_4 sayılarından ibaret olsun. O zaman $r_1;r_2;r_3;r_4$ dizisi ilgili bölgeciğin bir "ad"ı olur. Bu *bölgecik* te x ise:

$$Gstd('r_1;r_2;r_3;r_4',x)$$

olur. Geniş bir *"bölge"*yi ise kurulu olduğu tek tek bölgeciklerin koordinatlarının kümesi aracıyla adlandırabiliriz. x gibi belli bir bölgenin

koordinatları $B(r_1;r_2;r_3;r_4)$ gibi bir önerme kalıbını doyuran 4-lü sayı-dizileri şeklinde belirlenmiş olması halinde:

GstD ('$r_1;r_2;r_3;r_4$ ($B(r_1;r_2;r_3;r_4)$)',x)
olur.

19 Bkz. Carnap, *Symbolische Logik*, s. 138 v.ö.).

20 Bkz. §2, n.1.

21 Bkz. §13, n. 8. Russell'ın *'ben'e-bağlı tikeller'* (*egocentric particulars*) dediği bu sözcüklere; Reichenbach tarafından 'örnek-yansıtan sözcükler' (*'token-reflexive words'*, Bkz. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, s. 284 v.ö.); *Goodman* ve onun ardından Quine tarafından da *'gösterge sözcükleri'* (*'indicator words'*, Bkz. Goodman, *Structure of Appearance*, s. 290 v.ö.; Quine, *Word and Object*, s. 101, 163, 173 n. 185 n.) denilmektedir.

22 Bu deyim Quine'ındır. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 100 v.ö.).

23 Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", s. 38.

24 "Salt gösterici yol" diyebileceğimiz (I) şekli ilkece yeterli bir belirtme yolu değildir. Bu yolun "kökel belirsizliği"ni bir örnekle şöyle canlandırabiliriz:

A gibi bir kimsenin rastladığı B gibi başka bir kimseye bir arada karşılaştıkları bir tavşanı "salt gösterici yolla" göstermek istediğini, B'nin de A'nın bu davranışıyla kastettiği nesneyi tahmin etmeye çalıştığını düşünelim. A'nın bu davranışında uzattığı işaret parmağının doğrultusunun tavşanın başından geçtiğini de kabul edelim. Buna göre, A'nın kastetmesi mümkün olan nesneler şunlardır:

a) A'nın işaret parmağının doğrultusundaki *"tavşan"*ın kendisi.
b) Bu tavşanın o andaki *"tavşan-katmanı"*nı (Bkz. §14, n. 10).
c) A'nın işaret parmağının doğrultusundaki *"tavşan başı"*.
d) Bütün tavşanların (bireyler-kalkülü anlamındaki) toplamından meydana-gelen (somut) "dağınık bütün" (*"tavşanlar-toplamı"*).
e) *"Tavşan-olma özeliği"*. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 52-53).

Görüldüğü gibi, B'nin (A hakkında tamamlayıcı bilgisi olmadan, özellikle, A'nın "tavşan-katmanı", "tavşan-toplamı" ve "tavşan-olma özelliği" gibi nesnelerden söz etmeye alışkın bir filozof olup olmadığını bilmeden) gerçekten hangi nesnenin gösterilmek istenildiğini kestirmesi mümkün olmayacaktır.

25 Bkz. §14, n. 19, n. 22; "içlemsel soyutlma" için de Bkz. § 14, n. 24.

26 Burada *'funktor'* terimini, § 12, n. 6 ve § 13, n. 5'teki mânasından daha geniş bir mânada olmak üzere, herhangi bir "fonksiyon"u dile getiren bir ifade anlamında kullanıyoruz. Bu bakımdan, 'B(x,y)' gibi bir 2-li önerme-kalıbının bir "funktor"u belirlemesi için, 'B' nin "çoğa-bir olması, yani

(x) (y) (z) (B(x,y).B(x,z) ⊃ y=z)

şartının yerine gelmesi yeter. (Carnap, 'funktor' terimini yalnız sözü geçen dar mânada kullandığı halde, Curry bu sözcüğü son derece geniş bir mânada bütün "operatör"ler için kullanılır. Bkz. *Curry* ve *Feys, Combinatory Logic*, s. 24--25.

27 Bkz. Carnap, *Symbolische Logik*, s. 65. Curry ise aynı anlamda 'kapanış' (closure) deyimini kullanır. (Bkz. Curry ve Feys, A.E., s. 15, 24)

28 Bkz. Tarski, "The Concept of Truth in Formalized Languages", s. 172-174; Quine, *Mathematical Logic*, s. 283-284.

29 Örneğin: Bkz. Rosenbloom, *Elements of Mathematical Logic*, s. 152.

30 Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler Teorisi", s. 143 v.ö.

31 Bkz. Quine, *Mathematical Logic*, s. 33-37.

32 Bkz. Quine, A.E., s. 284; *Word and Object*, s. 143 v.ö., s. 190.

33 Bkz. n. 31.

34 Bkz. §13, (4), (5).

35 Bkz. §13, n. 8.

36 Quine 'burada' sözcüğünü bir "tekil-terim" değil, bir *"genel-terim"* saymıştır. Buna göre, *'bu F'* biçimindeki herhangi bir *"işaret tekil-terimi"*:

(ıx) (Fx.(x buradadır))

(yani "şimdi-burada olup F özelliğini taşıyan nesne") biçimindeki bir "tekil-tasvir" şeklinde yorumlanabilir. Örneğin: *'Bu elma'* deyimi:
(ıx) (x bir elmadır). (x buradadır))

biçimine çevrilebilir. İmdi böyle bir yorum açısından *'burada'* bir "ben'e-bağlı *tekil-terim*" olmamakla birlikte, gene de *"ben'e-bağlı"*dır. ("Ben'e-bağlı *genel-terim*"!). İşte *"gösterge sözcüğü"* deyimini (ister "tekil-terim", ister "genel-terim" durumunda olsun) bütün "ben'e bağlı" sözcükler için kullanıyoruz. Buna göre, 'burada' sözcüğünün bir "gösterge-sözcüğü" olduğunu söyleyebiliriz. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 163 ve s. 185, n. 5).

§16

1 "Tekil-terim" ve "genel-terim" ayrımı gelenekseldir. J.S.Mill bu ayrımın temel bir önemi olup terimlerin ilk büyük ayrımı sayılabileceğini söyler. (Bkz. Mill, *System of Logic*, s. 27). Modern mantıkta ise, Russell'ın "tipler-teorisi" gereğince ortadan kaldırılmış olan bu geleneksel ayrım, daha sonra Quine tarafından yeniden yerleştirilmiştir. Biz de bu konuda Russell'ı değil, Quine'ı izliyoruz.

2 *'Belirtme'* sözcüğünü burada *'denotare'*nin karşılığı olarak kullanıyoruz. Ancak bu terim mantıkta pek çeşitli mânalarda, özellikle 'gösterme', 'uygulanma' ve 'kaplam' anlamında kullanılmıştır. Örneğin: 'Sokrates ölümlüdür' önermesini göz önüne alalım. 'Sokrates' tekil-terimi Sokrates'i "gösterir"; 'ölümlü' genel-terimi ise aynı Sokrates'e "uygulanır". Bu genel terimin "kaplam"ı da (üyelerinden biri Sokrates olan) bütün ölümlülerin kümesinden ibarettir. İşte 'belirtme' sözcüğü her üç anlamda da kullanılmıştır. Bir yandan 'Sokrates' adının Sokrates'i "belirttiği" öbür yandan da 'ölümlü' teriminin gerek tek tek (somut) ölümlüleri (özellikle Sokrates'i), gerek bütün ölümlülerin kümesinden ibaret (soyut) nesneyi "belirttiği" söylenir.

'Belirtme' sözcüğü bir de (dördüncü bir mânada) herhangi bir genel-terim ile bu terimin kaplamının herhangi bir alt-kümesi arasındaki bağlantıyı dile getirecek şekilde kullanılır. Bu son manada 'ölümlü' gibi bir genel-terimin (yalnız tek tek ölümlülerle bütün ölümlülerin kümesini değil) "hayvanlar"ı, "omurgalılar"ı, "memeliler"i "insanlar"ı, "Asyalılar"ı, "Malezyalılar"ı v.b. ölümlüler-kümesinin çeşitli alt-kümelerini "belirttiği" söylenmiştir.

Beşinci bir mânada da 'belirtme' sözcüğü bazen bir genel-terimle o terimin ifade ettiği özelliği taşıyan "mümkün" nesneler ("gerçekleşmemiş mümkünler" – *"unactualized possibles"*) arasındaki bağlantıyı dile getirecek şekilde kullanılmıştır. Örneğin: Goblot 'insan' teriminin Ütopya adasında oturanları da "belirttiğini" söylemiştir. (Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 102).

Ayrıca birçok mantıkçı 'belirtme' sözcüğünü birkaç mânada birden kullanmıştır. Özellikle J.S. Mill bu sözcüğü hem ikinci, hem birinci mânada (yani gerek "uygulanma", gerek "gösterme" anlamında) kullanır. (Bkz. Mill, A.E., s. 28, 108). Goblot bu sözcüğü birinci, dördüncü ve beşinci mânada kullanmıştır. Örneğin: bu filozof 'insan' teriminin "Pierre"i, "Paul"ü, "Sokrates"i, "Don Quixotte"u, Avupalıları, zencileri ve kızılderilileri, "Salente"de ve Ütopya adasında oturanları "belirttiğini" söylemiştir. (Bkz. Goblot, A.E., s. 102).

Öte yandan, Russell (Bkz. "On Denoting") ve Church (Bkz. *Mathematical Logic*, s. 4) 'belirtme' sözcüğünü yalnız birinci manada, yani "gösterme" anlamında kullanır.

Martin 'çoğul belirtme' (multiple denotation) deyimini uygulanma" anlamında, 'tekil belirtme' (singular denotation) deyimini de "gösterme" anlamında kullanmıştır. (Bkz. Martin, "Truth and Denotation", s. 27, 99-100). Martin 'belirtici ifadeler' (*denoting expressi-*

ons) deyimini herhangi bir nesneyi (ister "tekil-belirtme", ister "çoğul-belirtme" yolu ile) belirtebilen ifadeler için kullanır. Buna göre, Martin'in "belirtici-ifadeler"i bizim "terim" dediğimiz ifadelerden başka bir şey değildir).

Carnap (Bkz. *Meaning and Necessity*, s. 97, n. 1) ve Quine (Bkz. *Word and Object*, s. 90, n. 1) ise 'belirtme' sözcüğünü kullandıkları halde (birincisi "uygulanma", ikincisi de "gösterme" anlamında), yanlış anlamaya yol açmamak amacıyla, bu çok-anlamlı sözcüğü kullanmaktan vazgeçmişlerdir.

Biz de Carnap ve Quine'ı izleyerek, *'belirtme'* sözcüğünü teknik bir terim olarak (yani özel bir "anlam-bağlantısı" anlamında) hiç kullanmamak isterdik. Ancak bu §'ta aynı terimle hem "gösterme"yi, hem de "uygulanma"yı dile getirmek istediğimizden, Mill ile Martin'i izleyerek, 'belirtme' sözcüğünü kullanmak zorunda kaldık.

Böylece 'a terimi x nesnesini *belirtir*" ifadesini , 'a x'i gösterir veya a x'e uygulanır' anlamında kullanacağız. Aynı mânayı Mill (Bkz. A.E., s. 27) 'a terimi x nesnesi hakkında doğru olarak evetlenir' (*is truly affirmed of*) şeklinde; Lewis de (Bkz. "The Modes of Meaning", s. 238) 'a terimi x nesnesine kuralınca uygulanır' (*applies correctly*) şeklinde dile getirmişlerdi.

3 Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler Teorisi", s. 144-162. § 15'te "tekil-terimler'i her zaman bir nesneyi gösterecek şekilde tanımlamıştık. Bu §'ta ise, hiçbir nesneyi "göstermeyen" tekil-terimlerin de bulunduğunu göz önünde tutarak, daha genel bir tanım yapmaya çalışacağız.

4 Bkz. Robinson, *Definition*, s. 20.

5 Bu örnek Quine'dan alınmıştır.

6 Salt-sentaks'ta bir yandan "kurma-kuralları" (*formation rules*), öbür yandan "dönüştürme kuralları" (*transformation rules*) vardır. Bu kuralların birincileri, inceleme konusu olan nesnel dile ait herhangi bir ifadenin "biçimi"ini tesbit etmeye yarayan bir "karar-verme yöntemi"ni; ikincileri ise bu dile ait önermelerden dedüktif çıkarımlar yapmaya yarayan bir "kanıtlama yöntemi"ni meydana getirir. (Bkz. §6, n. 1). Buna göre, verilen bir ifadenin "salt biçimi gereği" bir tekil-terim olması, ne empirik belgeleme yollarına, ne de dönüştürme kurallarına başvurmadan, sadece kurma-kuralları yardımıyla bu ifadenin bir tekil-terim olduğuna karar-verilebilmesi demektir.

7 Mill bir *"tekil-terim"*i aynı mânada ancak bir tek nesneyi belirtebilen bir terim olarak; bir *"genel-terim"*i de aynı mânada belirsiz sayıda nesneyi belirtebilen bir terim olarak tanımlar. (Bkz. Mill, A. E., s. 27).

8 Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 153-5, s. 155, n. 24.

9 Klasik mantıkta önermeler "nicelik" bakımından *"tümel-önermeler"* (örneğin: 'Bütün insanlar ölümlüdür'), *"tikel-önermeler"* (örneğin: 'Bazı insanlar erdemlidir') ve *"tekil-önermeler"* (örneğin: 'Sokrates ölümlüdür') olmak üzere üç öbeğe ayrılır. Tümel-önermelerle tikel-önermeler birbirine dönüştürülebildiğinden ('(x)Fx' biçimindeki bir tümel-önerme '—(Ex)—Fx' biçimindeki bir tikel-önermeye; '(Ex) Fx' biçimindeki bir tikel-önerme de '—(x)—Fx' biçimindeki bir tümel-önermeye dönüştürülebilir) bu iki türlü önerme arasındaki ayrım temel bir ayrım değildir. Bu bakımdan, modern mantıkta tümel-önermelerle tikel-önermeler *"genel-önermeler"* adı altında aynı öbekte toplanmaktadır. Buna karşılık "genel-önermeler"le "tekil-önermeler" birbirine çevrilememektedir. Şu halde bu son iki önerme türü arasındaki ayrımı temel bir ayrım sayabiliriz. Ancak, ileride göreceğimiz gibi, herhangi bir dilin bütün önermelerini tüketici bir şekilde "genel-önermeler"le "tekil-önermeler"e ayırmak mümkün değildir. Bu bakımdan, bir "genel-önerme"yi tekil-önermeye çevrilemeyen bir önerme olarak (veya bir "tekil-önerme"yi genel-önermeye çevrilemeyen bir önerme olarak) tanımlayamayacağımızdan, her ikisini de ayrı ayrı tanımlamamız gerekecektir.

İmdi "tekil-önermeler" ile "genel-önermeler" arasındaki ayrım, birincilerin konusunun *bir tek* nesneden, ikincilerin konusunun ise *birçok* nesneden ibaret olması değildir. (Her önerme, ister "tekil" ister "genel" olsun, belli bir tek veya birçok nesne hakkında belli bir iddiayı dile getirir. Bu nesne veya nesneler önermenin "konu"sunu meydana getirir). Konusu birçok nesneden meydana gelen "tekil-önermeler" olduğu gibi, konusu bir tek nesneden ibaret olan "genel-önermeler" olduğunu gösterebiliriz.

Örneğin: 'Erenköy, Göztepe ile Suadiye arasındadır' önermesi ('Erenköy', 'Göztepe', 'Suadiye' ve arasında' terimlerinin "ilkel" sayılması şartıyla) *üç* nesne hakkındaki bir iddiayı dile getirdiği halde bir "genel-önerme" değil, bir "tekil-önerme"dir.

Öte yandan, "konuşma-dünya"sı (*universe of discourse*) bir tek nesneden ibaret olan D gibi bir dil olduğunu düşünelim. 'x' D-diline ait bir değişken, 'mavi' de bu dile ait bir "ilkel-terim" olsun. O zaman '(x) (x mavidir)' önermesi, D-dilinde bir "genel-önerme" olmakla birlikte, yalnız bir tek nesne (konuşma-dünyasının kurulu olduğu nesne) hakkındaki bir iddiayı dile getirir. Başka bir deyimle, bu önerme, konusu bir tek nesneden ibaret olan bir genel-önerme örneğidir. (Söz konusu biricik nesne mavi renkli ise, '(x) (x mavidir)' önermesi üstelik "doğru" olur).

Bu iki türlü önerme arasındaki temel ayrımı ise şöyle dile getirebiliriz:

Bir *"tekil-önerme"*, konusunu meydana getiren bir nesneden, ancak bu nesnenin bir "ad"ını (yani bu nesneyi gösteren bir "tekil-terim"i) kullanmak suretiyle söz edebildiği halde; bir *"genel-önerme"*, konusunu meydana getiren nesne veya nesneleri hiç adlandırmadan (yani bu nesneyi veya nesneleri gösteren hiçbir tekil-terim kullanmadan) onlardan söz edebilir.

Buna göre, verilen bir önermenin bir "tekil-önerme" sayılabilmesi için, bu önerme konusuna giren her nesneye karşılık o nesneyi gösteren bir "tekil-terim"i içine almalıdır. Bu tekil-terimlerin her biri söz konusu tekil-önermenin bir *"özne"*sidir.

İmdi, bu durumu göz önünde tutarak, bir "tekil-önerme"yi, içinde bir "tekil-terim" geçen bir önerme olarak tanımlamayı düşünebiliriz. Ancak böyle bir tanım hiç de yasaya uygun olmazdı. Nitekim, hiçbir tekil-terimi içine almayan tekil-önermeler olduğu gibi, içinde bir tekil-terim geçmekle birlikte "tekil-önerme" sayılmayan önermeler de vardır.

Örneğin:

(1) $(Ey)\,(Fx \equiv_x x=y).\,Gy)$

biçimindeki bir önermeyi göz önüne alalım.'F' ve 'G' terimlerinin "ilkel" olduğunu kabul edersek, (1) önermesinin içinde hiçbir "tekil-terim"in geçmediği söylenebilir. Oysa (1) önermesi '$G(\imath x)\,(Fx)$' (yani 'Gs' biçimine çevrilebilir. (Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler Teorisi", s. 161). Şu halde, (1)'i bir genel-önerme değil, bir *tekil-önerme* saymamız gerekecektir. (Bkz. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, s. 264). Böylece (1), içinde hiç bir tekil-terim geçmeyen bir tekil-önerme örneğidir. İşte (1) türünden önermelerin bulunduğunu göz önünde tutarak, bir "tekil-önerme"yi, *içinde bir tekil-terim geçen* bir önerme şeklinde değil de, içinde bir tekil-terimin geçtiği bir önermeye *"çevrilebilen"* bir önerme olarak tanımlamalıyız. İki ifadenin birbirine "çevrilebilmesi"ni ise şöyle tanımlayacağız:

D gibi belli bir dili göz önüne alalım. D-dilinin her ifadesi bir veya (sonlu sayıda) birkaç "basit-ifade"den (veya "sembol"den) meydana gelir. D'nin basit-ifadelerinin de "ilkel basit-ifadeler" (ilkel-semboller) ve "türetilmiş basit-ifadeler" (türetilmiş-semboller) olmak üzere iki öbeğe ayrıldığını daha önce belirtmiştik. İmdi, sadece "ilkel basit-ifadeler"den kurulu bir ifadeye, *"D-dilinde ilkel-işaretleme (primitive notation) biçiminde dile getirilmiş ifade"* diyoruz. (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 26-7). D-diline ait herhangi bir ifade "D-de ilkel-işa-

retleme biçiminde dile getirilmiş bir ifade"nin kısaltması sayılabilir. Bu son ifadeye de ilk ifadenin *"D-de ilkel-işaretleme biçimindeki açınım"*ı veya kısaca *"D-'de açınım"*ı diyeceğiz. Buna göre, D-dilinin her ifadesi, bu ifadenin "D-dilindeki açınım"ının bir kısaltması durumundadır. Örneğin: 'p⊃q' ifadesinin '—pVq' şeklinde tanımlandığı bir "önermeler-kalkülü"nde,

—(Ahmet Ankara'ya gitti) V (Ahmedin annesi hastalandı)

önermesi

(Ahmet Ankara'ya gitti) ⊃ (Ahmet'in annesi hastalandı)

önermesinin (söz konusu önermeler-kalkülündeki) "açınım"ıdır. ('Ahmet', 'Ankara', 'gitti' ve 'hastalandı' terimlerinin her birinin bir "ilkel-terim", yani bir "ilkel basit-ifade" olduğunu kabul ediyoruz).

İşte, iki ifadenin (D-dilinde) birbirine çevrilebilmesini, bu iki ifadenin (D-de) aynı bir açınımı olması şeklinde tanımlıyoruz. 'a ifadesi b ifadesinin D-deki açınımıdır' ifadesini 'Açın$_D$ (a,b)' biçiminde; *'a ifadesiyle b ifadesi D-de birbirine çevrilebilir'* ifadesini de 'Çvr$_D$(a,b)' biçiminde kısaltalım. O zaman tanımımız şöyle olur:

(2) Çvr$_D$(a,b)=$_{Dk}$ (Ec) (Açn$_D$ (c,a). Açn$_D$(b,c))

İmdi, bir önermenin bir "tekil-önerme" olması için, içinde bir tekil-terimin geçtiği bir önermeye "çevrilebilmesi" *gerekli* bir şart olmakla birlikte, *yeterli* bir şart değildir. Nitekim yukarıda belirttiğimiz gibi, içinde bir tekil-terim geçtiği halde "tekil-önerme" sayılamayan önermeler vardır. Bu iddiamızı da şöyle kanıtlayabiliriz:

's' bir tekil-terim, '...s...' de içinde 's' tekil-terimi geçen herhangi bir önerme olsun. "Konu-ilkesi" gereği (Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 139) böyle bir önerme 's' tekil-teriminin gösterdiği nesne *hakkındaki* bir idiayı dile getirmelidir. İmdi 't' ifadesi 's' tekil-teriminin gösterdiği *aynı nesneyi gösteren* bir tekil-terim; '...t...' ifadesi de '...s...' önermesinde 's' teriminin 't' ile *değiş-tokuş* edilmesiyle elde edilen önerme olsun. O zaman gst$_D$('s')= gst$_D$ ('t') olduğundan, '...s...' ile '...t...' önermeleri *aynı nesne hakkında* (yani 'gst$_D$('s') veya onunla özdeş olan 'gst$_D$('t') hakkında) *aynı iddiayı* dile getirmelidir. Buna göre, '... s...' *doğru* ise '...t...' de *doğru* olmalıdır. Bu durumu şöyle dile getirebiliriz:

(3) (...s...).(s=t)⊃ (...t...)

(3) önermesi, "'...s...' *doğru ise ve 's' ile 't' aynı nesneyi gösteriyorsa, '...t...' doğrudur*' anlamına gelir. (3)'e "*değiştokuş-edilebilme ilkesi*" denir.

İmdi, bu ilkenin uygulanamadığı, dolayısıyla "*değiştokuş-edilmezlik paradoksu*"na yol açıldığı haller vardır. (Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 140-1). Oysa '...s...' gibi bir önerme 's' tekil-teriminin gösterdiği nesne hakkında bir iddiayı dile getiriyorsa (yani gst_D('s') nesnesi bu önermenin konusuna ait ise), "değiştokuş-edilebilme ilkesi"nin sözü geçen '...s...' önermesi bağlamında 's' tekil-terimine uygulanamaması mantıkça imkânsızdır. (Bu paradoks çeşitli şekillerde çözülmüştür: Russell, Frege, Church, Quine ve Carnap'ın çözümü!.. Bu beş ayrı çözümden en elverişlisinin Quine'ın çözümü olduğu kanısındayız. Bu bakımdan, incelemelerimizi Quine'ın görüşü açısından yapmaktayız).

Öte yandan, '...s...' önermesinin 's' tekil-terimini içine almakla birlikte, bu terimin gösterdiği nesne (yani gstD('s')) hakkında bir iddiayı dile getirmediğini kabul edelim. O zaman gst_D('s')=gst_D('t') olması, '...s...' ile '...t...' önermelerinin aynı nesne hakkında aynı iddiayı dile getirmesini gerektirmez. Böylece "değiştokuş-edilemezlik paradoksu" kolayca önlenmiş olur. (Quine'ın çözümü!)'

Buna göre, 's' gibi bir tekil-terimin '...s...' biçimindeki bir önerme içinde iki ayrı şekilde geçebildiğini kabul edeceğiz.

(i) *Değiştokuş-edilebilme ilkesinin uygulanabilmesi hali:* Böyle bir halde 's' tekil-teriminin '...s...' önermesinde "*salt-göstersel konum*"u (*purely referential position*) olduğu söylenir. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 142).

Örneğin: 'Ahmet' adının 'Ahmet akıllı ve çalışkandır', yani
(Ahmet akıllıdır). (Ahmet çalışkandır)

önermesinde "salt-göstersel konum"u vardır. 'Ahmet' ile 'Ali'nin babası' terimlerinin aynı nesneyi (kimseyi) gösterdiğini (yani, Ahmet'in gerçekten Alinin babası olduğunu) kabul edelim. O zaman söz konusu önermede 'Ahmet' sözcüğünün iki "geçiş"inden (*occurrence*) birini veya ötekisini, ya da her ikisini birden 'Ali'nin babası' ifadesiyle değiştokuş edersek, elde edilen

(Ali'nin babası akıllıdır). (Ahmet çalışkandır)
(Ahmet akıllıdır). (Ali'nin babası çalışkandır)
(Ali'nin babası akıllıdır). (Ali'nin babası çalışkandır)

önermelerinin her biri ilk önerme ile eşdeğerdir. Yani ilk önerme "doğru" ise, son üç önerme de "doğru" olur.

Bu halde '...s...' önermesinin gerçekten 's' tekil-teriminin gösterdiği nesne hakkında bir iddiayı dile getirdiğini, dolayısıyla 's' tekil-teriminin bu önermenin bir *"özne"*si olduğunu söyleyebiliriz. O zaman da '...s...' önermesini, "özne"si (veya öznelerinden biri) 's' olan bir *"tekil-önerme"* sayacağız.

(ii) *Değiştokuş-edilebilme ilkesinin uygulanamaması hali:* Böyle bir halde ise 's' tekil-teriminin '...s...' önermesinde *"salt-göstersel olmayan konum"*u olduğu söylenir. Örneğin: ('N' zarurilik-operatörü oldukta)

N(9=9)

önermesinde '9' tekil-teriminin (9 sayısının adı) salt-göstersel olmayan bir konumu vardır. Nitekim 'güneş-sisteminin başlıca gezegenlerinin sayısı' ifadesi '9' teriminin gösterdiği (aynı) nesneyi (9 sayısını) gösterdiği halde; sözü geçen *"doğru"* 'N(9=9)'önermesinde '9' teriminin birinci geçişinin bu ifade ile değiş-tokuş edilmesiyle elde edilen

N (güneş sisteminin başlıca gezegenlerinin sayısı = 9)

önermesi "doğru" değil, *"yanlış"*tır. (*Değiştokuş-edilemezlik paradoksu!)*

Buna göre, 'N(9=9)' gibi bir önermenin, içinde '9' tekil-terimi geçtiği halde, "gerçekten" bu tekil-terimin gösterdiği nesne hakkında bir iddiayı dile getirmediğini kabul etmek zorundayız. Bu bakımdan, böyle bir önermeyi, öznesi '9' tekil-terimi olan bir tekil-önerme sayamayız. 'N(9=9) önermesinin içinde '9' teriminden başka bir tekil-terim geçmediğinden, üstelik içinde salt-göstersel konumu olan bir tekil-terim geçen başka bir önermeye de çevrilemediğinden (Bkz. Quine, A.E., s. 199), bu önermeyi bir *"tekil-önerme"* sayamayız. Öte yandan, bu önerme (ileride göstereceğimiz gibi) bir "genel-önerme" de değildir. Böylece 'N (9=9)' önermesi ne bir "tekil-önerme", ne de bir "genel-önerme" sayamadığımız önermelere örnek gösterilebilir.

İmdi bu durumu göz önünde tutarak, bir "tekil-önerme"yi, içinde salt-göstersel konumu olan bir tekil-terimin geçtiği bir önermeye çevrilebilen bir önerme olarak tanımlamayı düşünebiliriz. Tekil-terim' deyimini kullanmak istemiyorsak, bu tanımı şöyle de dile getirebiliriz:

(4) "Bir önermenin bir *"tekil-önerme"* olması, bu önermenin, içinde salt-göstersel konumu olan bir ifadenin geçtiği bir önermeye çevrilebilmesi demektir."

Ama bu da yasaya-uygun bir tanım olmaz. Nitekim 'salt-göstersel konum' deyimini (3) ile tanımlamıştık. (3) ise önünde sonunda 'tekil-terim' ve 'gösterme-bağlantısı' deyimlerinin önceden tanımlanmış olmasını gerektirir. Oysa bu iki deyimi ancak 'tekil-önerme' deyimi yardımıyla tanımlayabiliriz. (*Diallelon!*)

Buna göre, tekil-önermeleri (4) ile tanımlayabilmek için 'salt-göstersel konum'u başka türlü tanımlamamız gerekecektir. Bu amaçla 's' gibi bir tekil-terimin '...s...' biçimindeki bir önermede salt-göstersel konumu olması halini daha yakından inceleyelim. İmdi 's'nin '...s...' önermesinde salt-göstersel konumu varsa, '...s...' önermesi 's' tekil-teriminin *gösterdiği nesne* hakkında bir iddiayı dile getirecektir. Üstelik, '...s...' önermesi "doğru" ise, bu önermenin dile getirdiği iddia 's'nin gösterdiği nesne hakkında "doğru" olur. Bu da sözü geçen iddianın uygulandığı (yani "doğru" olduğu) bir nesnenin varoluşunu gerektirir. Bu ise '(Ex) (...x...)' biçiminde dile getirilir. Şu halde 's' tekil-teriminin '...s...' önermesinde salt-göstersel konumu varsa; '...s...' önermesinin doğruluğu '(Ex) (...x...)' önermesinin doğruluğunu gerektirir. Yani

(5) $\quad ...s... \supset (Ex)\ (...x...)$

İmdi (5) doğru olduğundan, içinde geçen '(Ex) (...x...)' önermesinin *anlamlı* bir önerme olması gerekir. Öte yandan '(Ex) (...x...)' anlamlı bir önerme ise, 's' tekil-teriminin '...s...' önermesinde salt-göstersel konumu olduğunu gösterebiliriz. Nitekim, bir an için 's' teriminin '...s...' önermesinde *salt-göstersel olmayan bir konumu* olduğunu, ama '(Ex) (...x...)' önermesinin *anlamlı* (yani *doğru* veya *yanlış*) bir önerme olduğunu kabul edelim. 's' tekil-teriminin '...s...' önermesinde salt-göstersel olmayan konumu olduğundan, değiştokuş-edilemezlik paradoksuna yol açacak 't' gibi bir tekil-terimin bulunması gerekecektir. Yani: 's' ve 't' tekil-terimleri aynı nesneyi gösterdikleri halde, '...s...' önermesi *doğru*, '...t...' önermesi ise *yanlış* olur. Böyle bir durumda ise '(Ex) (...x...)' ifadesinin *anlamsız* olduğunu kabul etmek zorundayız. Nitekim '(Ex) (...x...)'in "anlamlı" olması, '...x...' ifadesinin bir *"önerme-kalıbı"* olmasına bağlıdır. '...x...' ifadesinin bir "önerme-kalıbı" olması ise bu ifadenin bir *"önerme-kalıbı"* olmasına bağlıdır. '...x...' ifadesinin bir "önerme-kalıbı" olması ise bu ifadenin 'x' değişkeninin her *değeri* için belli bir doğruluk değeri olması demektir. Oysa 's' ve 't'nin her ikisinin de

gösterdiği nesne x_0 olsun. O zaman '...x...' ifadesi 'x' değişkeninin aynı değeri için (sözü geçen x_0 değeri için) hem "doğru", hem "yanlış" olur: "x_0" değeri (yani "nesne"si) 's' tekil-terimiyle adlandırılırsa '...s...' önermesi doğru olduğundan, '...x...' ifadesi de 'x' in x_0 değeri çin "doğru"dur. Aynı x_0 değeri 't' tekil-terimiyle adlandırılırsa, '...t...' önermesi yanlış olduğundan '...x...' ifadesi 'x'in x_0 değeri için "yanlış" olur. Şu halde '...x...' bir önerme-kalıbı değildir. Dolayısıyla '(Ex) (...x...)' (veya '(x) (...x...)') ifadesi (anlamlı) bir önerme değildir. (İ.K.)

Şu halde, 's' gibi bir tekil-terimin '...s...' biçimindeki bir önermede "salt-göstersel konum"u olması için, '(Ex) (...x...)' veya '(x)(...x...)' ifadesinin (anlamlı) bir önerme olması (ya da '...x...' ifadesinin bir "önerme-kalıbı" olması), hem *gerekli*, hem de *yeterli* bir şarttır. Böylece 's'nin '...s...' önermesinde "salt-göstersel konum"u olmasını, '...x...' ifadesinin bir önerme-kalıbı olması şeklinde tanımlayabiliriz. Böyle bir tanım ise 'tekil-terim' ve 'tekil-önerme' deyimlerinden bağımsız olduğu gibi, salt sentaktik olduğundan, 'gösterme-bağlantısı' deyiminden de bağımsızdır.

İmdi, 'salt-göstersel konum' deyimini böylece tanımladıktan sonra, bir önerme içinde salt-göstersel konumu olan herhangi bir ifadenin bir "tekil-terim", hatta söz konusu önermenin bir "özne"si olduğunu göz önünde tutarak, *'tekil-önerme'*, *'özne'* ve *'tekil-terim'* deyimlerini 'salt-göstersel konum' deyimi cinsinden tanımlayabiliriz:

Bir *"tekil-önerme"*yi, içinde salt-göstersel konumu olan bir ifadenin geçtiği bir önermeye çevrilebilen bir önerme olarak tanımlıyoruz. *'a ifadesinin b ifadesi içinde (D-dilinde) salt-göstersel konumu vardır'* ifadesini '$Sgk_D(a,b)$' biçiminde kısaltalım. O zaman tanımımız şöyle olur:

(6) a ifadesi D-dilinde bir *"tekil-önerme"*dir$=_{Dk}$
(a D-de bir önermedir). (Eb) (Ec) ($Çvr_D(a,b).Sgk_D(c,b)$)

Bu tanımda sözü edilen c ifadesi a tekil-teriminin bir *"özne"*sidir. Buna göre, *'özne'* deyimini şöyle tanımlayabiliriz:

(7) a ifadesi b önermesinin D-dilinde bir *"özne"*sidir$=_{Dk}$

(Ec) ($Çvr_D(b,c).Sgk_D(a,c)$)

yani, a gibi bir ifadenin b gibi bir önermenin (D-de) bir "özne"si olması, b önermesinin, a ifadesinin içinde salt-gösteresel konumu olduğu c gibi bir önermeye çevrilebilmesi demektir.

Bir "tekil-terim"i de bir önermenin "özne"si olabilen bir ifade olarak tanımlıyoruz:

(8) a ifadesi D-dilinde bir *"tekil-terim"*dir$=_{Dk}$

(Eb) ((b D-de bir önermedir). (a b'nin D-de bir öznesidir))

'Tekil-önerme' deyimini (6) yerine, doğrudan doğruya *'öznesi olan bir önerme"* şeklinde de tanımlayabiliriz. ('özne' deyiminin (7) tanımı 'tekil-önerme' deyiminden bağımsız olduğundan, böyle bir tanım döngülü değildir).

(9) a ifadesi D-dilinde bir *"tekil-önerme"*dir$=_{Dk}$

(a D-de bir önermedir). (Eb) (b a'nın d-de bir öznesidir)

İmdi, bir önermenin "özne"si durumunda olan bir ifadenin, bu önermenin içinde hiç geçmemesi mümkündür. (Örneğin: '(ıx) (Fx)' ifadesi (1) önermesinin öznesi olmakla birlikte, içinde geçmemektedir). Öznesi olduğu önermenin içinde geçmeyen bir özneye *"örtük-özne"*; öznesi olduğu önermenin içinde geçen bir özneye de *""belirtik-özne"* diyeceğiz. (Örneğin: '(ıx) (Fx)' ifadesi (1) önermesinin "örtük-özne"si, 'Sokrates' adı ise 'Sokrates ölümlüdür' önermesinin "belirtik-öznesi"dir). Buna göre, her tekil-önermenin bir "özne"si olduğu halde, hiç bir belirtik-öznesi olmayan tekil-önermelerin (örneğin (1) önermesi) de bulunduğunu söyleyebiliriz. Hiçbir belirtik-öznesi olmayan (dolayısıyla bütün özneleri "örtük" olan) tekil-önermelere *"örtük tekil-önermeler"*; öznelerinden hiç olmazsa biri "belirtik" olan tekil önermelere *"belirtik tekil-önermeler"*; bütün özneleri "belirtik" olan tekil-önermelere de *"tam-belirtik tekil-önermeler"* diyeceğiz.

Her örtük tekil-önerme "belirtik", hatta "tam-belirtik" bir tekil-önermeye çevrilebilir. Öte yandan, ileride göstereceğimiz gibi, "bir"den çok belirtik-öznesi olan her tekil-önerme daha az sayıda, hatta yalnız bir tek belirtik-öznesi olan bir tekil-önermeye çevrilebilir. Üstelik, *Quine*'ı izleyerek, her tekil-terimin bir "tasvir" veya "tasvir-kısaltması" olduğunu kabul edersek, her belirtik tekil-önermenin bir "örtük tekil-önerme"ye çevrilebileceğini görürüz.

İmdi, (6), (7), (8) ve (9) tanımları bir yandan "konusuz" tekil-önermelerin, öbür yandan da "hiçbir nesneyi göstermeyen" öznelerle tekil-terimlerin bulunmasına imkân bırakmaktadır.

Örneğin: 'bugünkü Fransa kralı dazlaktır' önermesi "konusuz" olduğu halde, (6) veya (9) gereği bir "tekil-önerme" ("tam-belirtik tekil-önerme") sayılmalıdır. Nitekim 'bugünkü Fransa kralı' ifadesinin yerine 'x' gibi bir değişkenin konulmasıyla elde edilen 'x dazlaktır' ifadesi bir "önerme-kalıbı"dır. ('(x) (x dazlaktır)' yani "herkes dazlaktır" ifadesi "yanlış", dolayısıyla "anlamlı" bir önermedir. '(Ex) (x) dazlaktır)' yani 'dazlak olan bir kimse vardır' ifadesi de "doğru", dolayısıyla "anlamlı" bir önermedir).

'Bugünkü Fransa kralı' ifadesi ise, (7) gereği 'bugünkü Fransa kralı dazlaktık' önermesinin "özne"sidir. Aynı ifade (8) gereği bir "tekil-terim"dir. Oysa bu ifade hiçbir nesneyi göstermemektedir.

Öte yandan, *'s vardır'* veya *'s yoktur'* biçimindeki bir önermenin (6) (veya (9)) gereği bir "tekil-önerme" olmadığını, 's'nin de bu önermenin "özne"si sayılmaması gerektiğini gösterebiliriz. Nitekim 's vardır' önermesinde 's' tekil-teriminin yerine 'x' gibi bir değişkenin konulmasıyla elde edilen *'x vardır'* ifadesi bir "önerme-kalıbı" değildir. (Yani '(x) (x vardır)' veya '(Ex) (x vardır)' anlamlı bir önerme sayılmamaktadır). Aynı şekilde, *'x yoktur'* ifadesi de bir "önerme-kalıbı" değildir. (Bkz. Quine, *Mathematical Logic*, s. 151).

En sonda "genel-önermeler"in tanımlanması işini ele alalım. Bir *"genel-önerme"*yi, herhangi bir önerme-kalıbından "tümel-operatör" veya "varlıksal-operatör" yardımıyla türetilip, kendisi bir tekil-önerme durumunda olmayan bir önerme olarak tanımlayabiliriz. Nitekim '...x...' bir önerme-kalıbı ise, gerek '(x) (...x...)' gerek '(Ex) (...x...)' (bir tekil, önerme olmamak şartıyla) bir "genel-önerme"dir.

Ancak '(x) (...x...)' veya '(Ex) (...x...)' biçimindeki bir ifadenin bu biçimde olmayan bir ifade (hatta bir tek sembol) şeklinde kısaltılabileceğini göz önünde tutarak, bir "genel-önerme"yi, '(x) (...x...)' veya '(Ex) (...x...)' biçiminde bir önerme olarak değil de, bu biçimde bir önermeye "çevrilebilen" (bir tekil-önermeden ibaret olmayan) bir önerme olarak tanımlamamız gerekecektir.

'('(ön-parantez) işaretini 'öp'; ')' (ard-parantez) işaretini 'ap'; 'E' (varlıksal-operatör) işaretini de 'vo' ile (üst-dilde) gösterelim. O zaman tanımımız şöyle olur:

(10) a ifadesi D-dilinde bir "genel-önerme"dir=
(a D-de bir önermedir). (a D-de bir tekil-önerme değildir).
(Eb) (Ec) (Ed) $Çvr_D$(a,b).b D-de bir tekil-önerme değildir.
((b=öp⌣d⌣ap⌣c) ve (b = öp⌣vo⌣d⌣ap⌣c))

İmdi, '(ιx) (Fx)' belli bir "tasvir" olduğunda, *'(ιx) (Fx) vardır'* önermesi '(Ey) (Fx $\equiv_x$ x=y)' biçiminde; *'(ιx) (Fx) yoktur'* önermesi de '—(Ey)

(Fx $\equiv_x$ x=y)' biçiminde bir önermenin kısaltılması sayılır. (Bkz. Teo Grünberg, A.E., s. 171). Bu son önerme ise '(y) (—(Fx $\equiv_x$x=y)) ifadesinin bir kısaltması sayılır. Buna göre, *'(ıx) (Fx) vardır'* önermesi bir tekil-önerme sayılmadığı gibi '(Ey) (...y...)' biçimindeki bir önerme durumundadır. Şu halde, '(ıx) (Fx) vardır' önermesi (10) tanımı gereği bir *"genel-önerme"* dir. Aynı şekilde, ('(y) (...y...)' biçiminde olup bir tekil-önerme sayılmayan) *'(ıx) (Fx) yoktur'* önermesinin de bir *"genel-önerme"* olduğu görülür.

Bundan başka genel-önermelerin (gerek "tümel-önermeler"in gerek "tikel-önermeler"in) klasik mantık açısından *"özne"*si sayılan terimlerin *gerçekten "yüklem"* durumunda olduğunu gösterebiliriz. Örneğin:

Bütün insanlar ölümlüdür

tümel-önermesini göz önüne alalım. Klasik mantık açısından bu önermenin "öznesi" *'insan'* genel-terimidir. Oysa sözü geçen önerme modern mantıkta

(x) (x insandır ⊃ x ölümlüdür)

biçiminde dile getirilmektedir. Bu son önermede ise *'insan'* ile *'ölümlü'* terimlerinin konumu arasında hiçbir ayrım olmadığı meydandadır. Nitekim 'ölümlü' genel-terimi *'x ölümlüdür'* önerme-kalıbının *"yüklem"*i olduğu gibi, 'insan' genel-terimi de *'x insandır'* önerme-kalıbının *yükleni* sayılmalıdır. İnsan ile ölümlü terimlerinin konumu arasında bir fark olmadığını sözü geçen önermeyi:

—(Ex) ((x insandır).(x ölümsüzdür))

biçimine dönüştürmek suretiyle göstermek de mümkündür. Bu son önermede 'insan' ile 'ölümlü' terimlerinin konumu büsbütün simetriktir. Birbiriyle değiştokuş-edilmesi önermenin anlamını hiçbir şekilde değiştirmez. (İ.K.)

Öte yandan, 'N(9=9)' gibi bir önermenin ne bir "tekil-önerme", ne de bir "genel-önerme" olmadığını görüyoruz. Bu önermenin bir "tekil-önerme" olmadığını daha önce göstermiştik. Şimdi ise bir "genel-önerme" de olmadığı anlaşılmaktadır. (Bu önermenin '(Ex) (...x...)' veya '(x) (...x...)' biçimine çevrilemeyeceği meydandadır. Gerçi '9=9' önermesi *Principia Mathematica* dilinde böyle bir biçime çevrilebilir. Ama 'N(9=9)' tüm olarak gene de bu türlü bir önermeye çevrilemez).

10 Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 96.

11 'x mavidir' ifadesini 'Mx' şeklinde kısaltalım. O zaman sözü geçen dört terimi sırasıyla ' $\hat{x}$(Mx)', 'x[Mx]' 'Σx' ve '(λx)Mx' biçiminde dile getirebiliriz. Mx

12 Quine, 'mavi bir renktir' türünden bir önermeyi *'mavi'* teriminin "soyut" bir özelliği değil de, mavi nesnelerin toplamından ibaret *somut* "dağınık bütün"ü (*scattered whole*) gösterecek şekilde yorumlayabileceğini öne sürmüştür. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s.98).

13 'Sokrates' sözcüğünün karşılığı olan genel-terim '(λx) (x= Sokrates)' şeklinde dile getirilir.

14 TANIM: a ifadesi D-dilinde bir *"tekil-terim"*dir$=_{Dk}$
(Eb) ((b D-dilinde bir tekil-önermedir).(a b'nin bir öznesidir))

Bir "tekil-terim"i doğrudan doğruya bir *"özne"* olarak da tanımlayabiliriz. O zaman 'tekil-terim' deyimi ile n. 9'da tanımladığımız şekildeki 'özne' deyimini anlamdaş sayabiliriz. Her iki tanımın da § 15'te yaptığımız tanımdan üstünlüğü, bunların hiçbir nesneyi göstermeyen 'bugünkü Fransa kralı' gibi bir ifadenin bir 'tekil-terim' sayılmasına imkân vermesidir. Bir *"genel-terim"*i ise doğrudan doğruya bir *"yüklem"* olarak tanımlıyoruz. Böylece 'genel terim' ile 'yüklem' deyimlerini anlamdaş sayacağız.

15 *'Uygulanma'* (*application*) deyimini Carnap'ın bir telkini üzerine teklif ediyoruz. (Bkz. *Meaning and Necessity*, s. 97, n. 1). Quine bu manada bir süre 'belirtmek' (*to denote*) fillini kullandığı halde, okurlarında yanlış anlamaya yol açtığını tesbit ettiğinden, 'a terimi x nesnesine uygulanır' çeşidinden önermeleri artık hep 'a terimi x nesnesi için *doğrudur*' (a is *true of* x) biçiminde dile getirmektedir). (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 10; *Word and Object*, s. 90, n. 1). Martin ise aynı manada *'çoğul-belirtme'* (*multiple denotation*) deyimini kullanmıştır. (Bkz. n. 2).

16 a ifadesi yüklemi b, özneleri de $c_1,c_2...,c_n$ olan (D-dilinde) bir "n-li tekil-önerme" olsun. a önermesi $b \smile c_1 \smile c_2 ... \ c_{n-1} \smile c_n$ biçiminde olduğunda, $c_1,c_2,...,c_n$'e sırasıyla a önermesinin "1. özne"si, 2. özne"si,...,"n. özne"si diyeceğiz. O zaman "a önermesinin D-de konusu"nu şöyle tanımlarız:

TANIM: a tekil-önermesinin D-de konusu $=_{Dk} gst_D(c_1);gst_D(c_2);...gst_D(c_n)$

İmdi *'n. özne'* ile *'konunun n. üyesi'* deyimlerini ilkel-terim sayarsak, o zaman "gösterme-bağlantısı"nı bu terimler türünden tanımlayabiliriz:

Pragmatik gösterme-bağlantısının tanımı:
b ifadesi, içinde a ifadesinin özne olarak geçtiği bir tekil-önerme olsun. O zaman:
TANIM: $Gst_D(K,a,b,x)=_{Dk}$(En) ((K için a b'nin n. öznesidir).

(K için x b'nin konusunun n. üyesidir))

Semantik gösterme-bağlantısının tanımı:

TANIM: $Gst_D(a,x)=_{Dk}(Eb)$ (En) ((b D-de bir tekil-önermedir). (a b'nin n. öznesidir).

(x b'nin konusunun n. üyesidir))

17 Görüldüğü gibi, 'a x'e *uygulanır*' ifadesini 'a'nın x'e *uygulanması doğrudur*' (veya 'a x'e doğru-olarak uygulanır') anlamında; 'a x'e *uygulanmaz*' ifadesini de 'a'nın x'e *uygulanması yanlıştır*' (veya 'a x'e yanlış-olarak uygulanır') anlamında kullanıyoruz.

18 *Semantik uygulanma-bağlantısının temel özelliği:*

(a) (c) (x) ($Uyg_D(a,x)$. (c D-de bir tekil-önermedir). (a c'nin yüklemidir). (x c'nin konusudur) ⊃ (c önermesi D-de doğrudur))

19 *Pragmatik uygulanma-bağlantısının temel özelliği:*

(K) (a) (b) (c) (x) ($PUyg_D(K,a,b,x)$.(K için c D-de bir tekil-önermedir).(a c'nin yüklemidir). (x c'nin konusudur) ⊃ (c önermesi b bağlamında K tarafından kabul edilir))

20 Bu şart "yeterli" olmakla birlikte "gerekli" değildir. Hiçbir nesneyi "göstermeyen" anlamlı tekil-terimler olduğu gibi, hiç bir nesneye "uygulanmayan" anlamlı genel-terimler de vardır. (Örneğin: 'düzgün on yüzeyli' ifadesi hiçbir nesneye uygulanmayan anlamlı bir genel-terimdir). Buna göre, a gibi bir ifadenin bir "tekil-terim" olduğunu (§15'te yaptığımız gibi) genel olarak '$(Ex)Gst_D(a,x)$' şeklinde tanımlıyamayacağımız gibi; a'nın bir "genel-terim" olmasını da genel bir şekilde '$(Ex)Uyg_D(a,x)$' biçiminde tanımlamamız mümkün değildir.

21 *Aristoteles* 'bütün B'ler A'dır' biçimindeki önermeleri '*A bütün B'lere yüklenir*' (*A is predicated of all B*) veya daha sık olarak '*A bütün B'lere aittir*' (*A belongs to all B*) şeklinde dile getirir. (Bkz. Lukasiewicz, *Aristotle's Syllogistic*, s.3).

22 '$s \ni x Px \equiv Ps$' mantıkça doğrudur. (Bkz.§14, n. 24).

23 Bu iki önerme arasında, Carnap'ın deyimiyle, bir *"içlemsel biçimdeşlik"* (*intensional isomorphism*) vardır. (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 56 v.ö.).

24 B'gibi bir 2-li bağlantının ("2-li yüklem" anlamında) B gibi bir 2-li bağlantının *evriği* ("evrik-bağlantısı") olması, (x) (y) (B'xy ≡ Byx) olması demektir.

25 "The meaning of ... proposition... is, that the individual thing denoted by the subject, has the attributes connoted by the predicate." (Bkz. Mill, A.E., s. 108). Mill bu iddiasını belgelemek için 'Chimborozo'nun tepesi beyazdır' önermesini örnek alarak; 'beyaz' sözcüğünün 'Chimborozo'nun tepesi' sözleriyle gösterilen nesnenin taşıdığı bir özeliği *"ifade ettiğini"* belirtmiştir. (Bkz. Mill, A.E., s. 108). Mill'in *'to connote'* (*'connotare'*) deyiminin karşılığı olarak *'ifade etmek'* deyimini kullanıyoruz. Bu bakımdan Frege'yi izliyoruz. Nitekim Frege'nin *'Ausdrücken'* ('ifade-etmek') deyimi Mill'in kullandığı şekilde *'connote'* sözcüğü ile aynı anlama gelmektedir. (Bkz. Frege, "On Sense and Nominatum"; Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 118, n. 21).

26 "The word white... *connotes* the attribute *whiteness*." (Bkz. "Mill, A.E., s. 31).

Buna göre, "ifade etme"yi şöyle tanımlayabiliriz:

TANIM: 'P' genel-terimi X nesnesini (özeliğini) D-dilinde *"ifade eder"* (*connotes*)=Dk

Gst_D('y[yPdir]', X)

27 Bkz. Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 24.

28 Bkz. Mill, A.E., s. 85.

29 Bkz. Mill, A.E., s. 88.

30 Bkz. Mill, A.E., s. 88, 89.

31 *'s P değildir'* biçimindeki bir önerme '—(s P dir)' yani '—P(s)' şeklinde dile getirilir. '—' *hayırlama işareti* 's P dir' tekil-önermesinin dışında kaldığından, bir "koşaç" durumunda değildir.

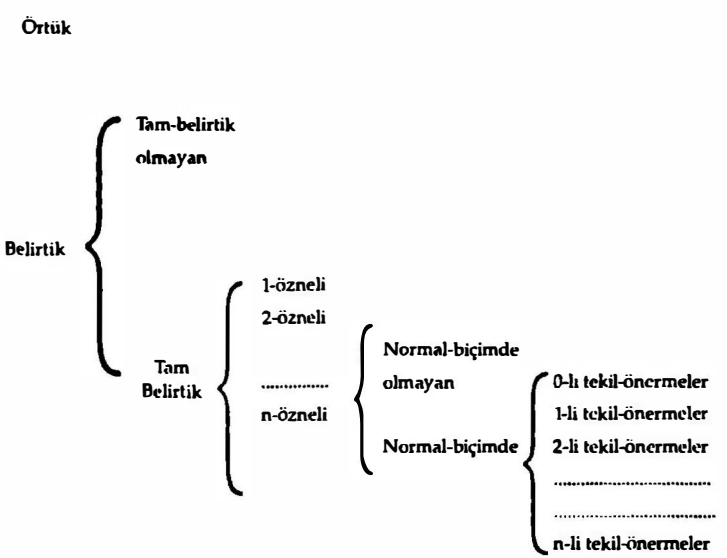
Öte yandan, *'güneş doğdu'* gibi "zaman"lı bir önermeyi göz önüne alalım. Bu önerme '(*Et*) ((*güneş t anında doğuyor*). (*t şimdiden öncedir*))' biçimindeki bir "genel-önerme" anlamına gelir. Böylece 'doğdu' ifadesinde geçen 'du' zaman-işaretinin gerçekten bir "koşaç" sayılamayacağını görüyoruz.

32 *'s P değildir'* önermesini *'(λx) (—P(x))s'* şeklinde; *'güneş doğdu'* önermesini de '(λx) (*Et*) ((*x t anında doğuyor*). (*t şimdiden öncedir*)) *güneş*' şeklinde de yorumlayabiliriz. O zaman gerek hayırlama işareti, gerek zaman işareti yüklemin ayrılmaz bir parçası olur.

33 Bkz. n. 9.

34 Bkz. Quine, "Methods of Logic", s. 131.

35 Buna göre *"tekil-önermeler"*i şöyle sınıflandırabiliriz:

Normal biçimde olmayan tam-belirtik tekil-önermelere *"o-lı tekil-önermeler"* de diyebiliriz.

36 Bkz. n.9.

37 $\binom{n}{i}$ sembolünü "n nesnenin i'şer i'şer bileşmelerinin (*combinations*) sayısı"nı göstermek için kullanıyoruz. Buna göre:

$$\binom{n}{i} = \frac{n(n-1)\ldots(n-i+1)}{i!}$$

$$\binom{n}{0} + (n_1) + \binom{n}{2} + \ldots + \binom{n}{i} + \ldots + \binom{n}{n} = 2^n$$

$$\binom{n}{0} = 1, \binom{n}{n} = 1.$$

38 '$(\lambda x_1 x_2 \ldots x_n)$ $(\ldots x_1 \ldots x_2 \ldots x_n \ldots)$' biçimindeki bir *"lambda-ifadesi"*ni *Quine*'ın çember içine alınan rakamlar yardımıyle kurduğu ifadenin karşılığı olarak kullanıyoruz. (Bkz. Quine, *Methods of Logic*, s. 131-5, özellikle s. 132, n.1). Martin aynı mânada (n=1 hali için) '$x\ni$ $(\ldots x \ldots)$' ifadesini kullanıyor. (Bkz. Martin, *Truth and Denotation*, s. 49 v.ö.).

39 Buna karşılık, '$\ldots s_1 \ldots s_2 \ldots s_n \ldots$' normal biçimde bir önerme değilse, bu

önermeden türetilebilen '$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(...x_1...x_2...x_n...)$' ifadesinin doğrudan doğruya tanımlanması imkânsızdır. (Böyle bir ifade ancak (15) veya (16) gereği "bağlamsal" bir şekilde tanımlanabilir.

40 TANIM:

a ifadesi D-dilinde bir "*genel-terim*"dir= Dk

(a D-de bir lambda-ifadesidir) v (Eb) ((b D-de bir lambda-ifadesidir). ((a b'nin D-de bir kısaltmasıdır) v ((b a'nın D-de bir kısaltmasıdır))

Bunun yerine daha basit olan şöyle bir tanım da yapabiliriz:

TANIM

a ifadesi D-dilinde bir "*genel-terim*"dir=Dk

(Eb) (ÇvrD(a,b).(b D-de bir lambda-ifadesidir))

yani, a ifadesinin bir "genel-terim" olması, bu ifadenin b gibi bir lambda-ifadesine *çevrilebilmesi* demektir. "Çevrilebilme" bağlantısı "refleksif" olduğundan, sözü geçen b ifadesinin a ile özdeş olması da mümkündür.

'$...s_1...s_2...s_n...$' gibi normal biçimde olmayan bir önerme *bir tek* lambda-ifadesini belirlemediği halde, '$...x_1...x_2...x_n...$' gibi herhangi bir "*n-değişkenli önerme-kalıbı*"nın yalnız bir tek lambda-ifadesini ('$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(...x_1...x_2...x_n...)$'n-li lambda-ifadesini) belirlediğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan söz konusu lambda-ifadesine "$...x_1...x_2...x_n...$' *önerme-kalıbının belirlediği lambda-ifadesi*" diyeceğiz .

41 Söz konusu (II) görüşü açısından '*s P dir*' biçimindeki "özne-yüklem önermeleri"nde geçen '*dir*' ifadesinin yüklemin (yani '*P dir*' ifadesinin tümünün) *ayrılmaz bir parçası* sayıldığını belirtmiştik. Buna göre, 'dir' ifadesini bir "*sonek*" (*suffix*), 'P' ifadesini de bir "*köken*" (*radical*) sayabiliriz. Örneğin: 'P' olarak 'mavi' sözcüğünü göz önüne alalım. Böyle bir ifade günlük dilin grameri açısından bir "köken" değil, tam bir sözcüktür. Mantık bakımından ise 'mavi'nin görevi 'mavilik' veya 'mavidir' gibi halis bir terimin yapı-taşı olmaktan başka bir şey değildir. Bu bakımdan 'mavi' sözcüğünü (gramer açısından bir "köken" olmadığı halde) mantıkça bir "köken" saymaya hakkımız olduğunu görüyoruz.

Öte yandan, 'P' olarak 'insan' gibi bir cins-ismini göz önüne alırsak, 's P dir' yerine, '*s bir* P dir' (örneğin: Sokrates bir insandır') demememiz gerekecektir. Burada ise yüklem '*bir P dir*' ifadesinin tümünden

ibarettir. Böylece 'bir' ifadesini ('dir'i 'P'nin bir "sonek"i saydığımız gibi) 'P' kökeninin bir "örnek"i olarak yorumlamalıyız.

İmdi 's P dir' bağlamında 'dir' ifadesinin, 's bir P dir' bağlamında da hem 'dir' hem 'bir' ifadelerinin yüklemin ayrılmaz bir parçası olduğunu (yani 'dir'in mantıkça bir "sonek", "bir"in de mantıkça bir "önek" olduğunu) belirtmek için; *'P dir'* yerine 'P-dir', *'bir P dir'* yerine de 'bir-P-dir' yazalım. O zaman özne-yüklem önermelerinin genel şemasını şu biçimlerde dile getirebiliriz:

(a) *'P' sıfat biçiminde* ise:

s P-dir

(b) *'P' isim biçiminde* ise:

s bir-P-dir.

Üçüncü bir hal olarak, ('Ahmet yazıyor' gibi bir önermede olduğu gibi) yükleme doğrudan doğruya "fiil biçiminde" bir sözcükten ibaret olabilir. Bu halde yüklemi, hiçbir ek katmaya lüzum görmeden, 'P' biçiminde dile getirerek, 'P'yi bir köken değil, tam bir terim sayabiliriz. O zaman da şemamız 's P' şeklini alır. Ancak böyle bir şema (sözü geçen (a) ve (b) şemalarının tersine) salt biçimi gereği bir önermenin yapısını belirtmediğinden (şema *"Anschaulich"* değildir), bu son halde 'P' harfini sadece fiilin kökeni için kullanmayı daha uygun görüyoruz. Örneğin: 'Ahmet yazıyor' önermesi halinde, 'P' harfini 'yaz' kökeni için kullanarak, bu önermenin biçimini 'Ahmet *P-iyor*' şeklinde dile getirebiliriz. Genel olarak kökeni 'P' olan fiil-biçimindeki bir yüklemi *'P-iyor'* biçiminde dile getirelim. O zaman özne-yüklem önermelerinin genel-şemasının üçüncü ve son şekli şöyle olur:

(c) 'P' *fiil-biçiminde* bir ifadenin *kökeni* ise:

s P-iyor

(c) nin (a) ve (b)'den şöyle bir farkı vardır: (a) ve (b) hallerinde 'P' *mantıkça* bir "köken" olmakla birlikte, *gramerce* bir köken değildir. (c) halinde ise 'P' hem *mantıkça* hem *gramerce* bir kökendir. İşte sıfat ve isim biçimindeki ifadeler halinde 'P' ile 'P-dir' arasında mantık açısından yaptığımız ayrımın, gramer açısından fiil biçimindeki ifadeler halinde 'P' *kökeni* ile 'P-iyor' *sözcüğü* arasındaki ayrıma benzetilmesi gerekir.

İmdi 'P' gibi (mantıksal) bir kökenden, *'dir'* ekinin katılmasıyla 'P-dir' biçimindeki bir "genel-terim" elde edilebildiği gibi; aynı kökene *'lik'* ekinin katılmasıyla 'P-lik' şeklinde bir "tekil-terim" elde edilebileceğini görmüştük. 'P' sıfat veya isim biçiminde değil de, bir fiil kökeni

olduğu hallerde de böyle bir "tekil-terim" türetebiliriz. Ancak bu gibi hallerde 'lik' eki yerine *'mek'* ('mak') ekinin kullanılması gerekir. Örneğin: 'yaz' kökeninden türetilen 'yazmak' mastarı böyle bir tekil-terimdir. Genel olarak 'P' gibi bir fiil kökeninden türetilen (soyut) tekil-terimi *'P-mek'* biçiminde dile getireceğiz.

Bütün bu söylediklerimizi şöyle bir çizelge yardımıyla özetleyebiliriz:

Köken ('P'):	Türetilen genel-terim:	Türetilen soyut tekil-terim:
Sıfat biçimi ('mavi')	'P-dir' ('mavidir')	'P-lik' ('mavilik')
İsim biçimi ('insan')	'bir-P-dir' ('bir insandır')	'P-lik' ('insanlık')
Fiil biçimi ('yaz')	'P-iyor' ('yazıyor')	'P-mek' ('yazmak')

Bu çizelgenin ikinci sütununda yer alan herhangi bir genel-terim, karşılığı olarak üçüncü sütunda aynı hizada yer alan soyut tekil-terimin gösterdiği nesneyi "ifade eder" (*connotes*). Örneğin: 'mavidir' genel-terimi *mavilik* özelliğini, 'insan'genel-terimi *insanlık* özelliğini, 'yazıyor' genel-terimi de 'yazmak' özelliğini "ifade eder".

42 Bkz. Whitehead ve Russell, *Principia Mathematica* s. 163; Church, *Mathematical Logic*, s.3-9, 31-6

43 Böylece '$(\lambda x_1 x_2 ... x_n)$ $(...x_1...x_2...x_n...)$' gibi bir lambda-ifadesinde geçen '$...x_1...x_2...x_n...$' ifadesinin bir "önerme-kalıbı" olması gerekimini haklı gösterebiliriz: '..İ...', içinde 'İ' gibi herhangi bir "değişmez" ifadenin geçtiği bir önerme olsun. Bu önermeyi '(λx) $(...x...)$İ' biçiminde kısaltalım.

(I) $(\lambda x)\,(...x...)\text{İ} =_{Dk} ...\text{İ}...$

'...İ...' olarak '$—l(l)$' biçimindeki bir önerme-şemasını seçelim.

O zaman

(2) $(\lambda x)–x(x)\text{İ} \equiv —l(l)$

'İ' olarak '(λx)—x(x)' ifadesini seçelim. Böylece (2)'den

(3) (λx)—x(x)(x)—x(x) ≡ —((λx)—x(x) (λx)—x(x))

türetilebilir. (Russell paradoksu!)

Oysa (1)'de geçen '...x...' ifadesinin bir "önerme-kalıbı" olması şart koşulursa' '—x(x)' bir önerme-kalıbı olmadığından, (2) manasız olur. ('—x(x)' ifadesi (II) görüşü açısından manasız sayılmamakla birlikte, bir *"önerme-kalıbı" değildir*). Böylece (3)'ün türetilmesi imkansız olduğundan paradoks önlenmiş olur.

44 TANIM:

a ifadesi D-dilinde bir *"genel-terim"*dir=Dk
(Eb) (Çvrd(a,b).(b D-de bir lambda-ifadesidir).(b-D-de bir tekil-terim değildir))

45 Bkz. n. 9.

46 'J($\dot{I}_1,\dot{I}_2,...,\dot{I}_n$)' önermesi, 'J' ifadesinin bu önermenin "gerçekten" yüklemi olması halinde (gerçekten) bir *"tekil-önerme"* (bir "n-li tekil-önerme") olur. Öte yandan, 'J'nin bu önermenin "görünüşteki" yüklemi olması, önermenin sadece "görünüşte" bir tekil-önerme olmasını gerektirmez. Örneğin: 'J' ifadesi sözü geçen 'J(=)' önermesinin "görünüşteki" yüklemi olmakla birlikte, 'J (=)' önermesi ('s=t' "2-li tekil-önermesi"ne çevrilebildiğinden) gene de (gerçekten) bir "tekil-önerme" sayılmalıdır.

47 Dilsel ifadelerin *"kategorematik"* ve *"sinkategorematik"* ifadelere ayrılması çeşitli şekillerde yapılmıştır:

(i) Russell'a göre, ("önermeler" dışında) "kategorematik" ifadeler ("eksiksiz semboller") sadece *"özel adlar"* (*proper names*)dan ibarettir. Bütün öteki terimler *"eksik-sembol"* (*incomplete symbol*) (başka bir deyimle, "sinkategorematik") sayılmalıdır.

(ii) Church'e göre, bütün *"tekil-terimler"* kategorematik" olup, bütün öteki ifadeler "sinkategorematik"tir. (Church "önermeler"i de "tekil-terim" şeklinde yorumlar). Bu görüş açısından, *'ad'* (yani 'tekil-terim') deyimi ile 'kategorematik-ifade' deyimi aynı anlama gelir. (Church 'ad' yerine 'halis sembol' –*proper symbol*–, 'simkategorematik-ifade' yerine de 'halis olmayan sembol' –*improper symbol*– deyimlerini de kullanır).

(iii) *Quine*'e göre, "genel-terimler" sinkategorematik değildir. Bu görüşe dayanarak, "genel-terimler"i (hiçbir nesneyi göstermedikleri halde) "kategorematik"" sayacağız. Ayrıca "funktorlar"ı da "kategorematik" saydığımızdan, söz konusu ifadeleri şöyle sınıflandırabiliriz:

Kategorematik-ifadeler.

(a) "Önermeler".

(b) "Tekil-terimler" (adlar).

(c) "Genel-terimler" (yüklemler).

(d) "Funktorlar".

§ 17

1 *'Sentaktik kategoriler' (syntactical categories)* deyimi Bochenski tarafından teklif edilmiştir. (Bkz. Bochenski, "On the Syntactical Categories", 1949). Husserl aynı manada 'anlam-kategorileri' (*Bedeutungs-kategorien*) deyimini; Lesniewski ile onun ardından Ajdukiewicz 'semantik kategoriler' deyimini; Curry ve Feys de 'gramer kategorileri' (*grammatical categories*) deyimini kullanmışlardı. (Bkz. Bochenski, A.E., s.67; Curry ve Feys, *Combinatory Logic*, Cilt I, s. 274). Bochenski sentaktik kategorilerin XII. yüzyıldan başlamak üzere *skolastik mantığın* geleneksel bir bölümü haline geldiğini, bu kategorilerle ilgili ana düşüncenin ise Aristoteles'ten (*On Interpretation* I-5. 16a1-17a24) alındığını öne sürmüştür. (Bkz. Bochenski A.E., s. 67, n.1). Modern filozoflar arasında ilk olarak Husserl sentaktik kategoriler teorisinin ana çizgilerini belirtmiş, daha sonra da Lesniewski (1929) bu teoriyi tam bir sistem halinde kurmuştur. Bu teori sonraları Adjukiewicz, Curry ve Bochenski tarafından geliştirilmiştir. (Bkz. Bochenski, A.E., s. 67-8, s. 75, n.1; Curry ve Feys, A.E., 274-5).

2 Bkz. Bochenski, A.E., s. 69-71.

3 "Önerme-şemaları"nı şöyle tanımlayabiliriz:
a ifadesi D-dilinde bir *"önerme-şeması"*dır$=_{Dk}$

(a D-de bir önerme değildir). (a D-de bir önerme-kalıbı değildir).

(a'nın içinde geçen bazı ifadelerin yerine başka birtakım ifadelerin konulmasıyla elde edilen ifade bir önermedir). Aynı işlem sonucunda elde edilen ifade bir "önerme-kalıbı" olursa, a ifadesinin bir *"önerme-kalıbı şeması"* olduğunu söyleriz.

4 *'Bileşen'* (*component*) ile *'parça'* (*segment*) deyimlerini birbirinden ayırdetmemiz gerekir. Bir ifadenin her bileşeni bu ifadenin bir parçası olduğu halde, bir ifadenin her parçası o ifadenin bir bileşeni değildir. Örneğin: 'at' sözcüğü 'atak' ifadesinin bir "parça"sı olduğu halde, bir "bileşen"i değildir. Aynı şekilde (kimya dilinde) 'C' sembolü 'CaO' ifadesinin bir parçası olmakla birlikte, bir bileşeni değildir. Buna karşılık, 'C' sembolü 'CO' ifadesinin bir "bileşeni"dir, çünkü 'CO' ifadesinin anlamı 'C' sembolünün anlamına bağlıdır. Buna karşılık, 'CaO' ifadesinin anlamı bu ifadenin içinde geçen 'C' işaretinin anlamına değil, 'Ca' sembolünün tümünün anlamına bağlıdır. Aynı şekilde 'C' sembolü 'Ca+O→CaO' "düzgün-formül'ünün bir "bileşen"i olmadığı halde, 'C+O→CO' "düzgün-formül"ünün "bileşen"idir.

5 Söz konusu bağlantıyı tanımlamak için aşağıdaki kısaltmaları yapıyoruz:

1) *'a ile b ifadeleri D-dilinde aynı sentaktik kategoriye aittir'* ifadesi yerine *'$ASK_D(a,b)$'*;

2) *'a ifadesi D-dilinde bir düzgün-formüldür'* ifadesi yerine *'$Dfr_D(a)$'*;

3) *'a ifadesi D-dilinde bir düzgün-ifadedir'* ifadesi yerine *'$Dif_D(a)$'*;

4) *'a ifadesi b ifadesinin D-dilinde bir bileşenidir'* ifadesi yerine *'$Blş_D(a,b)$'*;

5) *'c ifadesinde a ifadesinin yerine bi ifadesinin konulmasıyla elde edilen ifade, d ifadesinden ibarettir'* ifadesi yerine '$c\ \frac{a}{b} = d$'.

Buna göre, 'ASK_D' bağlantısını şöyle tanımlıyoruz:

TANIM:

$$ASK_D(a,b) =_{Dk} Dif_D(a).(c)(d)\ (Dfr_D(c).Blş_D(a,c).c\ \frac{b}{a} = d \supset Dfr_D(d))$$

$$Dif_D(b).(c)(d)\ (Dfr_D(c).Blş_D(b,c).c\ \frac{a}{b} = d \supset Dfr_D(d))$$

6 '$sk_D(a)$' funktorunu şöyle tanımlayabiliriz:

$$sk_D(a) =_{Dk} (\imath K)\ ((K = \hat{b}\ (ASK_D(a,b))).(K \neq \Lambda))$$

'Λ' harfi "boş-küme"yi; '$\hat{b}\ (...b...)$' biçimindeki ifade de "kaplamsal-soyutlama" işlemini gösteriyor. (Bkz. §14, n. 19 ve n.21).

7 Sözü geçen (1), (2) ve (3) teoremlerini şöyle kanıtlayabiliriz:

(1) j ve k kümeleri c gibi bir ortak üyesi olan iki sentaktik kategori olsun. O zaman "$sk_D(c) = j$" ve "$sk_D(c) = k$", dolayısıyla de "j=k" olur. (İ.K.)

(2) a bir düzgün-ifade olsun. O zaman "$ASK_D(a,a)$" olur. Dolayısıyla "$sk_D \neq \Lambda$" olur. (İ.K.)

(3) a bir sentaktik kategoriye ait olsun. O zaman "$sk_D(a) \neq \Lambda$" olur. O zaman "$ASK_D(a,a)$", dolayısıyla da "$Dif_D(a)$" olur. (İ.K.)

8 Empirik içeriği olan dillere ilişkin olan "anlamlılık problemi", *"anlamlılığın doğrulanabilme-teorisi"* (*verifiability theory of meaning*) veya *"empirist anlamlılık-ayracı"* (*empiricist citerion of meaning*) adı altında "mantıkçı empiristler" arasında uzun tartışmalara yol açmıştır. (Özellikle bkz. Carnap, "Testability and Meaning"; Hempel, "Problems and Changes in the Empirical Criterion of Meaning"; Pap, *Analytische Erkenntnistheorie*, s. 1-26; Presley, "Argument, about Meaninglesness"; Carnap, "The Methodological Character of Theoretical Concepts").

9 Bkz. Bochenski, A.E., s. 71-3.

10 Bkz. n. 5.

11 *'Belirleyen'* deyimini Bochenski'nin *'operatör'*ü Curry ve Feys'in de *'funktor'*unun karşılığı olarak kullanıyoruz. *'Belirlenen'* deyimini ise *'argument'* deyiminin (bir fonksiyonun argument'i anlamında) karşılığı olarak kullanıyoruz. (Bkz. Bochenski, A.E., 72-3; Curry ve Feys, A.E., s. 24).

12 *'Operatör'* (operator) deyimi Bochenski'nindir. (Bkz. Bochenski, A.E., s. 74). Curry ve Feys (Bkz. A.E., s. 24) aynı mânada *'funktor'* (*functor*) deyimini kullanırlar.

13 Bkz. Bochenski, A.E., s. 73.

14 Bkz. Bochenski, A.E., s. 74.

15 Bkz. Bochenski, A.E., s. 75.

16 Bkz. Bochenski, A.E., s. 75. Curry ve Feys (Bkz. A.E., s. 274-5), "T-operatörü" manasında 'birinci-dereceden funktor' deyimini; "O-operatörü" manasında da 'ikinci-dereceden funktor' deyimini; kullanırlar.

17 a ifadesi bir "j-kurucu operatör", b ifadesi de bir "k-kurucu operatör" ise; $j \neq k$ halinde, $sk_D(a) \neq sk_D(b)$ olmalıdır. Başka bir deyimle, tam ifadesi ayrı sentaktik kategoriye ait olan iki operatörün sentaktik kategorisi de ayrıdır. (Bkz. Bochenski, A.E., s. 75).

18 Bkz. *Bochenski*, A.E., s. 76. Curry ve Feys'in metoduna göre ise, söz konusu sentaktik kategori

$$Fk_n(Fk_{n-1}(\ldots(Fk_1j))\ldots)$$

biçiminde gösterilmelidir. *Adjukiewicz* metoduna göre *'j/k'* gibi bir kesirle gösterilen bir sentaktik kategori *Curry* ve *Feys* metodu gereği *'Fkj'* biçiminde; ilk metoda göre '$\frac{k}{j_1 j_2}$' şeklinde gösterilen bir sentaktik kategori de son metot bakımından '$Fj_2(Fj_1k)$' biçiminde dile getirilir.

Örneğin: 'Ahmet annesini çok seviyor' bağlamında geçen *'çok'* zarfının ait olduğu sentaktik kategoriyi her iki metoda göre dile getirmeye çalışalım. İmdi sözü geçen 'Ahmet annesini çok seviyor' ifadesi, normal biçimi

(çok (seviyor))(Ahmet, Ahmet'in annesi)

şeklinde olan bir önerme olarak yorumlanabilir. Bu ifadenin "asal-belirlenen"i durumunda olan 'çok (seviyor)' ifadesi, 'Ahmet' ile 'Ahmet'in annesi' tekil-terimlerini belirleyen bir "2-li operatör", daha açık olarak, bir "ö-kurucu i, i-operatörü"dür.

Öte yandan, 'çok(seviyor)' ifadesinin kendisi de bir bileşik-ifade olup, "asal-belirleyen"i *'çok'* sözcüğü, "asal-belirlenen"i de 'seviyor' sözcüğüdür. 'Seviyor' sözcüğünün ait olduğu sentaktik kategoriyi belirtmek için 'x y'yi seviyor' biçimindeki bir önerme-kalıbını göz önüne alabiliriz. Böyle bir önerme-kalıbının normal biçimi

seviyor(x,y)

şeklindedir. 'Seviyor' sözcüğü iki somut nesne arasında bir bağlantıyı dile getirdiğinden, 'x' ile 'y' değişkenlerini "bireysel-değişkenler" sayabiliriz. Dolayısıyla gerek 'x' gerek 'y' "i" sentaktik kategorisine ait olur. Buna göre, 'seviyor' sözcüğünün bir "ö-kurucu i,i -operatörü" olduğu anlaşılır. Böylece 'çok (seviyor)' ifadesi ile 'seviyor' ifadesinin aynı sentaktik kategoriye ait olduğu görülür. Bu sentaktik kategori ise Ajdukiewicz metoduna göre '$\frac{ö}{i,i}$' biçiminde, Curry ve Feys metoduna göre de 'F(iF(iö))' biçiminde gösterilir.

'Çok' sözcüğüne (zarfına) gelince: bunun bir

$$\frac{ö}{i,i} \text{ - kurucu} \qquad \frac{ö}{i,i} \text{ - operatörü}$$

olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, 'çok' zarfının ait olduğu sentaktik kategoriyi Ajdukiewicz metoduna göre

$$\frac{\frac{ö}{i,i}}{\frac{ö}{i,i}}$$

biçiminde; Curry ve Feys metoduna göre de,

F(Fi(Fiö)) (Fi(Fiö))

biçiminde gösterebiliriz. (Bkz. Curry ve Feys, A.E., s. 275).

19 (I-1) görüşünün temsilcisi olarak Russell ve Carnap'ı, (I-2) görüşünün temsilcisi olarak da Frege ve Church'ü gösterebiliriz.

20 *"Önerme-eklemleri"* nin *tekil-terimi şeklinde yorumlanması* Lesniewski'nin *"Protothetic"* adı altında kurduğu önermeler-kalkülünde formel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Nitekim bu kalkülde önerme-eklemlerinin yerine halis (yani "nicelenebilen") değişkenlerin konulması imkânı vardır.

21 Bkz.§ 16, n. 47.

22 Bochenski "sinkategorematik" ifadelerin sadece O-operatörlerinden ibaret olduğunu kabul ediyor. (Bkz. Bochenski, A.E., s. 75). Böyle bir yorum açısından bütün T-operatörlerinin, dolayısıyla da önerme-eklemlerinin "kategorematik" sayılması gerekecektir. Oysa lojik-değişmezlerin "kategorematik" sayılmasının ortak kullanımlara aykırı olacağı meydandadır. Bu bakımdan Bochenski'nin bu görüşüne katılamıyoruz.

§ 18

1 'P' ve 'Q' gibi iki n-li bağlantı-teriminin "lojik-toplamı" aşağıdaki şekilde tanımlanmış olan 'R' gibi bir n-li bağlantı-terimi demektir.

$$Rx_1x_2...x_n =_{Dk} Px_1x_2...x_n \vee Qx_1x_2...x_n$$

Özel olarak n= 2 halinde:

$$Rxy =_{Dk} Pxy \vee Qxy$$

olur. Örneğin: *'kardeş'* bağlantısı (burada 'bağlantı' sözcüğünü 'bağlantı-terimi' deyiminin kısaltması olarak kullanıyoruz) *'erkek kardeş'* bağlantısı ile *'kız kardeş'* bağlantısının "lojik-toplamı"dır.

2 Bkz. § 16, n.2.

3 Frege'nin metoduna göre, "biriciklik-şartını" yerine getirmeyen (dolayısıyla hiçbir nesneyi göstermeyen) "tasvirler"in keyfe-bağlı olarak seçilen belli bir nesneyi "gösterdiği" kabul edilir. Böylece *her* (anlamlı) tekil-terimin bir nesneyi "göstermesi" sağlanır. (Bkz. Teo Grünberg, "B. Russell'ın Tasvirler-Teorisi", s. 158-9). Öte yandan, *"hiçbir nesneye uygulanmayan genel-terimler"*in hepsinin de *"bileşik"* olduğunu; *her "basit" genel-terimin hiç olmazsa bir tek nesneye uygulandığını* kabul edebiliriz.

Örneğin, 'yirmi metre boyunda insan' genel-terimini göz önüne alalım. Bu genel-terim hiçbir nesneye uygulanmamakla birlikte, her biri bazı nesnelere uygulanan iki genel-terimden ('insan' ve 'yirmi metre boyunda') kuruludur. (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 20-1).

4 Frege ve Church'e göre, bir *"önerme"*kendi *"doğruluk-değeri"*nin adı olan bir *"tekil-terim"* durumundadır. Bir "funktor" ise, modern mantıkçıların çoğu tarafından, karşılığı olan *"fonksiyon"*u gösteren bir "tekil-terim" sayılır. (Aynı şekilde bir "genel-terim", karşılığı olan "özelik" veya "küme"nin, ya da "bağlantı"nın adı olan bir "tekil-terim" sayılmaktadır). *"Sınkategorematik"* ifadelere gelince: bunların bazıları, özellikle *"önerme-eklemler"*i (*connectives*) "tekil-terim" ya da "tekil-terim kısaltması" şeklinde yorumlanmıştır. *"Değişkenli-operatör"*leri buna karşılık, doğrudan doğruya "tekil-terim" veya "tekil-terim kısaltması" şeklinde yorumlayamazsak bile, bunları "bağlamsal" olarak bazı tekil-terimler türünden tanımlayabiliriz. Örneğin: Church '(x)' tümel-operatörünü '∏' gibi özel bir ilkel tekil-terim yardımıyla şöyle tanımlamıştır:

$$(x)\,(\ldots x\ldots) =_{Dk} \text{II}((\lambda x)\,(\ldots x\ldots))$$

'x' değişkeni "i" sentaktik kategorisine, ait ise, '(λx) (...x...)' lambda-ifadesi "ö/i" sentaktik kategorisine ait olur. Dolayısıyla söz konusu 'II' tekil-terimi " $\frac{\text{ö}}{\text{ö,i}}$ " sentaktik kategorisine ait olmalıdır. (Bkz. Church, "A Formulation of the Logic of Sense and Denotation", s. 8, 13). '∏' "tümellik-özelliği" veya "evrensel-küme" olarak yorumlanabilir. Böylece söz konusu tanımı şu biçime çevirebiliriz:

$$(x)\,(\ldots x\ldots) =_{Dk} x\,|\ldots x\ldots| \ni \Pi$$

veya

$$(x)\,(\ldots x\ldots) =_{Dk} \hat{x}\,(\ldots x\ldots)\ \Pi$$

Bu ise Fitch'in yaptığı tanımdır. (Bkz. Fitch, "Symbolic Logic", s. 132-3).

5 Bkz. Mill, *System of Logic*, s. 38

6 *'Sabah yıldızı'* ile *'Akşam yıldızı'* deyimleri aynı nesneyi, "Venüs" (Çulpan) gezegenini gösterirler. Bu iki tekil-terim söz konusu nesnenin iki ayrı yönünü belirten birer "tasvir" durumundadır. Bu bakımdan birinin gösterdiği nesne (yıldız) ile ötekisinin gösterdiği nesnenin (yıldızın) aynı yıldız olduğu, bu iki terimin salt anlamları gereği değil, uzun süren ϵ astronomik gözlemler sonucunda (Bâbilliler tarafından) "keşfedilmiştir". Bu örnek Frege tarafından verilmiş olup modern mantık

literatüründe ün kazanmıştır. (Bkz. Frege, "On Sense and Nominatum").

'Everest' adı Tibet'ten gözüken uzak bir dağa, *'Gaurisanker'* adı ise Nepal'den gözüken uzak bir dağa verilmişti. Bu iki adın aynı bir nesneyi (dağı) gösterdiği ancak uzun "empirik" araştırmalar sonucunda keşfedilmiştir. Bu örnek *Schrödinger* tarafından verilmiştir. (Bkz. Quine, *Word and Object*, s. 49).

7 's' ve 't' gibi iki tekil-terim "anlamdaş" olursa, 's = t' önermesi *"analitik-doğru"* olur. (Nitekim 's = s' önermesi analitik doğru olduğundan, bu önermede 's' teriminin yerine 's' ile anlamdaş olan 't' teriminin konulmasıyla elde edilen 's = t' önermesinin de analitik-doğru olacağı meydandadır). Buna karşılık, 's = t' gibi bir önermenin "analitik-doğru" olması, 's' ile 't' tekil-terimlerinin anlamdaş olmasını gerektirmez. Örneğin: '1 = $-e^{i\pi}$' önermesi matematikte kanıtlandığından *"analitik-doğru"*dur. Ama '1' ile '$-e^{i\pi}$' tekil-terimleri gene de *anlamdaş değildir*. Nitekim (Ahmet matematik bilgisi kıt olan bir kimse olduğunda)

Ahmet burunlarının sayısının 1 olduğuna inanıyor

önermesi "doğru" olmakla birlikte, bu önermede '1'in yerine '$-e^{i\pi}$' ifadesinin konmasıyla elde edilen

Ahmet burunlarının sayısının $-e^{i\pi}$ olduğuna inanıyor

önermesi *"yanlış"* olabilir. (Bkz. Mates, "Synonymity", s. 214).

8 a ve b herhangi iki "n-li genel-terim" olduğunda, '$Eşd_D(a,b)$' ifadesini şöyle tanımlayabiliriz.

TANIM:

$$Eşd_D(a,b) = {}_{Dk}(x_1x_2...x_n)\,(Uyg^n_D(a,x_1,x_2,...x_n) \equiv Uyg^n_D(b,x_1,x_2,...,x_n))$$

9 Bkz. § 17.

10 T.D.K.'nın yayınladığı *Türkçe Sözlük*'te (3. baskı, s. 43) *'anlam'* sözcüğü

> "bir kelimeden, bir sözden, hatta bir hareket veya olgudan anlaşılan şey; bunların bize hatırlattığı fikir veya nesne"

şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü gibi, 'anlam' sözcüğünün iki ayrı mânası burada açıkça ayırdedilmiştir. Bunlardan birincisi (*"anlaşılan şey"*) "anlam^2", ikincisi ise (*"hatırlatılan fikir veya nesne"*) "anlam^1"

olarak yorumlanabilir. Buna göre, 'anlam¹' ile 'anlam²' deyimlerini şöyle tanımlayabiliriz:

a ifadesinin "anlam¹"i x dir $=_{Dk}$ x a ifadesinin bize hatırlattığı *fikir* (yani "soyut-nesne") veya *nesne* (yani "somut-nesne")dir; a ifadesinin *"anlam²"*si X dir $=_{Dk}$ X a ifadesinden anlaşılan şeydir.

11 (a) (X) (Y) $(Anl^2_D(a,X).Anl^2_D(a,Y) \supset X = Y)$
12 (a) (EX) (a D-de kategorematiktir $\supset Anl_D(a,X)$)
13 Bkz. § 12, n. 6.
14 (a) (b) ((a D-de kategorematiktir).(b D-de kategorematiktir) $\supset$ $(Anld\S_D(a,b) \equiv (anl^2_D(a) \equiv anl^2_D(b))))$
15 a ve b herhangi iki terim olduğunda,

$anl^2_D(a) = anl^2_D(b) \supset$
$(anl^1_D(a) = anl^1_D(b))$ v $(x_1,x_2...x_n)$ $(Anl^1_D(a,x_1,x_2...,x_n) \equiv Anl^1_D(b,x_1,x_2...,x_n))$

'İ' ve 'J' herhangi iki terim oldukta, *'İ ≡ J'* ifadesini
$(İ = J)$ v $(x_1,x_2...x_n)$ $(İ,x_1,x_2...,x_n \equiv Jx_1,x_2...,x_n)$

ifadesinin bir kısaltması olarak kullanıyoruz. (Bkz. Carnap, *"Meaning and Necessity"*, s. 13-6). Buna göre,

'İ ≡ J' doğrudur ancak ve ancak $gst_D('İ') = gst_D('J')$ veya $Eşd_D$ ('İ', 'J') ise.

16 Bkz. § 1, n. 4.
17 Bkz. n. 4.
18 *'Belirtme-teorisi'* deyimini Quine'ın *"Theory of Reference"* deyiminin karşılığı olarak kullanıyoruz. (Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 130 v.ö.).
19 *'Doğruluk'* terimi "belirtme-teorisi" çerçevesinde tanımlanabildiği halde, *'analitik-doğruluk'* "semantik-anlamlılık teorisi" çerçevesinde tanımlanabilir. ("Semantik-anlamlılık teorisi" Carnap'ın *"L-semantik"*inin karşılığıdır. (Bkz. Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 56 v.ö.)
20 Bununla birlikte "indirgeyici" (*reductionist*) bir açıdan, birçok tekil-terimlerin genel-terim biçimine, birçok genel-terimin de sinkategorematik ifade biçimine çevrilmesi mümkündür. Örneğin: *'Alçak-gönüllülük bir erdemdir'* önermesi *'her alçak-gönüllü kimse erdemlidir'* şeklinde yorumlanabilir. O zaman da *'alçak-gönüllülük'* "soyut" tekil-terimi 'alçak-gönüllü' gibi "somut" bir genel-terime "indirgenmiş" olur. (Bkz. Quine,

Word and Object, s. 122). Böylece birçok "soyut" tekil-terimin elenmesi mümkündür. "Fizikalist" bir dile ait önermelerin "fenomenalist" bir dile çevrilmesi sonucunda da, objektif (tekil ve genel) terimlerin elenmesi mümkündür. Ancak bu türlü "indirgemeler" *bütün* "belirtici" ifadelerin (yani bütün tekil-terimlerin ve bütün genel-terimlerin) elenmesini hiçbir şekilde sağlayamaz. Bu türlü işlemlerle yapılabilen tek şey, belli bir kategoriye ait terimlerin yerine başka bir kategoriye ait terimlerin konulmasıyla, ilk kategoriye ait terimlerin elenmesidir. Örneğin, içinde "soyut" terimlerin geçtiği önermeleri sadece "somut" terimleri içine alan önermelere; veya içinde "objektif" terimler geçen önermeleri sadece "sübjektif" (yaşantısal") terimleri içine alan önermelere çevirmek mümkündür.

21 "*Kaplam-fonktoru*"nu "uygulanma-bağlantısı" türünden tanımlayabiliriz:

(i) a herhangi bir "1-li genel-terim" olsun; o zaman:

$$kpl_D(a) =_{Dk} \hat{x}(Uyg_D(a,x))$$

(ii) a herhangi bir "n-li genel-terim" olsun; o zaman:

$$kpl_D(a) =_{Dk} \hat{x}((Ey_1y_2...y_n)((x = y_1;y_2...;y_n).Uyg_D^n(a,y_1,y_2,...,y_n)))$$

22 Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 26, s. 40.

23 Whitehead ve Russell "küme-adları"nı "özellik-adları" türünden tanımlamışlardı. (Bkz. *Principia Mathematica*, s. 188, *20.01). Söz konusu tanımı şöyle dile getirebiliriz:

$$...\hat{z}(Fz)... =_{Dk} (EX)((y \ni X \equiv_y Py).(...X...))$$

Yani: '$\hat{z}(Pz)$' herhangi bir "küme-adı", '$...\hat{z}(Pz)...$' de böyle bir terimi içine alan bir önerme ise; bu önerme içinde hiçbir "küme-ifadesi" geçmeyen başka bir önermeye çevrilmektedir. ('X' değişkeninin değerleri kümelerden değil, sadece özelliklerden ibarettir).

Carnap (Bkz. *Meaning and Necessity*, s. 146-150) sözü geçen tanımı biraz değiştirerek "küme-adları"nı şöyle tanımlamıştır:

$$...\hat{z}(Pz)... =_{Dk} (X)((y \ni X \equiv_y Py) \supset (...X...))$$

Fitch ise "kümeler"in "özelikler"in bir türünden başka bir şey ol-

madığını kabul eder. (Başka bir deyimle, bu mantıkçıya göre, her "özelik" bir "küme" olmamakla birlikte, her "küme" bir "özelik"tir). Fitch "kümeler"in "kaplamsal" özelikler olduğunu söyler. (Bkz. Fitch, *Symbolic Logic*, s. 89, No. 16.4).

Belli bir özelik öbeğinin "kaplamsal" olması şöyle tanımlanır: X ve Y söz konusu öbeğe ait herhangi iki özelik ise,

$$(z)\ ((z \in X).(z \in Y)) \supset (X = Y)$$

olur.

Öte yandan Quine gibi "kaplamcılar", "özelikler"i (ve genel olarak her türlü içlemler'i) manasız saydıkları halde, "*kümeler*"i kabul ederler.

24 Frege, "*Bedeutung*" ve "*Sinn*" olarak adlandırdığı iki ayrı "anlam" çeşidi ayırdeder. "Anlam¹" "Bedeutung"un, "Anlam²" ise "Sinn"in karşılığıdır. (Bkz. Frege, "On Sense and Nominatum").

25 Mill, keyfe-bağlı olarak seçilen bir "*özel-ad*"ın (*proper name*) hiçbir şeyi "ifade-etmediğini", dolayısıyla hiçbir "mâna"sı olmadığını öne sürmüştür. (Bkz. Mill, A.E., s. 36-7). Öte yandan, modern mantıkçıların çoğu "özel-adlar"ın bile bir "mâna"sı olduğunu kabul ederler. (Bkz. Church, *Mathematical Logic*, s. 6, n. 14).

26 Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 40-2).

27 Bkz. Church, "A Formulation of the Logic of Sense and Denotation".

28 Bkz. n. 23.

§ 20

1 Bkz. § 18, n. 18.

2 Bkz. Quine, *From a Logical Point of View*, s. 130.

3 Bkz. § 16, n. 41.

§ 21

1 Mill böyle bir tanımlama teorisinin açık bir temsilcisi sayılabilir. Nitekim Mill "bir sözcüğün tanımının bu sözcüğün anlamını bildiren bir önerme" olduğunu; "konnotatif adlar" halinde de "anlam"ın ifade-edilen nesneden (*connotation*) ibaret olduğunu söyler. (Bkz. Mill, *System of Logic*, s. 151-2).

Mill'e göre, genel-terimlerin şu üç şekilde tanımlanması mümkündür:

(i) a sözcüğü (D-dilinde) X özeliğini ifade-eder.

Yani:

$$İçl_D(a,X)$$

veya

$$içl_D(a) = X$$

Örneğin:

'İnsan' sözcüğü insan-olma özeliğini ifade eden bir sözcüktür.

(ii) $(z)\ (Uyg_D(a,z) \equiv z \ni X)$

'İnsan' sözcüğünün herhangi bir nesneye uygulanması için gerekli ve yeterli şart bu nesnenin insan-olma özeliğini taşımasıdır.

(iii) $(z)\ (P(z) \equiv ((z \ni X_1).(z \ni X_2)....(z \ni X_n)))$

Örneğin: 'P' olarak gene 'insan' terimini alırsak,

İnsan akıllı-olma,.... özeliklerini taşıyan herhangi bir nesne demektir.

. İmdi Mill'in kendi görüşü açısından (i) tanımı yasaya uygun olduğu halde, (ii) ile (iii) tanımları yasaya uygun değildir. Örneğin: a veya 'P' olarak 'insan' sözcüğünü, X olarak tüysüz iki-bacaklı olma özeliğini, X_1 olarak tüysüz-olma özeliğini, X_2 olarak iki-bacaklı olma özeliğini (n = 2) seçelim. O zaman

(i) $İçl_D$('insan') = tüysüz iki bacaklı olma özeliği
önermesi *yanlış* olmakla birlikte

(ii) $(z)\ (Uyg_D$('insan', z) $\equiv z \ni$ tüysüz iki-bacaklı olma özeliği
önermesiyle

(iii) (z) (z insandır ≡ (z ∋ tüysüz-olma özeliği).(z ∋ iki-bacaklı olma özelliği)

önermesi *"doğru"*dur.

Bu örneğin gösterdiği gibi, (ii) veya (iii) şartının doğruluğu söz konusu genel-terimin tanımlanması için (gerekli olmakla birlikte) *yeterli değildir*. (Bkz. Mill, A.E., s. 152).

2 "Semantik içlem-kuralları"nın yanı sıra *"pragmatik içlem-kuralları"* da vardır. Başka bir deyimle, tam-ifadesi

$$\text{İçl}_D(K,a,X)$$

yani:

K "kullanan"ı için a ifadesinin D-dilinde içlemi" ("anlam²"si) X dir biçiminde olan bir *"pragmatik içlem-bağlantısı"*ndan da söz edebiliriz. Ayrıca bu bağlantıdan *"pragmatik içlem-funktoru"*nu türetebiliriz. Bu funktoru 'içl$_D$' ile gösterirsek

$$\text{içl}_D(K,a)$$

ifadesi

K "kullanan"ı için a ifadesinin D-dilinde içlemi

mânasına gelir.

3 Böyle bir görüşün temsilcisi olarak Pap'ı gösterebiliriz. (Bkz. Pap, *Analytische Erkenntnistheorie*, s. 193-206.

4 Bkz. Pap, A.E., s. 195, 229.

5 Bkz. n. 2.

§ 22

1 Ryle'ın deyimiyle, bir sözcüğün *tanımının bilinmesinin*, bir şeyin *olduğunu bilmek* (*knowing that*) değil de, bir şeyin *nasıl yapıldığını bilmek* mânasına geldiğini söyleyebiliriz. (Bkz. § 5, n. 6).

2 'Önce', 'Sonra' ve 'Zamandaş' sözcüklerini sırasıyla 'Ö', 'S' ve 'Z' sembolleri ile kısaltalım. O zaman (a), (b), (c) ve (d) önermelerini şöyle dile getirebiliriz:

(a) $(x)\,(y)\,(\ddot{O}xy \supset Syx)$
(b) $(x)\,(y)\,(Sxy \supset \ddot{O}yx)$
(c) $(x)\,(y)\,(Zxy \supset (\sim\ddot{O}xy.\sim\ddot{O}yx))$
(d) $(x)\,(y)\,(\ddot{O}xy \vee \ddot{O}yx \vee Zxy)$

('x' ve 'y' değişkenlerinin "değerler-alanı"nın salt *"olaylar"*dan ibaret olduğunu kabul ediyoruz).

3 (1) gibi "doğru" sayılan önermelerin "aksiyomlar"ı, bu önermelerin "lojik-sonuç" olarak çıkarılabileceği belli bir takım önermeler demektir. Bu aksiyomların tümüne bir "aksiyom-sistemi" denir. Aksiyom-sis-

teminin *"tutarlı"* (*consistent*) olması, ondan ("A ve A-değil" gibi) bir çelişmenin "lojik-sonuç" olarak çıkarılamaması demektir. Aksiyom-sisteminin *"bağımsız"* (*independent*) olması, aksyomların hiçbirinin ötekilerinden lojik-sonuç olarak çıkarılamaması demektir. Aksiyom-sisteminin *"tüketici"* (*exhaustive*) olması ise, ondan (1) önermemelerinin hepsinin lojik-sonuç olarak çıkarılabilmesi demektir. (*'Tüketici'* deyimi için Bkz. Carnap, *Introduction to Semantics*, s. 219-225).

İşte (1) önermelerine karşılık "tutarlı', "bağımsız" ve "tüketici" bir aksiyom-sisteminin bulunabilmesi halinde, sözü geçen (1) önermelerinin *"aksiyomlaştırılabilen"* veya *"aksiyomatize" edilebilen* (*axiomatizable*) önermeler olduğunu söyleyeceğiz.

İmdi, genel olarak "öndayanaklı" bir bilgi-sistemine ait (1) gibi önermelerin "aksiyomatize" edilemeyeceğini belirtmek gerek. Nitekim bu önermelerin içinde geçen sözcüklerin *"belirsizliği"*, *"çok-anlamlılığı"* ve *"kaypaklığı"* (Bkz. § 24, n. 8) buna engeldir. Bu bakımdan (1) önermelerinin "aksiyomatize" edilmesi için bunların daha önce *"formalize"* edilmiş olmaları gerekir. Bunun için de, (1) önermelerinin içinde geçen terimlerin anlamını "belirli", "tek-anlamlı" ve "değişmez" bir şekilde tespit etmek gerekir. Bunun sağlanması için de tek yol, sözü geçen terimlerin içinde geçtiği önermelerin doğruluk-değerini az çok keyfe-bağlı bir şekilde belirlemektir. Böyle bir "belirleme" ne büsbütün keyfe-bağlıdır, ne de büsbütün keyiften bağımsız.

Nitekim, önermelerin doğruluk-değerini ortak kullanımları hiç göz önünde tutmadan, rasgele seçmemiz halinde, söz konusu terimlerin anlamı büsbütün değişecek, dolayısıyla bunların içinde geçtiği önermelerin sözü geçen (1) önermeleriyle anlam bakımından hiçbir ilgisi kalmayacaktır. Böylece (1) önermelerinin böyle bir "belirleme" yardımıyla "aksiyomatize" edilmesinden söz edilemeyecektir.

Öte yandan, sözü geçen "belirleme"nin hiç olmazsa bir dereceye kadar "keyfe-bağlı" olmasından kaçınılamaz. Çünkü, söz konusu terimlerin içinde geçtiği önermelerin doğruluk-değeri "belirli", "tutarlı" ve "değişmez" değildir. Onun için, güttüğümüz özel amaç bakımından elverişliliği göz önünde tutarak, bu önermelerin doğruluk-değerini bir dereceye kadar keyfe-bağlı olarak "belirlemek" zorundayız.

İmdi, (1) gibi önermelerin içinde geçen terimlerin anlamının bu türlü "belirlemeler" yardımıyla ("belirli", "tek-anlamlı" ve "değişmez" bir şekilde) belirlenmesine bu terimlerin anlamının *"açıklanması"* (*explication*) diyeceğiz. Buna göre, herhangi bir terimin *açıklanması*, bu terimin içinde geçtiği önermelerin doğruluk-değerinin ("açıklama"dan önce taşıdıkları doğruluk-değerini göz önünde tutmak şartıyla) az çok

keyfe-bağlı bir şekilde belirlenmesiyle, *"aksiyomatize" edilebilen* bir sistem haline sokulması demektir. Açıklamadan önceki anlamında alınan bir terime *"açıklanacak-terim"* (*explicandum*), açıklama sonucunda kazandığı yeni anlamında alınan terime de *"açıklanmış-terim"* (*explicatum*) denir.

Görüldüğü gibi, herhangi bir "açıklanacak-terim" ile karşılığı olan "açıklanmış-terim" aynı sözcükten ibarettir. Ancak böyle bir sözcüğün "açıklanacak-terim" olarak taşıdığı anlam, "açıklanmış-terim" olarak taşıdığı anlamdan farklıdır. "Açıklanacak-terim" olarak sözcük "tanımlanmamış", dolayısıyla "belirsiz", "çok-anlamlı" ve "kaypak" bir ifadedir. "Açıklanmış-terim" olarak ise "tanımlanmış", dolayısıyla "belirli", "tek-anlamlı" ve "değişmez-anlamlı" bir ifadedir. Başka bir deyimle, "açıklanacak-terim" olarak sözcük "formalize-olmayan" bir dile ("öndayanaklı" bir bilgi-sistemini ifade eden bir dile) ait olup "açıklanmış-terim" olarak "formalize" bir dile ("öndayanaksız" bir bilgi-sistemini ifade eden bir dile) aittir. Buna göre, öndayanaksız-felsefe'nin başlıca amacının, öndayanaklı bilgi-sistemlerinin terimlerini *"açıklanacak-terim"* sayarak, bunların karşılığı olan "açıklanmış-terimler"in ortaya konulması olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyimle, *"öndayanaksız-felsefe"nin metodu* (bu özel mânada) *"açıklama"dan ibarettir*. ("Açıklama" konusunda Bkz. Carnap, *Logical Foundations of Probability*, s. 3 v.ö.).

4 Salt (a), (b), (c) ve (d) önermelerinden kurulu bir "aksiyom-sistemi" *"tutarlı"* ve *"bağımsız"* olmakla birlikte, *"tüketici" değildir*. (Nitekim, "zaman teorisi" açısından çok önemli olan önermelerin hepsinin salt bu dört aksiyomdan "lojik-sonuç" olarak çıkarılması mümkün değildir). Bu bakımdan, sözü geçen dört aksiyoma daha başka aksiyomların da eklenmesi gerekecektir. (Örneğin: 'Önce' teriminin "asimetrik", "irrefleksif" ve "transitif" olduğunu dile getiren aksiyomlar).

5 '$I \equiv J$' ifadesini; 'İ'nin bir *"tekil-terim"* olması halinde

$$\dot{I} = J$$

mânasında; 'İ'nin bir "genel-terim" olması halinde:

$$(x_1x_2...x_n)\,(\dot{I}(x_1,x_2...,x_n) \equiv J(x_1,x_2...,x_n))$$

mânasında; 'İ'nin bir *"fonktor"* olması halinde ise:

$$(x_1x_2...x_n)\,(\dot{I}(x_1,x_2...,x_n) = J(x_1,x_2...,x_n))$$

mânasında kullanıyoruz.

6 Bunu şöyle kanıtlayabiliriz:

Öncüller (Bkz. n. 2).

(a) (x) (y) (Öxy ⊃ Syx)
(b) (x) (y) (Sxy ⊃ Öyx)
(c) (x) (y) (Zxy ⊃ (—Öxy.—Öyx))
(d) (x) (y) (Öxy v Öyx v Zxy)

Kanıtlama

(1) (x) (y) (Öxy ≡ Syx) ((a) ve (b) gereği)
(2) (x) (y) (Zxy ⊃ (—Öxy.—Sxy)) ((c) ve (1) gereği)
(3) (x) (y) (Öxy v Sxy v Zxy) ((d) ve (1) gereği)
(4) (x) (y) (—(Öxy V Sxy) ⊃ Zxy) ((3) gereği)
(5) (x) (y) (—Öxy.—Sxy) ⊃ Zxy) ((4) gereği)

Sonuç

(6) (x) (y) (Zxy ≡ (—Öxy.—Sxy)) ((2) ve (5) gereği) (İ.K.)

7 Bkz. Tarski, "Some Methodological Investigations on the Definability of Concepts", s. 296-308 ve Hempel, "The Theoretician's Dilemma", s. 53 v.ö.
8 Bkz. Tarski, A.E., s. 300, n. 2, s. 301, s. 307-8.
9 Bkz. n. 5 ve 23.
10 Bkz. Church, *Mathematical Logic*, s. 76, n. 168.
11 Bkz. Church, A.E., s. 75-6 ve *Quine, From a Logical Point of View*, s. 25-7.
12 Bkz. Quine, A.E., s. 27.
13 Bkz.§ 16, n. 9.
14 Carnap, "anlamdaşlığı" formalize dillerde "içlemsel-biçimdeşlik" (*intensional isomorphism*) şeklinde açıklamıştır. (Bkz. Carnap, *Meaning and Necessity*, s. 56-64). "İçlemsel-biçimdeşlik" "lojik-eşdeğerliğe" dayanır. Buna göre, verilen iki önermenin "anlamdaş" olup olmadığının belirlenmesi için "kanıtlama" işlemlerine başvurulması gerekecektir. Formalize dillerin çoğunda ise bir "karar-verme yöntemi" (*decision procedure*) olmadığına göre (Bkz. § 6, n. 1), bu türlü dillerde verilen herhangi iki önermenin "anlamdaş" olup olmadığına karar-verilmesi genel olarak mümkün değildir. Oysa anladığımız iki önermenin anlamdaş olup olmadığına karar-verilememesi ortak kullanımlara aykırı olsa gerek.

Kendi "açıklama"mız ise böyle bir güçlükle karşılaşmamaktadır. Nitekim verilen herhangi iki önermenin birbirine çevrilip çevrilemeyeceğini tesbit etmek için dönüştürme-kurallarına başvurulması (başka bir deyimle, kanıtlama işlemlerinin yapılması) hiç de gerekmez. Böylece "çevrilebilme" manasında açıklanan "anlamdaşlık" için bir "karar-verme yöntemi" olduğunu; dolayısıyla anladığımız herhangi iki önermenin "anlamdaş" olup olmadığına karar-verilebileceğini görüyoruz.

15 "Mutual Independence of Concepts" (Bkz. Tarski, A.E., s. 296-9).

16 Bkz. Russell, *Human Knowledge*, s. 79. v.ö.

17 (x) (y) (Sxy ≡ Öyx)

18 (x) (y) (Zxy ≡ (—Öxy.—Öyx))

19 (20) ve (21) tanımları sadece (sinkategorematik) *anlam teorisi* çerçevesinde geçerli olup "semantik-anlamlılık teorisi" açısından geçerli değildir. Nitekim bu son teori bakımından, bir önermenin içinde geçen terimleri anlamamız, bu terimlerin "anlam²"si ("içlem"i) olan soyut nesneleri kavramamız demektir. Dolayısıyla önermenin salt içinde geçen terimlerin anlamı gereği doğru olduğunu tespit etmemiz, bu soyut nesneler arasındaki objektif bağlantıyı kavramamıza bağlıdır. Böyle bir bağlantı ise *"a priori"* olmakla birlikte, birtakım (soyut) nesneler arasındaki *objektif* bir bağlantı olduğundan *"sentetik"* sayılmalıdır. Bu bakımdan, semantik-anlamlılık teorisi çerçevesinde bir önermenin "analitik" olmasını, salt içinde geçen terimlerin tanımları (sözcük-tanımı) gereği doğru olması şeklinde tanımlamamız gerekir. Ancak bu son tanım gereği, salt uzlaşımsal olarak doğru sayılan aksiyomlar dışında hiçbir önermenin (aksiyomların lojik-sonuçları bile) "analitik" olması mümkün değildir. O zaman 's = s' gibi bir önermenin bile (ait olduğu formalize dilin bir aksiyomu olarak geçmemesi halinde) *analitik değil de, "sentetik a priori"* sayılması gerekecektir.

20 Bkz. Naess, "Toward a Theory of Interpretation and Preciseness"; Carnap, "Meaning and Synonymy in Natural Languages" ve Quine, *Word and Object*, s. 55, 65-9.

21 Bkz. Robinson, *Definition*, s. 35 v.ö..

22 Bkz. Robinson, A.E., s. 59 v.ö..

23 Bkz. Carnap, "The Methodological Character of Theoretical Concepts". *"Tekabül-kuralları"*na şöyle bir örnek verebiliriz: *'Alkolün belli şartlar altındaki kaynama derecesi 78° dir'* gibi bir önermenin ("teorik-terimler"den kurulu olması bakımından) "yarı-yorumlanmış" bir dilin "teorik-dil"ine ait olduğunu kabul edebiliriz. Böyle bir önermenin:

> "Ben şimdi bu termometrenin civa sütununun tepesinin, üzerinde '78' işareti bulunan çizginin hizasında olduğunu *algılıyorum*"

biçimindeki bir takım *"temel-önermeler"* yardımıyla *pekiştirildiğini* belirten kural (bu türlü temel-önermelerin ait olduğu *"gözlem-dili"* ile sözü geçen fiziksel kanunun ait olduğu "teorik-dil" arasında) belli bir *"tekabül-kuralı"* durumundadır. (Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", s. 30-2). Buna göre "tekabül-kuralları"nın *"indüktif çıkarım-kuralları"* olduğunu söyleyebiliriz.

24 Belli bir dilin *bütün* terimlerinin *"belirtik-olarak" tanımlanmasının imkansızlığı, bütün* önermelerin *"dolaylı-olarak" belgelenmesinin imkansızlığına* benzer. (Bkz. § 5).

25 "...on the basis of a deductive theory we can establish the meaning of a term which has not previously been defined only by describing the sentences in which the term occurs and which we accept as true." (Bkz. Tarski, A.E., s. 299, n. 1). Goblot da "bir sözcüğün anlamının bu sözcüğün özne veya yüklem olarak içinde geçtiği sonsuz sayıdaki mümkün yargılardan ibaret olduğunu" söyler. ("La signification d'un mot se compose donc d'une infinité de jugements possibles dont ce mot est sujet ou attribut". Bkz. Goblot, *Traité de Logique*, s. 89).

26 *'Örtük tanım'* (*implicit definition*) deyimini ilkin fransız matematikçisi J.D. Gergonne kullanmış, sonradan Hilbert tarafından bugünkü manasını kazanmıştır.

27 J. D. Gergonne (1819) aksiyom-sistemlerini *"örtük-tanım"* şeklinde yorumlamıştı.

28 Genel olarak a herhangi bir "n-li genel-terim" oldukta; bu kural:

$$(x_1x_2...x_n)\ (Uyg^n{}_D(a,x_1,x_2,...x_n) \equiv ...x_1...x_2...x_n...)$$

biçiminde dile getirilebilir.

29 Bkz. § 17, n. 8.

30 Carnap (Bkz. "Meaning Postulates") tarafından teklif edilmiş olan *"anlam-postülatı"* deyimini, herhangi formalize bir dilin ilkel-terimlerinin *örtük-tanımını meydana getiren tek tek kurallar* anlamında kullanacağız. Buna göre, *(i) ve (ii) kurallarının "yorumlanmamış" formalize dillerin anlam-postülatları olduğu* söylenebilir. Öte yandan, *"yarı-yorumlanmış"* formalize diller halinde (i), (ii) ve (iii) kurallarının her birini bir *"anlam-postülatı" saymamız mümkün değildir.*

Nitekim belli bir dilin "anlam-postülatları" ilkel terimlerin "örtük-tanım"ını meydana getirdiğinden, bu postülatların "teklifsel" olması gerekecektir. O zaman da "anlam-postülatları"nın hiçbir lojik-sonucunun "empirik" bir önerme olamayacağı meydandadır. Öte yandan, "yarı-yorumlanmış" formalize bir dili empirik olgular hakkında

bir teori saydığımızdan, bu dile ait önermelerden hiç olmazsa bazılarının *deneyle pekiştirilebilmesi* veya *deneyle sarsılabilmesi*, yani "empirik" olması gerekir. Bu türlü "empirik-önermeler"in ise (i), (ii) ve (iii) kurallarının "lojik-sonucu" olması gerektiğinden, bu kuralların *hepsinin de "anlam-postülatı" sayılamayacağı* görülür. (Bkz. Carnap, "Beobachtungssprache und theoretisch Sprache").

§ 23

1 Bkz. Reichenbach, *Elements of Symbolic Logic*, s. 21.

2 Bütün (belirtik) *"dolaylı-tanımlar"*ın yerine getirmesi gerektiği iki şart vardır: (Bu şartların *"rekürsif-tanımlar"*da geçen her *"tanım-önermesi"* tarafından da yerine getirilmesi gerekir).

(I) "Tanımlanan"da geçmeyen hiçbir şematik-harf veya serbest değişken "tanımlayan"da da geçmemelidir.

(II) "Tanımlanan"ın içine aldığı her şematik-harf veya değişkenin yalnız bir tek "geçiş"i olmalıdır.

(I) şartının yerine gelmemesi halinde bir "çelişme"nin ortaya çıkması mümkündür.

Örneğin:

x ve y değerler-alanı tam-sayılardan ibaret iki değişken olsun. 'P' gibi bir genel-terimi:

(1) $P(x) =_{Dk} (x>y).(y>5)$

dolaylı-tanımı yardımıyla tanımlayalım. Görüldüğü gibi, (1) tanımında 'y' değişkeni "tanımlanan"da geçmediği halde "tanımlayan"da geçiyor. İmdi (1) tanımından şu sonuçları çıkarabiliriz:

(2)	$(7>6).(6>5) \supset P(7)$	((1) gereği bir totolojiye çevrilir)
(3)	$(7>6).(6>5)$	(Aritmetiğin doğru bir önermesi)
(4)	$P(7)$	((2) ve (3) gereği)
(5)	$P(7) \supset (7>4).(4>5)$	((1) gereği bir totolojiye çevrilir)
(6)	$P(7) \supset (4>5)$	((5) gereği)
(7)	$-(4>5) \supset -P(7)$	((6) gereği)

(8) —(4>5) (aritmetiğin doğru bir önermesi)
(9) —P(7) ((7) ve (8) gereği).

Oysa (4) ve (9) birbiriyle *çelişik* önermelerdir. (İ.K.)

(II) şartına gelince: bu şartı yerine getirmeyen bir "dolaylı-tanım" bir çelişmeye yol açmamakla birlikte, "tanımlanan"ın bütün bağlamlardan "elenme"sini sağlayamaması bakımından yasaya uygun bir tanım değildir. Örneğin:

'P' gibi bir genel-terimi:

$$P(x,x) =_{Dk} \ldots x \ldots$$

biçimindeki bir tanım yardımıyla tanımlayalım. Görüldüğü gibi, x değişkeninin "tanımlanan"da *iki geçişi* vardır. Böyle bir tanıma dayanarak 'P(0,1)' gibi bir önermede 'P' teriminin "elenmesi" imkânsızdır. (İ.K.)
(Sözü geçen örnekler Carnap tarafından verilmiştir. Bkz. Carnap, *The Logical Syntax of Language*, s. 24-5).

3 Sözü geçen (9) tanımı gereği gerçekte tanımlanan '√' *"funktor"*u değil, '$(\lambda x y)$ (√x = y)' *"2-li genel-terim"*dir. '√' funktorunun kendisinin tanımlanması için, bu genel-terimin "çoğa-bir" olduğu ve 'x'in hiç olmazsa bazı değerlerine karşılık y'nin bir değeri olduğu "kanıtlanmalı". ("Varlıksal-kanıtlama"! - *"existence proof"*). Böylece "dolaylı-tanımlar"ın doğrudan doğruya ancak "genel-terimler"in tanımlanması için elverişli olduğunu, "funktorlar"ın ancak bir "varlıksal-kanıtlama" sonucunda bu şekilde tanımlanabileceğini görüyoruz. "Tekil-terimler"in de "dolaylı-olarak" tanımlanması, bir bakıma, funktorlar halinde olduğu gibi, bir "varlıksal-kanıtlama"ya bağlıdır. Nitekim, 'T' gibi bir tekil-terimin "dolaylı-tanımı":

(a) $(x)\,((x = T) =_{Dk} (\ldots x \ldots))$

biçimindedir. (a) tanımını "dolaysız" olan:
(b) $T =_{Dk} (\imath x)\,(\ldots x \ldots)$

gibi bir tanıma çevirebiliriz. Ancak, (b) nin gerçekten *bir nesneyi gösteren* bir tekil-terimi tanımlayabilmesi, '$(\imath x)$ (...x...)' tasvirinin "biriciklik-şartı"nı yerine getirmesine bağlıdır. Bununla birlikte, (a) tanımının ("dolaysız" olmasından dolayı) her zaman belli bir "tekil-terim"i ta-

nımladığını söyleyebiliriz. Ancak bu şekilde tanımlanan tekil-terimin bir nesneyi gösterip göstermediği "varlıksal-kanıtlama" (yani biriciklik-şartının kanıtlanması) sonucunda anlaşılabilir. Öte yandan, *Hilbert* ve *Bernays* sisteminde olduğu gibi, "tasvirler"in anlamlı sayılması için biriciklik-şartının kanıtlanması gereken bir dil çerçevesinde, (a) tanımının durumu tıpkı "funktorlar"ın "dolaylı-tanım"ı gibidir. Yani, "varlıksal-kanıtlama" yapılmadan (a) nın belli bir "tekil-terim"i tanımlayıp tanımlamadığı bilinemez.

4 Bkz. Quine, "Truth by Convention", s. 259 ve Pap, "Analytische Erkenntnisheorie", s. 217, 224.

§ 24

1 Gödel ve Church'ün gösterdiği gibi, yorumlanmamış formalize dillerin çoğu "eksiksiz" (complete) değildir. (Yani bu türlü dillerde gerek "kanıtlanması", gerek "çürütülmesi" imkansız olan bazı ("karar-verilemez" - "undecidable") önermeler bulunur. Bu bakımdan, sözünü ettiğimiz *"tam-belirlilik"* genel olarak "eksiksizlik" (completability) anlamına gelemez. İşte biz "yorumlanmamış" formalize bir dilin *"tam-belirli"* olmasını, ya *"eksiksiz"* (complete) olması, ya da "eksik" olmakla birlikte içinde geçen bütün "karar-verilemez önermeler"in doğruluk-değerinin "semantik üst-dil"de (salt mantık yolu ile) belirlenebilmesi şeklinde tanımlıyoruz. (Bkz. Tarski, "The Concept of Truth in Formalized Languages", s. 274-6). Sözü geçen "semantik üst-dil"in de ancak görünüşte "semantik" olduğu; gerçekte ise bu türlü "semantik dil-sistemleri"nin "yorumlanmamış" formalize diller sayılması gerektiği kanısındayız.

İmdi bu düşüncelere dayanarak "analitik-doğruluğu" ve "analitik-yanlışlığı" salt sentaktik bir şekilde tanımlayabiliriz:

TANIM: a gibi bir önermenin D gibi "yorumlanmamış" formalize bir dilde *"analitik-doğru"* olması, a önermesinin *D-dilinde kanıtlanabilmesi* veya, a'nın "karar-verilemez" bir önerme olması halinde, *doğruluğunun üst-dilde kanıtlanabilmesi* demektir.

TANIM: a gibi bir önermenin D gibi "yorumlaşmamış formalize bir dilde "analitik-yanlış" olması, a'nın *D-dilinde çürütülebilmesi* veya, a'nın "karar-verilemez" bir önerme olması halinde, *yanlışlığının üst-dilde kanıtlanabilmesi* demektir.

Buna göre, herhangi bir "yorumlanmamış" formalize dil"in *"tam-belirli"* olmasını, bu dilin bütün önermelerinin *"analitik"* (yani "analitik-

doğru" veya "analitik-yanlış" olması şeklinde tanımlayabiliriz. (Böyle bir dilin "tam-belirli" olmasını, bir de bütün önermelerinin *"transfinit"* kurallar gereği kanıtlanabilmesi veya çürütülebilmesi şeklinde tanımlayabiliriz. Bkz. Carnap, "Foundations of Logic and Mathematics", s. 23).

2 Sözü geçen (2) kuralına "Modus Ponens" (modus ponendo ponens) veya *"Ayırma-kuralı"* (Detachment rule) denir. 'ΓA⊃BΓ' ifadesinde *Quine*'ın *"köşe-işaretleri"*ni kullanıyoruz. (Bkz. § 15).

3 Formalize nesnel-dile ait "tek-anlamlı" sembollerin anlamının günlük dile ait "çok-anlamlı" sözcüklerden kurulu üst-dil kuralları yardımıyla belirlenmesi de imkânsız değildir. (Bkz. Reichenbach, "Elements of Symbolic Logic", s. 32-4).

4 Bkz. Quine, "Truth by Convention", s. 270-2.

5 Bu türlü "yatkınlıklar" *"yapmasını bilme"* (*knowing how*) çeşidinden bilgiler durumundadır.

6 Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", s. 50, n. 30.

7 Sözü geçen (16) ifadesi Gentzen'in "Tabii Deduksiyon-Teorisi"ne ait "şart-ekleminin elenmesi" şemasıdır. (Bkz. Leblanc, *Deductive Logic*, s. 155-160). Bu şemanın üst-dilde değil de, doğrudan doğruya "nesnel-dil"de ifade edilmesi mümkündür. Bu halde, 'p' ve 'q' gibi (nesnel-dile ait) herhangi iki ayrı "şematik önerme-harfi" seçerek, söz konusu şemayı:

$$\frac{p \quad p \supset q}{q}$$

biçiminde dile getirebiliriz. Böyle bir şemada ise üst-dile ait hiçbir sözcüğün geçmediği meydandadır.

Gentzen'in bütün şemalarını *"Gestalt"* örnekleri olarak yorumlayabiliriz. Böyle bir örnek karşısında "Gestalt"ı kavrayabilen herhangi bir kimsenin "şema"yı anlayacağını, başka bir deyimle, bu şema gereği çıkarımlar yapmak yeteneğini kazanacağını söyleyebiliriz. ("Davranışçı" bir açıdan "Gestalt"ın kavranması böyle bir yeteneğin kazanılmasından başka bir şey değildir).

8 Bir sözcüğün *"belirsiz"* (*vague*) olması, bu sözcüğün içinde geçtiği bazı önermelerin *ne "doğru" ne de "yanlış"* olması demektir.
Örneğin: rengi mavi ile mor arasında olan bir nesne karşısında *'bu mavidir'* önermesinin ne "doğru" ne de "yanlış" olduğunu söyleyebiliriz. Bu bakımdan 'mavi' gibi duyusal nitelik-terimlerinin (hiç olmazsa bir dereceye kadar) "belirsiz" olduğunu görüyoruz.

Bir sözcüğün *"çok-anlamlı"* (*ambiguous*) olması, bu sözcüğün içinde geçtiği bazı önermelerin *hem "doğru" hem "yanlış"* sayılabilmesi demektir.

Örneğin: *'kanun bir çalgıdır'* önermesini göz önüne alalım. Bu önerme hem "doğru" hem "yanlış" sayılabilir. 'Kanun' sözcüğünü belli bir incesaz çalgısı mânasında kullanmamız halinde önerme "doğru" olduğu gibi, bu sözcüğü hukuk veya bilimdeki mânasında kullanmamız halinde "yanlış" olur. Buna göre, 'kanun' sözcüğünün (günlük dilde) "çok-anlamlı" olduğunu görüyoruz.

Bir sözcüğün *"kaypak"* (*"fluent"*) olması, bu sözcüğün içinde geçtiği bazı önermelerin *doğruluk-değerinin değişebilmesi* demektir.

Örneğin: § 22'de sözünü ettiğimiz *'bütün kargalar karadır'* önermesinin 'karga' sözcüğünün başlangıçta "karga$_1$" manasında kullanıldığı halde, daha sonra "karga$_2$" mânasında kullanılması sonucunda doğruluk-değeri de değişecektir. İşte bu imkândan ötürü 'karga' sözcüğünün "kaypak" olduğunu görüyoruz. Böyle bir imkân 'kuğu kuşu' deyimi için gerçekleşmiştir. Eskiden "bütün kuğu kuşlarının beyaz olduğu" kabul edildiği halde; Avustralya'da her bakımdan kuğu kuşuna benzemekle birlikte, "kara" renkli olan bir kuş türünün bulunması sonucunda 'bütün kuğu kuşları beyazdır' önermesinin doğruluk-değeri değişerek "yanlış" olmuştur.

"Kaypak-olmayan" terimlere *"değişmez-anlamlı"* terimler diyeceğiz. "Değişmez-anlamlı" terimler ile "kaypak" terimler arasındaki ayrım ikincilerinin anlamı değişebildiği halde birincilerinin anlamının değişememesinden ibaret değildir. Nitekim herhangi bir terimin anlamı (önünde sonunda uzlaşımlara dayandığından) değişebilir. Ancak "kaypak" bir terimin anlamının değişmesi bu terimin "aynı terim", ait olduğu dilin de "aynı dil" sayılmasına hiç de engel olmadığı halde; "değişmez-anlamlı" bir terimin anlamının değişmesi (yani içinde geçtiği bazı önermelerin doğruluk-değerinin değişmesi) söz konusu terimin *aynı terim sayılmamasını*, ait olduğu dilin de *aynı dil sayılmamasını* gerektirir. Buna göre, gerek günlük dilin, gerek formalize olmayan bilimsel dillerin hepsinin de bütün sözcük ve sembollerinin ("tek-anlamlı" olanların bile) "kaypak" olduğunu; ancak "formalize" dillerin sembollerinin "değişmez-anlamlı" sayılabileceğini görüyoruz. Nitekim, *"formalize"* bir *dilde* belli *bir sembolün anlamının değişmesi*, dolayısıyla bazı önermelerin doğruluk-değerinin değişmesi, ancak söz konusu dilin *"anlam-postülatları"nın da değişmesi* sonucunda mümkündür. Yalnız ne var ki "anlam-postülatları"nın değişmesi dilin kendisinin *başka bir dile* dönüşmesinden başka bir şey değildir. (Bkz. Mill, *A System of Logic*, s. 159; Goblot, *Traité de Logique*, s. 126-8; ve *Quine, Word and Object*, s. 125-134).

9 Lukasiewicz'in "Önermeler-kalkülü" için kullandığı aksiyomlardan biri de

$$(p \supset q) \supset ((q \supset r) \supset (p \supset r))$$

olmuştur.

10 (i) ile (ii) kurallarının "dile-getirilmemiş" olması, bu kurallar gereği yapılan işlemlerin "çeşitli kimseler tarafından denetlenebilmesine" (*intersubjective testability*) engel değildir.

11 Bkz. Carnap, "The Methodological Character of Theoretical Concepts", s. 40-2. "Gözlem-dilleri"nde "analitik-önermeleri" tanımlayabilmek için, semantik gösterme ve uygulanma kurallarından başka, bir de nesnel-dilde ifade edilen *"anlam-postülatları"*na başvurulması gerekir. Bu dillerde kullanılacak "anlam-postülatları" günlük dilde veya formalize olmayan bilimsel dillerde *"a priori"* olarak doğru sayılan önermeler arasından seçilmelidir. Sözü geçen *"a priori* doğru" önermelerin de ancak dilsel davranışların incelenmesi sonucunda yapılacak "empirik genellemeler" aracıyla tespit edilebileceğini § 22'de belirtmiştik. Buna göre, formalize bir gözlem-dilinde herhangi bir önermenin *"analitik-doğru"* olmasını, bu önermenin *"anlam-postülatları"*nın bir *"lojik-sonucu"* olması şeklinde tanımlayabiliriz. Bir önermenin *"analitik-yanlış"* olması da, bu önermenin hayırlanmasının "analitik-doğru" olması şeklinde tanımlanabilir. (Bkz. Carnap, "Meaning Postulates").

12 *Bileşik-önermeler* bir yandan *"molekülsel-önermeler"* (yani "atomsal-önermeler"in salt önerme-eklemleri yardımıyla birleştirilmesiyle meydana gelen önermeler), öbür yandan da *"genel-önermeler"*dir. Genel-önermelerin doğruluk-değeri doğrudan doğruya tesbit edilemeyip bunların lojik-sonucu olan atomsal önermelerin doğruluk-değerinin tesbit edilmesi suretiyle dolaylı bir şekilde belirlenir. Böyle bir belirleme ise "kesin" değildir. Başka bir deyimle bir "doğrulama" değil, bir *"pekiştirme"*dir.

13 Bkz. Teo Grünberg, "Temel-Önermeler", s. 52-4.

x nesnesinin, ilgili 'T' teriminin *"belirsizlik alanı"* dışında olması gerekir. Örneğin: 'T' terimi olarak 'mavi' sözcüğünü alalım. O zaman x nesnesinin mavi ile mor arası bir rengi olmamalı.

14 Genel olarak "n-li" bir gözlem-terimi halinde, (19) şu biçimi alır:
T gibi herhangi bir "n-li" gözlem-terimini "anlamam"ın gerekli ve yeterli şartı; $x_1,x_2,...,x_n$ gibi n tane nesneyi doğrudan doğruya gözlediğim (yani "algıladığım") zaman, T terimini $x_1;x_2;...;x_n$ dizisine "uygalamaya" veya "uygulamamaya" yatkın olmamdan ibarettir. (Bu dizinin, 'T' teriminin belirsizlik-alanı dışında olması gerekir.)

Bibliyografya

Austin, J. L., "Other Minds" (*Ar.Soc. Sup.*, 1946; Flew, *Logic and Language, Second Series* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Ayer, A. J., *Thinking and Meaninng* (H.K.Lewis, London, 1947).

Batuhan, H. ve Grünberg, T., *Modern Mantık* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1970).

Batuhan, H. ve Grünberg, T., *Modern Mantık*, Lise Deneme Ders Kitabı (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970).

Bochenski, I. M., "On the Syntactical Categories" (*New Scholasticism*, 1949; Menne, *Logico-Philosophical Studies* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Bochenski, I. M., "The Problem of Universals" (*The Problem of Universals: A Symposium*, 1956, derlemesinde; A. Menne: "Logico-Philosophical Studies"de yeniden basılmıştır).

Carnap, R., "Die Physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft" (*Erkenntnis*, Cilt II, 1931-32).

Carnap, R., *The Logical Syntax of Language* (Routledge and Kegan Paul, London, 1937; Almanca aslı: 1934).

Carnap, R., "Testability and Meaning," *Philosophy of Science*, 1936, 1937; ayrı baskı: *Graduate Philosophy Club*, Yale University, Whitlock's Inc. New Haven).

Carnap, R., *Foundations of Logic and Mathematics* (International Encyclopedia of Unified Science, University of Chicago Press, 1939).

Carnap, R., *Introduction to Semantics* (Harvard University Press, 1942; 3.cü baskı: 1948).

Carnap, R., *Meaning and Necessity* (University of Chicago Press, 1947; yeni yayım: 1956).

Carnap, R., "Empiricism, Semantics and Ontology" (*Rev. Int. Phil.*, 1950; Linsky, *Semantics and the Philosophy of Language* derlemesinde yeniden basılmıştır)

Carnap, R., *Logical Foundations of Probability* (Routledge and Kegan Paul, 1950; 2. baskı: 1951).

Carnap, R., "Meaning Postulates" (*Philosophical Studies*, 1952; *Meaning and Necessity*'nin yeni yayımına ek olarak tekrar basılmıştır).

Carnap, R., "On Belief Sentences. Reply to Alonzo Church" (Macdonald, *Philosophy and Analysis* derlemesinde ilk defa yayınlanmış; "Meaning and Necessity"nin yeni yayımına ek olarak tekrar basılmıştır).

Carnap, R., *Einführung in die symbolische Logik* (Springer, Wien, 1954).

Carnap, R., "Meaning and Synonymy in Natural Languages" (*Philosophical Studies*, 1955; *Meaning and Necessity*'nin yeni yayımına ek olarak tekrar basılmıştır).

Carnap, R., "The Methodological Character of Theoretical Concepts" (Feigl ve Scriven, *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, cilt I).

Carnap, R., "Beobachtungssprache und theoretische Sprache" (*Logica: Studia Paul Bernays dedicata*, 1959).

Church, A., "On Carnap's Analysis of Statements of Assertion and Belief" (*Analysis*, Cilt 10, No. 5, 1950).

Church, A., "A Formulation of the Logic of Sense and Denotation" (Henle, Kallen ve Langer, *Structure, Method and Meaning: Essays in Honor of Henry M. Sheffer*).

Church, A., *Introduction to Mathematical Logic, Cilt I* (Princeton University Press, 1956; 3. baskı: 1962).

Curry, H. B. ve Feys, R., *Combinatory Logic, Cilt I* (North Holland Publishing Company, Amsterdam, 1958).

Fitch, F. B., *Symbolic Logic* (The Ronald Press Company, New York, 1952).

Frege, G., "On Sense and Nominatum" (Feigl ve Sellars, *Readings in Philosophical Analysis*; Almanca aslı: *Zeitschr. f. Philos. und Philos. Kritik*, 1892).

Goblot, E., *Traité de Logique* (Librairie Armand Colin, Paris, 1917; 5. yayım: 1929).

Goodman, N., *The Structure of Appearance* (Harvard University Press, 1951).

Grünberg, T., "Temel-Önermeler" (*Felsefe Arkivi*, sayı: 13, 1962).

Grünberg, T., "Bertrand Russell'ın Tasvirler Teorisi" (*Felsefe Arkivi*, sayı: 14, 1963).

Grünberg, T., "Syntactical Categories" (*Litera*, vol. 8, 1965).

Grünberg, T., "Phenomenalism and Observation" (*Felsefe Arkivi*, sayı: 15, 1965).

Grünberg, T., *Sembolik Mantık I: Önermeler Mantığı* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1968).

Grünberg, T., *Symbolic Logic* (Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, Cilt I: 1969, Cilt II: 1970)

Grünberg, T., "Nominalizm" (*Araştırma: D.T.C.F. Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, 1970).

Hempel, C. G., "Problems and Changes in the Empiricist Cirterion of Meaning" (*Rev. Int. Phil.*, 1950; Linsky *Semantics and the Philosophy* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Hempel, C. G., "The Theoretician's Dilemma: A Study in the Logic of Theory Construction" (Feigl, Scriven ve Maxwell, *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Cilt II).

Leblanc, H., *Introduction to Deductive Logic* (Wiley, New York, 1955).

Lewis, C. I., "The Modes of Meaning" (*Philosophy and Phenomenological Research*, 1943-44; Linsky, *Semantics and the Philosophy of Language* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Lukasiewicz, J., *Aristotle's Syllogistic from the Standpoint of Modern Formal Logic* (Oxford University Press, 1951; 2. yayım: 1958).

Martin, R. M., *Truth and Denotation* (Routledge and Kegan Paul, London, 1958).

Martin, R. M., *Toward a Systematic Pragmatics* (North-Holland Publishing Company, Amsterdam, 1959).

Mates, B., *Synonymity* (University of California Publications in Philosophy, Cilt 25, University of California Press, 1950; Linsky, *Semantics and the Philosophy of Language* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Mill, J. S., *A System of Logic* Cilt I (Longmans, Green, and Co., London, 1879, 10.cu yayım).

Naess, A., *"Toward a Theory of Interpretation and Preciseness"* (*Theoria*, 1949; Linski, *Semantics and the Philosophy of Language* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Pap, A., *Analytische Erkenntnistheorie* (Springer, Wien, 1955).

Presley, C. F., "Arguments about Meaninglesness" (*The British Journal for the Philosophy of Science*, Cilt 12, No. 47, 1961).

Ouine, W. V., "Truth by Convention" (*Philosophical Essays for A. N. Whitehead*, 1936; Feigl ve Sellars, *Readings in Philosophical Analysis* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Ouine, W. V., *Mathematical Logic*, (Harvard University Press, 1940; 4. baskı: 1958).

Ouine, W. V., *"Methods of Logic"* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1950, yeni yayım, 1961).

Ouine, W. V., *From a Logical Point of View* (Harvard University Press, 1953; yeni yayım, 1961).

Ouine, W. V., *Word and Object* (Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, 1960).

Reichenbach, H., *Elements of Symbolic Logic* (Macmillan, New York, 1947; 6.cı baskı: 1960).

Robinson, R., *Definition* (Oxford University Press, 1950).

Rosenbloom, P., *The Elements of Mathematical Logic* (Dover, New York, 1950).

Russell, B., "On Denoting" (Mind, 1905; Feigl ve Sellars, *Readings in Philosophical Analysis* derlemesinde yeniden basılmıştır.

Russell, B., *"An Inquiry into Meaning and Truth"* (Allen and Unwin, London, 1940, 6.cı baskı: 1961).

Russell, B., *Human Knowledge: Its Scope and Limits* (Simon and Schuster, New York, 1948.

Ryle, G., *The Concept of Mind* (Hutchinson, London, 1948).

Shwayder, D.S., "Modes of Referring and the Problem of Uniersals" (*University of California Publications in Philosophy*, Cilt 35, University of California Press, 1961).

Stegmüller, W., *Das Wahrheitsproblem und die Idee der Semantik* (Springer, Wien, 1957).

Strawson, P. F., "On Referring" (Mind, 1950; Flew, *Essays in Conceptual Anaysis* derlemesinde yeniden basılmıştır).

Tarski, A., "The Concept of Truth in Formalized Languages" (İngilizce çevirisi *Logic, Semantics, Metamathematics* derlemesinde basılmıştır; Leh dilindeki aslı 1933'te yayınlanmış, Almanca çevirisi ise *Studia Philosophica* dergisinde 1935'te yayınlanmıştır).

Tarski, A., "Some Methodological Investigations on the Definability of Concepts" (İngilizce çevirisi *Logic, Semantics, Metamathematics* derlemesinde basılmıştır; Almanca aslı ise *Erkenntnis* dergisinde 1935'te yayınlanmıştır).

Whitehead, A. N., *The Concept of Nature* (The University of Michigan Press, 1959; ilk yayım: Cambridge University Press, 1920).

Whitehead, A. N. ve Russell, B., *Principia Mathematica to *56* (Cambridge University Press, 1962; ilk yayım: 1913).

Derlemeler

Ackermann, W. et al., *Logica: Studia Paul Bernays dedicata* (Editions du Griffon, Neuchâtel, 1959).

Adams, G. P., Dennes, W. R. ve Mackay, D. S. (ed.), *Meaning and Interpretation* (University of California Publications in Philosophy; Cilt 25, University of California Press, 1950).

Feigl, H. ve Scrien, M. (eds.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* Cilt I (University of Minnesota Press, 1956).

Feigl, H., Scriven, M. ve Maxwell, G. (eds.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science* Cilt II (University of Minnesota Press, 1958).

Feigl, H. ve Sellars, W. (ed.), *Readings in Philosophical Analysis* (Appleton-Century-Crofts, New York, 1949).

Flew, A. G. N. (ed.), *Logic and Language, Second Series* (Blackwell, Oxford, 1953).

Flew, A. G. N. (ed.), *Essays in Conceptual Analysis* (Macmillan, London, 1956).

Henle, P., Kallen, H. M. ve Langer, S. K. (ed.), *Structure, Method and Meaning: Essays in Honor of Henry M. Sheffer* (Liberal Arts Press, New York, 1951).

Linsky, L. (ed.), *Semantics and the Philosophy of Language* (University of Illinois Press, Urbana, 1952).

Macdonald, M. (ed.), *Philosophy and Analysis* (Blackwell, Oxford, 1954).

Menne, A. (ed.), *Logico-Philosophical Studies* (D. Reidel Publishing Company, Dordrecht-Holland, 1962).

Tarski, A., *Logic, Semantics, Metamathematics* (çeviren: J. H. Woodger, Oxford University Press, 1956).

Felsefe Sözlükleri

Goblot, E., *Le Vocabulaire Philosophique* (Librairie Armand Celin, Paris, 1901; 6. yayım: 1927).

Runes, D. D. (ed.), *The Dictionary of Philosophy* (Philosophical Library, New York, 1942).

Özel Sözlük

(Türkçe: İngilizce, Almanca, Fransızca)

A

Açıklama: Explication.

Açıklanacak-terim: Explicandum.

Açıklanmış-terim: Explicatum.

Açınım: Expansion; Entwicklung; développement.

Ad: Name, Name; nom.

Adlandırılan: Nominatum.

Adlandırma-bağlantısı: Name relation; mensrelation; relation de nom.

Algı, algılama: Percept, perception; Wahrnehmung; perception.

Akılla yeniden-kurma: Rational reconstruction; reconstruction rationelle.

Alt-küme: Subset; Untermenge; sous-ensemble.

Analitik-doğru: Analytic, L-true, A-true (Carnap); analytisch-wahr; analytiqument vrai.

Analitik-yanlış: Contradictory, L-false, A-false (Carnap);

Anlam: Meaning; Bedeutung; Sinn; signification.

"Anlam[1]": Denotation.

"Anlam[2]": Connotation, Intension.

Anlam-postülatı: Meaning postulate (Carnap); Sinnpostulat; postulat de signification.

Anlam teorisi: Theory of meaning (Quine).

"Anlam" teorisi: Semantics, Semantik; sémantique.

Anlama: To understand; verstehen; comprendre.

Anlamdaş: Synonymous; synonym; synonyme.

Anlamlı: Significant (Quine); bedeutungsvoll, sinnvoll; significatif.

Anlamlılığın doğrulanabilme teorisi: Verifiability theory of meaning.

Anlamlılık-ayracı: Meaning criterion; Sinnkriterium; critère de signification.

"Anma": Mention (Quine).

Ard-üye: Second-member (of a binary relation); Zweitglied (Carnap); second-membre.

Atomsal-önerme: Atomic statement; atomare Aussage; proposition atomique.

Ayraç: Criterion; Kriterium; critère.
Ayrık: Disjoint; unzusammenhaengend; disjoint.
Ayrıklık: Disjunction, inclusive alternation; Disjunktion; disjonction.

B

Bağdaşmazlık: Incompatibility; Unvertraeglichkeit; incompatibilité.
Bağımsızlık: Independence; Unabhaengigkeit indépendance.
Bağlam: Context; Zusammenhang; contexte.
Bağlamsal-tanım: Contextual definition; Zusammenhangs-Definition; définition contextuelle.
Bağlantı: Relation.
Belgeleme: Corroboration; Gründung, Begrundung.
Belirleme: Determination (Bochenski).
Belirlenen: Argument (of a function).
Belirleyen: Operator.
Belirsiz (önerme): Undetermined; unbestimmt; indéterminé.
Belirsiz (sözcük): Vague; unklar, vague.
Belirtici ifade: Denoting expression.
Belirtik: Explicit; explizit; explicite.
Belirtik-tanım: Explicit definition; explizite Definition; définition explicite.
"Belirtme": To denote (Mill); bedeuten; dénoter.
Belirtme teorisi: Theory of reference (Quine).
Ben'e-bağlı tikeller: Egocentric particulars (Russell).
Biçimdeşlik: Isomorphism; Isomorphismus; isomorphism.
Bildiri-tanımı: Report definition; Wörterbuchsdefinition; définition de dictionnaire.
Bildirişme: Communication.
Bildirme kipi: Indicative mode; Indikativum; mode indicatif.
Bildirsel-cümle: Declarative sentence; deklarativer Satz; phrase déclarative.
Bileşen: Component; composante, partie constitutive.
Bileşik: Compound, complex; zusammengesetzt; composé.
Bilgisel anlam: Cognitive meaning (Carnap, Hempel); kognitiver Sinn; signification cognitive.
Bire-bir (bağlantı): One-many; eineindeutig; biunivoque.
Bire-çok (bağlantı): One-many; ein-vieldeutig; uni,plurivoque.
Birey: Individual (Russell); Individuum; individu.
Birey-kavramı: Individual concept (Carnap); Individualbegriff; concept d'individu.
Bireyler-kalkülü: Calculus of individuals (Goodman); Individuen-kalkulus; calcul d'individus.
Bireysel-ifade: Individual expression (Carnap); Individual ausdruck.
Biriciklik-şartı: Uniqueness condition (Carnap); Einzigkeitsbedingung; condition d'unicité.
Birlikte-evetleme: Conjunction; Konjunktion; conjonction.

Boş-küme: Empty set; leere Menge; ensemble vide.

"Bölge" (Spatiotemporal) region; Raumzeit-Region; région spatiotemporelle.

Buluş-bağlamı: Context of discovery; Entdeckungszusammenhang; contexte de la découverte.

"Bütün": Whole; Ganze; totalité.

Ç

Çelişme: Contradiction; Widerspruch; contradiction.

Çelişmeme-ilkesi: Principle of non-contradiction;

Çeviri-kuralı: Rule of translation; Übersetzungsregel; règle de traduction.

Çevrilebilme: Translatability; Überstetzbarkeit; traduisabilité.

Çıkarım: Inference.

Çıkarım-kuralları: Rules of inference; Schlussregel; règles d'inférence.

Çıkarımsal: Inferential.

Çıkılmaz-döngü: Vicious circle; Zirkel; cercle vicieux.

Çoğa-bir (bağlantı): Many-one; Vieleindeutig; pluri-univoque.

Çoğul-belirtme: Multiple denotation (Martin).

Çok-anlamlı: Ambiguous; vieldeutig; ambigu.

Çürütme: Refutation; widerlegung; réfutation.

Çürütme-yöntemi: Refutation-procedure; Widerlegungsverfahren; procédure de réfutation.

D

Dağınık-bütün: Scattered whole (Quine); zersteutes Ganze; totalité dispersée.

Davranış: Behavior; Handlungweise; comportement.

Davranışçı: Behaviorist.

Değer: Value (of a variable); Wert; valeur.

Değerler-alanı: Range of values; Wertbereich; domaine de valeurs.

Değiş-tokuş: Interchanging; Vertauschung; échange mutuel.

Değiş-tokuş edilebilme: Interchangeability; Vertauschbarkeit; interchangeabilité.

Deney: Experience; Erfahrung; expérience.

Deneme-ve-yanılma: Trial-and-error.

Denetleme: Testing.

Denetleme-yöntemi: Test-procedure.

Denetlenebilme: Testability.

Denetlenemez: Untestable.

Dil-dışı olgu: Extralinguistic fact; fait extralinguistique.

Dil-dışı nesne: Extralinguistic fact; fait extralinguistique.

Dil-sistemi: Language system (Carnap); Sprachystem; système de langage.

Dile-getirilmemiş kural: Unverbalized rule; règle non-verbalisée.

Dile-getirilmemiş tanım: Unverbalized definition; définition non-verbalisée.

Dilek-şart önermeleri: Subjuncti-

ve conditional statements; subjunktive Konditionalsaetze; propositions conditionnelles subjonctives.

Dilsel-davranış: Verbal behavior (Skinner); sprachliche Handlung; comportement verbal.

Dilsel-ifade: Linguistic expression; Sprachausdruck; expression linguistique.

Dilsel-yanılma: Error of language; Spachfehler; erreur de langage.

Dilsel-yatkınlıklar: Linguistic dispositions (Quine); sprachliche Dispositionen; dispositions linguistiques.

Dizi: Sequence; Folge; suite.

Doğru: True; wahr; vrai.

Doğruluk-aktaran (tanım): Truth-transferring (Quine); wahrheitsübertragend; transférant la vérité.

Doğruluk-üreten (tanım): Truth-genarating (Quine); wahrheitserzeugend; génératrice de vérité.

Doğruluk-değeri: Truth value; Wahrheitwert; valeur de vérité.

Doğruluk-fonksiyonu: Truth fonction; Wahrheitsfunktion; fonction de vérité.

Doğruluk-kuralı: Rule of truth; Wahrheitsregel; règle de vérité.

Dolaylı-belgeleme: Indirect coroboration; mittelbare Gründung; corroboration indirecte.

Dolaylı-tanım: Definition in use; Gebrauchsdefinition; définition d'emploi.

Dolaysız-belgeleme: Direct corroboration; unmittelbare definition; définition directe.

Dolaysız-tanım: Direct definition; unmittelbare definition; définition directe.

Doyurma: Satisfaction; Erfüllung; satisfaction.

Dönüştürme kuralları: Transformation rules; Transformationsregel; règles de transformation.

Durmadan-gerileme: Infinite regress; regression a l'infini; unendlicher Rückgang.

Duyu-verisi: Sense datum; Sinnesdatum; donnée des sens.

E

Eklem: Connective, connector; Verhnüpfung; connecteur.

Eleme: Elimination.

Eleme-kuralı: Elimination rule; Eliminationsregel; règle d'élimination.

Elenebilme: Eliminability; Eliminabilitaet; éliminabilité.

Eksik-sembol: Incomplete symbol (Russell); unvollstaendiges Symbol; symbole incompplet.

Eksik (aksiyom-sistemi): Incomplete; unvollstaendig; non-suffisant.

Eksiksiz (aksyom-sistemi): Complete; vollstaending; suffisant.

Empirik-genelleme: Empirical generalization; empirische Verallgemeinerung; généralisation empirique.

Empirik-içerik: Empirical content;

empirischer Inhalt; contenu empirique.

Empirist anlamlılık-ayracı: Empiricist criterion of meaning; empiristische Sinnkriterium; critère empiriste de signification.

Eşkuşatımlı: Having the same concrete content; mit selben konkreten Inhalt; avec même contenu concret.

Eşdeğer (eşdeğerli): Equivalent.

Evetleme: Affirmation, assertion; Bejahen, Behauptung.

Evrik-bağlantı: Converse relation; konverse Relation; relation inverse.

F

Formalize-dil: Formalized language; formalisierte Sprache; langage formalisé.

Formel konuşma-tarzı: Formal mode of speech; formale Sprachweise; mode formel de discours. (Carnap).

Funktor: Functor; Funktor; foncteur.

Funktor-ifadesi: Functor expression; Funktor Ausdruck; expression de functeur.

Funktor-kapanışı: Functor closure (Curry); fermeture de foncteur; Funktor-Verschluss.

Funktor tam-ifadesi: Functor full-expression; Funktor Vollausdruck (Carnap); expression-entière de foncteur.

G

Geçerli: Valid; gültig; valable.

Geçiş (ifade içinde): Occurrence; Vorkommen; occurence.

Genel-önerme: General statement; allgemeine Aussage; proposition générale.

Genel-terim: General term; allgemeiner Terminus; terme général.

Genelleme: Generalization; Verallgemeinerung; généralisation.

Gerekli şart: Necessary condition; notwendige Bedingung; condition nécessaire.

Görü: Anschauung.

Görü-kalıpları: Forms of sensuous intuition; reine Formen der sinnlichen Anschauung; formes de l'intuition sensible (Kant).

Gösterge-sözcükleri: Indicator words (Goodman); Indikatorenwörter; mots-indicateurs.

Gösterici (yol): Ostensive; hinweisend, ostensif.

Gösterilen: Designatum.

Gösterme: To designate; bezeichnen; désigner.

Göstersel-konum: Referential position (Quine); referentiale Lage, position référentielle.

Göstersel-terim: Designator (Carnap): Bezeichnung; désignation.

Güçdeş (kümeler): Equivalent; gleichmaechtig; équivalent.

Günlük dil: Common language; Umgangsspprache; langage commun.

Güvenilirlik: Reliability; zuverlaessigkeit.

H

Haklı-gösterme: Justification; Berechtigung; justification.

Haklı-gösterme bağlamı: Context of justification; Berechtigungszusammenhang; contexte de justification.

Hayırlama: Negation.

İ

İçerik: Content; Inlat; contenu.

İçerkli konuşma-tarzı: Material mode of speech; inhaltliche Sprachweise (Carnap); mode matériel de discours.

İçlem: Intension.

İçlem-olarak-bağlantı: Relation-in-intension; Relation in Intension; relation en intension.

İçlem-olarak-fonksiyon: Function-in-intension; Funktion in Intension; fonction en intension.

İçlemci: İntensionalist; intensionaliste.

İçlemsel: Intensional; intensionnel.

İçlemsel-biçimdeğilik: Intensional isomorphism (Carnap); intensionaler Isomorphismus; isomorphisme intensionnel.

İçlemsel nesne: Intensional object; intensionales Gegenstand; objet intensionnel.

İçlemsel-soyutlama: Intensional abstraction; intensionale Abstraktion; abstraction intensionnelle.

"İfade-etme": To connote (Mill); mitbezeichnen; connoter.

İfade-örneği: Expression token.

İfade-tipi: Expression type.

İlke: Principle; Prinzip; principe.

İlkel-işaretleme: Primitive notation (Quine).

İlkel-önerme: Primitive proposition; Primitivsatz; proposition primitive.

İlkel-sembol: Primitive symbol; Primitivsymbol; symbole primitif.

İlkel-terim: Primitive term; Primitivterminus; terme primitif.

İmge: (Psychic) image; Vorstellung; image.

İsim: Noun, substantive; Hauptwort; substantif.

İşaret tekil-terimi: Demonstrative singular term (Quine).

K

Kanıt, kanıtlama: Proof; Beweis; démonstration.

Kanıtlama-yöntemi: Proof procedure; Beweisverfahren; procédure de démonstration.

Kaplam: Extension; Umfang; extension.

Kaplam-olarak-bağlantı: Relation-in-extension; Relation im Umfang; relation en extension.

Kaplam-olarak-fonksiyon: Function-in-extension; Funktion im Umfang (Wertverlauf); fonction en extension.

Kaplamcı: Extensionalist; extensionaliste.

Kaplamdaş: Coextensive; Umfanggleich; co-extensif.

Karar-verme yöntemi: Decision procedure; Entschedungsverfahren; procédure de décision.

Karar-verilemez (önerme) Undecidable; unentscheidbar; indécidable.

Karşılıklı-şart: Biconditional; Gleichwertigkeit; équivalence.

Katman (nesne-katmanı): (Thing) stage (Quine), slice (Strawson).

Kavram: Concept; Begriff; concept.

Kavram-çerçevesi: Conceptual scheme (Quine); linguistic frame (Carnap).

Kavramcı (Plâtoncu): Conceptualist or realist (Platonist); Platonist; Platoniste.

Kaypaklık: Flueney.

Kesinlik: Certainty; Gewissheit; certitude.

Kesinlik-derecesi: Degree of certainty; Gewissheitsgrad; degré de certitude.

Keyfe-bağlı: Arbitrary; wilkürlich; arbitraire.

Kip: Mode, Modus, Mode.

Kısaltma: Abbreviation; Verkürzung; abréviation.

Kısaltıcı-tanım: Abbreviative definition; Verkürzungsdefinition; définition abréviative.

Kısım-bütün bağlantısı: Part-whole relation; Teil-Ganze Beziehung; relation de partie et totalité.

Konu: Subject-matter; Gegenstand; matière.

Konum: Position; Lage; position.

Konuşma-dünyası: Universe of discourse; Sprachwelt; univers du discours.

Konuşma-toplumu: Speech community; Sprachgemeinschaft; communité de langage.

Koordinatlar-dili: Coordinates language; Koordinatensprache; langage de coordonnées (Carnap).

Koşaç: Copula; Kopula; copule.

Köşe-işaretleri: Corners; Ecken; coins (Quine).

"Kullanan": The user; der Gebraucher; l'usager.

Kullanılış, kullanış: Use; Gebrauch; emploi.

Kullanılış-tanımı: Definition in use; Gebrauchsdefinition; définition d'emploi.

Kullanım: Usage; Brauch; usage, coûtume.

Kurma-kuralları: Formaiton rules; Formationsregel; règles de formation.

Kuşatım: Concrete content; konkreter Inhalt; contenu concret.

Küme: Set (class); Menge (Klasse); ensemble (classe).

L

Lojik-değişmezler: Logical constants; logische Konstanten; constantes logiques.

Lojik-sonuç: Logical consequence; logische Folge; conséquence logique.

Lojik-yapı: Logical structure; logische Struktur; structure logique.

M

"Mâna": Sense; Sinn; Sens (Frege).
Mantıkça-doğru: Logically true (L-true); logisch-wahr; logiquement vrai.
Mantıkça-yanlış: Logically false (L-false); logisch-falsch; logiquement faux, absurde.
Mantıkçı-emprisitler: Logical empiricists; logische Empirizisten; empiristes logiques.
Molekülsel-önerme: Molecular statement; Molekularsatz; proposition moléculaire.

N

Nesne: Entity, thing, object; Wesen, Ding, Gegenstand; entité, chose, objet.
Nesne-katmanları: Thing-stages (Quine), thingslices (Strawson).
Nesne-tanımı: Real definition; Realdefinition définition réelle, définition de chose.
Nesnel-dil: Object-language; Objektsprache; langage d'objet.
Nesneleştirme: Hypostase.
Niceleme: Quantification.
Niceleme-kalkülü: Quantificational calculus; Quantifikationskalkül; calcul de quantification.
Nicelenebilen-değişken: Quantifiable variable; quantifizierbare Variable; variable quantifiable.
Nitelik: Quality; Qualitaet; qualité.

O

Olana-aykırı şart-önermesi: Counterfactual conditional statement; Tatsachenwidriger Konditionalsatz; proposition conditionelle contrafactuelle.
Olay: Event; Ereignis; évenement.
Olgu: Fact; Tatsache; fait.
Olgusal: Factual; faktuel; factuel.
Ontolojiye-bağlılık (belli bir): Ontological commitment (Quine).
Ortak-kullanımlar: Common usage; allgemeiner Brauch; usage commun.

Ö

Ön-üye: First-member; Erstglied; premiermembre (Carnap).
Öncül: Premiss; Praemisse; prémisse.
Öndayanak: Presupposition; Voraussetzung; présupposition.
Öndayanaksız: Presuppositionless; Voraussetzungslos; sans présuppositions.
Öndayanaksız-olarak yeniden kurma: Presuppositionless reconstruction; voraussetzungslose Rekonstruktion; reconstruction sans présuppositions.
Önerme: Statement, declarative sentence; Aussage; proposition, l'énoncé d'un jugement.
Önerme-eklemi: Sentential connective; Satzverknüpfung; connecteur propositionnel.
Önerme-kalıbı: Propositional form, propositional matrix,

open sentence; forme propositionelle.

Önerme-şeması: Sentential schema; Aussagenschema; schéma propositionnel.

Önermeler-kalkülü: Propositional calculus; Aussagenkalkül; calcul propositionnel.

Örtük: Implicit; implizit; implicite.

Örtük-tanım: Implicite definition; implizite Definition; définition implicite.

Örtüşme: Overlapping; Überlappung; chevauchement.

Özdeşlik: Identity; Identitaet; identité.

Özne: Subject (psychological, grammatical); Subjekt; sujet.

Özneler-arası: Intersubjective; Intersubjektiv; intersubjectif.

Özel-ad: Proper name (Mill, Russell); Eigenname; nom propre.

Özelik: Property, character, attribute; Eigenschaft; propriété.

P

Pekiştirme: Confirmation; Bewaehrung; confirmation.

"Platoncu" (kavramcı, tümelci): Platonist (Quine).

S

Salt göstersel-konum: Purely referential position (Quine); reinreferentiale Lage; position purement référentielle.

Salt kaplamsal-küme: Purely extensional set; rein-extensionale Menge; ensemble purement extensionnel.

Sentaktik-kategori: Syntactical category (Bochenski); syntaktische Kategorie; catégorie syntactique.

Sezgi: Intuition, insight; Einsicht; intuition.

Sezgisel-apaçıklık: Intuitive self-evidence; anschauliche Selbstverstaendigkeit; évience intuitive.

Sıralama: Order; Ordunung; ordre.

Sıralanmış-çift: Ordered pair; geordnetes Paar; paire ordonnée.

Somut: Concrete; Konkret; concret.

Somutlama: Concretion (Quine).

Sonuç: Conclusion, conséquence; Schluss, Folge; conclusion, conséquence.

Sonuçlandırıcı: Conclusive; endgültig; conclusif.

Soyut: Abstract; abstrakt; abstrait.

Soyutlama: Abstraction; Abstraktion; abstraction.

Sözcük: Word; Wort; mot.

Sözcük-örneği: Word token.

Sözcük-tanımı: Nominal definition; Nominale Definition; définition nominale, définition de mot.

Sözcük-tipi: Word type.

Sözlük-tanımı: Lexical definition; Wörterbuch-Definition; définition de dictionnaire.

Ş

Şart (işareti): Conditional; Implikation; implication.

T

Tam-formül: Full-formula; Vollformel; formule entière.

Tam-ifade: Full-expression; Vollausruck; expression entière.

Tam-yorumlanmış dil: Full-interpreted language; vollgedeutete Sprache; langage entièrement interprété.

Tanım, tanımlama: Definition.

Tasvir: Description; Kennzeichnung; description (Russell).

Tek-anlamlı: Univocal; eindeutig; univoque.

Tekabül-kuralları: Rules of correspondence; Korrespondenzregeln; règles de correspondance.

Tekil: Singular; singulier.

Tekil-belirtme: Singular denotation (Martin).

Tekil-önerme: Singular statement; singulare Aussage; proposition singulière.

Tekil-terim: Singular term; singularer Terminus; terme singulier.

Teklifsel-tanım: Stipulative definition; définition stipulative.

Temel-önerme: Basic proposition; Fundamentalsatz; proposition fondementale.

Tikel-önerme: Particular proposition; Partikularsatz; proposition particulière.

Tikelci: Nominalist.

Tikeller: Particulars (Russell), concrete objects; konkrete Gegenstaende; objets concrets.

Tırnak-içinde gösterme: Quotation; Anführung; citation.

Totoloji: Tautology; Tautologie; tautologie.

Tüketici: Exhaustive; erschöpfend; exhaustif.

Tutarlı: Consistent; konsistent; consistant.

Tümel-operatör: All-operator; All-Quantor; opérateur universel.

Tümelci (Plâtoncu, kavramcı): Platonist.

Tümelin-özelleştirilmesi: Universal instantiation (Quine).

Tümeller: Universals; Universalien; universaux.

U

Uygulanma: Aplication, multiple denotation, being true of.

Uzlaşım: Convention; Konvention, Festsetzung; convention.

Uzlaşımsal: Conventional; konventionell; conventionnel.

Ü

Üst-dil: Metalanguage; Metasprache; métalangage.

Üye: Element.

V

Varlıksal-genelleme: Existential generalization; existentiale Veralgemienerung; généralisation existentielle.

Varlıksal-kanıtlama: Existence proof; Existenzbeweis; démonstratin d'existence.

Varlıksal-operatör: Existential operator; Existenz-Quantor; opérateur existentiel.

Varolma, varoluş: Existence; Existenz, Dasein; existence.

Y

Yanılma: Error; Irrtum; erreur.

Yapma diller: Artificial languages; künstliche Sprachen langages artificiels.

Yaşantı: Experience; unmittelbares Erlebnis expérience vécue, donnée immédiate de la conscience.

Yatkınlık: Disposition.

Yargısal-tavır: Propositional attitude (Russell).

Yerine-koyma: Substitution.

Yeterli şart: Sufficient condition; hinreichende Bedingung:, condition suffisante.

Yüklem: Predicate, predicator; Praedikat; prédicat.

Yüklem-ifadesi: Predicate expression; Praedikatausdruck.

Yüklem tam-formülü: Predicate full-expression; Praedikat-Vollformell.

Yükleme: Predication; Praedikation; prédication.

Ülkemizde pek çok düşünce insanının yetişmesine katkıda bulunan Teo Grünberg'in 1963 yılında kaleme aldığı doktora tezi *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme* "anlam" kavramı ile felsefe arasındaki *göbek bağını* örneklerle belgeleyen bir çalışma. Modern mantığın Türkiye'de yaygınlaştırılması, kurumsallaşması ve gelişmesi için verdiği hizmetler nedeniyle 1998 yılında Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü'ne değer bulunan Grünberg'in saygın uluslararası dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale ve bildirisi vardır. Türk felsefe literatürünün en önemli çalışmalarından biri olan *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme* ilk yayımlanışından kırk yıl sonra gözden geçirilmiş baskısıyla okura sunuluyor.

ISBN 975-08-11
9 789750 811579